

50 lat

Archiwum Państwowego
w Białymstoku

ISBN 83-910713-5-9

Skład i druk:
Wydawnictwo PRYMAT
15-703 Białystok, ul. Zwycięstwa 26C lok. 7
tel. 869 14 87

50 lat

Archiwum Państwowego
w Białymstoku

KSIĘGA PAMIĄTKOWA

Białystok 2003

„Pięćdziesiąt lat minęło jak jeden dzień” – to trochę zmienione słowa popularnej piosenki. Szacownym jubilatem jest Archiwum Państwowe w Białymstoku. W początkach 2003 r. mija bowiem pół wieku od dnia, kiedy Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Białymstoku rozpoczęło działalność. Brak tradycji archiwalnych, problemy ze znalezieniem budynku spowodowały, iż od chwili powołania WAP w 1950 r. do jego rozpoczęcia działalności w 1953 r. minęło sporo czasu.

Jubileusz pięćdziesięciolecia jest dobrą okazją do spojrzenia wstecz, wspomnienia o pracownikach, którzy już odeszli, przypomnienia i utrwaleń na kartach jubileuszowej publikacji naszych wspólnych osiągnięć. A jest ich przecież niemało.

Mimo półwiecza swego istnienia Archiwum Państwowe w Białymstoku nie ma w pełni spisanych swoich dziejów, chociaż tematyka APB gościła na łamach „Białostoczczyzny”, „Rocznika Białostockiego”, dzienników regionalnych, czy też lokalnych rozgłośni Polskiego Radia i Telewizji. Rajmund Bujwicki – pracownik WAP napisał i obronił pracę magisterską, w której przedstawił dzieje WAP w latach 1953-1975.

W związku ze zbliżającym się jubileuszem w październiku 2001 r. na wspólnym zebraniu wszystkich pracowników doszliśmy do wniosku, iż wspólnymi siłami podejmiemy się napisania książki jubileuszowej, w której przedstawimy dzieje naszej instytucji. Bardzo cenna okazała się współpraca z byłymi, długoletnimi pracownikami, którzy napisali swoje wspomnienia. Trud napisania artykułów podjęli pracownicy merytoryczni, którzy przedstawili różne aspekty działalności APB. Wszystkie te teksty są bardzo cenne, gdyż przybliżają historię, popularyzują wiedzę o naszej placówce, która spełnia bardzo ważną rolę społeczną, jest wszakże skarbnicą pamięci narodu.

Stojąc na straży skarbów, jakimi są nasze zbiory musimy jednak dbać o popularyzowanie wiedzy o nich, o ich jak najszersze udostępnianie. Z okazji pięćdziesięciolecia zamierzamy zorganizować wystawę naszych najcenniejszych archiwaliów. Część z nich znajdzie się na naszej stronie internetowej, co umożliwi obejrzenie ich przez osoby zainteresowane w różnych miejscach globu ziemskiego. Będzie również wydrukowany katalog wystawy.

Coraz częściej odwiedzają naszą placówkę grupy szkolne. To dla nich robimy „żywe lekcje historii”, pokazujemy nasze najcenniejsze archiwalia, organizujemy wystawy.

Nasza publikacja nie jest jednak monografią Archiwum. Jej celem jest przybliżenie wiedzy o funkcjonowaniu Archiwum, jego zasobie, pra-

ownikach, którzy w pierwszym okresie istnienia Archiwum byli pionierami krzewienia wiedzy archiwalnej na dziewiczym archiwalnym gruncie Białostockizny. Dziś pracownicy Archiwum chronią i udostępniają archiwalia, załatwiają wiele spraw urzędowych, pracują naukowo i nadal krzewią wiedzę archiwalną na gruncie archiwów zakładowych.

Księga jubileuszowa, napisana siłami pracowników Archiwum składa się z 22 tekstów oraz spisu pracowników z lat 1953-2002. Celowo pominęliśmy dzieje oraz nie uwzględniliśmy w naszym spisie pracowników Archiwum Państwowego w Suwałkach i jego Oddziału w Ełku, chociaż w pewnym okresie placówki te podlegały Archiwum Państwowemu w Białymstoku.

Kończąc ten krótki wstęp chciałbym wyrazić słowa uznania wszystkim pracownikom, Archiwum Państwowego w Białymstoku za ich codzienną pracę. Szczególnie wdzięczny jestem tym, którzy przyczynili się do powstania tej książki, utrwalając tym samym dzieje Archiwum dla przyszłych pokoleń. Za poniesione trudy składam im głębokie podziękowania.

Marek Kietliński

Archiwum Państwowe w Białymstoku. 1953-2002

Termin „archiwum” wywodzi się od greckiego słowa archeion, którym oznaczano budynek będący siedzibą władzy. W średniowieczu nazwą tą określano skrzynie lub miejsce zabezpieczone, w którym przechowywano akta publiczne i nazwę taką spotyka się w polskich dokumentach od połowy XIII w. W obecnych czasach termin ten oznacza: archiwum jako instytucję o charakterze urzędu administracyjnego, urzędu wiary publicznej oraz placówki naukowej powołanej do kształtowania, zabezpieczania, gromadzenia, opracowywania oraz trwałego przechowywania i udostępniania materiałów archiwalnych. Archiwa wydają uwierzytelnione odpisy, wypisy, wyciągi i kopie, a także publikują źródła i pomoce archiwalne.

Z chwilą włączenia w lutym 1921 r. powiatu grodzieńskiego do województwa białostockiego postanowiono, iż utworzone rozporządzeniem z 17 lutego 1920 r. Archiwum Państwowe w Białymstoku będzie miało tymczasową siedzibę w Grodnie. Ponieważ jednak nie udało się uzyskać odpowiedniego gmachu w Białymstoku i w związku z tym przeniesienie Archiwum przeciągało się, ostatecznie odstąpiono od idei tworzenia Archiwum w Białymstoku. Tak więc w okresie międzywojennym rozszerzono obszar działania Archiwum grodzieńskiego na tereny Białostoczczyzny¹.

11 maja 1923 r. kierowniczka Archiwum, Janina Studnicka, informowała władze wojewódzkie w Białymstoku, iż w zbiorach znajdują się akta rosyjskie z większości urzędów byłej guberni grodzieńskiej oraz trochę akt przedrozbiorowych. Łącznie w Archiwum znajdowało się około 450 tys. woluminów, stanowiących około 2500 m.b. akt. Zbiory z lat 1915 –1920 były w złym stanie na skutek niefachowego przechowywania. Akt z okresu okupacji niemieckiej było niewiele, zaś te z okresu poprzedzającego inwazję Armii Czerwonej nie były przekazywane przez urzędy do Archiwum. Swym zasięgiem Archiwum obejmowało następujące powiaty z województwa białostockiego: białostocki, bielski, sokólski, wołkowyski. Na terenie powiatów bielskiego i wołkowyskiego akta proveniencji rosyjskiej jak też akta okupacyjnych władz niemieckich nie zachowały się. Starosta białostocki informował władze wojewódzkie, iż akta byłych urzędów rosyjskich zostały w 1915 r. wywiezione do Rosji, a z okresu okupacji niemieckiej zniszczone przez Niemców. Starosta sokólski donosił o istnieniu akt porosyjskich w magi-

¹ J.J. Milewski, Janina Kozłowska-Studnicka – kierownik Archiwum Państwowego w Grodnie w okresie międzywojennym, „Białostoczczyzna” nr 1/1998, s. 80-91.

stracie w Suchowoli, przechowywanych przez tamtejszy urząd w kufrze. Pewne ilości akt z okresu poprzedzającego inwazję sowiecką zachowały się w poszczególnych powiatach².

Pod koniec lat dwudziestych na terenie województwa białostockiego istniały 3 archiwa państwowe: w Grodnie, Łomży i Suwałkach. Jednak już w 1926 r. archiwalia z Suwałk zostały przewiezione do Grodna, a lokal suwalskiego Archiwum przejął Sąd Okręgowy w Suwałkach. W 1930 r. zlikwidowano Archiwum w Łomży, zaś jego zasób przekazano do Archiwum Akt Dawnych. Większość z tych materiałów została zniszczona w czasie ostatniej wojny. Grodno, w którym zgromadzono cenne archiwalia do historii Białostoczczyzny, głównie doby porozbiorowej, po zakończeniu II wojny światowej znalazło się poza granicami Polski. W samym Białymstoku przed wybuchem II wojny światowej zorganizowane było małe archiwum miejskie, które mieściło się w budynku Zarządu Miejskiego przy ulicy Warszawskiej. Był tam dość bogaty zasób akt, który uległ całkowitemu zniszczeniu w czasie działań wojennych. Próby uratowania archiwaliów podjęte przez dr. Jana Glinkę zimą 1945 r. nie powiodły się wobec całkowitego braku zainteresowania ze strony ówczesnych władz miejskich. Tak więc po zakończeniu działań wojennych nie było na Białostoczczyźnie instytucji państwowej, która zajmowałaby się gromadzeniem i opracowaniem materiałów archiwalnych.³

Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Białymstoku zostało powołane dekretem Ministra Oświaty z dnia 10 listopada 1950 r.⁴ Realizacja tego zadania ciągnęła się ponad 2 lata. Brak było lokalu i wykwalifikowanej kadry. Swą działalność Archiwum rozpoczęło w kwietniu 1953 r. Prowizoryczne pomieszczenia umożliwiające jego funkcjonowanie mieściły się w budynku Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej. Był to jeden pokój biurowy oraz 3 piwnice przeznaczone na magazyny. Po półroczu uzyskano zgodę na przejęcie jeszcze jednej niewielkiej piwnicy. Powierzchnia 4 magazynów wynosiła 291 m². Wszystkie wyposażono w drewniane regały o łącznej długości 845 m.b. Przydzielony lokal od początku był niewystarczający. Wszyscy pracownicy, łącznie z dyrektorem, zostali skupieni w jednym pomieszczeniu, które ponadto pełniło rolę pracowni naukowej. Jeszcze gorzej przedstawiała się sytuacja z pomieszczeniami magazynowymi. Piwnice były w dużym stopniu zawilgocone, a ściany pokryte grzybem. Usytuowanie budynku tuż przy ulicy o dużym natężeniu ruchu uniemożliwiało systematyczne wietrzenie magazynów poprzez otwieranie okien, ze względu na gazy spalinowe i kurz. Pojęmowano wielokrotne próby usunięcia grzyba poprzez przeprowadzenie dezynfekcji⁵.

² I. Grochowska, Archiwa państwowe województwa białostockiego w okresie międzywojennym, „Białostoczczyzna” nr 2/1990, s. 16-17; Archiwum Państwowe w Białymstoku (dalej APB) Urząd Wojewódzki Białostocki 1920-1939, sygn. 201, k. 1-20.

³ A. Filonik, Archiwa państwowe Białostoczczyzny w latach 1953-1963, „Rocznik Białostocki”, T. V, s. 239.

⁴ Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty z 10 stycznia 1951, Nr 1, poz. 1.

⁵ H. Majecki, Archiwum Państwowe w Białymstoku, „Białostoczczyzna” nr 4/1986, s. 34; R. Bujwiczki, Wojewódzkie Archiwum Państwowe w latach 1953-1975. Praca magisterska w zbiorach APB., s. 16-17.

Skromna też była obsada kadrowa świeżo powstałej instytucji. Z dniem 1 stycznia 1953 r. Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych Henryk Altman powierzył pełnienie obowiązków dyrektora nowo powstającej placówki dr. Stefanowi Sobańcowi, który przybył do Białegostoku z Archiwum Akt Nowych w Warszawie. W sierpniu 1953 r. Dyrektor Sobaniec złożył rezygnację z zajmowanej funkcji, a jego miejsce zajął Adam Filonik. Szybko przystąpił on do organizowania placówki. Oprócz dyrektora zatrudnionych było 2 pracowników merytorycznych. W 1954 r. rozpoczęto prace nad naukowym opracowaniem zebranych materiałów. W tym czasie Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych zarządzeniem z 1 lipca 1953 r. nadał WAP w Białymstoku statut organizacyjny. Do wykonywania zadań statutowych zorganizowano następujące Oddziały:

I Oddział akt władz urzędów i instytucji do 1944 r.

II Oddział akt władz, urzędów i instytucji Polski Ludowej. Z czasem powstała potrzeba powołania Oddziału III. Kierownikowi tego Oddziału podporządkowano pracownię naukową z biblioteką, pracownię konserwatorską – reprograficzną oraz przygotowywanie akt do mikrofilmowania. Te trzy oddziały skupiały pracowników merytorycznych instytucji. Ponadto Archiwum posiadało pion administracyjny, który zatrudniał pracowników zajmujących się księgowością, sprawami personalnymi, sekretariatem oraz sprzątaniami pomieszczeń biurowych⁶.

W 1956 r. ukazało się zarządzenie Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych o powołaniu z dniem 1 lipca tego roku Komisji Metodycznej w Lublinie, która objęła swoim zasięgiem WAP w Białymstoku i Kielcach. Przewodniczącym Komisji został mianowany dyrektor WAP w Lublinie, doc. Tadeusz Mencil. Współpraca Komisji przedstawicieli tych 3 archiwów trwała 2 lata. Ze strony Archiwum w Białymstoku ograniczała się ona przeważnie do niewielkiego uczestnictwa w dyskusjach. Głównie poruszano problemy pojawiające się przy opracowywaniu akt w archiwach lubelskim i kieleckim. We wrześniu 1958 r. zostało wydane nowe zarządzenie Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych dotyczące utworzenia Komisji Metodycznej przy WAP m. st. Warszawy, która objęła swym zasięgiem WAP w Białymstoku. Przewodniczącym Komisji został Dyrektor WAP m. st. Warszawy, Józef Kazimierski. W jej skład weszło 4 przedstawicieli z Warszawy oraz A. Filonik i A. Sztachelska z WAP w Białymstoku. Szczególnie dobrze układała się współpraca między WAP m. st. Warszawy i WAP w Białymstoku. Była to zasługa dyrektorów Henryka Majeckiego i Józefa Kazimierskiego. Spotkania odbywały się niemal we wszystkich archiwach znajdujących się na obszarze województw białostockiego i warszawskiego i były połączone ze zwiędzaniem okolicznych zabytków. Przy WAP działała również Wojewódzka Komisja Brakowania Materiałów Archiwalnych, podlegała dyrektorowi archiwum⁷.

W latach 1952-1955 na terenie województwa białostockiego powstały powiatowe archiwa państwowe w: Łomży, którego obszarem działania były powiaty łomżyński, zambrowski, kolneński i wysokomazowiecki. PAP w Ełku obejmowało powiaty ełcki, olecki, gołdapski i grajewski. PAP w Suwałkach działało na ob-

⁶ R. Bujwicki, dz. cyt., s. 31.

⁷ A. Filonik, dz. cyt., s. 241; R. Bujwicki, dz. cyt., s. 63-64.

szarze powiatów: suwalskiego, augustowskiego, sejneńskiego i dąbrowskiego. Podlegały one organizacyjnie Wojewódzkiemu Archiwum w Białymstoku. Później powstało także archiwum w Bielsku Podlaskim, które działało na obszarze powiatów: siemiatyckiego, bielskiego oraz hajnowskiego. WAP w Białymstoku swą działalnością obejmowało powiaty: łapski, moniecki, sokólski i białostocki.

W lutym 1957 r. Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych wyznaczył Tadeusza Grygiera, Dyrektora WAP w Olsztynie, do sprawowania z ramienia NDAP nadzoru nad działalnością WAP w Białymstoku i podległych mu Powiatowych Archiwów Państwowych. Nadzór obejmował wszelkie sprawy Archiwum z wyłączeniem spraw administracyjno-finansowych. Na realizację tego zadania NDAP wyasygnowała nawet odpowiednie środki finansowe⁸.

Zasób Archiwum Państwowego w Białymstoku kształtował się powoli. Początkowo liczył tylko 55 m.b. akt ułożonych na półkach. Przejęto ocalałe resztki akt wytworzonych w powiatach: Ełk, Olecko i Gołdap. Pomimo dość szczegółowej penetracji wiele archiwaliów znajdowało się jeszcze w terenie. Dyrektor A. Filonik zwracał na to uwagę w 1954 r. W następnych latach WAP w Białymstoku intensywnie przejmowało akta z okresu sprzed 1945 r., jak też z okresu powojennego. Następnie zaczęto gromadzić akta metrykalne gmin wyznania mojżeszowego i ewangelicko - augsburskiego, księgi notarialne, materiały wytworzone przez Dyрекcję Lasów Państwowych w Białowieży z okresu międzywojennego, akta likwidowanego Państwowego Urzędu Repatriacyjnego oraz Powszechnej Organizacji „Służba Polsce”. W 1958 r. przejęto akta rolniczych zespołów spółdzielczych z powiatów białostockiego, bielskiego, hajnowskiego i siemiatyckiego. W roku następnym Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych przekazała WAP w Białymstoku partię akt rewindykowanych z ZSRR. Były to akta skarbowe, starostw powiatowych, okręgów bożniczych z Białegostoku i okolicznych powiatów. W wyniku tych działań zbiory powiększyły się do 330 m.b. akt⁹.

15 kwietnia 1960 r. Wojewódzkie Archiwum Państwowe przeniosło się do zabytkowego budynku przy Rynku Kościuszki 4, który zajmuje do chwili obecnej. Jest to dawna zbrojownia Branickich wzniesiona prawdopodobnie w drugiej połowie XVIII w. Pod koniec XVIII w. Prusacy rozebrali drewniany budynek i na jego miejsce pobudowali murowany odwach. Funkcję tę pełnił jeszcze w czasie I wojny światowej. W latach międzywojennych mieścił się tu komisariat Policji Państwowej i siedziba Chrześcijańskiego Stowarzyszenia Spółdzielczego „Zjednoczenie”. Zmiany funkcji spowodowały dobudowanie do północnej elewacji parterowej przybudówki, pełniącej funkcje gospodarcze. Po zajęciu Białegostoku przez Armię Czerwoną we wrześniu 1939 r. powstał projekt urządzenia tu kawiarni „Sportowej”. Projekt ten został zrealizowany przez okupacyjne władze niemieckie, które urządziły w budynku „Deustches Kafe”. Obiekt został w znacznym stopniu zniszczony w 1944 r. Jeszcze przez następnych 5 lat stały jego wypalone ściany. W latach 1949 –1956 został odbudowany według projektu Stanisława

⁸ Pismo Naczelnego Dyrektora H. Altmana do Dyrektora Tadeusza Grygiera. Pismo uzyskano dzięki pomocy Józefa Judzińskiego – Dyrektora AP w Olsztynie.

⁹ APB, Zbiorcze plany i sprawozdania roczne WAP w Białymstoku 1954 , k. 39.

Bukowskiego. Jednakże został on przesunięty o około 4 metry w kierunku północnym do linii obecnego kina „Ton” (dawniej szpital). 31 maja 1960 r. nieruchomości przy Rynku Kościuszki 4 przeszła na własność skarbu państwa, na rzecz Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej i dzięki życzliwości ówczesnego Przewodniczącego WRN, Mieczysława Moczara, została przekazana na potrzeby Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Białymstoku. W 1965 r. przeprowadzony został generalny remont obiektu, w trakcie którego założono centralne ogrzewanie, wprowadzono izolację pionową, założono szybki na filarach w piwnicach. Jest to budynek murowany z cegły, tynkowany, na fundamencie, na cokole podpiwniczony, jednokondygnacyjny, z użytkowym poddaszem. Dach nawowy (w 1995 r. nastąpiła wymiana pokrycia dachowego z dachówki ceramicznej na szwedzką blachę dachówkopodobną powlekaną). Stolarka okienna i drzwiowa drewniana. Obiekt zbudowano na planie wydłużonego prostokąta, z podcieniem obejmującym 5 centralnych osi budynku i wspartym na 4 kolumnach, kryty wspólną połacią dachową. W połaci dachowej facjata z tarasem (ulubionym przez pracowników) i 2 lukarny. Obiekt wolno stojący, usytuowany w centrum miasta (odległość od dworca PKP i PKS około 1 kilometr), we wschodniej części Rynku Kościuszki, otoczony ogrodzeniem. Jego kubatura wynosi 2134,18 m², zaś powierzchnia użytkowa 573,6 m³.

Po pozyskaniu budynku na potrzeby WAP powstały możliwości systematycznego powiększania zasobu, a także skuteczniejszego jego zabezpieczenia, opracowywania i udostępniania. Zorganizowano pracownię naukową noszącą imię Jana Glinki, wybitnego i znanego badacza Podlasia. Powstały także pracownie: reprograficzna, intrologatorska, a także biblioteka.

W 1963 r. WAP w Białymstoku otrzymało z NDAP następną grupę akt rewindykowanych ze Związku Radzieckiego. Paczki zawierały akta proveniencji białostockiej z lat 1824-1917. Sporą część otrzymanych archiwaliów stanowiły akta szczebla powiatowego z terenu byłych guberni łomżyńskiej i suwalskiej, które zostały przekazane do właściwych archiwów powiatowych. Kolejną partię akt z ZSRR otrzymało WAP w Białymstoku już bez pośrednictwa NDAP. Akta przywieziono z granicznej stacji w Kuźnicy Białostockiej. Zostały one wysłane z Grodna w 13 skrzyniach. Pochodziły z lat 1789-1918. Były to przeważnie szczątki zespołów urzędów państwowych i sądów z terenu byłego Obwodu Białostockiego i Guberni Grodzieńskiej. Przez kolejne lata do WAP w Białymstoku wpływały akta administracji państwowej, instytucji gospodarczych i finansowych oraz organizacji społecznych z okresu po 1945 r. Przejęto akta zarządów gminnych z lat 1948-1954, gromadzkich rad narodowych z lat 1954-1959 z powiatu białostockiego i sokólskiego.

W 1967 r. najdonioślejszym wydarzeniem w życiu WAP była kompleksowa wizytacja przeprowadzona przez pracowników NDAP. W skład zespołu wizytującego wchodziło 9 osób, delegacji przewodniczył Dyrektor AGAD, doc. dr Michał Wąsowicz. Skontrolowano całokształt pracy WAP. Wizytujący wskazali na pewne niedociągnięcia występujące w WAP, ale także trudności obiektywne, które ujemnie wpływały na pracę instytucji. W wyniku wizytacji WAP otrzymał dwa nowe etaty: archiwisty oraz woźnego. Na pierwszym zatrudniono Aleksandra Leszczu-

ka, na drugim Annę Zawadzką. W tym samym roku Dyrektor Henryk Majecki (stanowisko Dyrektora WAP objął 1 października 1965 r.) uzyskał stopień doktora nauk humanistycznych.

1968 r. WAP przejęło z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie kilkanaście zespołów akt administracji państwowej byłych guberni: łomżyńskiej i suwalskiej z czasów zaboru rosyjskiego. Do nich należą m.in. akta zespołów: Kancelaria Gubernatora Łomżyńskiego 1867-1917, Łomżyński Rząd Gubernialny 1867-1918, Starszy Inspektor Fabryczny Guberni Łomżyńskiej 1903-1915, Komisja Województwa Augustowskiego i Rząd Gubernialny Augustowski 1816-1866 /1879/. W 1973 r. przejęte zostały akta prezydiów gromadzkich rad narodowych z okresu 1955-1970 z terenu powiatów objętych zasięgiem działania WAP¹⁰.

Do 1975 r. na obszarze ówczesnego województwa białostockiego sieć archiwów składała się z Oddziału Terenowego w Suwałkach oraz archiwów powiatowych w Bielsku Podlaskim, Ełku i Łomży. W związku z reformą administracji i nowym podziałem terytorialnym państwa w 1975¹¹ uległa zmianie sieć archiwów państwowych. W następnym roku zlikwidowane zostały archiwa powiatowe, a w ich miejsce utworzono oddziały terenowe i ekspozytury. Wojewódzkie Archiwum Państwowe (od 1984 r. – Archiwum Państwowe) wraz z Oddziałem w Łomży działało na terenie województwa białostockiego i łomżyńskiego.

Reformy ustrojowe w Polsce po 1989 r. wprawdzie nie zmieniły usytuowania archiwów państwowych w strukturze administracji państwowej, ale spowodowały w stosunkowo krótkim czasie znaczne powiększenie zasobu archiwalnego. Archiwum Państwowe w Białymstoku w 1990 r. przejęło akta byłego Archiwum Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Białymstoku. Znajdują się tam akta komitetów wojewódzkich i powiatowych Polskiej Partii Robotniczej i Polskiej Partii Socjalistycznej z lat 1944-1948, Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej z lat 1948-1990, organizacji młodzieżowych. Oprócz materiałów aktowych znajdują się także zbiory wspomnień i relacji działaczy Komunistycznej Partii Polski i Polskiej Partii Socjalistycznej. Zmiany w strukturze związków zawodowych, reforma gospodarki spowodowały przejęcie znacznej ilości akt przedsiębiorstw, związków zawodowych i spółdzielczych. Akta te stanowią cenny materiał źródłowy do badań dziejów Białostoczczyzny okresu Polski Ludowej.

11 czerwca 1993 r. podpisano w Białymstoku porozumienie o współpracy między polską Naczelną Dyrekcją Archiwów Państwowych a Generalną Dyrekcją Archiwów Republiki Litewskiej. Uroczystość odbyła się w gmachu Archiwum

¹⁰ R. Bujwicki, dz. cyt., s. 26-28.

¹¹ Ustawą z 28 maja 1975 r. zniesiono powiaty, wprowadzając dwustopniowy podział administracyjny w kraju na jednostki stopnia podstawowego i stopnia wojewódzkiego. Pierwszymi były gminy i miasta oraz dzielnice większych miast, drugimi województwa. Rozbity został kształtujący się od ponad pół wieku obszar województwa białostockiego, włączony do trzech województw: białostockiego, łomżyńskiego i suwalskiego. W skład województwa białostockiego weszły gminy z dawnych powiatów: białostockiego, bielskiego, dąbrowskiego, hajnowskiego, łapskiego, monieckiego, siemiatyckiego, sokólskiego. Województwo białostockie podzielone zostało na 52 jednostki administracyjne, w tym 3 miasta: Białystok, Bielsk Podlaski i Hajnówka oraz 49 gmin, w tym 14 miało wspólne dla miasta i gminy organy władzy i administracji państwowej.

Państwowego przy Rynku Kościuszki 4. Pod trzystronicowym dokumentem sporządzonym w dwóch wersjach językowych - polskiej i litewskiej, zawierającym 10 artykułów, podpisy złożyli: Giedyminas Ilgunas, Generalny Dyrektor Archiwów Republiki Litewskiej i prof. dr hab. Jerzy Skowronek, Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych. Współpraca archiwalna między Polską i Litwą dotyczyć miała wzajemnej pomocy w poszukiwaniu interesujących obie strony materiałów źródłowych, przygotowywaniu wspólnych publikacji dokumentów oraz ich ewentualnej wymiany. W spotkaniu uczestniczył rektor Filii Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku, prof. Władysław Serczyk¹².

Zmiany ustrojowe końca lat dziewięćdziesiątych przyniosły nowe podziały administracyjne kraju. Ustawą z dnia 13 października 1998 r. Województwo Podlaskie podzielono na 17 powiatów, w tym 3 grodzkie. W skład powiatu białostockiego weszły następujące jednostki organizacyjne: Urząd Miasta i Gminy w Choroszczy, Urząd Miasta i Gminy w Czarnej Białostockiej, Urząd Gminy w Dobrzyńniewie Kościelnym, Urząd Gminy w Gródku, Urząd Gminy w Juchnowcu Dolnym, Urząd Miasta i Gminy w Łapach, Urząd Gminy w Michałowie, Urząd Gminy w Poświętnem, Urząd Miasta i Gminy w Supraślu, Urząd Miasta i Gminy w Suraziu, Urząd Gminy w Turośni Kościelnej, Urząd Miasta i Gminy w Tykocinie, Urząd Miasta i Gminy w Wasilkowie, Urząd Miasta i Gminy w Zabłudowie, Urząd Gminy w Zawadach. Miasto Białystok pozostało na prawach powiatu. Struktura archiwalna w nowym województwie nie zmieniła się. Na obszarze tym działają: Archiwum Państwowe w Białymstoku z Oddziałem w Łomży oraz Archiwum Państwowe w Suwałkach z Oddziałem w Ełku.

Wiosną 1998 r. nastąpiła zmiana na stanowisku Dyrektora AP w Białymstoku. Po ponad 33 - letniej pracy na emeryturę odszedł Dyrektor Henryk Majecki. W wyniku przeprowadzonego konkursu stanowisko to od 1 maja objął Jerzy Zieleniewski (w latach 1980-1984 pracownik WAP w Białymstoku). W tymże roku doc. dr hab. Daria Nałęcz - Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych - nadała Archiwum Państwowemu w Białymstoku Statut. Strukturę organizacyjną archiwum tworzą właściwe komórki merytoryczne – Oddziały: Opracowania, Nadzoru Archiwalnego oraz Ewidencji, Informacji i Udostępniania. Pracownicy wymienionych Oddziałów zajmują się materiałami archiwalnymi na kolejnych etapach drogi od aktotwórcy do użytkownika. Powyższa struktura weszła w życie 1 kwietnia 2000 r. Wcześniej wszyscy pracownicy działalności podstawowej wykonywali większość lub wszystkie czynności archiwalne, tzn. odbywali kontrole, opracowywali zasób i udostępniali akta.

Jerzy Zieleniewski funkcję Dyrektora AP pełnił do 31 października 1999 r. Od 1 listopada 1999 r. pełnienie obowiązków Dyrektora powierzono Markowi Kietlińskiemu, który pełnił je do 31 października 2000 r., a od 1 listopada tegoż roku powierzono mu funkcję Dyrektora APB.

W dniach 15 i 16 września 2000 r. Archiwum Państwowe w Białymstoku zorganizowało tzw. „dni otwarte”, na które wykonaliśmy:

¹² Kronika Archiwum Państwowego w Białymstoku.

- foldery informacyjne o Archiwum Państwowym w Białymstoku i Oddziale w Łomży,
- długopisy z nadrukowanym adresem Archiwum,
- plakaty informacyjne, które zostały rozwieszane w różnych punktach miasta,
- baner informacyjny, który został zawieszony na budynku przy Rynku Kościuszki 4,
- informator o zasobie Oddziału w Łomży.

W ramach „dni otwartych” zorganizowaliśmy wystawę najcenniejszych i najstarszych archiwaliów z naszego zasobu. Podobna wystawa została zorganizowana w Oddziale w Łomży. Przygotowaliśmy także stoliki informacyjne, przy których dyżurowali nasi pracownicy, udzielając różnego rodzaju informacji.

Imprezę „dni otwarte” rozpoczęliśmy oficjalnym otwarciem wystawy, na które przybyli zaproszeni przez nas goście. Wizytę w Archiwum złożyli m.in.: Krystyna Łukaszuk – Wojewoda Podlaski, Bogusław Dębski – Wiceprezydent Białegostoku, profesor Adam Dobroński, Igor Sekreta – Konsul Republiki Białorusi, Halina Romańczuk – Prezes Rosyjskiego Stowarzyszenia Kulturalno-Oświatowego, Józef Nowak – Prezes Stowarzyszenia Więzionych Internowanych Represjonowanych, Zbigniew Czarnecki – Sekretarz Zarządu Regionu Podlaskiego NSZZ „Solidarność”, Krzysztof Filipow – Dyrektor Muzeum Wojska, Alicja Wacewicz – archiwista zakładowy Urzędu Podlaskiego. Obecni byli także dyrektorzy szkół średnich, przedstawiciele samorządu, kuratorium, firm sponsorujących imprezę.

Honorowi goście zostali oprowadzeni po wystawie, naszych magazynach, gdzie zapoznali się ze sposobami przechowywania zasobu. Marek Kietliński poinformował gości o działalności Archiwum i jego roli w życiu lokalnej społeczności, zwrócił także uwagę na trudne warunki lokalowe instytucji. Po części oficjalnej goście zostali zaproszeni na skromny poczęstunek. Pani Wojewoda i inni goście wpisali się do naszej księgi pamiątkowej.

Po oficjalnych uroczystościach przyjmowaliśmy zorganizowane wycieczki szkolne, a także wszystkich, którzy indywidualnie przybyli do naszej instytucji. Oprowadzaliśmy ich po wystawie oraz po niektórych magazynach. Na imprezie obecni byli dziennikarze lokalnych dzienników, rozgłośni Radia Białystok (w tym czasie na antenie pojawił się program o Archiwum, nagrany wcześniej przez dziennikarza Wiesława Szymańskiego), lokalnego oddziału radia ZET, a także radia „Racja”- rozgłośni mniejszości białoruskiej.

Wszystkim przybyłym wręczaliśmy foldery i długopisy, co wzbudzało dużą radość nie tylko wśród młodzieży szkolnej, ale także wśród osób starszych.

Zainteresowanie imprezą było duże. Oprócz zorganizowanych grup szkolnych przybywały całe rodziny, poczynając od wnuków, a kończąc na dziadkach. Usłyszeliśmy wiele miłych słów z okazji zorganizowanej imprezy. Duże zainteresowanie wzbudziły sprawy genealogiczne, własnościowe. W miarę możliwości informowaliśmy o tym, jak czynić poszukiwania dokumentacji zlikwidowanych firm. Padały także pytania o komputeryzację i internet (pytała o to młodzież). Oprowadzaliśmy wszystkich po wystawie i magazynach, wręczaliśmy upominki w

postaci folderów i długopisów. Szacujemy, iż podczas „dni otwartych” odwiedziło nas 600-700 osób.

Koszty imprezy po części pokryte zostały przez środki finansowe uzyskane od sponsorów (Urząd Miejski, firma TDS, firma „Granit” z Zabłudowa, firma AIG, firma „Dokumenta”) oraz środki wypracowane przez Archiwum.

1 grudnia 2000 r. wizytę w APB złożyła Pani doc. dr hab. Daria Nałęcz – Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych, która spotkała się z Krystyną Łukaszuk – Wojewodą Podlaskim, a także z załogą APB. Następnie w Archiwum odbył się wykład Pani Naczelnej Dyrektorki.

16 lutego 2001 r. w siedzibie Archiwum Państwowego w Białymstoku przy Rynku Kościuszki 4 odbyła się promocja „Informatora o zasobie archiwalnym APB”. W Pracowni Naukowej im. Jana Glinki zgromadziło się około 30 osób reprezentujących środowiska naukowe, wymiaru sprawiedliwości, administracji państwowej i samorządowej, a także środków masowego przekazu. Promocja przebiegła w miłej atmosferze, odbyła się dyskusja nt. roli Archiwum w białostockim środowisku. Dyskutujący podkreślali dużą rolę informacyjną naszej publikacji. Po zakończeniu dyskusji uczestnicy promocji obdarowani zostali Informatorem.

Następnie odbyło się otwarcie wystawy pt. „Białystok w Polsce Ludowej”, na którą złożyły się zdjęcia zgromadzone przez archiwum Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej i przekazane do Archiwum Państwowego w Białymstoku. Pokazane zostały różne wydarzenia z ostatniego półwiecza. Na szczególną uwagę zasługuje seria zdjęć z centralnych dożynek, które odbyły się w Białymstoku we wrześniu 1973 r., kiedy to na uroczystości przybyli I Sekretarz Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej Edward Gierek i Premier Piotr Jaroszewicz., czy też wizyta I Sekretarza KC PZPR Władysława Gomułki. Wyeksponowane zostały także zdjęcia z pochodów 1-majowych, czy też obchodów święta 22 lipca.

Na wystawie znalazły się także zdjęcia z imprez organizowanych przez podziemną „Solidarność” w połowie lat osiemdziesiątych czy też happeningów inicjowanych przez „Pomarańczową Alternatywę”.

W marcu 2001 r. Leszek Kocoń - Kierownik Archiwum Państwowego w Białymstoku Oddział w Łomży przeprowadził kwerendę, w wyniku której odnaleziono zostały materiały źródłowe dotyczące wydarzeń w Jedwabnem 10 lipca 1941 r. Zachowały się zeznania świadków zarówno pochodzenia polskiego, jak i żydowskiego. Odnaleziono je w aktach Sądu Grodzkiego w Łomży, przejętych z Sądu Rejonowego w Łomży w maju 2000 roku. Są to sprawy o uznanie za zmarłego o sygnaturach sądowych Zg. 167 i 236 z 1947 roku; Zg. 129, 130, 165, 234, 235, 308, 334 z 1948 roku i Zg. 105 i 178 z 1949 roku. Ponadto wzmianki o tych wydarzeniach pojawiają się w aktach spraw o sygnaturach Co 4,13 i 52 z roku 1947. Akta te dostarczyły łącznie 28 relacji złożonych przez 19 świadków, w tej liczbie 9 narodowości żydowskiej. Z osób 19, 9 określa siebie jako naocznych świadków wydarzeń (5 narodowości żydowskiej). W sprawie Zg 236/1947 wymienia się kolejnych dwóch świadków narodowości żydowskiej, których zeznania nie są zamieszczone w teczce. Sprawa ta jest o tyle istotna, że może wyjaśnić problema-

tyczną liczbę spalonych ludzi. Wynika z treści wniosku, że w Jedwabnem spalono również ludność żydowską z Wizny.

W kwietniu 2002 r. odbyła się promocja książki dr. Jerzego Szumskiego „Uwłaszczenie chłopów w północno-wschodniej części Królestwa Polskiego 1846-1871”. Jest to pierwsze tak gruntowne i obszerne opracowanie traktujące o uwłaszczeniu na tym obszarze. Autor podjął w nim problemy, które miały ogromne znaczenie dla dziejów gospodarczych, społecznych i politycznych regionu, mającego zdecydowanie rolniczy charakter. Należy również zaznaczyć, iż problematyka ta nie cieszyła się zainteresowaniem badaczy i stan badań jest dość skąpy. Spotkanie promocyjne prowadził prof. Adam Dobroński. Artykuł dotyczący publikacji J. Szumskiego autorstwa Anieli Łabanow ukazał się w „Gazecie Współczesnej”. W promocji uczestniczyło kilkadziesiąt osób.

W początkach maja 2002 r. roboczą wizytę w APB złożył dr Andrzej Biernat – Dyrektor Generalny Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych. Dyrektor Generalny zapoznał się z postępami prac w APB, obejrzał magazyny archiwalne, a następnie spotkał się z załogą APB.

12 –13 września 2002 r. w Szczecinie odbył się IV Powszechny Zjazd Archiwistów Polskich. Białostockie Archiwum reprezentowali: Sławomir Iwaniuk, Marek Kietliński, Agnieszka Rudczuk i Urszula Żuk. Także nasze archiwalia były eksponowane na wystawie „Skarby archiwów polskich”. APB reprezentowały:

1. Zespół: Kamera Wojen i Domen Departamentu Białostockiego Nowych Prus Wschodnich, nr z. 2, sygn. 3235; „Lustracja starostwa kleszczelowskiego 1523-1570”. Księga oprawna, wym. 21 x 34,5 cm; kart 38. Zawiera m.in. rejestr pomiarów włócznej miasta i starostwa Kleszczele z 1560 r; jęz. polski.

Rejestr jest kopią sporządzoną w 1783 r. w kancelarii miejskiej, w oparciu o rejestr znajdujący się w „Księdze praw i przywilejów miasta JKMcI Kleszczel” i podpisany przez Pawła Szumowicza - prezydenta miasta i Jerzego Szumowicza - sędowego i aktowego przysięgłego pisarza. Dokładność sporządzenia kopii sprawdził Joachim Chorzewski.

Wcześniejszego wpisu rejestru do „Księgi praw...” dokonano na podstawie otrzymanego wypisu z oryginalnej księgi lustratorskiej Stanisława Dziewiałtowskiego, w XVIII w. przechowywanej w Archiwum Zamku Białostockiego.

2. Zespół: Akta miasta Białegostoku; nr z. 64 , sygn. 133.

Pierwszy samorząd miejski w wyzwolonej Polsce w Białymstoku wybrany 7 września 1919 r., ukonstytuował się 15 października 1919 r.

Ozdobne tableau z umieszczonymi pod zdjęciami nazwiskami osób, ilustrowane u dołu ciekawszymi obiektami architektonicznymi Białegostoku Fot. J. Rende, Białystok. Fotografia czarna – biała o wymiarze 38,5x 49 cm. naklejona na brązowym kartonie.

3. Zespół: Towarzystwo Kredytowe Miejskie Białostockie, nr z. 337, sygn. 154; j. ros.

Hotel „Ritz” w Białymstoku (najbardziej reprezentacyjny hotel w mieście do końca swego istnienia). Wybudowany w 1913 r. przez Towarzystwo Akcyjne „Ritz” z pomocą finansową Petersbursko – Tułskiego Banku Ziemskiego. Położony na rogu ulic Niemieckiej i Instytuckiej pod nr. 680a (obecnie Kilińskiego i

Pałacowej). Wyszadzony w powietrze w 1944 r. Rysunek fasady hotelu „Ritz” z 1913 r. wykonał architekt Towarzystwa Kredytowego Miejskiego Białostockiego – inż. technolog Kałmow.

Karton (2 części sklezione), wymiary: 101 x 32,9 cm.

Regesty ww. dokumentów zostały sporządzone przez Krzysztofa Jabłońskiego, Jarosława Maciejczuka i Sławomira Ożlańskiego.

26-27 września 2002 r. w gmachu Archiwum przy Rynku Kościuszki 4 odbyła się 8. Międzynarodowa konferencja źródłoznawcza pt. „Pogranicze polsko – litewsko - białoruskie. Źródła historyczne, stan badań”. Organizatorami konferencji byli: Archiwum Państwowe w Białymstoku, Archiwum Państwowe w Suwałkach, Katedra Humanistyki Instytutu Zarządzania i Marketingu Politechniki Białostockiej, Instytut Pamięci Narodowej Oddział w Białymstoku. Na konferencję przybyli m.in.: dr hab. Władysław Stępnik – Zastępca Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych, dr Henryk Kurowski - Zastępca Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych, dr Henryk Majecki – twórca i główny organizator konferencji, prof. dr hab. Cezary Kukło – Dyrektor Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Białymstoku, Tadeusz Radziwonowicz – Dyrektor Archiwum Państwowego w Suwałkach, prof. dr hab. Zofia Tomczonek – Politechnika Białostocka, ks. dr Adam Szot – Dyrektor Archiwum Archidiecezjalnego w Białymstoku, Anna Terebuń z Brześcia, dr hab. Tamara Bairauskaite z Wilna oraz inni goście. Łącznie przedstawiono 20 referatów, które będą wydrukowane w osobnym wydawnictwie. Konferencje źródłoznawcze będziemy kontynuować.

Pod koniec 2001 r. zasób białostockiego Archiwum składał się z 2039 zespołów, 235627 j.a. = 2686,42 m.b.¹³. Obejmował materiały od początku XVII w. do czasów najnowszych i przedstawiał się następująco:

Administracja ogólna i samorządowa

Akta do 1944 r.

Władze departamentowe, gubernialne i wojewódzkie: departament białostocki 1795-1807, gubernia grodzieńska (szczątek) 1820-1824, gubernia łomżyńska 1867-1918, gubernia suwalska (szczątki) 1875-1917, obwód białostocki (szczątek) 1827, województwo augustowskie 1816-1866, województwo białostockie 1918-1939, województwo nowogródzkie (szczątkowo zachowane akta ziemskie) 1928-1934, województwo poleskie (szczątkowo zachowane akta ziemskie) 1928-1939

Władze powiatowe: komisarze powiatów białostockiego, grodzieńskiego i łomżyńskiego (szczątki) 1942-1944; starostwa powiatowe Białystok, Bielsk Podlaski, Brześć nad Bugiem, Grodno, Sokółka, Wołkowysk (akta ziemskie) 1921-1939

Miasta: Białystok 1838-1944, Mielnik 1631-1780, Tykocin 1851-1917

Gminy: akta gmin (szczątkowo zachowane) w powiatach Białystok 1860-1910, Bielsk Podlaski 1897-1918, Sokółka 1850-1915; Akta gminy Stelmachowo 1845-1869

Komisje wyborcze: okręg wyborczy białostocki 1922-1928

Akta po 1944 r.

¹³ Łącznie z Oddziałem w Łomży.

Władze wojewódzkie: województwo białostockie 1944-1975, województwo białostockie 1975-1998

Władze powiatowe: starostwa powiatowe, rady narodowe, wydziały powiatowe Białystok 1944-1950, Bielsk Podlaski 1944-1950, Sokółka 1944-1950; prezydium powiatowych rad narodowych i urzędy powiatowe Białystok 1950-1975, Bielsk Podlaski 1950-1975, Dąbrowa Białostocka 1956-1975, Hajnówka 1953-1975, Łapy 1954-1975, Mońki 1954-1975, Siemiatycze 1952-1975, Sokółka 1950-1975; Urząd Rejonowy w Bielsku Podlaskim 1990-1995

Miasta: zarządy miast w powiatach Białystok 1944-1950, Bielsk Podlaski 1945-1950; prezydium miejskich rad narodowych w powiatach Białystok 1950-1973, Bielsk Podlaski 1950-1973, Dąbrowa Białostocka 1965-1973, Hajnówka 1950-1973, Mońki 1950-1973, Łapy 1950-1973, Siemiatycze 1950-1973, Sokółka 1950-1973; rady narodowe i urzędy miejskie 1973-1990

Gminy i gromady: akta gmin w powiatach Białystok 1944-1954, Bielsk Podlaski 1944-1954, Siemiatycze 1946-1954, Sokółka 1945-1954; prezydium gromadzkich rad narodowych w powiatach Białystok 1954-1972, Bielsk Podlaski 1954-1972, Dąbrowa Białostocka 1954-1972, Hajnówka 1954-1972, Łapy 1954-1972, Mońki 1955-1972, Siemiatycze 1954-1972, Sokółka 1954-1972; rady narodowe i urzędy gmin 1973-1990

Komisje wyborcze: wojewódzka 1961-1976; powiatowe Białystok 1954-1969, Hajnówka 1954-1965, Łapy 1954, Mońki 1969-1972, Siemiatycze 1958-1969, Sokółka 1954-1972; miejska Białystok 1954-1972

Administracja specjalna

Akta do 1944 r.

Augustowska Gubernialna Deputacja Szlachecka 1837-1861; administracja leśna i ochrona lasów 1888-1939; inspekcja fabryczna 1897-1917; poczta i telegraf 1873-1919; policja i żandarmeria 1809-1939; urzędy miernicze i kreślarnie 1816-1913; urzędy podatkowe i skarbowe 1820-1916; urzędy ochrony zdrowia i opieki społecznej 1824-1917; urzędy rolne i ziemskie 1907-1944; władze budowlane i drogowe 1833-1884; władze włościańskie 1861-1918; władze wojskowe i wojskowo-policyjne 1813-1918; zarządy rolnictwa i dóbr państwowych 1899-1918

Akta po 1944 r.

Centralny Urząd Planowania Biuro Planowania Regionalnego w Białymstoku 1992-1996; inspektoraty i urzędy statystyczne 1962-1975; komendy Powszechnej Organizacji „Służba Polsce”; Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym Delegatura w Białymstoku 1946-1955; komisje przy wojewodzie białostockim 1946-1949; komitety opieki społecznej 1945-1949; Okręgowa Izba Aptekarska w Białymstoku 1945-1951; Okręgowy Inspektor Pracy VI Okręgu 1944-1950; Okręgowy Urząd Zatrudnienia w Białymstoku 1946-1950; pełnomocnicy rządowi do spraw podatku gruntowego 1947-1950; Powiatowe Biuro Geodezji i Terenów Rolnych w Białymstoku 1960-1970; urzędy kontroli 1949-1984; urzędy likwidacyjne 1945-1950; urzędy repatriacyjne 1945-1950; urzędy ziemskie 1944-1947; władze skarbowe i kontroli skarbowej 1944-1951; władze szkolne 1944-1958; Wojewódzka Dyrekcja Inwestycji Miejskich w Białymstoku – mapy 1950-1955; Wojewódzka Stacja Sanitarно-Epidemiologiczna w

Białymstoku 1951-1974; Wojewódzki Urząd Informacji i Propagandy w Białymstoku 1944-1947; Wojewódzki Zarząd Dróg Publicznych w Białymstoku 1944-1975

Instytucje wymiaru sprawiedliwości

Akta do 1944 r.

Sądy i prokuratura: Izba Obwodowa Sądu Karnego w Białymstoku (szczątek) 1833-1839; Księgi grodzkie i ziemskie podlaskie (szczątek) 1640-1697; oddziały Sądu Okręgowego w Grodnie (szczątek) 1906-1915; opieka szlachecka w powiatach Białystok, Bielsk Podlaski i Sokółka 1864-1917; Prokurator Sądu Okręgowego w Białymstoku 1920-1939; Sąd Główny w Białymstoku 1812-1832; Sąd Gminny w Krynkach powiat Grodno (szczątek) 1908-1909; sądy w powiatach Białystok, Bielsk Podlaski i Sokółka (szczątki) – gminne 1911-1916, grodzkie i miejskie 1908-1939, pokoju 1872-1898, sieroco 1830-1915; Zjazd Sędziów Pokoju Okręgu Białostocko-Sokólskiego (szczątek) 1884-1886

Notariat i hipoteka: notariusze w Białymstoku, Bielsku Podlaskim i Sokółce 1883-1912; notariusze w Białymstoku, Brańsku, Grodnie, Krynkach, Sokółce i Tykocinie 1919-1939; Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie 1883-1914; Wydział Hipoteczny Sądu Okręgowego w Białymstoku 1919-1939

Komornicy: komornicy w powiatach Białystok, Bielsk Podlaski i Sokółka (szczątki) 1881-1928

Więziennictwo: Komitet Budowy Pomieszczeń Więziennych w Białymstoku 1911; Towarzystwo Opieki nad Więzieniami Oddział Powiatowy w Białymstoku 1910-1914; Więzienie w Białymstoku (szczątek) 1919

Akta po 1944 r.

Sądy i prokuratura: Okręgowa Komisja Arbitrażowa w Białymstoku 1964-1989; Okręgowa Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Białymstoku 1968; Sąd Okręgowy w Białymstoku 1944-1950, Sąd Wojewódzki w Białymstoku 1949-1964; sądy grodzkie w Białymstoku, Bielsku Podlaskim, Hajnówce, Siemiatyczach, Sokółce 1944-1952; sądy powiatowe w Białymstoku, Bielsku Podlaskim, Łapach i Siemiatyczach 1947-1972; Wojskowy Sąd Rejonowy w Białymstoku 1944-1956

Notariat, komornicy: notariusze w Białymstoku, Bielsku Podlaskim i Sokółce 1944-1951; Komornik przy Sądzie Grodzkim i Powiatowym w Bielsku Podlaskim (szczątek) 1945-1951

Akta stanu cywilnego

Parafie rzymskokatolickie: Dekanat Rzymskokatolicki w Siemiatyczach 1834-1844; parafie – Białystok 1889-1898, Bielsk Podlaski 1884-1897, Boćki 1875-1898, Brańsk 1882-1898, Dobrzyniewo Kościelne 1880-1899, Dołubowo 1879-1897, Drohiczyn 1801-1883, Janów 1877-1895, Knyszyn 1888-1894, Korycin 1890-1895, Krynki 1889-1894, Kuźnica 1764-1895, Nowy Dwór w powiecie Lida 1838-1849, Pietkowo 1847, Rudka 1874-1898, Strabla 1890-1896, Supraśl 1868-1893, Suraż 1886-1898, Tykocin 1890-1897, Usnierz 1795-1865

Parafie prawosławne: Andryjanki 1881-1898, Białowieża 1889-1897, Bielsk Podlaski 1836-1897, Boćki 1886-1897, Brańsk 1888-1896, Cichowola 1889-1900, Czarna Cerkiewna 1888-1893, Czyże 1843-1896, Drohiczyn 1840-1898, Dubicze

Cerkiewne 1843-1898, Dubiny 1888-1899, Dziadkowice 1888-1898, Grodzisk 1881-1894, Hodyszewo 1876-1885, Hryniewicze 1884-1897, Jurowlany 1843-1868, Klejniki 1884-1896, Knyszyn 1878-1894, Kośna 1839-1893, Krynki 1865-1897, Kuraszewo 1898-1900, Kleszczele 1843-1893, Łapy 1898-1915, Łosinka 1884-1899, Malesze 1884-1896, Mielnik 1888-1899, Milejczyce 1889-1897, Mostowlany 1893, Narew 1848-1899, Narewka 1889-1897, Narojki 1846-1898, Nowoberezowo 1888-1899, Orla 1888-1899, Ostrów 1892-1896, Pasyнки 1884-1898, Podbiele 1884-1899, Puchły 1884-1896, Rajsk 1884-1896, Rogacze 1891-1901, Ryboły 1884-1896, Samogrud 1891-1895, Siemiatycze 1846-1897, Stary Kornin 1888-1896, Szczyty 1888-1899, Trześcianka 1895-1899, Werstok 1844-1896, Wólka Wygonowska 1888-1899, Zabłudów 1787-1807, Żerczyce 1888-1899, **Parafie unickie:** Czyże 1808-1839, Drohiczyn 1835-1837, Kleszczele 1728-1839, Kożany 1770-1819, Mielnik 1792-1835, Narojki 1827-1839, Żerczyce 1798-1828

Parafie ewangelickie: Białystok ewangelicko-augsburska 1841-1899

Okręgi bożnicze: Białystok 1835-1899, Bielsk Podlaski 1835, Choroszcz 1882-1892, Ciechanowiec 1839-1896, Orla 1836, Sokoły 1826-1894, Tykocin 1826-1890

Rejestry i wypisy aktów stanu cywilnego wyznań chrześcijańskich i niechrześcijańskich 1793-1912

Instytucje wyznaniowe

Archidiakoniat Białostocki 1843-1844; Dekanat Prawosławny w Kleszczelach (kserokopia) 1900; Gmina Żydowska w Siemiatyczach 1861; Parafia Ewangelicko-Augsburska w Białymstoku 1865-1940; parafie prawosławne: Białystok 1912-1915, Dojlidy 1807-1910, Drohiczyn 1855, Kleszczele 1846-1913, Kośna 1867-1913, Sokółka 1886-1915; Parafia Unicka w Kleszczelach 1835-1838

Spółdzielczość

Centralny Związek Spółdzielni Mleczarskich Terenowy Wydział Lustracji w Białymstoku 1957-1989; kasy Stefczyka (szczątki) 1927-1939; rolnicze zespoły spółdzielcze 1950-1957; spółdzielnie inwalidów 1948-1990; spółdzielnie rzemieślnicze, usługowe, wielobranżowe 1947-1960; spółdzielnie spożywców „Społem” 1945-1989; wojewódzkie związki w Białymstoku: rolniczych spółdzielni produkcyjnych 1957-1990, spółdzielni budownictwa mieszkaniowego 1964-1989, spółdzielni mleczarskich 1950-1990, spółdzielni pracy 1953-1975; zrzeczenia budowy domów jednorodzinnych w Białymstoku 1955-1968

Instytucje finansowe

Akta do 1944 r.

kasy pożyczkowo-oszczędnościowe 1890-1918; Komunalna Kasa Oszczędności Powiatu Białostockiego 1925-1939; Towarzystwo Kredytowe Miejskie Białostockie 1908-1915

Akta po 1944 r.

oddziały w Białymstoku: Bank Gospodarstwa Krajowego 1945-1949, Bank Gospodarstwa Spółdzielczego 1946-1949, Bank Inwestycyjny 1949-1969, Bank Komunalny 1949-1951, Bank Polska Kasa Opieki S.A. 1975-1998, Bank Rolny 1950-1975, Bank Rzemiosła i Handlu 1950, Bank Związku Spółek Zarobkowych S.A. 1945-1949, Narodowy Bank Polski 1947-1978, Państwowy Bank Rolny

1946-1949, Powszechny Bank Gospodarczy S.A. w Łodzi 1991-1998, Powszechny Bank Kredytowy S.A. w Warszawie 1989-1996

Instytucje gospodarcze

Akta przed 1944 r.

Białostockie Towarzystwo Elektryczności S.A. 1908-1939; Wytwórnia Gazów Technicznych w Białymstoku 1938-1943

Akta po 1944 r.

przedsiębiorstwa: przemysłu chemicznego 1946-1996, przemysłu drzewnego 1944-1989, przemysłu metalowego 1944-1990, przemysłu włókienniczego 1944-1992; Zakład Energetyczny Białystok 1944-1974; zjednoczenia i zrzeszenia: budownictwa rolniczego 1965-1982, budownictwa wodnego i melioracji 1955-1982, państwowych przedsiębiorstw gospodarki rolnej 1950-1982, państwowych przedsiębiorstw przemysłu terenowego 1944-1975, przedsiębiorstw technicznej obsługi rolnictwa 1950-1981, przedsiębiorstw wodno-melioracyjnych 1982-1989

Stowarzyszenia i związki

Stowarzyszenia, organizacje, fundusze społeczne: Akta bartne nowogrodzkie 1715-1739; fundusze społeczne – budowy szkół i internatów, ochrony zdrowia, odbudowy kraju i stolicy „SFOS” 1946-1984; zarządy okręgowe, powiatowe i wojewódzkie w Białymstoku - Ligi Lotniczej 1947-1954, Ligi Morskiej 1945-1953, Ligi Przyjaciół Żołnierza 1945-1962, Polskiego Czerwonego Krzyża 1947-1979, Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego 1964-1989, Stowarzyszenia Ateistów i Wolnomyślicieli w Polsce 1958-1969, Towarzystwa Burs i Stypendiów Rzeczypospolitej Polskiej 1946-1952, Towarzystwa Krzewienia Kultury Świeckiej 1969-1975, Towarzystwa Opieki nad Więźniami Uwolnionymi z Więzień i ich Rodzinami „Patronat-Białystok” 1938, Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej 1950-1964, Towarzystwa Rozwoju Ziem Zachodnich 1957-1971; Towarzystwa Szkoły Świeckiej 1957-1969, Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego 1947-1948, Związku „Samopomocy Chłopskiej” 1944-1957, Związku Polskich Artystów Plastyków 1945-1983; Związek Harcerstwa Polskiego Komenda Chorągwi Białostockiej 1945-1950

Związki zawodowe: zarządy miejski, okręgowy i powiatowy w Białymstoku Związku Nauczycielstwa Polskiego 1945-1973; zarządy okręgu w Białymstoku branżowych związków zawodowych 1947-1973; Wojewódzka Rada Związków Zawodowych w Białymstoku 1948-1980

Partie polityczne i podległe organizacje, ruchy społeczne

Partie polityczne: komitety miejskie, powiatowe i wojewódzkie Polskiej Partii Robotniczej 1944-1948, Polskiej Partii Socjalistycznej 1944-1948; komitety gminne, miejskie, powiatowe, uczelniane, wojewódzki, zakładowe oraz podstawowe organizacje partyjne Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej 1948-1990; rejonowe ośrodki pracy partyjnej Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej 1982-1989; Stronnictwo Demokratyczne Wojewódzki Komitet w Białymstoku 1945-1990; Rada Wojewódzka Socjaldemokracji Rzeczypospolitej Polskiej w Białymstoku 1990-1991

Organizacje młodzieżowe: Okręgowy Komitet Wykonawczy Związku Młodzieży Demokratycznej w Białymstoku 1946-1948; Rada Wojewódzka Federacji So-

cialistycznych Związków Młodzieży Polskiej w Białymstoku 1973-1981; zarządy gminne, miejskie, powiatowe i wojewódzkie – Organizacji Młodzieżowej Towarzystwa Uniwersytetów Robotniczych 1947-1948, Związku Młodzieży Polskiej 1948-1957, Związku Młodzieży Socjalistycznej 1957-1976, Związku Młodzieży Wiejskiej 1957-1976, Związku Młodzieży Wiejskiej „Wici” 1945-1948, Związku Socjalistycznej Młodzieży Polskiej 1976-1989, Związku Walki Młodych 1945-1948

Ruchy społeczne: komitety miejski i wojewódzki w Białymstoku Frontu Jedności Narodu 1957-1984; Obóz Front-Ojczyzna w Białymstoku 1944; Patriotyczny Ruch Odrodzenia Narodowego Rada Wojewódzka w Białymstoku 1982-1989; Wojewódzki Komitet Frontu Narodowego w Białymstoku 1953-1957

Instytucje nauki, oświaty i kultury

Biuro Badań i Dokumentacji Zabytków w Białymstoku 1954-1975; Ośrodek Badań Naukowych w Białymstoku 1972-1992; państwowe gimnazja i seminaria nauczycielskie w Białymstoku i Bielsku Podlaskim (szczątki) 1920-1939; Rada Białostockiego Instytutu Panien Szlacheckich 1849-1918; akta szkół powszechnych i handlowych (szczątki) 1923-1939

Szpital

Szpital Miejski w Sokółce (szczątek) 1899-1912, Szpital Okręgowy w Białymstoku (szczątek) 1910-1915, Szpital Publiczny Żydowski w Białymstoku (szczątek) 1913

Archiwa rodzinno-majątkowe

archiwa osób i rodzin 1579-1901; Akta gospodarcze majątku Stelmachowo 1919-1939; Archiwum w Rudce Franciszka hr. Potockiego (szczątek) 1726-1860; Zarząd Dóbr Siemiatycze 1881-1912

Zbiory i kolekcje

Dokumenty z Tek Jana Glinki (1734-1768); kolekcje różnych osób 1883-1980; Materiały Marii Kolendo 1912-1980; Sądowy zbiór testamentów, umów i weksli 1910-1939; Zbiór afiszów i druków ulotnych 1944-1950; Zbiór ankiet osób ujawnionych w 1947 r.; Zbiór dokumentów pergaminowych i papierowych 1720-1822; zbiory map administracyjno-komunikacyjnych i topograficznych z terenu województwa białostockiego 1845-1966.

W naszym zasobie znajdują się także zbiory kartograficzne i fotograficzne. Archiwum posiada również zbiory mikrofilmów. Na szczególną uwagę zasługują następujące zbiory mikrofilmów:

- Zbiór Kapicy (kapicjana – wypisy sporządzone na przełomie XVIII i XIX w. przez archiwistę z Brańska Ignacego Kapicę – Milewskiego) zawierający odpisy z akt sądowych grodzkich i ziemskich, podlaskich oraz wschodniomazowieckich z lat 1510-1804.
- Teki Glinki (notatki znanego badacza dziejów regionu Jana Glinki ze źródeł, których większość nie przetrwała okresu ostatniej wojny).
- Mikrofilmy stanu cywilnego parafii rzymskokatolickich archidiaconatu białostockiego z lat 1808-1864 przechowywanych w zasobie Litewskiego Państwowego Archiwum Historycznego w Wilnie. Został wydany drukiem informator pt. „Mikrofilmy akt metrykalnych parafii rzymskokatolickich archidia-

konatu białostockiego z lat 1808-1864” opracowany przez dr Jerzego Szumskiego.

- Mikrofilmy zespołu akt Wojewódzkie Biuro do Spraw Finansowo – Rolnych w Białymstoku z lat 1931-1939, przechowywanego w zasobie Litewskiego Centralnego Państwowego Archiwum w Wilnie. Powyższy zespół liczy 757 j.a. Został sporządzony inwentarz mikrofilmów.
- Mikrofilmy ksiąg metrykalnych przechowywanych w archiwach kościelnych Dekanat Rzymskokatolicki w Bielsku Podlaskim 1834-1869; parafie rzymskokatolickie: Bielsk Podlaski 1679-1871, Boćki 1677-1874, Brańsk 1797-1874, Ciechanowiec 1665-1885, Dołubowo 1798-1873, Domanowo 1743-1867, Drohiczyn 1723-1801, Granne 1667-1872, Grodzisk 1756-1826, Kleszczele 1719-1866, Łubin Kościelny 1661-1873, Mielnik 1786-1848, Ostrożany 1633-1857, Perlejewo 1665-1882, Pobikry 1753-1886, Poświętne 1657-1882, Rudka 1768-1874, Siemiatycze 1687-1861, Sokoły 1808-1879, Strabla 1756-1868, Śledzianowo 1662-1788, Topczewo 1645-1877, Tykocin 1826-1870, Waniewo 1814-1825, Wyszki 1779-1871; parafie prawosławne: Narewka 1870-1880, Ostrów 1835-1868, Pasynki 1864-1880, Szczyty 1858-1880; Parafia Unicka w Zubaczach 1780-1826¹⁴.

W roku sprawozdawczym 2001 r. całkowicie opracowanych było 970 zespołów na ogólną liczbę 2039 zespołów, co stanowiło 47,5% wielkości zasobu¹⁵. Ilość metrów i jednostek archiwalnych opracowanych zespołów ilustruje poniższa tabela

1	Rodzaj materiału archiwalnego	Zasób opracowany ogółem	
		Metry	Jednostki inw.
2	Materiały aktowe	1238,28	90060
3	Dokumenty pergaminowe i papierowe	-	-
4	Dokumentacja techniczna	-	-
5	Materiały kartograficzne	-	-
6	Fotografie	-	-
7	Filmy	-	-
8	Nagrania dźwiękowe	-	-
9	Pieczęcie	-	-
10	Inne	-	-
11	RAZEM:	1238,28	90060

Zasób Archiwum był wykorzystywany przez badaczy niemal od momentu jego powstania (pierwszy wpis do księgi użytkowników dokonany został 8 lutego 1955 r.). W oparciu o zbiory Archiwum powstały najważniejsze publikacje historyczne dotyczące Białostocczyzny, rozprawy habilitacyjne, doktorskie i bardzo liczne prace magisterskie. Ponadto zbiory wykorzystywane były przez dziennika-

¹⁴ Zestawienia zasobu dokonał dr Jerzy Szumski.

¹⁵ Łącznie z Oddziałem w Łomży.

rzy, pracowników muzeów, biura dokumentacji zabytków, administracji państwowej i samorządowej, prawników, a także innych badaczy realizujących swe kwerendy. Aby ułatwić użytkownikom poruszanie się po całości zasobu, Archiwum wydało drukiem w 2001 r. „Informator o zasobie APB” opracowany przez dr. Jerzego Szumskiego oraz Informator o zasobie APB OŁ” opracowany przez Leszka Koconia, które dostępne są na stronie internetowej pod adresem www.bialystok.ap.gov.pl jako plik do ściągnięcia.

Na narastający zasób archiwalny składają się akta urzędów państwowych, samorządowych, instytucji oświatowych i kulturalnych oraz przedsiębiorstw. Archiwum sprawuje nadzór nad 188 jednostkami organizacyjnymi. W ramach nadzoru kontroluje archiwa zakładowe, wydaje zezwolenia na niszczenie dokumentacji niearchiwalnej, opiniuje przepisy kancelaryjne, szkoli personel archiwów zakładowych.

Zasób Archiwum udostępniany jest w pracowni naukowej czynnej w poniedziałki w godzinach 10.30-17.30 oraz wtorki – piątki w godzinach od 8 do 15, w oparciu o Zarządzenie nr 4 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 18 maja 2000 r. w sprawie organizacji udostępniania materiałów archiwalnych w archiwach państwowych. W świetle przytoczonego Zarządzenia archiwa państwowe udostępniają materiały archiwalne osobom fizycznym lub prawnym, organizacjom społecznym, organom państwowym i samorządowym oraz jednostkom organizacyjnym nie posiadającym osobowości prawnej. Osoby fizyczne korzystają z materiałów we własnym imieniu lub w charakterze upoważnionych pełnomocników podmiotów prawnych. Użytkownicy mają do dyspozycji dostępne pomoce archiwalne (dostęp do pomocy może być wyjątkowo ograniczony ze względu na przeszkody prawne, przede wszystkim w zakresie ochrony informacji niejawnych, danych osobowych lub dóbr osobistych), mogą również zamawiać odpłatne reprodukcje.

Zasób Archiwum popularyzowany jest poprzez organizowanie wystaw, na które zapraszani są mieszkańcy Białegostoku, a w szczególności młodzież szkolna i studenci. Dla nich organizujemy tzw. „żywe lekcje historii”, prezentujące dzieje regionu poprzez pryzmat dokumentów przechowywanych w naszym zasobie. Zajęcia prowadzą: Grzegorz Pietrowski, Agnieszka Rudczuk, Marek Kietliński, Danuta Bzura i Leszek Kocoń. W 2001 r. łącznie Archiwum Państwowe w Białymstoku i Archiwum Państwowe w Białymstoku Oddział w Łomży odwiedziło 47 wycieczek szkolnych i grup studenckich. Do 15 października 2002r. APB i Oddział w Łomży odwiedziło 45 grup studentów i uczniów.

Utrzymujemy także ścisły kontakt z lokalną prasą, telewizją i radiem. W 2001r. w lokalnych mediach pojawiło się łącznie 50 artykułów dotyczących Archiwum Państwowego w Białymstoku i Archiwum Państwowego w Białymstoku Oddział w Łomży. Do 15 października 2002 r. pojawiło się łącznie 25 artykułów. Ukazywały one działalność bieżącą, dzieje naszej instytucji i jej zasób archiwalny.

Jako urząd wiary publicznej APB wydaje w oparciu o posiadane akta odpisy dokumentów i zaświadczenia. Pracownicy wykonują liczne poszukiwania majątkowe, genealogiczne, odszkodowawcze (za represje ze strony władz komunistycznych, gdyż brak dokumentacji niemieckich władz okupacyjnych uniemożliwia

wystawianie poświadczeń osobom, które ubiegają się o odszkodowania za prace przymusowe w ramach Fundacji „Pojednanie”) na rzecz instytucji oraz osób prywatnych z kraju i zagranicy. Zainteresowanym osobom udzielane są (w miarę możliwości) informacje dotyczące rozmieszczenia dokumentacji zlikwidowanych instytucji.

Pracownicy APB biorą udział w życiu naukowym regionu. Są autorami referatów oraz artykułów w pracach zbiorowych dotyczących Białostoczczyzny. Od kilku kolejnych lat Archiwum współorganizuje z Naczelną Dyrekcją Archiwów Państwowych w Warszawie, Białostockim Towarzystwem Naukowym, Instytutem Pamięci Narodowej Oddział w Białymstoku, Katedrą Humanistyki Instytutu Zarządzania i Marketingu Politechniki Białostockiej i Archiwum Państwowym w Suwałkach międzynarodowe konferencje naukowe poświęcone archiwaliom, na których wyniki swych badań wymieniają archiwiści i historycy z Polski, Białorusi, Litwy i Łotwy.

Nadzór w Archiwum Państwowym w Białymstoku w latach 1953 – 2001

Zgodnie z art. 28 pkt 1 i 4 ustawy z 14 lipca 1983 r. *o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach*¹ do zakresu działania archiwów państwowych należy kształtowanie państwowego zasobu archiwalnego oraz kontrola postępowania z materiałami archiwalnymi, wchodzącymi do państwowego zasobu archiwalnego w archiwach zakładowych, w składnicach akt oraz jednostkach organizacyjnych z powierzonym zasobem archiwalnym. Owa kontrola rozpoczyna się od ustalenia danej jednostki organizacyjnej przez dyrektora archiwum państwowego, jako tej, w której powstają materiały archiwalne. Następnie przejawia się ona w sprawowaniu nadzoru nad tymi materiałami – opiniowaniu i zatwierdzaniu normatywów archiwalnych, kontrolowaniu archiwów zakładowych, wydawaniu zezwoleń na brakowanie, konsultacje i ekspertyzy. Te właśnie zagadnienia, związane z działalnością Archiwum Państwowego w Białymstoku, będą przedmiotem niniejszego szkicu.

Najstarszy zachowany w Archiwum Państwowym w Białymstoku *Wykaz zakładów pracy o ważniejszym znaczeniu dla budowy socjalizmu w Polsce Ludowej, których składnice akt ze względu na ważność lub przykładowość posiadanych przez nie materiałów archiwalnych – pozostawać będą pod specjalną opieką służby archiwalnej* pochodzi z 1957 r.² Wymieniono tam na pierwszych miejscach Prezydium rad narodowych (wojewódzkiej, powiatowych, miejskich, gromadzkich), sądy, prokuratury, Wieczorową Szkołę Inżynierską, Akademię Medyczną; dalej wpisane zostały zakłady przemysłowe i inne przedsiębiorstwa państwowe, instytucje i organizacje, np. Przedsiębiorstwo Obrotu Drobnodetalicznego, Wojewódzkie Zjednoczenie Budownictwa Wiejskiego, Wojewódzki Zarząd Młynów Gospodarczych, Białowieski Park Narodowy, Powiatowe Związki Gminnych Spółdzielni „Samopomoc Chłopska”, Centrala Drobiarsko – Jajczarska w Elku, itp. Sporządzony wykaz dotyczył łącznie WAP w Białymstoku oraz Powiatowych Archiwów Państwowych, znalazło się na nim 147 podmiotów, z tego 93 w WAP. W wykazie zakładów pracy objętych specjalną opieką WAP w Białymstoku opracowanym w

¹ Dz. U. Nr 38, poz. 173 ze zm.

² Pojęcia „składnica akt” oraz „wizytacja” obowiązywały w terminologii archiwalnej do wprowadzenia ustawy 14 lipca 1983 r. „O narodowym zasobie archiwalnym i archiwach”, aczkolwiek już w 1965 r. została powołana przez Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego Komisja do Spraw Archiwów Zakładowych, która na koniec swojej działalności przedstawiła wnioski, gdzie proponowano zastąpienie terminu składnica akt sformułowaniem archiwum zakładowym oraz archiwum dokumentacyjnym - Pismo okólne nr 12 NDAP z 20 maja 1965 r.

1960 r. (liczącym 107 pozycji) przybyły instytucje finansowe – NBP O. Wojewódzki i O. Miejskie, Bank Inwestycyjny, Bank Rolny oraz kulturalne i społeczne: Państwowy Teatr im. A. Węgieerki, PCK O. Wojewódzki.

Kolejny wykaz zakładów pracy z 1972 r. obejmował już 517 instytucji, z czego 201 podlegało WAP w Białymstoku, pozostałe zaś PAP w Bielsku Podlaskim, Ełku, Łomży i Suwałkach. Nadzorem objęto wówczas m. in. NIK Delegatura w Białymstoku, Wojewódzkie i Powiatowe Biura Geodezji i Urzędzeń Terenów Rolnych, Urzędy i Inspektoraty Statystyczne, Biura Notarialne, Białostockie Towarzystwo Naukowe, Polskie Radio i Telewizja Rozgłośnia w Białymstoku, Zarządy Wojewódzkie organizacji społecznych, stowarzyszeń i instytucji – np. Wojewódzką Radę Związków Zawodowych.

Przed 1 stycznia 1984 r. spod nadzoru wyłączono organizacje społeczne działające na terenie byłego województwa białostockiego: Związek Harcerstwa Polskiego Komenda Wojewódzka w Białymstoku, Polskie Towarzystwo Turystyczno Krajoznawcze Zarząd Wojewódzki w Białymstoku, PCK O. Woj. w Białymstoku.

W 1985 r. nadzorem objęto szereg instytucji oświatowych i kulturalnych m.in. kilka reprezentatywnych szkół średnich np. I LO w Białymstoku, Zespół Szkół Handlowo – Ekonomicznych w Białymstoku, Biuro Wystaw Artystycznych, Wojewódzki Dom Kultury, Państwowy Teatr Lalek. Ogółem na terenie właściwości AP w Białymstoku było 201 instytucji, które prowadziły archiwa zakładowe.

W następnych latach wykazy instytucji objętych nadzorem AP w Białymstoku odzwierciedlały zachodzące przemiany ustrojowo – gospodarcze. Część urzędów zlikwidowano bądź przekształcono w inne, np. utworzono w 1990 r. urzędy rejonowe, funkcjonujące 8 lat, w wyniku reformy administracyjnej w 1998 r. zastąpione starostwami powiatowymi.

Zmiany związane z problemem przekształceń własnościowych w przedsiębiorstwach państwowych spowodowały również pewne konsekwencje w odniesieniu do AP, mianowicie wykreślenie części instytucji gospodarczych z wykazu. Tak się stało np. z Zakładami Przemysłu Wełnianego im. E. Plater w Wasilkowie, Białostockimi Fabrykami Mebli, Powszechnym Bankiem Kredytowym O. Białystok. Część instytucji została zlikwidowana, a ich zadania przejęły inne instytucje, tak jak to miało miejsce w odniesieniu do Państwowych Biur Notarialnych.

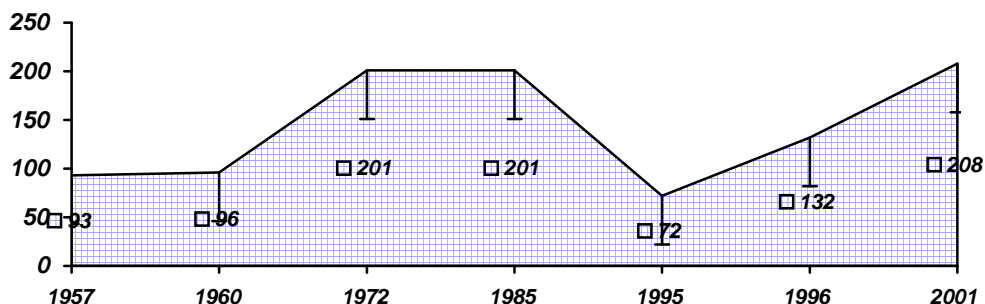
APB już w 1994 r. rozpoczęło przeprowadzanie lustracji Urzędów Stanu Cywilnego z terenu ówczesnego województwa białostockiego; w 1996 r., po otrzymaniu pisma z NDAP³, formalnie nadzorem objęto 51 USC. Od 1 stycznia 1999 r. wróciły urzędy miast i gmin, czyli samorząd terytorialny.

W ostatnich latach coraz bardziej widoczna staje się tendencja do objęcia nadzorem różnorodnych instytucji lokalnych (rządowych i samorządowych), których dokumentacja będzie odzwierciedlała życie regionu. W 2001 r. do ewidencji wpisano urzędy skarbowe, związki międzygminne, powiatowe urzędy pracy działające na terenie właściwości AP w Białymstoku. W 2002 r. postanowiono objąć nadzorem urzędy celne.

³ Pismo NDAP Nr WOU – 411 – 1/96.

Omówione wyżej (w oparciu o przykłady) kształtowanie się liczby instytucji objętych nadzorem przez Archiwum Państwowe w Białymstoku przedstawia wykres.

Rys.1. Liczba jednostek objętych nadzorem AP w Białymstoku w latach 1957- 2001.

Początkowo liczba jednostek rosła, aby w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych osiągnąć mniej więcej stałą poziom (ok. 200 podmiotów). Następnie od początku lat dziewięćdziesiątych widoczny był bardzo wyraźny spadek, spowodowany zachodzącymi przemianami ustrojowo – własnościowymi. Wraz z rozbudową aparatu administracyjnego (zarówno rządowego, jak i samorządowego) pojawia się ponownie tendencja wzrostowa.

W 2001 r. pod nadzorem APB znajdowało się 208 jednostek organizacyjnych, z czego 115 to rządowe jednostki organizacyjne i 93 jednostki samorządu terytorialnego.

Z liczbą i rodzajem jednostek objętych nadzorem wiąże się ich kontrolowanie. Od początku działalności WAP w Białymstoku wizytacje składnic akt (później kontrole archiwów zakładowych) stanowiły jedną z podstawowych form działalności. Ilościowe zestawienie liczby kontroli, konsultacji oraz liczby wydanych zezwoleń na wybrakowanie dokumentacji przeprowadzonych przez Archiwum Państwowe w Białymstoku (bez PAP czy też oddziału) przedstawia poniższa tabela.

Tabela nr 1. Liczbowe zestawienie wykonanych czynności przez pracowników APB w latach 1953 - 2001.

Rok	Kontrole	Konsultacje	Ekspertyzy	Brakowania Liczba zezw.(ilość)
1953	163	— *	38	34 (17,74 m ³)
1958	63	— *	12	186 (286 m ³)
1963	71	70	26	444 (825,7 m ³)

1968	60	—*	21	401 (568 m ³)
1973	67	—*	14	314 (652,6 m ³)
1978	75	—*	17	154 (1582 mb)
1983	68	—*	—	151 (1271 mb)
1988	107	—*	—	198 (2554 mb)
1993	24	—*	4	211 (3069 mb)
1998	49	—	1	282 (2000 mb)**
2001	66	56	14	176 (3083,63 mb)

*- brak danych,

** - łącznie z Oddziałem w Łomży.

Dyrektor WAP w Białymstoku, A. Filonik, w marcu 1955 r. opracował „Instrukcję w sprawie wizytacji składnic akt”. Jako główny cel określił podniesienie jakości pracy personelu składnic akt, a tym samym prawidłową organizację i prawidłowe prowadzenie składnicy akt. Liczba kontroli wyznaczona została na minimum dwie wizytacje dziennie, jedynie w większych zakładach pracy dopuszczono jedną dziennie (jednakże z protokołów kontroli i sprawozdań z działalności APB wynika, że m. in. przeprowadzał je pracownik, który był zatrudniony na etacie magazyniera). Pozostałe zalecenia dotyczące przeprowadzania wizytacji (odpowiednie przygotowanie do kontroli, poinformowanie osoby kierującej daną instytucją o celu wizyty) są stosowane do dzisiaj.

Podstawowym celem wizytacji było stwierdzenie, jaką dokumentację posiadały kontrolowane jednostki, przejęcie jej i zabezpieczenie. Stan ówczesnych (początki lat pięćdziesiątych) składnic akt doskonale odzwierciedla sprawozdanie z wykonania planu za rok 1953, które stwierdza, że „wizytowane urzędy i instytucje w większości dopiero dowiedziały się o istnieniu Państwowej Służby Archiwalnej (...)”⁴. Przeprowadzone wizytacje wykazały, że składnice akt mieściły się w nieodpowiednich lokalach, na strychach, w wilgotnych piwnicach, w łazienkach, składzikach, akta leżały na podłodze. Poważną przyczyną takiego stanu rzeczy były częste zmiany w obsadzie personalnej pracowników składnic. W zasadzie do chwili obecnej sprawy kadrowe stanowią jeden z głównych problemów – brak przeszkolenia archiwalnego (a czasem w ogóle brak archiwisty) nie wpływa pozytywnie na stan archiwum zakładowego danej instytucji.

Podczas kontroli osoby je przeprowadzające, zwracają uwagę na kompletność materiałów przekazywanych przez poszczególne komórki organizacyjne do archiwum zakładowego oraz stan ich uporządkowania. Sytuacja pod tym względem od kilku lat ulega stopniowej poprawie. Wynika to być może z faktu, że gdy zostanie

⁴ APB, Sprawozdanie z działalności WAP za 1953 r., s. 5.

stwierdzony fakt występowania materiałów archiwalnych podlegających przekazaniu, osoby odpowiadające za archiwum zakładowe są informowane, że w wypadku dostarczenia ich do APB w stanie nieuporządkowanym (występowanie części metalowych, nieprawidłowy układ chronologiczny spraw, brak opisów) lub z niewłaściwie przygotowanym spisem zdawczo – odbiorczym, akta nie zostaną przyjęte. Z reguły po takim oświadczeniu akta z instytucji państwowych są przygotowane zgodnie z przepisami. Niewątpliwie gorzej przedstawia się sprawa akt wchodzących w skład państwowego zasobu archiwalnego znajdujących się w sprywatyzowanych przedsiębiorstwach państwowych gdzie nowi właściciele tłumaczą się brakiem czasu i środków do prawidłowego przygotowania akt, a Archiwum nie posiada skutecznych środków do wyegzekwowania obowiązujących norm.

Niewątpliwie, pewne korzystne zmiany nastąpiły w ostatnim czasie w prowadzeniu archiwów zakładowych oraz w stanie fizycznym pomieszczeń magazynowych. Wiąże się to z rosnącą świadomością wartości wytwarzanej przez dane instytucje dokumentacji. W związku z przekazywaniem materiałów archiwalnych coraz częściej zdarza się, że pracownicy urzędów korzystają z akt znajdujących się w APB, np. w celu stwierdzenia prawidłowego brzmienia nazwy ulicy, która została zatwierdzona na posiedzeniu Prezydium Miejskiej Rady Narodowej.

Poprawie stanu archiwów zakładowych służą również szkoleniowe kursy archiwalne organizowane przez Podlaski Ośrodek Doskonalenia Kadr Administracji Publicznej, gdzie zajęcia prowadzą pracownicy archiwum. Zdecydowaną większość słuchaczy stanowią pracownicy odpowiedzialni za sprawy archiwum zakładowego (można tu zaznaczyć, że około 40% archiwistów zakładowych nie posiada przygotowania archiwalnego – stan na 2001 r.). Dodatkowo pracownicy Archiwum przeprowadzają szkolenia doraźne, takie jak to przeprowadzone w 2000 r. dla starostów z terenu woj. podlaskiego, zorganizowane przy okazji Konwentu Starostów czy też dla pracowników Urzędów Stanu Cywilnego.

Bez wątpienia pomocne są również przeprowadzane konsultacje, których liczba wynosi około 60 rocznie. Dotyczą one różnorodnej tematyki – od przygotowywania normatywów archiwalnych, przez kwalifikowanie, klasyfikowanie akt, porządkowanie, brakowanie dokumentacji, aż do przekazywania akt do archiwum państwowego.

W oparciu o przeprowadzone kontrole można stwierdzić, że instytucje przeprowadzają brakowanie dokumentacji niearchiwalnej dość regularnie, prawie zawsze za zezwoleniem Archiwum (ostatnio przeprowadzone kontrole wykazały jeden przypadek zniszczenia akt bez zezwolenia w zakładzie produkcyjnym). Aczkolwiek należy zaznaczyć, że APB nierzadko ma zastrzeżenia do poszczególnych pozycji, chociaż podczas przeprowadzanej następnie ekspertyzy często okazuje się, że tytuł danej jednostki był nieaktualny do jej zawartości.

Oddział Nadzoru opiniuje również i przedstawia dyrektorowi APB normatywy archiwalne czyli rzeczowe wykazy akt, które stanowią podstawę rejestracji i gromadzenia dokumentacji, instrukcje kancelaryjne i archiwalne. W 1998 r. zostało zatwierdzonych 25 normatywów, w 1999 r. - 19, a w 2000 i 2001 r. po 15.

Zdecydowaną większość stanowią rzeczowe wykazy akt bądź ich rozbudowa i instrukcje archiwalne zwłaszcza dla organów samorządu terytorialnego.

Początkowo zadaniami związanymi z tematyką nadzoru zajmowali się wszyscy pracownicy merytoryczni. Dopiero Statut z 1998 r. określił nową strukturę organizacyjną Archiwum Państwowego w Białymstoku. W pierwszym okresie wówczas zupełnie nowe oddziały, w tym Oddział III, Oddział Nadzoru. Początkowo pracowały w nim 2 osoby. We wrześniu 2000 r. Oddział III miał już troje pracowników, jednakże w związku z polityką kadrową prowadzoną przez NDAP wiosną 2002 r. pozostały ponownie dwa etaty.

Ogólna tendencja występująca we współczesnym społeczeństwie, informatyzacja, nie ominęła również archiwów państwowych. Od kilku lat prowadzone są dość intensywne próby wprowadzenia komputerowej bazy danych jednostek znajdujących się pod opieką archiwów, gdzie zawarte byłyby pełne i szczegółowe informacje dotyczące poszczególnych instytucji począwszy od obowiązujących w danej jednostce przepisów, poprzez określenie rodzajów i ilości posiadanej dokumentacji, wyposażenia lokalu archiwum zakładowego aż do określenia zleceń pokontrolnych. Można mieć nadzieję, że prawidłowo funkcjonujący program znacznie ułatwi pracę.

Udostępnianie materiałów archiwalnych w APB

Przedmiotem niniejszego artykułu jest specyfika korzystania z zasobu Archiwum Państwowego w Białymstoku.

Całokształt prac archiwalnych w 1953 r. ujęty został pod względem organizacyjnym w dwóch oddziałach, z których każdy bezpośrednio był podporządkowany kustoszowi :

- I Oddział władz, urzędów, instytucji do 1945 r. kierowany przez dr Stefana Sobańca;
- II Oddział władz urzędów, instytucji PRL, kierowany przez mgr Janusza Sikorskiego.

Ze względu na kłopoty lokalowe w początkowym okresie swojej działalności Archiwum nie posiadało pracowni naukowej. Pomimo z tym związanych trudności udostępnianie akt do badań naukowych odbywało się w pokoju biurowym. Korzystającym z dokumentów magistrantom i doktorantom udzielano konsultacji dotyczących wyboru tematu i poszukiwania źródeł. Z materiałów archiwalnych korzystali pracownicy naukowo-dydaktyczni, studenci, badacze regionu, pracownicy muzeów, konserwatorzy zabytków, redaktorzy miejscowej prasy, publicyści. Stosunkowo dużo jednostek archiwalnych udostępniano adwokatom co wiązało się z dużą liczbą procesów o ziemię. Najczęściej poszukiwano źródeł dotyczących spraw narodowościowych, odbudowy szkolnictwa, odbudowy przemysłu, ustanowienia władzy ludowej na Białostocczyźnie.

Ze względu na niewielką liczbę użytkowników działalność Archiwum była stosunkowo mało znana. W latach 1955-1960 liczba osób korzystających z materiałów źródłowych wynosiła od 36 do 45 w skali roku. Wykorzystano również niewielką ilość akt - około 120 jednostek archiwalnych.

Liczbę użytkowników przedstawia tabela nr 1.

Tabela nr 1: użytkownicy za lata 1955-1960

Rok	Osób korzystających	Odwiedzin	Udostępnionych j. a.
1955	41	64	120
1957	45	62	115
1960	36	48	114

15 kwietnia 1960 r. siedziba Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Białymstoku została przeniesiona do zabytkowego budynku przy Rynku Kościuszki 4, który zajmuje do chwili obecnej. Powstały wtedy możliwości sys-

tematycznego powiększania zasobu, a także skuteczniejszego jego zabezpieczania i opracowania. Zorganizowano pracownię naukową, stwarzając korzystne warunki do udostępniania akt badaczom.

W następnych latach Archiwum zwiększyło swój zasób, poszerzając jednocześnie możliwości badawcze. W latach 1963 - 1964 otrzymało drogą rewindykacji z ZSRR akta XIX wiecznych instytucji. W latach 1968 - 1971 przejęło z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie akta urzędów z terenu byłych guberni łomżyńskiej i suwalskiej z lat 1867 - 1917 oraz akta Kamery Wojny i Domen w Białymstoku - organu administracji pruskiej z lat 1795 - 1807. Zasób archiwum wzrastał również drogą systematycznego przejmowania akt z poszczególnych instytucji.

W latach 1961-1969 nastąpił niewielki wzrost liczby użytkowników w pracowni naukowej oraz wykorzystywanych materiałów archiwalnych. Z akt korzystali przede wszystkim studenci, pracownicy naukowo-dydaktyczni, publicyści, pracownicy muzeów, konserwatorzy zabytków. Na przestrzeni lat 1961-1969 liczba użytkowników w pracowni naukowej wahała się od 40 do 102. Wykorzystano razem ponad 3500 j. a. Nie zmieniła się tendencja udostępniania akt. Nadal korzystano z materiałów zawierających informacje na temat spraw narodowościowych, gospodarczych, odbudowy szkolnictwa, ustanowienia władzy ludowej na Białostocczyźnie. Wśród udostępnionych źródeł największą ilość stanowiły akta Urzędu Wojewódzkiego Białostockiego 1944-1950, Urzędów Ziemskich. Jednym z wielu tematów prac powstałych wówczas na bazie źródeł archiwalnych była: „Rewolucja demograficzna i rozwój gospodarczy Królestwa Polskiego”. Liczbę użytkowników obrazuje tabela nr 2.

Tabela nr 2: użytkownicy za lata 1961-1969.

Rok	Osób korzystających	Odwiedzin w pracowni	Udostępnionych j. a.
1961	29	36	50
1962	40	76	300
1963	54	105	1540
1964	102	221	906
1965	43	132	646
1966	35	67	333
1969	61	26	312

Od lat siedemdziesiątych zauważa się stały wzrost liczby osób korzystających z pracowni naukowej. Związane to było głównie z rozwojem Filii Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku oraz uruchomieniem studiów magisterskich i doktoranckich z dziedziny historii.

Magistranci indywidualnie konsultowali wybór tematów swoich prac w Archiwum. W dużej mierze wzrost ilości udostępnianych jednostek archiwalnych wynikał z aktywizacji badań naukowych dotyczących dziejów miasta Białegosto-

ku. Struktura zawodowa osób korzystających nie zmieniła się znacząco w stosunku do lat poprzednich i przykładowo w 1977 r. kształtowała się następująco:

- pracownicy naukowo-badawczy i naukowo-dydaktyczni - 22;
- nauczyciele - 40;
- studenci - 48;
- dziennikarze - 3;
- literaci - 2;
- prawnicy - 2;
- pracownicy aparatu państwowego i partyjnego - 17;

razem 134 użytkowników.

W 1979 r. nastąpiła zmiana w wykorzystywaniu źródeł archiwalnych. Znacznie zmalała liczba udostępnianych jednostek archiwalnych z okresu PRL zaś wzrosła liczba udostępnionych akt za okres do 1918 r. Użytkownicy korzystali również z mikrofilmów za okres do 1918 r. W latach osiemdziesiątych na podstawie źródeł archiwalnych opracowano między innymi następujące zagadnienia:

- kartelizacja w przemyśle włókienniczym II Rzeczypospolitej,
- zaludnienie i podział administracyjny Żmudzi w XVII-XVIII wieku,
- życie społeczno-polityczne w Suwałkach w latach 1944-1946,
- gospodarka dóbr zabłudowskich,
- parafia Boćki w latach 1905-1939,
- monografia zakładu przemysłowego „Biruna ” w Białymstoku³.

Tabela nr 3: użytkownicy za lata 1970-1988.

Rok	Osób korzystających	Odwiedzin w pracowni	Akta do 1918 r.	Akta 1918-1939	Akta po 1944 r.	Ogólna liczba j. a.
1970	30	79	-	162	245	407
1971	37	154	-	330	188	518
1972	32	134	-	225	415	640
1973	38	210	-	298	368	666
1977	134	507	189	161	1166	1516
1978	119	460	201	361	855	1417
1979	104	475	857	115	472	1444
1980	118	498	1110	110	850	2070
1981	39	323	527	89	351	967
1982	98	300	454	21	90	565
1983	121	509	1703	294	337	2334
1984	117	580	1401	194	1018	2613
1986	151	572	995	319	670	1984
1987	142	439	464	316	421	1021
1988	73	439	948	207	364	1519

13 listopada 1980 r. pracownia naukowa Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Białymstoku otrzymała imię dr. Jana Glinki, wybitnego i znanego badacza Podlasia. Uroczystość odbyła się w obecności dyrektora Henryka Majec-

³ APB, Sprawozdanie za 1982 r., s. 10-11.

kiego, archiwistów, pracowników naukowo-dydaktycznych Filii UW w Białymstoku, miejscowych badaczy dziejów regionu oraz przedstawiciela Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych w Warszawie doc. dr Bolesława Woszczyńskiego⁴.

Na przestrzeni lat zmieniał się charakter działalności Archiwum. Stało się ono instytucją nie tylko przechowującą akta, ale również pełniącą ważną rolę w procesie dydaktycznym i wychowawczym społeczeństwa. Przemiany polityczne i społeczno-gospodarcze dokonujące się w Polsce w ostatnim dziesięcioleciu spowodowały duży dopływ akt do Archiwum, zwiększając jego zasób i poszerzając jednocześnie możliwości badawcze. W 1990 r. Archiwum Państwowe przejęło akta byłego Archiwum Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Białymstoku składające się z akt komitetów wojewódzkich i powiatowych PPR i PPS z lat 1944-1948, PZPR z lat 1948-1990, organizacji młodzieżowych. Zasób Archiwum wzrastał drogą systematycznego przejmowania akt z poszczególnych instytucji: administracji państwowej ogólnej i specjalnej, administracji samorządowej, wymiaru sprawiedliwości oraz akt notarialnych, metrykalnych, akt miast i gmin, finansowych, organizacji spółdzielczych, społecznych, stowarzyszeń, partii politycznych, zakładów przemysłowych, a także materiałów kartograficznych. Do specyfiki zasobu należy jednak niemal zupełny brak materiałów źródłowych wytworzonych przez kolejne władze okupacyjne: radzieckie i niemieckie w okresie II wojny światowej.

Zwiększyła się liczba użytkowników korzystających z pracowni naukowej prowadzących badania naukowe, genealogiczne, własnościowe. Porównując liczbę udostępnionych jednostek archiwalnych w 1984 roku w stosunku do 1994 r. to liczba ta zwiększyła się prawie o 100 %, co ilustruje tabela nr 4.

Do specyfiki korzystania z materiałów archiwalnych należało to, iż najczęściej udostępnianymi dla użytkowników zespołami akt były: Kuratorium Okręgu Szkolnego Białostockiego 1944-1950, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Białymstoku, Kuratorium Okręgu Szkolnego w Białymstoku 1950-1973, Urząd Wojewódzki Białostocki 1920-1939, Urząd Wojewódzki Białostocki 1944-1950, Materiały Marii Kolendo 1912-1980, Kamera Wojny i Domen Departamentu Białostockiego Nowych Prus Wschodnich 1795-1807 [1810], akta terenowych organów administracji państwowej, akta stanu cywilnego, Wojskowy Sąd Rejonowy w Białymstoku 1944-1956⁵.

Tabela nr 4: użytkownicy za lata 1994 - 1997

Rok	Odwiedzin	Liczba udostępnionych j. a.
1993	140	2108
1994	156	5004
1995	145	2107
1996	627	2591
1997	664	2012

⁴ APB, Sprawozdanie za 1980 r., s. 15.

⁵ Tamże, Sprawozdania i protokoły za 1998 r., s. 4.

Szczególną uwagę użytkowników wzbudzają najstarsze dokumenty z lat 1640-1697, które dobrze zachowały się w zbiorach APB. Są to księgi grodzkie i ziemskie podlaskie (księga sądowa grodzka brańska; sumariusz księgi sądowej ziemskiej drohiczyńskiej). Na wyróżnienie, ze względu na specyficzny ustrój urzędu i dokumentację, zasługują akta Starszego Notariusza Sądu Okręgowego w Grodnie z lat 1883-1914. Jest to zespół unikatowy w zasobie archiwów państwowych. Często udostępniane są również akta urzędów administracji państwowej Guberni Łomżyńskiej.

W 2001 r. nastąpił sukcesywny wzrost odwiedzin w pracowni naukowej Archiwum Państwowego w Białymstoku. Porównując liczbę odwiedzin w roku 2001 do liczby odwiedzin w 1999 r., to liczba ta zwiększyła się prawie o 80% (2001 r. - 311 użytkowników); 1999 r. - 145 użytkowników. Zjawisko to ilustruje tabela nr 5.

Tabela nr 5: użytkownicy za lata 1998-2001.

Rok	1998		1999		2000		2001	
	Osób	J. a.	Osób	J. a.	Osób	J. a.	Osób	J. a.
Osoby /Jednostki archiwalne								
Badania naukowe	122	3450	73	4100	105	2778	127	3595
Poszukiwania genealogiczne	25	141	16	137	30	340	50	300
Poszukiwania własnościowe	9	25	12	62	42	168	67	339
Poszukiwania na potrzeby urzędów	12	148	7	111	14	76	35	515
Publicystyka i popularyzacja	5	53	1	1	11	315	7	190
Udostępnianie dla potrzeb masmediów	2	11	1	8	3	2	3	2
Poszukiwania na potrzeby gospodarki	0	0	2	16	2	7	-	-
Udostępnianie inne	10	54	8	12	22	30	18	30
Badania regionalne	-	-	25	146	7	48	4	34
Ogółem	185	3882	145	4593	236	3764	311	5005

W ostatnich latach nie zauważono istotnych zmian przy korzystaniu z materiałów archiwalnych. Do wyżej wymienianych zespołów akt należałoby dodać: Komitet Wojewódzki PZPR 1944-1948, Komitety Powiatowe PPR 1948-

1990, Zbiór ankiet osób ujawnionych w 1947 roku, akta organizacji młodzieżowych, akta stanu cywilnego, akta urzędów ziemskich. Najczęściej udostępniano materiały archiwalne z okresu powojennego.

Na bazie źródeł archiwalnych opracowano między innymi następujące zagadnienia:

- ziemiaństwo łomżyńskie w XIX/XX wieku,
- kościół parafialny pod wezwaniem Świętej Trójcy w Rudce, dzieje kościoła i architektura,
- szkolnictwo średnie ogólnokształcące w Białymstoku w okresie międzywojennym,
- apel Sztokholmski na Białostoczczyźnie,
- władza ludowa a Kościół Katolicki w województwie białostockim w latach 1945-1948,
- działalność Powszechnej Organizacji „Służba Polsce” w Białymstoku.

Archiwa tworzą podstawową i niezastąpioną część dziedzictwa kulturalnego. Utrwalają one pamięć narodów, od nich też w znacznej mierze zależy przechowywanie pamięci ludzkości. Ta idea jest szczególnie ważna ze względu na wzrastające zainteresowanie społeczeństwa historią i poszukiwaniem dokumentów historycznych. Widoczne jest to w ostatnich latach w rosnącej liczbie odwiedzin w archiwach i przyroście liczby badań naukowych.

Jarosław Jasiński

Rozwój komputeryzacji w Archiwum Państwowym w Białymstoku

Celem tej informacji jest ukazanie zmian, jakie zachodziły w rozwoju komputeryzacji w Archiwum Państwowym w Białymstoku, wynikających z tego trudności oraz korzyści płynących z wdrożenia komputerów do pracy w Archiwum.

Archiwum Państwowe w Białymstoku otrzymało pierwszy komputer w 1994 r. Został on przesłany przez Naczelną Dyрекcyję Archiwów Państwowych w celu uporządkowania ewidencji archiwalnej. Wykorzystywano do tego bazę danych o nazwie SEZAM (System Ewidencji Zasobu Archiwalnego), utworzoną w programie Fox Pro, a którą Archiwum otrzymało wraz z komputerem. Systemem operacyjnym tego komputera był DOS (Dyskowy Operacyjny System). Jednakże możliwości tego komputera nie były w pełni wykorzystane ze względu na brak podstawowej wiedzy pracowników z zakresu obsługi komputera. Dlatego też postanowiono wysłać jedną osobę na tygodniowy kurs komputerowy, który odbył się w Archiwum Państwowym w Poznaniu. Pracownik ten zapoznał się z podstawową i praktyczną wiedzą na temat obsługi i wykorzystania komputera.

W późniejszym okresie, gdy pracownicy przełamali opory przed używaniem komputera w pracy, był on wykorzystywany coraz częściej. Przede wszystkim służył do sporządzania pism i wypełniania różnego rodzaju baz danych, które w znaczny sposób ułatwiały pracę.

Wykorzystanie komputera w pracy zostało docenione i tak już w 1996 r. zaczęto powoli uzupełniać oprogramowanie. Otrzymano z Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych oprogramowanie (ówczesny pakiet biurowy Microsoft Office 95 oraz Microsoft Fox Pro). Nadal pracowano nad wypełnianiem bazy danych SEZAM oraz rozpoczęto wprowadzanie rekordów do ogólnopolskiej bazy ELA (Ewidencje Ludności w Archiwaliach) opartej w początkowym okresie na programie Fox Pro. Jako pierwszą własną aplikację uruchomiono w 1995 r. bazę KAMERA, utworzoną w programie ISIS, która służyła do inwentaryzacji i indeksowania zespołu akt Kamera Wojny i Domen w Białymstoku z lat 1796-1807. Z czasem opracowanie zespołu kontynuowano w programie Access. Obecnie baza KAMERA jest zakończona i funkcjonuje jako plik MDE. Jest to w pełni relacyjna aplikacja, posiadająca profesjonalną wyszukiwarę. Jako, że korzyści płynące ze znajomości obsługi komputera i oprogramowania były bardzo widoczne i doceniane postanowiono przeszkolić kolejnych dziewięciu pracowników APB. Dwutygodniowe szkolenie odbyło się grudniu 1996 r. w Naczelnej Organizacji Technicznej. Przedmiotem szkolenia była obsługa DOS wraz z nakładką Windows 3.11 oraz edytora tekstów TAG. W programie kursu nie uwzględniono jednak

najnowsze wtedy systemu operacyjnego Windows 95, który był już powszechnie stosowany.

W 1997 r. Archiwum otrzymało 4 komputery ADAX Delta 133 (Pentium I, HDD 1,2 GB, 16 MB RAM). Dopiero od tego momentu można było wdrażać komputeryzację instytucji na szerszą skalę. Rozpoczęto wówczas wypełnianie nowej ogólnopolskiej bazy PRADZIAD (Program Rejestracji Akt Metrykalnych i Stanu Cywilnego). Później doszły następne bazy Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych: RAP (Rejestr Archiwalnych Poszukiwań), SUMA (System Udostępniania Materiałów Archiwalnych) oraz IZA (Inwentarz Zespołów Archiwalnych). Do tej ostatniej wprowadzano zarówno - sporządzone wcześniej - tradycyjne inwentarze książkowe zespołów archiwalnych, jak i tworzone na bieżąco, już w wersji elektronicznej. W 1997 r. powstała także następna – po bazie KAMERA - baza autorska o nazwie GroNo (Grodzieński Notariusz). Została ona utworzona w celu opracowania zespołu akt Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie z lat 1883 - 1915. Zawierała pięć skojarzonych tabel zawierających inwentarz zespołu, aneksy (ewidencja planów, spisy mieszkańców różnych miejscowości, akta uwłaszczeniowe itp.) oraz indeksy dotyczące nieruchomości miejskich i wiejskich, a także właścicieli tych nieruchomości. Tabele w tej bazie posiadały indeksy wielopolowe oraz raporty. Baza ta została sporządzona w programie Visual Fox Pro. W późniejszym okresie baza GroNo doczekała się kolejnej wersji, tym razem utworzonej w programie Access. Jest ona kontynuowana (opracowanie zespołu akt Starszego Notariusza nie jest jeszcze zakończone) i doskonalona. Bazy KAMERA i GroNo przetarły szlak przed kolejnymi autorskimi projektami. Do roku 2002 w Archiwum białostockim powstało szereg baz, których jedynym celem było ułatwienie codziennej pracy. Były to przeważnie proste bazy - sporządzone w programie Access - w wielu przypadkach opierające się na jednej tabeli i prostej kwerendzie wyszukiwującej. Warto zwrócić uwagę, że również w trakcie prac nad drukowanymi informatorami Archiwum Państwowego (Informator o zasobie, wydany w 2000 r. oraz Informator o mikrofilmach akt metrykalnych parafii rzymskokatolickich archidiaconatu białostockiego z lat 1808-1864, wydany w 2001 r.) wykorzystano możliwości, jakie stwarzał program Access w zakresie grupowania i sortowania informacji. Według stanu na dzień 15 października 2002 r. w Archiwum Państwowym w Białymstoku funkcjonują następujące bazy danych:

Bazy NDAP

1. SUMA: 38598 rekordów w 5 podstawowych tabelach (tabela Odwiedziny – 4772 rekordy, tabela Wypożyczenia i Zwroty – 31163 rekordy).
2. SEZAM : 5817 rekordów w 4 podstawowych tabelach (tabela Zespoły – 1562 rekordów).
3. ELA: 1250 rekordów z zasobu Archiwum.
4. PRADZIAD: 297 rekordów z zasobu Archiwum.
5. IZA: inwentarze 144 zespołów archiwalnych, obejmujących ogółem 15662 rekordy w tabeli Inwentarz. Inwentarze te dostępne są on-line (www.archiwa.gov.pl).
6. RAP: 2886 rekordów.

7. NADZOR: w tabeli kartoteka 217, w tabeli kalendarium 166, w tabeli informacja 195, w tabeli normatywy 533, w tabeli zalecenia 159.

Bazy własne

1. KAMERA: Inwentarz – 3837 rekordów, indeksy geograficzny, osobowy i rzeczowy – 5161 rekordy; baza jest zakończona.
2. GroNo: tabela Inwentarz -128 rekordów, tabela Dokumenty - 195 rekordów, indeksy geograficzny i osobowy - 23826 rekordów; baza jest kontynuowana.
3. UJAWNIENIA (Spis osób ujawnionych w rezultacie amnestii w 1947 r.): 11075 rekordów; baza nie jest zakończona.
4. APARAT (Spis pracowników aparatu partyjnego PZPR): 2038 rekordów; baza nie jest zakończona.
5. ŻAMB (Akta stanu cywilnego Gminy Żydowskiej w Białymstoku): 1433 rekordy; baza nie jest zakończona (nie przewiduje się kontynuowania).
6. SkoroNot (Skorowidz do akt notarialnych Bolesława Urbanowicza z Białego-stoku): 6800 rekordów; baza nie jest zakończona.
7. Iza Skarbowa: 575 rekordów.
8. Elektroniczny Inwentarz Księgozbioru Archiwum: 5531 rekordów.

Wraz ze wzrostem zadań oraz wymagań, którymi, każdego roku poddawane były komputery, rokrocznie istniała potrzeba zakupu bądź modernizacji już istniejącego sprzętu komputerowego. I tak od 1998 do 2001 r. zakupiono bądź zmodernizowano 8 komputerów.

Na dzień 15 października 2002 r. Archiwum Państwowe w Białymstoku wraz z Oddziałem w Łomży dysponowało 15 stanowiskami komputerowymi. Modernizacji poddawane były również wszelkiego typu urządzenia peryferyjne, przede wszystkim drukarki, których koszt użytkowania w wielu przypadkach przekraczał cenę nowego sprzętu. Dlatego priorytetem stał się zakup drukarek laserowych, których koszt eksploatacji jest znacznie mniejszy od kosztów eksploatacyjnych standardowych drukarek atramentowych. Obecnie APB wraz z Oddziałem w Łomży dysponuje ośmioma tego typu urządzeniami.

Szybki rozwój globalnej sieci Internet i korzyści wynikające z tej formy wymiany informacji stały się bodźcem do powstania witryny internetowej APB. Otwarcie witryny o adresie: www.ap.wspolczesna.pl nastąpiło w październiku 2000 r. Strona Archiwum pod tym adresem funkcjonowała do maja 2002 r., kiedy to w wyniku zamknięcia działalności serwera wspolczesna.pl została przeniesiona na nowy serwer dostępowy o adresie: www.bialystok.ap.gov.pl. Inauguracja działalności APB w internecie niosła za sobą konieczność uzyskania stałego dostępu do zasobów globalnej sieci. Nastąpiło to w lutym 2001 r. za sprawą urządzenia SDI.

Obecnie APB kładzie nacisk na dalszy rozwój komputeryzacji. Między innymi we wrześniu 2002 r. założona została prosta sieć lokalna, która składa się z siedmiu komputerów połączonych za pomocą switch'a. Sieć ta - mimo swojej prostoty - w znaczny sposób ułatwiła pracę archiwistom. Umożliwia ona łatwe przesyłanie plików, co oszczędza nośniki oraz czas. Dzięki tej sieci pracownicy mają ogólny dostęp do aktualnych baz danych oraz pomocy ewidencyjnych. Sieć ta również zapewnia pracownikom stały dostęp do zasobów internetu. W znaczący

sposób ułatwia to współpracę Archiwum z petentami, szczególnie tymi z zagranicy, dla których jedynym kontaktem jest poczta elektroniczna. Już od dłuższego czasu systematycznie wzrasta liczba kwerend przychodzących drogą elektroniczną. Jeżeli tendencja ta utrzyma się w przyszłości większość kwerend będzie realizowana w ten właśnie sposób.

Wychodząc naprzeciw wymaganiom teraźniejszości APB systematycznie aktualizuje własną witrynę internetową. W roku obecnym zmieniono domenę witryny na domenę rządową, co w znaczący sposób wpłynęło na łatwość wyszukania tejże strony przez osoby zainteresowane. Witryna zawiera szczegółowe informacje o samym Archiwum, jego historii, teraźniejszości i planach na przyszłość. Z witryny dowiemy się o aktualnym cenniku usług oraz odnajdziemy informacje o zasobie APB. W przyszłości zakłada się dalszy rozwój witryny. Już niebawem będzie ona przetłumaczona na język angielski i niemiecki. Planuje się także na tej stronie dalsze umieszczanie w wersji elektronicznej publikacji wydanych przez Archiwum.

Kolejnym wyzwaniem stojącym przed Archiwum jest zabezpieczenie zasobu. Pomocne w tym mogą być komputery, które stanowią doskonałe narzędzie do archiwizacji danych. Nowe technologie umożliwiają szybki zapis oraz gwarantują bezpieczeństwo przechowywania danych. Dodatkową korzyścią tej formy zabezpieczenia jest łatwość udostępniania danych oraz proste metody ich wyszukiwania. W niedalekiej przyszłości Archiwum zamierza zakupić aparat cyfrowy, który zostanie wykorzystany do zabezpieczenia zespołów, których stan zachowania nie pozwala na ich częste udostępnianie. Drugą formą zabezpieczenia, która stosowana jest już obecnie, jest skanowanie cennych dokumentów i udostępnianie ich petentom w formie plików graficznych.

Biorąc pod uwagę upływający czas i zmiany, jakie zachodzą w świecie technologii informacyjnej należy stwierdzić, że APB mimo ograniczonych funduszy stara się nadążyć za zachodzącymi zmianami. Cały czas w miarę możliwości uzupełnia wyposażenie a pracownicy udoskonalają i tworzą pomoce komputerowe potrzebne w codziennej pracy Archiwum.

Irena Godlewska

Działalność konserwatorska w Archiwum Państwowym w Białymstoku

Od początku istnienia Archiwum konserwację przeprowadzano we własnym zakresie. Stosowano najbardziej prymitywny sposób izolowania akt zakażonych od zdrowych. Akta zakażone wyjmowano i wynoszono na dziedziniec budynku, gdzie w dni pogodne były one wietrzone i suszone, a następnie odkażane. Przeprowadzono odkażanie akt pokrytych pleśnią mieszaniną benzenu, tymolu, eteru i sublimatu. Starano się jak najczęściej odkurzać akta oraz przekładać je bibułkami. Prace te wykonywali magazynier archiwalny i woźny pod kierunkiem pracownika naukowego.

W 1953 r. konserwacja akt ograniczyła się do osuszenia 5 m.b. wilgotnych i częściowo zbutwiałych ksiąg Sądu Okręgowego w Białymstoku i Grodnie. W 1957 r. zszyto 1000 woluminów akt zespołu Dyrekcji Lasów Państwowych.

Niewielki rozmiar prac w dziedzinie konserwacji akt był wynikiem małych możliwości Archiwum. Dyrektor A. Filonik często zwracał się do specjalistów z Archiwum Głównego Akt Dawnych o pomoc w dostarczeniu niezbędnej ilości materiałów do przeprowadzania konserwacji. Jednak otrzymywał tylko niewielką ilość bibułek do odkażania.

Czasami specjaliści z AGAD wspomagali białostockie Archiwum. W 1960 r. gruntownym zabiegom konserwatorskim poddano cenny dziewiętnastowieczny plan gminy Straduny, dzięki czemu ocalał.

W 1964 r. dokonano dezynfekcji 500 j. a. najbardziej zakażonych akt z różnych zespołów.

W 1970 r. rozpoczęto w APB klejenie akt na styk i oprawę w twarde okładki. Klejone i oprawiane były akta urzędów administracji państwowej różnych szczebli, organizacji społecznych, a także pojedyncze jednostki wymagające konserwacji. Zniszczone i uszkodzone karty były laminowane metodą na zimno.

Laminowanie zostało jednak przerwane ze względu na brak środków finansowych. Natomiast zaczęto wykonywać duże ilości teczek wiązanych, w których umieszczano luźne akta. Przedarcia map były klejone na styk. W ten sposób zabezpieczono około 300 map. Również w celu opóźnienia procesu niszczenia zawiązano akta w obwoluty.

Nawilżanie przeprowadzano przy zastosowaniu nawilżaczy zainstalowanych przy kaloryferach. Tej metody nie stosowano w piwnicy budynku przy Rynku Kościuszki 4, gdyż tam i tak panowała wilgoć i należało raczej osuszać pomieszczenia. Okna w magazynach zostały zasłonięte płótnem lnianym, a boki regałów zastawkami z kartonów lub płyty pilśniowej.

W latach osiemdziesiątych przeprowadzono generalne odkurzenie akt. W pracach tych wzięli udział żołnierze i uczniowie. Podczas tej akcji wszystkie regały zostały odkażone.

Obecnie Archiwum Państwowe w Białymstoku posiada skromną pracownię konserwatorską, która wyposażona jest w nożyce introligatorskie oraz prasę introligatorską. Działalność nasza koncentruje się głównie na pracach zmierzających do zabezpieczenia zbiorów archiwalnych przed zniszczeniem. Głównym zadaniem jest dbałość o mikroklimat w pomieszczeniach magazynowych, opóźnienie procesu niszczenia za pomocą środków ochronnych, takich jak umieszczanie archiwaliów w pudłach i teczkach. Pudła te wykonane są z tektury litej bezkwasowej o pH 7.0-8.0 i gramaturze 1300g/m². Chroni ona dokumenty przed wilgocią, owadami, grzybami. Tektura jest trudno zapalna, a okres użytkowania pudła wynosi 100 lat.

Pudła z tektury bezkwasowej litej zamawiane były w Cieszynie. Dotychczas umieściliśmy kilkadziesiąt tysięcy jednostek archiwalnych w około 3,5 tysiącach pudeł. Teczki archiwalne zamawiane są w Lublinie. W 2002 r. zakupiliśmy ponad 1000 teczek, w których umieściliśmy archiwalia odziedziczone po Komitecie Wojewódzkim Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej.

W związku z tym, iż w pracowni konserwatorskiej zatrudniona jest tylko 1 osoba, w pracach przy umieszczaniu akt w pudłach lub teczkach wspomagali nas stażyści z Powiatowego Urzędu Pracy w Białymstoku.

Od 1970 r. oprawiamy inwentarze książkowe w płótno oraz sporządzane są tecki o nietypowych formatach.

Pracownia konserwatorska jest w stałym kontakcie z Centralnym Laboratorium Konserwacji Archiwaliów działającym przy AGAD. Sukcesywnie przekazujemy jednostki archiwalne z różnych zespołów do badań mikrobiologicznych. Jeżeli są one zakażone, to przekazujemy je do dezynfekcji do CLKA, gdyż APB nie ma możliwości ich odkażenia na miejscu.

W 2000 r. były wysyłane partiami i poddawane dezynfekcji w komorze próżniowej akta stanu cywilnego różnych wyznań. Łącznie zabiegom dezynfekcyjnym poddano 829 j. a. Były to następujące parafie:

- prawosławne,
- rzymskokatolickie,
- unickie,
- gminy żydowskie,
- okręgi bożnicze

W ramach prac profilaktyczno - konserwatorskich przystąpiliśmy również do działań mających na celu dezynfekcję zakażonych akt znajdujących się w zasobie Archiwum. Do CLKA zostały przekazane i poddane tam dezynfekcji w komorze próżniowej Akta Stanu Cywilnego Dekanatu Rzymskokatolickiego w Siemiatyczach (30 j. a.). Okazało się jednak, iż bakterie Bacillus, którymi były zakażone akta są odporne na działanie gazu „Rotanox”, w związku z czym CLKA zaleciło nam spryskanie ich 3% roztworem alkoholowym Prewentolu R – 80. Zalecenie wykonaliśmy, spryskując dodatkowo tecki, w których znajdowały się zakażone akta. Kolejna ekspertyza CLKA wykazała, iż w zasobie AP znajdują się zakażone

grzybem *Penicillium cyclopium* akta Białostockiej Obwodowej Komisji Budowlanej (105 j.a.). Zostały przekazane do CLKA celem ich dezynfekcji. Pozostałe zakażone zespoły akt Urzędów Stanu Cywilnego zostały odizolowane od zasobu poprzez przeniesienie ich z magazynu nr 4 do wygospodarowanego pomieszczenia w piwnicy budynku, skąd w miarę możliwości były przekazywane do CLKA celem ich dezynfekcji. W ciągu następnego roku zostały odkażone. Natomiast półki, na których znajdowały się zakażone akta, zostały wydezynfekowane (zmyte dwukrotnie) 3% roztworem wodnym Prewentolu R – 80.

W tym samym czasie przystąpiliśmy także do spryskania ścian w pomieszczeniach magazynowych w piwnicy, które były zakażone promieniowcami z rodziny *Streptomyces* oraz *Rhodotorula* sp. Zakażone ściany zostały spryskane dwukrotnie, w odstępach czterodniowych (według zaleceń CLKA), po raz pierwszy 3% roztworem alkoholowym Prewentolu R- 80, drugi raz po uprzednim zdrapaniu występujących pęcherzy 3% roztworem wodnym Prewentolu R – 80. Próbkki tynku (5 próbek) ze ścian magazynów przesłane zostały do CLKA po 7 dniach od ostatniego pryskania. W styczniu 2000 r. otrzymaliśmy z CLKA pomyślne wyniki badań wysyłanych próbek tynku ze ścian magazynów. Według ekspertyzy ilość promieniowców w nadesłanych próbkach nie jest niepokojąca i nie mają one tendencji wzrostowej.

Archiwum Państwowe w Białymstoku od 1999 r. sukcesywnie przekazuje co CLKA materiały archiwalne w celu dokonania ekspertyzy mikrobiologicznej. Do chwili obecnej zostały już przebadane jednostki archiwalne z następujących zespołów archiwalnych:

1. Kuratorium Okręgu Szkolnego Białostockiego;
2. Inspektora Powiatowego Powiatu Sokólskiego;
3. Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Białymstoku. Wydział Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej;
4. Urząd Wojewódzki Białostocki;
5. Urząd Skarbowy w Sokółce;
6. Okręgowy Urząd Likwidacyjny w Białymstoku;
7. Państwowy Urząd Repatriacyjny. Oddział Wojewódzki w Białymstoku;
8. Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Białymstoku;
9. Sąd Główny w Białymstoku;
10. Rząd Gubernialny Łomżyński;
11. Kamera Wojny i Domen.

Według ekspertyz otrzymywanych z CLKA możemy stwierdzić, iż archiwalia z ww. zespołów archiwalnych nie wykazują obecności grzybów pleśniowych, są w dobrym stanie biologicznym i obecnie nie wymagają dezynfekcji.

Działalność pracowni konserwatorskiej koncentruje się głównie na szyciu akt. Przed ich szyciem usuwane są części metalowe i oczyszczane karty. Na bieżąco podklejane są mapy oraz różne księgi, z których korzystają użytkownicy pracowni naukowej.

Dzieje akt białostockiego urzędu kameralnego

7 lipca 1807 r. zawarto w Tylży układ francusko-rosyjski, dwa dni później traktat francusko-pruski uzupełniony konwencją królewiecką. Dokumenty te ustanawiały nowy ład europejski, w efekcie którego powstało okrojone terytorialnie państwo Hohenzollernów.

Utworzona po III rozbiorze Rzeczypospolitej prowincja Nowe Prusy Wschodnie została wyłączona z granic Prus, a następnie podzielona między Rosję i Księstwo Warszawskie. 23 lipca 1807 r. ustalono granicę między obu podmiotami państwowymi przebiegającą na linii rzek Biebrzy i Nurca.

Funkcjonujący w Białymstoku urząd Kamera Wojny i Domen został postawiony w stan likwidacji. Zgodnie z art. 26 traktatu francusko-pruskiego z 9 lipca 1807 r., wytworzona m.in. przez ten urząd dokumentacja aktowa miała zostać przekazana podmiotom ustrojowym przejmującym nadzór nad dotychczasowym obszarem działania likwidowanych struktur.

Przystępując do formalnej realizacji art. 26 porozumienia francusko-pruskiego król Fryderyk Wilhelm III powołał z dniem 31 lipca 1807 r. Komisję Wykonawczą. Na jej czele stanął von Sack, tajny radca finansowy Generalnego Dyrektorium.

2 sierpnia 1807 r. minister spraw zagranicznych Prus hrabia von Goltz podpisał, uzgodnioną z Francją, instrukcję w sprawie ekstradycji akt. Był to zasadniczy dokument określający zakres kompetencyjny Komisji Wykonawczej, który w ogólnych zarysach zalecał zwrot archiwów krajowych, zatrzymanie zaś centralnych.

W ramach swych kompetencji berlińska Komisja Wykonawcza - zwana w literaturze także Bezpośrednią - uszczegółowiła, podjęty przez ministra von Goltza, temat materiałów, które nie powinny opuścić granic Prus. W dniach 24 i 25 września wydała zarządzenie, aby z urzędów centralnych nie wydawano akt dotyczących granic, wewnętrznego ustroju krajów, traktatów i konwencji. Duplikaty tych akt znajdowały się bowiem w archiwach krajowych. Komisja Bezpośrednia zabroniła także wydawania przez podległych sobie urzędników akt sądowych, wyznaniowych oraz korespondencji specjalnej.

Te formalno-prawne założenia stały się podstawą umożliwiającą rozpoczęcie prac przy segregacji akt.

Dokumentacja aktowa związana z Departamentem Białostockim Nowych Prus Wschodnich znajdowała się w swej zasadniczej masie w Berlinie i Białymstoku. W Berlinie były materiały wytworzone przez władze centralne, m.in. Generalne Dyrektorium, w Białymstoku zaś wytworzone przez administrację szczebla

departamentowego, tj. Kamereę. W związku z działaniami zbrojnymi 1807 r. część materiałów berlińskich i białostockich ewakuowano do Królewca.

W pierwszych latach XIX wieku nie zwracano uwagi na pełne, kompletne przejmowanie akt. Szczególną uwagę zwracano na materiały, które w danym momencie wydawały się ważnymi, niezbędnymi do bieżącego wykorzystania. Ten praktyczny stosunek do akt zaważył na metodzie rewindykacyjnej zastosowanej przez Rosję, jak i Księstwo Warszawskie.

Państwo carów nie przeprowadziło specjalnej akcji rewindykacyjnej materiałów związanych z przejmowanym terytorium a wytworzonych przez pruski urząd. Wynikało to z kilku powodów. Prusacy nie ewakuowali z Białegostoku instytucji rządowych, jak również nie wywieźli wszystkich znajdujących się tam akt. Obejmując we władanie Obwód Białostocki, Rosjanie utrzymali w strukturach administracji terytorialnej obsadę składającą się z dotychczasowych urzędników pruskich. W ich gestii pozostało bowiem zabezpieczenie akt potrzebnych do bieżącej pracy administracji rządowej oraz przekazanie Warszawie archiwaliów dotyczących obszarów wchłoniętych przez Księstwo Warszawskie.

Administracja rosyjska nie czyniła też specjalnych starań o akta znajdujące się w Berlinie i Królewcu. Zdała się na lojalność pruskiego partnera.

W ówczesnej sytuacji geopolitycznej Rosja postrzegana była jako naturalny sprzymierzeniec Prus. Państwa te utrzymywały ze sobą przyjazne stosunki. Również Francja zainteresowana była utrzymaniem z Rosją pozytywnych kontaktów. Stąd nadzorując proces segregacji akt zadbała, by wydzielono z pruskich registrarur wszystkie archiwalia przynależne caratowi. W efekcie do marca 1808 r. przygotowano Rosji 4 skrzynie akt wytworzonych przez centralne urzędy państwa fryderycjańskiego.

Wobec nieobecności rosyjskiego delegata, hr. Piotr Daru osobiście nadzorujący proces segregacji, próbował nakłonić do odbioru archiwaliów przebywającego wówczas w Berlinie rosyjskiego generała, który zajmował się kwestią powracających z niewoli jeńców. Wobec tegoż stanowczej odmowy wyraził zgodę, aby materiały dotarły do Rosji za pośrednictwem J. K. Szaniawskiego – szefa warszawskiej misji archiwalnej. Przewiezione do Warszawy akta w czerwcu 1808 r. odebrał rosyjski komisarz Szczepankowski¹.

Wobec braku materiałów źródłowych można przypuszczać, że proces rewindykacji akt znajdujących się w Królewcu również odbył się stosunkowo szybko i bez poważniejszych zdrażeń.

W przeciwieństwie do Rosji, rewindykacja akt przynależnych Księstwu Warszawskiemu była bardziej skomplikowana. Złożyło się na to kilka przyczyn. Nowo utworzone państwo nie było pozytywnie postrzegane przez Prusy. Głównym tego powodem był fakt, że powstało na gruzach władztwa Hohenzollernów, w efekcie przegranej wojny z Francją. Ten nowy podmiot polityczny był słaby. W ówczesnej Europie nie był również traktowany jak trwały organizm ustrojowy, lecz efemeryda utworzona z doraźnych planów Napoleona.

¹ Protokoły Rady Stanu Ks. Warszawskiego, T. I. część I, s. 314, TNT Toruń 1960.

Negatywny stosunek władz pruskich do Księstwa Warszawskiego potęgowały decyzje podejmowane przez warszawską Komisję Rządzącą, ściśle wykonującą zalecenia płynące z Drezna i Paryża.

W lipcu 1807 r. dwór drezneński zasygnalizował administracji warszawskiej problem rewindykacji akt znajdujących się w Prusach. Temat ten poruszał również przebywający w Warszawie rezydent francuski. W efekcie podejmowanych nacisków powyższe zagadnienie stanęło na porządku dziennym obrad Komisji Rządzącej we wrześniu 1807 r., ale nie jako problem podstawowy, tylko wtórny, wynikający z całej listy żądań wysuniętych pod adresem Prus.

Naciski na Warszawę wynikały stąd, że już od końca lipca 1807 r. temat przynależnych Księstwu archiwów poruszany był na linii Paryż – Berlin - Królewiec.

Generalny intendent wielkiej armii hrabia Piotr Daru otrzymał od Napoleona polecenie wydobycia z Prus akt związanych z Księstwem Warszawskim. O swym obowiązku powiadomił w połowie sierpnia gabinet pruski. Zaczął równocześnie naciskać Warszawę, by przygotowała program rewindykacyjny.

W konsekwencji tych działań we wrześniu 1807 r. Komisja Rządząca wysłała do Prus swych przedstawicieli. Do Królewca i Kwidzyna udał się Antoni Glińczyński. Do Białegostoku wysłany został Rajmund Rembieliński. Do Wrocławia wydelegowano Adama Bronikowskiego. Szefem najważniejszej misji berlińskiej, został Józef Kalasanty Szaniawski.

Rewindykacja akt związanych z Departamentem Białostockim Nowych Prus Wschodnich znalazła się w zakresie działania misji berlińskiej, królewieckiej i białostockiej. Wydelegowani tam przedstawiciele rządu warszawskiego przystąpili do wykonywania poruczonych im zadań.

Józef Kalasanty Szaniawski przybył do Berlina 25 września 1807 r. W mieście tym przebywał do 8 marca 1808 r. Wraz z nim w czynnościach proceduralnych uczestniczyli registrator Izby Publicznej Departamentu Warszawskiego Karol Briesemeister w charakterze archiwisty oraz manualista Jan Zglinicki jako sekretarz². Stronę pruską reprezentował szef Komisji Bezpośredniej von Sack. Prace segregacyjne formalnie nadzorował Piotr Daru.

Efektem misji berlińskiej było sprowadzenie do Warszawy akt dotyczących Departamentu Białostockiego przechowywanych w centralnych instytucjach Prus. Rewindykowano akta m.in. z berlińskiego Tajnego Archiwum Państwowego. Urząd ten przekazał, przechowywane wcześniej w registraturach Kamery białostockiej, szczątki Metryki Koronnej.

J. K. Szaniawski starał się odzyskać mapy Nowych Prus Wschodnich, wykonane w latach 1796–1802 przez kapitana Textora oraz w latach 1795-1800 przez majora Steina i Geusaua. Część z nich wykonana przez Steina miała już wówczas znajdować się w Poczdamie, zaś część map Textora w Królewcu. Szaniawski

² J. Willaume, Rewindykacja archiwaliów i depozytów z Prus (1807-1812) w: Przegląd Zachodni Nr 9-10, s. 222.

uważał ponadto, że w Paryżu „zapewne mają teraz najdoskonalsze materiały do karty i topografii naszego kraju”.

10 września 1807 r. warszawska Komisja Rządząca wyznaczyła Antoniego Gliszczyńskiego na prezesa deputacji, której celem było przejęcie akt znajdujących się w Królewcu. Obok niego w skład delegacji weszli Maciej Rembowski i Zenon Mioduski.

Pierwszym etapem ich wyprawy był Elbląg – kwatery francuskiego generała Soulta, okupującego Prusy Wschodnie. Jego urzędowi była podporządkowana cywilna administracja prowincji. Po potwierdzeniu swych pełnomocnictw i ustaleniu zakresu działań delegacja warszawska udała się do Kwidzyna. Zgodnie z ustaleniami francusko-pruskimi komisarzem ds. wykonania traktatu tylżyckiego w Prusach Wschodnich był prezydent Kamery kwidzyńskiej. W jego gestii pozostawały również sprawy rewindykacyjne. Nadzór nad tymi zagadnieniami ze strony francuskiej wykonywał intendent wielkiej armii Goslin de Stossart, audytor rady stanu cesarstwa. Czynności segregacyjne prowadzone w Kwidzynie nie dotyczyły materiałów białostockich. Zostały też zakończone w styczniu 1808 r. W tym czasie z udziału w misji zrezygnował Antoni Gliszczyński. Jego miejsce zajął formalnie Wilhelm Orsetti, który jednak cały czas przebywał w Warszawie. Typowe prace rewindykacyjne spoczęły na pozostałych członkach delegacji.

W lutym 1808 r. zaczęły się czynności segregacyjne w Królewcu. Stronę pruską reprezentowali, wyznaczeni przez berlińską Komisję Bezpośrednią, radca kameralny Heyde i radca sądowy Fensche. W maju tego roku nadzorujący te prace Francuz Goslar de Stassart zastąpiony został przez intendenta Chopina.

W przeciwieństwie do Berlina akcja rewindykacyjna w Królewcu obfitowała w zatargi i spory między przedstawicielami władz warszawskich a Prusakami. W wyniku powtarzających się trudności delegacji Warszawy zażądali odesłania do Białegostoku białostockich archiwaliów w celu ich dokładnego przeanalizowania przez tamtejszą komisję retradycyjną. W końcu w czerwcu 1808 r. przedstawili dokładną listę żądań, opierając się na informacjach J. K. Szaniawskiego, obejmującą akta rządowe do administracji ogólnej i szkolnej Nowych Prus Wschodnich.

Czynności rewindykacyjne w Królewcu zakończone zostały w sierpniu 1808 r. Ostatnim etapem było przygotowanie spisów zdawczo-odbiorczych. Sporządzono je między 22-26 sierpnia 1808 r. W punkcie 3 umieszczone zostały materiały związane z dawną prowincją Nowe Prusy Wschodnie, a konkretnie „akta i karty kamery płockiej, tajnej registratury departamentu Prus Nowo-wschodnich, akta kamery i kościelne”.

Ostatnim miejscem skąd rewindykowano materiały związane z departamentem białostockim był Białystok. 10 września 1807 r. Komisja Rządząca delegowała do tego miasta Rajmunda Rembielińskiego i Andrzeja Mielckiego. Zaopatrzeni w listy polecające wystawione przez marszałka Davouta i rezydenta Vincenta pod koniec miesiąca przybyli na miejsce. 24 września spotkali się z Wagnerem – prezydentem Kamery oraz z Ziegehornem – prezydentem Rejencji.

W związku z tym, że ww. urzędnicy nie posiadali żadnych pełnomocnictw w kwestiach rewindykacyjnych, delegacja warszawska nie mogła rozpocząć swych prac.

26 września 1807 r. nadeszły z Królewca instrukcje określające metody i warunki podziału zasobu aktowego wytworzonego przez nadal działające urzędy pruskie, w tym m.in. Kamerę Wojny i Domen. Faktyczny proces segregacyjny rozpoczęli Prusacy 3 października 1807 r. W pierwszym rządzie przystąpiono do wydzielania akt dla Prus, w drugim zaś dla Rosji i Księstwa Warszawskiego. W międzyczasie w składzie delegacji warszawskiej wystąpiły zmiany personalne. Z misji odszedł Rajmund Rembieliński. 14 grudnia 1807 r. pełnomocnictwa otrzymał Woźnicki.

18 marca 1808 r. przedstawiciele Warszawy zaczęli przejmować akta potrzebne do aktualnie toczących się spraw sądowych. Akt kameralnych i hipotecznych jeszcze nie zaczęto wówczas segregować.

Otrzymane akta sądowe przywiózł Mietelski do Warszawy pod koniec kwietnia. W związku ze swą nominacją na urząd prokuratora trybunału łomżyńskiego zrezygnował z prac w Białymstoku. Jego miejsce zajął Kajetan Kalinowski. Nie miał jednak pełnomocnictw wydanych przez króla saskiego. Fakt ten uniemożliwił prowadzenie czynnej działalności rewindykacyjnej. 7 czerwca 1808 r. zwrócił się więc do ministra sprawiedliwości z prośbą o zwolnienie z misji białostockiej. Zgody nie otrzymał i wraz z Mietelskim, którego ponownie przydzielono do pracy w misji ze względu na ważne pełnomocnictwa wydane przez Francuzów, wrócił do prac rewindykacyjnych.

Konflikt między delegacją polską a urzędnikami pruskimi w Białymstoku nałożył się na proces rewindykacyjny prusko-rosyjski. Kiedy radca Szczepankowski, komisarz rosyjski, zgłosił się w Warszawie po odbiór akt dotyczących Obwodu Białostockiego, przywiezionych z Berlina przez J. K. Szaniawskiego strona polska stwierdziła, że odda archiwalia po przekazaniu jej akt z Białegostoku. W efekcie złożył on w czerwcu 1808 r. oświadczenie, że Prusacy nie będą utrudniać pracy delegacji warszawskiej w tym mieście. Po wykonaniu tego gestu otrzymał archiwalia berlińskie i wyjechał. Trudności jednak nadal istniały, mimo że 14 czerwca 1808 r. senator Theils, gubernator Obwodu Białostockiego, wezwał prezydentów Wagnera i Ziegehorna i nakazał wydanie stosownych akt. W odpowiedzi, 19 czerwca strona pruska stwierdziła, iż ma zakaz wydawania akt wydany przez monarchę pruskiego.

W efekcie takiego postawienia sprawy delegacja warszawska opuściła Białystok. Rząd Księstwa zwrócił się o pomoc do Francji. W lipcu do Białegostoku udał się pułkownik Romeuf wysłany przez marszałka Davouta. Również rezydent Serra wystosował swe pismo do senatora Theilsa, przenosząc równocześnie sprawę na poziom interwencji w Petersburgu.

W wyniku działań podjętych przez Francję 11 lipca 1808 r. senator Theils nakazał urzędnikom pruskim wydanie Warszawie interesujących ją akt.

20 lipca do Białegostoku powrócili Mietelski i Kalinowski. Przekonali się, że prace segregacyjne tak w Kamerze, jak i w Rejencji zostały praktycznie ukończone.

26 lipca 1808 r. misja warszawska otrzymała akta hipoteczne landratur departamentu białostockiego, które w całości znalazły się w Księstwie, tj. mariampol-

skiej, kalwaryjskiej i wigierskiej. 27 lipca Prusacy zwrócili akta hipoteczne łomżyńskie. Rewindykacja Hipoteki zakończyła się ostatecznie 6 sierpnia 1808 r.

Ogółem przedstawiciele Księstwa Warszawskiego odebrali w Białegostoku z działu Hipoteki 19 747 woluminów akt, 18 map i 209 ksiąg.

Obok przejmowania materiału hipotecznego trwały prace nad rewindykacją akt rejencyjnych. Z wytworzonej liczby 64 286 woluminów akt Mietelski wraz z Kalinowskim przejęli 37 518 pozycji i 33 mapy.

12 września 1808 r. wyruszył z Białegostoku do Łomży III transport akt. W związku z tym, że Kamera przejmowana była jako ostatni urząd, można przypuszczać, iż jej zawartość stanowiła podstawowy skład przewożonych archiwaliów.

Odzyskane akta trafiły, poprzez Łomżę, do Warszawy. W stolicy Księstwa rewindykowane akta złożone zostały w magazynach Archiwum Ogólnego Krajowego.

Historia akt rewindykowanych przez Księstwo Warszawskie.

2 września 1808 r. Archiwum Krajowe na mocy dekretu królewskiego zostało przekształcone w Archiwum Ogólne Krajowe. Jego zasób tworzyły:

- archiwa władz przedrozbiorowych Rzeczypospolitej
- archiwa władz pruskich z okresu po rozbiorach.

W 1812 r. w Archiwum Ogólnym Krajowym przeprowadzono reorganizację, m.in. w związku z powiększeniem się zasobu tej instytucji o dodatkowe archiwalia. W efekcie podzielono je na:

Wydział Metryki Koronnej

Wydział akt pruskich

Wydział akt dawnej Komisji Edukacji Narodowej.

Akta dotyczące Departamentu Białostockiego Nowych Prus Wschodnich stanowiły część składową ww. działu pruskiego, a konkretnie część rewindykowanej registry berlińskiego Generalnego Dyrektorium oraz Tajnego Archiwum Państwowego, a także innych centralnych urzędów pruskich. Traktowane były jako priora wykorzystywane dla potrzeb departamentu łomżyńskiego, utworzonego na przydzielonym Księstwie obszarze pruskiego Departamentu Białostockiego. Stąd też, potrzebne do bieżącej pracy administracji, były wydawane poszczególnym urzędom. W konsekwencji w większości zostały włączone do ich bieżących registrarur. Archiwalia, które w swej zasadniczej masie pozostały w zasobie Archiwum Ogólnego Krajowego podzieliły los tej instytucji, nierozzerwalnie związanej z historią ziem polskich.

Po przegranej wyprawie moskiewskiej Napoleona Księstwo Warszawskie zostało zajęte przez Rosję. Władza wykonawcza spoczęła w gestii rosyjskiej administracji wojskowej. 1 marca 1813 r. feldmarszałek Kutuzow, w imieniu cara, powołał Radę Najwyższą Tymczasową. Organ ten istniał do czasu uzgodnień podjętych na Kongresie Wiedeńskim. Zdecydowano wówczas o utworzeniu Królestwa Polskiego pod berłem rosyjskim.

W 1815 r. administracja Królestwa Polskiego zmieniła nazwę Archiwum Ogólnego Krajowego na Archiwum Główne Królestwa. Fakt ten nie miał wpływu na stan archiwaliów dotyczących Departamentu Białostockiego Nowych Prus

Wschodnich pozostających w tej instytucji. Również na stan archiwaliów nie miała wpływu zmiana polityki rosyjskiej po powstaniu styczniowym. Zewnętrznym symptomem tych zmian była likwidacja nazwy Archiwum Głównego Królestwa. Instytucję tę zaczęto określać mianem Warszawskie Archiwum Główne Akt Dawnych. Fakt ten nastąpił w 1867 r. Również I wojna światowa nie miała zasadniczego wpływu na zagadnienie przechowywania w Warszawie popruckiego zasobu archiwalnego. Ewakuowane urzędy rosyjskie zastąpione zostały przez administrację niemiecką. Archiwum Główne podporządkowano Zarządowi Archiwów zorganizowanemu przy Generalnym Gubernatorstwie. Na czele tego urzędu stanął Warschauer.

Efektom trzyletniego nadzoru niemieckiego było zewidencjonowanie, a częściowo i opracowanie akt popruckich³. Praca ta została wykorzystana przez Niemców, a konkretnie przez Generalną Dyрекcję Pruskich Archiwów Państwowych do wysunięcia w 1918 r. propozycji przekazania do Tajnego Archiwum Państwa w Berlinie wspomnianych wyżej akt, w tym m.in. dotyczących Departamentu Białostockiego Nowych Prus Wschodnich. Pertraktacje w tej materii ciągnęły się w okresie międzywojennym, ale do niczego konkretnego nie doprowadziły. Dopiero okupacja lat 1939-1945 spowodowała poważne zmiany w powyższej tematyce.

7 października 1939 r. dr Erich Randt, dyrektor pruskiego Archiwum Państwowego we Wrocławiu – komisarz Ministerium Spraw Wewnętrznych rządu Rzeszy ds. objęcia archiwów polskich na ziemiach zajętych przez armię niemiecką, przybył do Archiwum Głównego. Następnego dnia zalecił, aby z AGAD wyłączono akta pruskie rewindykowane w latach 1807-1808 na podstawie traktatu tylżyckiego, w tym m.in. dotyczące Departamentu Białostockiego Nowych Prus Wschodnich⁴.

28 czerwca 1940 r. wywieziono do berlińskiego Tajnego Archiwum Państwowego 387 paczek akt departamentu Nowych Prus Wschodnich. W 1943 r. rozpoczęła się akcja zabezpieczania akt wzmiankowanej wyżej placówki. Akta dotyczące m.in. Kamery białostockiej wywieziono z Berlina w głąb Rzeszy. Archiwalia te rewindykowano dopiero w listopadzie 1961 r. na mocy porozumienia między rządem PRL a NRD, podpisanego w dniu 13 maja 1960 r. Zwrócone akta departamentów Nowych Prus Wschodnich z lat 1793-1806 w liczbie 6000 j. a. zasiły zasób Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie⁵.

Historia akt rewindykowanych przez Rosję.

Odmienne losy spotkały akta pruskie związane terytorialnie z Obwodem Białostockim. W grudniu 1807 r. Rosja ogłosiła formalne przejęcie Obwodu. Mianowano też cywilnego administratora, którym został senator Ignacy Antonowicz Theyls. Układ tylżycki zagwarantował jednak Prusom, o czym była mowa wyżej,

³ Warschauer, Die preussischen Registraturen in den polnischen Staatsarchiven, Heft I-II.

⁴ Straty archiwów i bibliotek, T. I, Warszawa 1957, s. 17.

⁵ W. Maciejewska, Wzajemne przekazanie akt przez Niemiecką Republikę Demokratyczną i Polską Rzeczpospolitą Ludową w: Archeion t. XXXVIII, 1962, s. 309.

administrację Obwodem Białostockim w tzw. okresie przejściowym. Tak więc na czele tej jednostki stał rosyjski administrator, któremu podlegali pruscy urzędnicy wykonujący polecenia władz rosyjskich oraz pruskich.

Powyższe czynniki miały niewątpliwie pozytywny wpływ na współpracę między tymi państwami w tym w zakresie podziału akt po byłej pruskiej prowincji.

Przydzielone Rosji akta zostały w Białymstoku. Można założyć, że na wzór pruski, znalazły się w registraturze reponowanej. Po likwidacji samodzielności Obwodu Białostockiego zostały przetransportowane do Grodna. Tam przetrwały do 1916 r. Po wkroczeniu Niemców do miasta akta zostały przez nich przejęte i przekazane do archiwum królewskiego.

W Królewcu akta zinwentaryzowano. Połączono je z materiałami, które w 1898 r. przekazano z Berlina.

Akta Kamery przetrwały w Królewcu do czasów II wojny. Pod wpływem działań wojennych zostały w latach czterdziestych ewakuowane w głąb Rzeszy do Grosleben⁶. W wyniku podziału państwa niemieckiego na strefy okupacyjne materiały białostockie znalazły się na obszarze administrowanym przez Wielką Brytanię.

W związku z rozpoczętą akcją rewindykacyjną prowadzoną przez państwa dotknięte działalnością niemieckiej służby archiwalnej, tymczasowa administracja brytyjska zorganizowała na podległym obszarze kilka składnic, do których zwieziono zagrabione archiwalia. Jedną z nich, tj. Staatliches Archivlager utworzono w Goslar. Tam też zgromadzone były materiały archiwalne, do których pretensje rościła strona polska.

13 czerwca 1946 r. ppłk Jan Morawiński, szef Polskiej Misji Wojskowej w Berlinie, przedstawił władzom brytyjskim listę polskich żądań archiwalnych składającą się z 12 pozycji. 11 pozycji dotyczyło akt składowanych w Goslar. Spośród nich jedna nawiązywała do zasobu archiwum królewskiego.

20 listopada 1946 r. Meedings, przedstawiciel Anglii do rozmów z polską misją, zaakceptował wspomniany wyżej wykaz archiwaliów godząc się na ich rewindykację. Strony ustaliły, że szczegółami związanymi z przejęciem archiwaliów zajmie się polski ekspert archiwalny.

17 grudnia 1946 r. Wydział Archiwów Państwowych wystosował pismo informujące o wyjeździe do Niemiec Dyrektora Archiwum Głównego Akt Dawnych – Adama Stebelskiego. W okresie między 28 kwietnia 1947 r. a 31 maja 1947 Adam Stebelski przygotował do wyekspediowania z Goslar 19 wagonów akt. W liczbie tej znalazły się archiwalia Kamery białostockiej⁷.

⁶ W. Stępnik, Misja Adama Stebelskiego. Rewindykacja archiwów polskich z Niemiec w latach 1945-1949, Warszawa 1989, k. 24 – informuje, że archiwa z Gdańska i Królewca w różnych fazach ewakuacyjnych trafiały przede wszystkim do Grosleben.

⁷ NDAP, sygn. 227/12, s. 66 – Akta b. Komory Białostockiej zabrane przez Niemców w czasie I wojny światowej z Białegostoku do Archiwum Państwowego w Królewcu. Uwagę zwraca nazwa zespołu *Komora Białostocka*.

Akta dotyczące Departamentu Białostockiego Nowych Prus Wschodnich zapakowano w 241 paczek, które zajęły pół wagonu. Wyekspediowane zostały do Warszawy.

Fakt wyrażenia zgody Brytyjczyków na wyłączenie z zasobu archiwum królewskiego akt białostockich był swego rodzaju precedensem, który skutkowało przy zgłaszaniu polskich pretensji do innych materiałów tej pruskiej placówki, która znajdowała się w gestii administracji rosyjskiej.

Rewindykowane do Polski akta Kamery białostockiej włączono do zasobu Archiwum Głównego Akt Dawnych. 30 listopada 1968 r. Dyrektor Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Białymstoku, dr Henryk Majecki wystosował pismo do AGAD w kwestii wypowiedzenia się na temat przynależności terytorialnej tychże akt. Prośbę swą powtórzył 29 stycznia 1969 r., 31 marca 1969 r. oraz 28 maja 1969 r. 17 września 1969 r. WAP w Białymstoku zwrócił się w powyższej sprawie do Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych. 7 października 1969 r. ponownie skierował pismo do AGAD.

Pierwsza reakcja Archiwum Głównego Akt Dawnych miała miejsce 26 października 1970 r. Dyrektor tej placówki doc. dr Michał Wąsowicz, za pośrednictwem NDAP, wypowiedział się negatywnie. 30 października 1970 r. dyrektor WAP w Białymstoku dr H. Majecki, za pośrednictwem NDAP, bronił racji wysuniętych we wcześniejszej korespondencji. Sprawa trafiła do Komisji Rzecznawców do Spraw Międzyarchiwalnego Scalania Akt. 2 listopada 1970 r. ww. instancja rozpatrzyła spór między obu placówkami. Prof. dr Tadeusz Mencil, prof. dr Wojciech Hejnosz oraz doc. dr Andrzej Tomczak jednomyślnie orzekli, że Kamera białostocka winna znaleźć się w zasobie WAP w Białymstoku.

25 listopada 1970 r. ukazało się Zarządzenie nr 49 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych w sprawie wykonania ustaleń Komisji Rzecznawców. 4 marca 1971 r. akta kameralne zostały komisyjnie przekazane do WAP w Białymstoku.

Niewielki szczątek białostockich akt kameralnych w bliżej nieznanych okolicznościach znalazł się w zasobie WAP w Olsztynie⁸. 11 listopada 1967 r. Dyrektor WAP w Białymstoku, dr H. Majecki, zwrócił się do Dyrektora WAP w Olsztynie w kwestii przynależności terytorialnej szczątku białostockiej Kamery, wyodrębnionego spośród akt innych zespołów pochodzących z zasobu pruskiego archiwum królewskiego. 20 listopada 1967 r. Dyrektor WAP w Olsztynie, mgr Z. Lietz, zgodził się na przekazanie powyższego szczątku do Białegostoku. 1 marca 1968 r. ukazało się Zarządzenie nr 7 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych uwzględniające decyzje zapadłe między WAP Olsztyn i Białystok we wzmiankowanej sprawie. 17 kwietnia 1968 r. został on przekazany do Białegostoku.

Kolejny szczątek białostockich akt kameralnych znajdujących się w zasobie AP w Olsztynie zasilił zasób AP w Białymstoku w 1998 r. oraz 2000 r.

⁸ Szczątek ten znajdował się między aktami Kamery królewskiej i gąbińskiej. Mógł trafić do Olsztyna w efekcie zbierania masy aktowej z trasy przemarszu wojsk niemieckich cofających się z Królewca.

Selekcja białostockich akt kameralnych

Zakończenie ustrojowej działalności Kamery białostockiej wiąże się z zagadnieniem archiwizacji, konkretnie zaś jej pierwszym etapem jakim jest selekcja.

Pierwsze początki selektywnego traktowania akt zapewne miały miejsce w trakcie działania urzędu. Brak jest jednak informacji potwierdzających te przypuszczenia. Formalnie stosowne przepisy w tym zakresie w państwie pruskim ukazały się bowiem w okresie późniejszym⁹.

W trakcie funkcjonowania urzędu miały z całą pewnością miejsce czynności związane z administrowaniem aktami obcymi pod względem proweniencyjnym i kancelaryjnym. Zasób białostockiej Kamery tworzyły bowiem materiały własne urzędu oraz priora. Te ostatnie obejmowały dokumentację przedrozbiorową Rzeczypospolitej. Były to akta urzędów, instytucji, kościołów wyznaniowych z obszaru, na którym organizowano Nowe Prusy Wschodnie oraz archiwalia przywiezione z Warszawy, Petersburga i Wilna.

Archiwalia warszawskie pochodziły z Archiwum Skarbu Koronnego oraz Archiwum Komisji Skarbu Koronnego¹⁰. 30 czerwca 1796 r. przejął je z registry Kamery warszawskiej sekretarz Kamery białostockiej Zanelli. Były to materiały o charakterze ekonomiczno-skarbowym. W Białymstoku umieszczono je w registry Kontroli Skarbowej, czyli kalkulaturze. Wraz z aktami polskimi pochodzącymi z Nowych Prus Wschodnich utworzyły tzw. registry polską – oddzielny zbiór w ramach ww. registry finansowej.

7 lutego 1798 r. część materiałów obejmująca swą treścią Departament Płocki została przekazana do registry Kamery płockiej. W 1800 r. do Płocka przekazano kolejną partię materiałów. Było to wynikiem przeprowadzonej w tym roku korekty granic między Departamentem Płockim i Białostockim.

W 1799 r. pretensje do części akt tworzących tzw. registry polską zgłosiła Austria. W związku z uznaniem ich za zasadne w lipcu 1801 r., za pośrednictwem Kamery Warszawskiej, wydano zainteresowanym 20 woluminów oryginalnych i 400 odpisów. Pozostałe archiwalia podzieliły los akt wytworzonych przez Kamery białostocką¹¹.

⁹ M. Stelmach, Kancelaria pruskich urzędów administracji państwowej na przykładzie Rejencji w latach 1808-1945, Szczecin 1981, s. 108 – w instrukcji z 1808 r. stwierdzono, że akta, które nie nadają się do dalszego przechowywania należy spalić.

¹⁰ J. Stojanowski, Losy archiwaliów skarbowych dawnej Rzeczypospolitej wywiezionych z Warszawy do Białegostoku w roku 1796 w: Archeion t. XXXVII, 1962, s. 174; T. Mencil podaje, że do Białegostoku wywieziono akta wyłączone z Archiwum Dóbr Stołowych JKMcI zwanego Archiwum Kamery lub Komisji Ekonomicznej Królewskiej, obejmujące akta zarządu ekonomii, żup i dochodów królewskich oraz ceł od końca XV wieku – T. Mencil, Archiwum Ogólne Krajowe w: Księga pamiątkowa 150-lecia AGAD.

¹¹ Szczegóły na temat przekazanych z Warszawy do Białegostoku akt w J. Stojanowski, dz. cyt., s.173-189.

Dokumenty przywiezione do Białegostoku z Petersburga i Wilna były efektem odbytej w 1799 r.¹² misji pruskiej Jacksteina.

Akta petersburskie pochodziły z Metryki Koronnej, Metryki Litewskiej oraz działów registratur nowszych – działów A, B, C wg których zgrupowano i spisano w 1798 r. w Petersburgu archiwa polskie przekazane z Gabinetu Cesarskiego do Rządzącego Senatu.

Akta wileńskie pochodziły z Archiwum Administracji Ekonomii Litewskich, Komisji Skarbowej Litewskiej, Komisji Edukacyjnej Litewskiej oraz Archiwum Diecezji Wileńskiej. Z tych czterech części Kamera zostawiła u siebie dwie pierwsze. Pozostałe trafiły do registratury Deputacji ds. Wyznaniowych działającej przy Kameronie.

Akta pozostawione w Kameronie umieszczono w translaturze. Dołączono do nich także archiwum zlikwidowanego eremu kamedułów w Wigrach. Wszystkie te archiwalia otrzymały miano „Archiwum Polskie”, w odróżnieniu od znajdującej się w kalkulatorze „Registratury Polskiej”.

W 1802 r. wyłączono z zasobu „Archiwum Polskiego” m.in. Metrykę Litewską, którą następnie przekazano do Tajnego Archiwum w Berlinie. W tym też roku minister ds. Nowych Prus Wschodnich, Leopold von Schoetter, nakazał, by pozostałe oryginalne dokumenty także przekazano do Berlina. W Białymstoku miały pozostać tylko odpisy. Trudno stwierdzić w jakim stopniu wykonano zalecenia ministra¹³. Wątek „Archiwum Polskiego” przewijał się bowiem jeszcze w okresie późniejszym.

W związku z brakiem dokładniejszych informacji na temat losów pozostałych materiałów aktowych można przyjąć, iż na stałe zostały włączone do zasobu registratur białostockiego urzędu i choć obce proveniencyjnie i kancelaryjnie związały się z historią akt kameralnych.

Można więc wysunąć tezę, iż rozpoczęty proces selekcji objął oprócz akt własnych także priora, w sumie ponad 28000 j. a. Selekcja materiałów kameralnych przebiegała w kilku fazach, w trakcie których zmieniała się właściwość i znaczenie akt.

Pierwszą fazą był, wzmiankowany wyżej, podział akt między Prusy, Rosję i Księstwo Warszawskie.

Ponad połowa wytworzonych w białostockim urzędzie kameralnym dokumentów przekazana została Księstwu Warszawskiemu. Pozostałe archiwalia pozostały w Białymstoku. Podzielono je między Prusy i Rosję. Prusy przejęły¹⁴:

1. alle Akten, Karten und Pläne betreffend die Güter Sereje (Serrey)
2. alle Akten und Pläne betreffend Starostei Willona
3. die Karten und Pläne des Amtes Zypeln (Kreis Wielun)
4. alle Kassenbücher und Rechnungen der ehemaligen Kammer von Białystok

¹² W tym przypadku tylko o aktach pozostawionych w Białymstoku. Szerokie informacje o efektach misji Jacksteina w J. Stojanowski, O tak zwanym „Archiwum Polskim” w Pruskiej Kameronie Białostockiej 1799-1807, w: Archeion t. XXXV, 1961, s. 29-63.

¹³ Wątpliwości prezentuje J. Stojanowski, dz.cyt. wyżej.

¹⁴ Warschauer, Die preussischen Registraturen in den polnischen Staatsarchiven, Heft I, s. 89.

5. Akten über Anstellung der preussischen Beamten
6. "Akta Generalia, welche ein gemeinschaftliches Interesse für die Neupreussischen und alten Provinzen konzernieren"
7. die Ober-Kammer-Präsidial-Registratur
8. 12 Bände Akten über die Memelregulirung
9. Akten über die Flösserei auf den Flüssen Bobr, Lyck und Pisa
10. Akten über Schiffbarmachung des Spordingsees
11. 10 Bände Akten über die Schiffbarmachung des Pissekflusses

Spośród akt przyznanych Prusom tak Rosja, jak i Księstwo Warszawskie mogły skopiować interesujące je mapy topograficzne oraz plany melioracyjne.

W Białymstoku, siedzibie rosyjskiego Obwodu Białostockiego, zostawiono wydzielone Rosji:

1. alle Generalakten
2. alle Kassenbücher und Rechnungen
3. alle Depositen

Wśród przydzielonych Rosji materiałów były m.in. akta wraz z mapami dotyczące landratur przedzielonych rosyjsko-polską granicą. Materiały te mogły skopiować dla swych potrzeb strona polska.

W końcowym efekcie rewindykacja akt przeprowadzona przez przedstawicieli Warszawy w latach 1807-1808 spowodowała, że do Księstwa Warszawskiego trafiła zasadnicza część materiałów kameralnych Departamentu Białostockiego.

Przywiezione z Białegostoku, umiejscowione zostały w Łomży – siedzibie nowo utworzonego departamentu łomżyńskiego. Akta berlińskie i królewieckie złożono w Warszawie w magazynach Archiwum Krajowego¹⁵.

Druga faza selekcji akt kameralnych miała miejsce w nowych warunkach administracyjno-ustrojowych. Akta kameralne traktowano jak priora, stąd włączono je do bieżących registratur utworzonych w 1807 r. naczelnych i departamentowych urzędów Księstwa Warszawskiego.

Po likwidacji tego podmiotu prawa międzynarodowego działalność aktotwórczą zakończyły działające w nim urzędy. Ich registry traktowano jako priora akt urzędów działających w Królestwie Polskim. Pod wpływem działań militarnych I wojny światowej istniejące na obszarze Królestwa instytucje zostały w poważnym procencie ewakuowane. Ich produkcję aktową rewindykowano do niepodległej Polski w latach 1921-1923. Wówczas też, wraz z wrosłymi w ich registry aktami Departamentu Białostockiego Nowych Prus Wschodnich, zasiły zasoby działających archiwów.

Dostępna literatura przedmiotu dość skąpo informuje o tym zagadnieniu. Trudno jest dziś ustalić szczegółowo wszystkie urzędy, które włączyły do swych registratur pruskie archiwalia, trudno określić wielkość przejętego zasobu. Jeszcze większy problem stanowi określenie stopnia ich zniszczenia czy też zachowania.

¹⁵ Powstałego na bazie południowo-pruskiego Głównego Archiwum Krajowego - T. Mencil, Założenie Archiwum Ogólnego Krajowego w Warszawie w 1808 r. w: Archeion t. XVIII, 1948.

Z publikowanych informacji¹⁶ można wywnioskować, że znalazły się one w zasobie Archiwum Skarbowego, Archiwum Akt Dawnych i Archiwum Oświecenia Publicznego.

Archiwum Skarbowe powstałe na bazie Archiwum Starych Akt b. Zarządu Finansowego Królestwa Polskiego gromadziło akta dotyczące dóbr rządowych. W wyniku rewindykacji 1921 r. powiększyło swój zasób m.in. o Komisję Rządzącą Przychodów i Skarbu, której registratury w 1867 r. wywieziono do Rosji. Akta znajdujące się w tym zespole sięgały okresu Księstwa Warszawskiego, a konkretnie utworzonej wówczas Dyrekcji Generalnej Dóbr i Lasów Narodowych. W trakcie tworzenia Dyrekcji Generalnej urząd ten przejął rewindykowane z Prus, w tym dotyczące Departamentu Białostockiego, a potrzebne do bieżącej pracy, akta domenalne i leśne. Choć włączone tymczasowo, zrosły się z registraturą, dzieląc jej losy. Po likwidacji Księstwa Warszawskiego akta Dyrekcji Generalnej zasiliły utworzone 20 maja 1815 r. Ministerium Przychodów i Skarbu przekształcone w 1816 r. w Komisję Przychodów i Skarbu. W Komisji Przychodów i Skarbu akta pruskie, w tym dotyczące Departamentu Białostockiego, posegregowano wg bieżących potrzeb, pod kątem rzeczowym, z podziałem na urzędy domenalne i urzędy leśne. Grupy akt dotyczące poszczególnych urzędów tworzyły większe całości. Nie zachowano pierwotnego układu kancelaryjnego, lecz usystematyzowano je wg aktualnego podziału na województwa.

Zasób Archiwum Akt Dawnych stanowiły w poważnym stopniu akta władz administracji ziem polskich, kontynuującej działalność urzędów istniejących w czasach Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego, zlikwidowanych po wprowadzeniu bezpośrednich rządów rosyjskich. W 1923 r. rewindykowano z Piotrogradu akta Sekretariatu Stanu Królestwa Polskiego. Jego część składową tworzyły materiały wytworzone przez Sekretariat Stanu Księstwa Warszawskiego – urząd pośredniczący między monarchą a ministrami Księstwa Warszawskiego.

W 1815 r. registratury Sekretariatu Stanu Księstwa Warszawskiego zostały przewiezione z Drezna do Warszawy. W roku następnym przetransportowane do Petersburga, włączone zostały do archiwum Sekretariatu Stanu Królestwa Polskiego. Urząd ten został zlikwidowany w 1866 r., zaś zasób aktowy włączony do Kancelarii Własnej Jego Cesarskiej Mości do Spraw Królestwa Polskiego. W tym urzędzie akta zostały przeszyte. Fakt ten spowodował, iż w ten sposób zatarto możliwość rekonstrukcji dawnego układu. Sama kancelaria uległa rozwiązaniu w 1876 r. W zespole tym znajdowały się m.in. raporty komisarzy zajmujących się rewindykacjami akt potylżyckich, w tym dot. Departamentu Białostockiego.

W Archiwum Akt Dawnych znajdowały się inne rzeczowe zespoły aktowe, np. akta pocztowe. Można przypuszczać, że priora stanowiły białostockie akta kameralne dotyczące organizacji poczt na terenie Departamentu Białostockiego. Podobnie mogło być w przypadku Ministerium Spraw Wewnętrznych Księstwa Warszawskiego wchłoniętego przez Komisję Rządową Spraw Wewnętrznych Królestwa Polskiego 1815-1868.

¹⁶ Straty bibliotek, archiwów, dz. cyt., – T. I-III.

Powyższe stwierdzenia pozostają w sferze przypuszczeń, ponieważ w czasie II wojny światowej ww. zespoły uległy poważnemu procentowo zniszczeniu.

Archiwum Oświecenia Publicznego gromadziło akta administracji szkolnej oraz szkół. Były tam m.in. akta popruskie z lat 1793-1807. Wśród tych materiałów znajdowały się archiwalia związane z Departamentem Białostockim Nowych Prus Wschodnich. Konkretnie, w zasobie Archiwum znalazł się jeden wolumen pochodzący z registratury Generalnego Dyrektorium w Berlinie, dotyczący tematyki bezpłatnego stołowania ubogich studentów w Królewcu oraz udzielania zapomóg ubogim studentom uczącym się na uniwersytecie w Halli. Znajdowały się ponadto akta Kamery Białostockiej, które dzieliły się na dwa działy: szkół duchownych oraz specjalnej registratury szkolnej¹⁷.

W pierwszym dziale było 12 woluminów, w drugim 28. Dział pierwszy obejmował akta dotyczące 2 szkół pijarskich w Szczuczynie i w Łomży oraz seminarium pijarskiego w Szczuczynie. Dział drugi dotyczył szkół niemieckich garnizonowych tzw. wojskowo-cywilnych Departamentu Białostockiego oraz niedoszłego projektu przeniesienia zakładu wychowawczego braci Hassenstein z Szwirnt w Prusach Wschodnich do Nowego Miasta w Prusach Nowowschodnich.

Powyższe materiały uległy całkowitemu zniszczeniu podczas Powstania Warszawskiego¹⁸.

Reasumując, aktualnie znajdujące się w zasobie Archiwum Państwowego w Białymstoku akta urzędu Kamery Wojny i Domen Departamentu Białostockiego Nowych Prus Wschodnich funkcjonującego w latach 1796-1807 przechodziły bardzo burzliwe, ale też i nie mniej interesujące dzieje.

Zaprezentowany wyżej drobny opis ich historii nie wyczerpuje poruszonego tematu. Wręcz przeciwnie – traktowany jest jako przyczynek do większej pracy dogłębnie wyjaśniającej poruszone wątki.

¹⁷ Autor mógł mieć na myśli registraturę deputacji ds. szkolnych i wyznaniowych działającą przy Kameronie białostockiej.

¹⁸ Straty bibliotek T. II, s. 213.

Andrzej Moćko

Byłe archiwum Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Białymstoku i jego zasób

Partie robotnicze, czyli Polska Partia Robotnicza i Polska Partia Socjalistyczna, w chwili ustanowienia w Polsce tzw. władzy ludowej w 1944 r. stając się partiami współrządzającymi, postanowiły zabezpieczyć dokumentację swojej przeszłości.

Tuż po przeniesieniu władz partyjnych z Lublina do Warszawy KC PPR zalecił okólnikiem z 30 marca 1945 r. w sprawie pracy wydziałów propagandy „gromadzenie materiałów dla archiwum partyjnego”. Postanowienia tam zawarte zobowiązywały wydziały propagandy do „odzyskania dawnych archiwów”, przez które rozumiano, jak pisze W. Horst, „dokumenty okupacyjne PPR, m. in. wydawnictwa centralne i lokalne, fotografie, gazetki, ulotki, afisze, a także informacje o napisach na murach. Miano także przystąpić do gromadzenia wspomnień o działalności konspiracyjnej, o poległych, o akcjach bojowych oraz zbieranie informacji o rozwoju organizacyjnym i materiałów o partiach politycznych sprzyjających lub wrogich PPR”¹.

W maju 1945 r. KC PPR wydał kolejny okólnik „w sprawie sprawozdań i dokumentacji”, w którym szczegółowo wskazano dokumenty, które komitety wojewódzkie, powiatowe, gminne, miejskie, dzielnicowe i inne miały przedkładać wyższym instancjom oraz przechowywać w swoich kancelariach. Miał on obowiązywać od końca czerwca².

Na I Zjeździe PPR odbywającym się w pierwszej połowie grudnia postanowiono powołać w najbliższym czasie do życia Wydział Historii KC PPR, co w konsekwencji przyspieszyło powstanie archiwum, jako wyodrębnionej struktury organizacyjnej.

W maju 1946 r. Komitet Centralny PPR utworzył Wydział Historii Partii, którego zadaniem było zebranie i zabezpieczenie dokumentów dotyczących historii ruchu robotniczego i rewolucyjnego, w pierwszym rządzie dokumentów PPR, Gwardii Ludowej i Armii Ludowej. W celu zabezpieczenia dokumentacji ruchu socjalistycznego w CKW PPS został powołany w tym samym czasie Wydział Historyczno - Archiwalny³.

¹ W. Horst, Archiwum Komitetu Centralnego Polskiej Partii Robotniczej w latach 1945 – 1948, „Teki Archiwalne”, nr 6/2001, s. 83.

² Tamże, s. 84 – 85.

³ J. Durko, Archiwa Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, w: Archiwa Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Biuletyn nr 1/1980, s. 4.

Uchwałą KC PPR z dnia 13 lipca 1946r. w sprawie przechowywania dokumentów partyjnych i organizacji archiwum zostały powołane do życia archiwa PPR. Zakres działania archiwów przy komitetach wojewódzkich uchwałą określała następująco:

1. Gromadzenie materiałów KP/KM/KD jak: protokoły posiedzeń Egzekutywy, protokoły posiedzeń plenarnych, konferencji, protokoły posiedzeń komitetów wszystkich szczebli oraz kół i ich wydawnictwa.
2. Gromadzenie materiałów wydziałów KW, a w szczególności materiału sprawozdawczego⁴.

Zorganizowanymi przy komitetach wojewódzkich archiwami kierować miały osoby „odpowiedzialne i zaufane”, zatrudnione na etacie instruktora Wydziału Propagandy i Agitacji. Powierzyć im miano ponadto obowiązki członków komisji historycznej. Uchwałą ta wymieniała dwa rodzaje dokumentów, jakie należało gromadzić w archiwum⁵.

Gdy jednak w sierpniu 1946 r. przystąpiono do organizowania archiwów w komitetach wojewódzkich, to choć komisje historyczne działały oficjalnie we wszystkich województwach, to nie we wszystkich województwach udało się utworzyć od razu archiwa. Ich rozwój był bowiem ograniczony brakiem odpowiednich lokali i kadr. Wydział Personalny wymagał, aby kandydat na kierownika archiwum „był godzien zaufania, oddany PPR, uczestniczył w życiu partyjnym, miał doświadczenie organizacyjne, umiejętność wystawiania się na piśmie, był skrupulatny, poważny i dyskretny”. Także baza lokalowa w wielu komitetach stanowiła duży problem⁶.

W PPS natomiast na szczeblu wojewódzkim w rzeczywistości nie istniały archiwa ani składnice akt.

Zjednoczenie obu partii w 1948 r. doprowadziło do połączenia archiwów PPR i PPS. Zostało utworzone archiwum KC PZPR, najpierw w ramach Wydziału Historii Partii KC PZPR, następnie przekształconego w 1957 r. w Zakład Historii Partii. Zgodnie z uchwałą Sekretariatu KC z 12 marca 1971 r. z dniem 1 kwietnia powołano do życia Centralne Archiwum KC PZPR⁷.

Do głównych zadań centralnego archiwum partii należało przejmowanie akt instancji centralnych i aparatu KC, kompletowanie akt i druków partii, organizacji robotniczych oraz młodzieżowych organizacji robotniczych od zarania polskiego ruchu robotniczego. Sprawowało ono także nadzór merytoryczny i metodyczny nad archiwami komitetów wojewódzkich PZPR. Przeprowadzało również stałą kontrolę ich pracy, a także prowadziło działalność instruktazowo – metodyczną i szkoleniową⁸.

⁴ Archiwum Państwowe w Białymstoku (dalej APB), Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Białymstoku 1948 - 1990 (dalej KW PZPR), sygn. 33/VIII/350, k. 22.

⁵ W. Horst, dz. cyt., s. 89.

⁶ Tamże, s. 106.

⁷ J. Durko, dz. cyt., s. 4.

⁸ Tamże, s. 6.

Postanowieniem Sekretariatu KC PZPR z dnia 28 lutego 1953 r. utworzono przy Wydziałach Ogólnych KW składnice akt. Do obowiązków archiwistów obok pracy w składnicach należało także:

- a) zbieranie materiałów dotyczących historii ruchu robotniczego,
- b) zbieranie ankiet i wspomnień od towarzyszy z przeszłością rewolucyjną,
- c) opieka nad weteranami ruchu rewolucyjnego i ich rodzinami,

Od połowy 1954 r. pracownicy składnic zostali obciążeni dodatkową pracą – opracowaniem wniosków na renty, odznaczenia, odszkodowania, zapomogi, itp. Pracownicy składnic musieli prowadzić również sprawy związane z „propagowaniem miejscowych tradycji walk rewolucyjnych”⁹.

W końcu 1957 r. w wyniku reorganizacji aparatu partyjnego powstały Referaty Historii Partii oraz Referaty ds. Działaczy Ruchu Robotniczego, które przejęły część zadań wykonywanych dotychczas przez pracowników składnic akt.

Archiwa komitetów wojewódzkich miały za zadanie przejmowanie akt komitetów wojewódzkich, powiatowych, miejskich, gminnych, dzielnicowych, zakładowych i wytypowanych na zasadzie reprezentacji podstawowych organizacji partyjnych. Sprawowały one także nadzór nad archiwami organizacji młodzieżowych.

Wojewódzkich archiwów PZPR było początkowo 17, a od czerwca 1975 r. - 49. Na mocy uchwały Sekretariatu KC PZPR z dnia 19 stycznia 1955 r. składnice akt na wniosek Wydziału Historii Partii KC zostały podporządkowane wydziałom propagandy. Merytorycznie zaś były podporządkowane Wydziałowi, a od 1957 r. Zakładowi Historii Partii. Natomiast od marca 1971 r. Centralnemu Archiwum KC PZPR.

Dla kierowania pracą archiwów wojewódzkich w Centralnym Archiwum powołano specjalny sektor. Zajmował się on instruowaniem i kontrolą archiwów wojewódzkich. Sprawował nad nimi opiekę metodyczną i prowadził szkolenia pracowników¹⁰.

W archiwach komitetów wojewódzkich obowiązywała zasada niepodzielności zasobu akt wytworzonych przed 1975 r., zgodnie z zasadą przynależności terytorialnej. Zespoły KW, KP czy KM powstałe przed 1 czerwca 1975 r. pozostały nienaruszone i były nadal przechowywane w tzw. „starych” archiwach. Do „nowych” archiwów mogły być przekazane tylko drugie egzemplarze dokumentów.

Głównym zadaniem archiwów wojewódzkich było zabezpieczanie, gromadzenie, kompletowanie, opracowywanie i udostępnianie dla potrzeb aparatu partyjnego i badań naukowych dokumentów wytworzonych w wyniku działalności PPR, PPS i PZPR w regionie.

Oprócz tego archiwa gromadziły w postaci kolekcji różnego rodzaju materiały do historii ruchu robotniczego i rewolucyjnego regionu sprzed 1944 r.; były to przede wszystkim wspomnienia i relacje. W zasobach archiwów wojewódzkich gromadzona była także prasa, plakaty, fotografie oraz wydawnictwa wewnętrzne komitetów.

⁹ APB, KW PZPR, dz. cyt., k. 22 – 23.

¹⁰ N. Kołomejczyk, Wojewódzkie Archiwa PZPR, w: Archiwa, dz. cyt., s. 10.

Zadania archiwów terenowych wzrosły z chwilą, gdy przejęły one funkcje istniejących dawniej w komitetach wojewódzkich referatów historii partii. Archiwa zostały w ten sposób jedynymi placówkami zajmującymi się historią partii i ruchu robotniczego¹¹.

Kształtowanie zasobu archiwów wojewódzkich PZPR przeszło kilka etapów. Do końca lat pięćdziesiątych archiwa miały charakter składnic akt. Gromadzono w nich akta PPR, PPS i PZPR z pierwszych lat działalności. W tym okresie przeważały zadania organizacyjne i porządkowe, natomiast opracowaniu poświęcano niewiele miejsca.

Bardziej intensywne prace w tym kierunku podjęto dopiero w latach 1960 – 1961, a szczególnie w 1962 r. w związku z obchodami XX rocznicy powstania PPR¹². Opracowanie archiwalne zespołów PPR i PPS zakończono właśnie w drugim etapie, przypadającym na lata 1961 – 1965. W tym też czasie archiwa wojewódzkie zaczęły systematycznie przejmować materiały PZPR. Przejęto również i opracowano dokumentację dotyczącą organizacji młodzieżowych, w pierwszym rzędzie akta po Związku Walki Młodych, Organizacji Młodzieży TUR, Związku Młodzieży Wiejskiej „Wici”, Związku Młodzieży Demokratycznej, a następnie akta Związku Młodzieży Polskiej. Od połowy lat sześćdziesiątych sukcesywnie zaczęto przystępować do opracowywania materiałów PZPR¹³.

Archiwum KW PZPR do 1966 r. przyjmowało wszystkie akta wytworzone przez instancje i aparat partyjny KW i KP. W 1966 r. poważnie ograniczono napływ akt do archiwum poprzez wprowadzenie reprezentacji archiwalnej POP, eliminowanie akt powtarzalnych oraz nadesłanych do wglądu i informacji¹⁴.

Usytuowanie archiwów partyjnych w trakcie różnego rodzaju zmian i reorganizacji w strukturze organizacyjnej komitetów wojewódzkich było niejednolite. Były przypadki, że archiwa podlegały bezpośrednio sekretarzowi KW, wchodziły w skład wydziałów ideologicznych, polityczno – organizacyjnych, Wojewódzkiego Ośrodka Kształcenia Ideologicznego, a także Kancelarii KW. Uznano to oczywiście za zjawisko bardzo niekorzystne¹⁵.

W lipcu 1982 r. Sekretariat KC przyjął uchwałę, a w grudniu tego roku ukażała się instrukcja Sekretariatu KC w sprawie dokumentacji partyjnej. Dwa lata później, 14 sierpnia 1984 r. Biuro Polityczne KC PZPR przyjęło uchwałę w sprawie archiwów partii.

Za najważniejsze zadanie stojące przed archiwami partyjnymi uznano w tej uchwale gromadzenie i zabezpieczanie „całej spuścizny ruchu robotniczego o trwałej wartości historycznej i poznawczej od jego narodzin aż po współczesność.” Zostały one zobowiązane, zgodnie z tą uchwałą, do gromadzenia i zabezpieczania wszystkich materiałów rękopiśmiennych, dokumentów aktowych, druków zwartych i ulotnych, ikonografii, materiałów biograficznych, wspomnień i

¹¹ Tamże, s. 12.

¹² APB, KW PZPR, dz. cyt., k. 27.

¹³ N. Kołomejczyk, dz. cyt., s. 12 – 13.

¹⁴ APB, KW PZPR, sygn. 33/VII/348, k. 81.

¹⁵ J. Paszta, Niektóre spostrzeżenia i wnioski z kontroli archiwów KW PZPR, w: Archiwa, dz. cyt., nr 6, Warszawa 1986, s. 27.

dokumentów osobistych działaczy wszystkich partii i organizacji robotniczych działających na ziemiach polskich. Archiwa partii w szczególności winny gromadzić dokumentację archiwalną PZPR oraz jej bezpośrednich poprzedniczek, czyli PPR i PPS¹⁶.

Uchwała nakładała także na archiwa zadania w sprawie publikacji źródeł do historii polskiego ruchu robotniczego, jak również ich udostępniania. Nałożyła także na archiwa obowiązek sporządzania różnych ekspertyz dla potrzeb partii, wydawania uwierzytelnionych odpisów, wypisów i kopii z przechowywanych materiałów.

Obok zadań, uchwała Biura Politycznego z sierpnia 1984 r. określała w sposób jednoznaczny miejsce archiwum w ogólnej strukturze. Centralne Archiwum działało na prawach wydziału KC, a archiwa KW jako odrębne jednostki organizacyjne były bezpośrednio nadzorowane przez jednego z sekretarzy KW¹⁷.

Archiwistom, oprócz prac porządkowych, dużo czasu zajmowały wyjazdy w teren do komitetów powiatowych celem udzielania instruktażu oraz kontroli porządkowanych akt, a przede wszystkim ściągnięcia akt do archiwum w komitecie wojewódzkim. I tak np. w 1960 r. udało się ściągnąć do Białegostoku akta z 8 komitetów powiatowych wytworzone do roku 1957¹⁸. W roku następnym natomiast wpłynęły akta komitetów powiatowych za 1958r. Oprócz tego udało się uporządkować akta niektórych wydziałów KW oraz część KP¹⁹.

Swoją rolę w porządkowaniu akt Archiwum KW PZPR w Białymstoku mieli także pracownicy ówczesnego Wojewódzkiego Archiwum Państwowego. W ramach prac zleconych A. Sztachelska i Sławińska uporządkowały akta Polskiej Partii Socjalistycznej z lat 1944 – 1948. Do akt PPS i PPR zostały sporządzone inwentarze kartkowe²⁰.

Oprócz prac z aktami stricte partyjnymi podejmowano zabiegi w celu zgromadzenia innych materiałów historycznych. W 1971r. np. zebrano 53 wspomnienia byłych działaczy ruchu robotniczego i około 70 zdjęć i innych dokumentów historycznych²¹.

Akta byłego Archiwum KW PZPR w Białymstoku stanowią do dzisiejszego dnia podstawowe źródło do dziejów Białostoczczyzny okresu Polski Ludowej. W jego zasobie znajdowały się akta PPR, PPS, PZPR, organizacji młodzieżowych oraz materiały ikonograficzne, osobowe i wspomnieniowe.

Dokumentacja aktowa partii politycznych znajdująca się w Archiwum KW PZPR była zgrupowana w kilkudziesięciu zespołach. Były to akta Komitetu Wojewódzkiego, Komitetu Miejskiego i komitetów powiatowych PPR; Wojewódzkiego Komitetu, Miejskiego Komitetu i komitetów powiatowych PPS; Komitetu Wojewódzkiego, Komitetu Miejskiego i komitetów powiatowych PZPR, a także

¹⁶ B. Syzdek, Uchwała o przełomowym znaczeniu, w: Archiwa, dz. cyt., nr 6, s. 1 – 2.

¹⁷ Zgodnie z notatką Zespołu Kontrolnego CKKR z 1989r. Archiwum KW PZPR podlegało służbowo sekretarzowi KW ds. Propagandy (materiały nieuporządkowane KW PZPR).

¹⁸ APB, KW PZPR, sygn. 33/VII/237, k. 7.

¹⁹ Tamże, k. 11.

²⁰ Tamże, k. 18.

²¹ Tamże, sygn. 33/VII/233, k. 292.

komitetów miejskich, miejsko – gminnych i gminnych PZPR z okresu po reformie administracyjnej 1975 r., rejonowych ośrodków pracy partyjnej, jak również reprezentatywne akta niektórych komitetów zakładowych i podstawowych organizacji partyjnych najważniejszych instytucji Białostockizny. Uzupełnione one były poprzez akta organizacji młodzieżowych, takich jak ZWM, OM TUR, ZMW „Wi-ci”, ZMD, ZMP.

Podstawowym źródłem do pierwszego okresu Polski Ludowej są z pewnością akta PPR, szczególnie Komitetu Wojewódzkiego.

Z pierwszych miesięcy działalności partii, od jej powstania do I Konferencji Wojewódzkiej w grudniu 1944 r. zachowała się tylko niewielka ilość dokumentów, spośród których na szczególną uwagę zasługują protokoły posiedzeń Biura Organizacyjnego, a następnie Komitetu Obwodowego PPR. Z drugiego okresu działalności partii materiały są bardziej kompletne, reprezentowane przez instancje wojewódzkie i poszczególne wydziały.

Spśród tych materiałów na szczególną uwagę zasługują protokoły konferencji wojewódzkich wraz z załącznikami w postaci sprawozdań, uchwał, wykazu władz partyjnych i innych dokumentów. Równie ważne są dokumenty w postaci sprawozdań z posiedzeń Egzekutywy czy też posiedzeń plenarnych KW, gdyż to te organa miały decydujący głos.

Do ciekawych należy zaliczyć materiał stanowiący protokoły wspólnych posiedzeń Egzekutywy KW PPR z Prezydium WK PPS i Prezydium ZW SL, protokoły Wojewódzkiej Komisji Porozumiewawczej Stronnictw Politycznych, wspólnych narad aktywu etc. „Na podstawie tych materiałów można prześledzić proces kształtowania się stosunków międzypartyjnych, współpracy między PPR i PPS i osiągnięcia jedności organizacyjnej ruchu robotniczego”²².

Pokażną grupę akt stanowią dokumenty poszczególnych wydziałów, zajmujących się konkretnymi zagadnieniami, takimi jak np. reforma rolna, referendum i wybory sejmowe, działalność organów bezpieczeństwa, informacje o „podziemiu”, sprawy gospodarcze i społeczne. Informacje uzupełniające można znaleźć w aktach komitetów powiatowych.

Podobne informacje jak w aktach PPR można znaleźć w aktach PPS wszystkich szczebli. Niestety, dokumenty tej partii są mocno zdekompletowane. Występują w nich poważne luki chronologiczne i problemowe.

W zespole WK PPS na szczególną uwagę zasługują protokoły wojewódzkich zjazdów i konferencji partyjnych, posiedzeń WK, narad aktywu i pracowników etatowych, sprawozdania oddziałów WK i komitetów powiatowych.

W zespołach powiatowych komitetów najbardziej kompletne są materiały ze zjazdów i konferencji, posiedzeń powiatowych komitetów oraz sprawozdań opisowych komitetów i kół. Na ich podstawie można prześledzić m.in. rozwój partii tuż po wojnie, a następnie tzw. weryfikację członków, czyli czystki w partii przed połączeniem z PPR w 1948 r.

²² L. Kazberuk, Źródła do dziejów ruchu robotniczego na Białostockiznie w okresie Polski Ludowej, w: Studia z najnowszych dziejów ruchu robotniczego na Białostockiznie, pod. red. W. Góry, Warszawa 1982, s. 128.

Najważniejszymi i bez wątpienia najcenniejszymi aktami z byłego Archiwum KW PZPR są dokumenty Komitetu Wojewódzkiego PZPR.

Akta zespołów PZPR mają trwałe znaczenie historyczne dla poznania historii ziem północno – wschodnich okresu PRL. „Materiały instancji i aparatu partyjnego wszystkich szczebli odzwierciedlają całokształt działalności partii w sferze życia społeczno – politycznego, gospodarczego i kulturalnego województwa”²³.

Do najważniejszych akt należy zaliczyć materiały Egzekutywy i Plenów KW. Na nich to bowiem podejmowano najważniejsze decyzje, dotyczące całego regionu, oczywiście zgodnie z wytycznymi KC.

Oprócz poszczególnych zagadnień szeroko rozumianego życia społeczno – politycznego w materiałach PZPR znajdują się materiały omawiające pracę „organów porządku publicznego”, różnych stowarzyszeń i organizacji, administracji państwowej, działalność związków wyznaniowych, a szczególnie Kościoła Rzymskokatolickiego i Kościoła Prawosławnego, związków zawodowych, przygotowania i przebieg wyborów do Sejmu i rad narodowych, w tym układanie list wyborczych, organizowanie uroczystości z okazji świąt i rocznic, podejmowanie różnorodnych akcji, w tym wiele „spontanicznych”.

Do ciekawszych należą materiały ilustrujące mniejsze i większe „zakrety” polskiej historii, jak te w 1956, 1970, 1976 czy 1980 – 81 r. Materiały własne, regionalnych ogniw partii, uzupełnione są przez dokumenty nadesłane do informacji z KC, ministerstw i innych urzędów i instytucji. Zespół ten zawiera także liczne plakaty i dokumentację ikonograficzną. Dopełnieniem tych materiałów jest prasa i zbiór kolekcji²⁴.

W aktach komitetów powiatowych można znaleźć informacje z powiatowych konferencji sprawozdawczo – wyborczych, posiedzeń Plenów i Egzekutywy KP, materiały komisji rewizyjnych i komisji kontroli partyjnej, a także komitetów gminnych i podstawowych organizacji partyjnych w poszczególnych zakładach pracy i miejscowościach. Podobne informacje znajdują się w aktach komitetów gminnych i miejsko – gminnych od 1973 r.

Komitety zakładowe i podstawowe organizacje partyjne mają bardzo podobną zawartość. Są to przede wszystkim protokoły konferencji zakładowych, posiedzeń Egzekutywy, zebrań POP i niekiedy sprawozdania statystyczne.

Rejonowe ośrodki pracy partyjnej powstały na początku lat osiemdziesiątych w byłych miastach powiatowych. Zespoły te zawierają protokoły narad sekretarzy instancji I stopnia, sekretarzy POP i aktywu partyjnego oraz plany pracy ROPP, informacje bieżące o sytuacji społeczno – politycznej, programy, informacje i oceny szkolenia partyjnego.

²³ Tamże, s. 131.

²⁴ Są to szczątki prasy z okresu międzywojennego i prasy konspiracyjnej, a także kolekcje dotyczące: SDKPiL, TKRP, KPP, KPZB, KZMZB, procesów sądowych komunistów w okresie międzywojennym, urzędu wojewódzkiego białostockiego, okupacji i działalności partyzanckiej. Do tego należy dodać kilkaset wspomnień i relacji działaczy ruchu robotniczego i komunistycznego, opracowań dotyczących ruchu robotniczego na Białostocczyźnie, jak również teczek z aktami osobowymi działaczy partyjnych i politycznych.

Akta organizacji młodzieżowych z lat 1944 – 1957 przechowywane w Archiwum KW PZPR, z wyjątkiem ZWM i ZMP, zachowały się w stanie szczątkowym. I tak np. Zarząd Wojewódzki OM TUR składa się z 1 j. a., Zarząd Wojewódzki ZMW „Wici” z 9 j. a., Okręgowy Komitet Wykonawczy ZMD z 5 j. a., a Wojewódzki Komitet Jedności Organizacji Młodzieżowych z 1 j. a.

Wojewódzki Zarząd ZWM zawiera protokoły posiedzeń plenarnych i Prezydium, odpraw aktywu, plany pracy i sprawozdania poszczególnych wydziałów. Natomiast Zarząd Wojewódzki ZMP składa się z protokołów z konferencji wojewódzkich, posiedzeń Plenum i Prezydium, materiałów poświęconych naradom aktywu, a także z poszczególnych wydziałów, jak również akt zarządów powiatowych.

Dokumentacja ta, jak już zostało wspomniane, była opracowywana przez pracowników Archiwum KW PZPR. Niestety, opracowanie nie zostało dokończony. Oprócz tego rozpoczęto sporządzanie różnego rodzaju pomocy archiwalnych, w postaci np. wykazów wspomnień i relacji, informatorów o posiedzeniach niektórych instancji itp. Bardzo przydatnym byłoby uzupełnienie i dokończenie poszczególnych wykazów i informatorów, co znacznie usprawniłoby i ułatwiło korzystanie z akt b. Archiwum KW PZPR.

Zgodnie z protokołem zdawczo – odbiorczym sporządzonym 28 marca 1990r. cała zawartość Archiwum KW PZPR została przekazana, zgodnie z decyzją Rady Ministrów z 19 marca 1990 r., Archiwum Państwowemu w Białymstoku²⁵.

Już po przekazaniu w Archiwum Państwowym przystąpiono do ponownego opracowywania akt zgodnie z zasadami obowiązującymi obecnie w archiwistyce. Jako pierwsze opracowano najstarsze dokumenty, czyli akta PPR i PPS, a także organizacji młodzieżowych. Sukcesywnie są opracowywane kolejne zespoły.

²⁵ Dokumenty te znajdują się w materiałach nieuporządkowanych zespołu KW PZPR.

Sławomir Iwaniuk

Źródła do dziejów szkolnictwa białoruskiego w aktach Kuratorium Okręgu Szkolnego w Białymstoku z lat 1950-1973

W Archiwum Państwowym w Białymstoku znajduje się najbogatszy w Polsce, poza archiwami służb specjalnych i Instytutu Pamięci Narodowej, zbiór źródeł pisanych ukazujących powojenne dzieje białoruskiej mniejszości narodowej, która od stuleci zwarcie zamieszkuje południowo-wschodnią część obecnego województwa podlaskiego. Jednym z najciekawszych pod tym względem zespołów archiwalnych jest Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Białymstoku z lat 1950-1973. W ramach tego terenowego organu administracji państwowej działało, na zasadach wydziału, Kuratorium Okręgu Szkolnego w Białymstoku, w latach 1950-1958 noszące nazwę: Wydział Oświaty Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Białymstoku. Urzędowi temu podlegało szkolnictwo białoruskie, które stanowiło w okresie swego rozkwitu w latach sześćdziesiątych kilkanaście procent całości szkolnictwa polskiego w regionie. Szkoły podstawowe z językiem białoruskim działały w pięciu wschodnich powiatach województwa: białostockim (w r. szk. 1961/62 w 36 szkołach języka białoruskiego uczyło się 1521 dzieci), bielskopodlaskim (odpowiednio: 47 szkół i 2914 uczniów), hajnowskim (62 szkoły i 5101 uczniów), siemiatyckim (9 szkół i 720 uczniów) i sokólskim (13 szkół i 457 uczniów)¹. Zgodnie z ogólnymi ustaleniami do kompetencji Kuratorium należała koordynacja przedsięwzięć w zakresie oświaty w woj. białostockim, nadzór nad podległymi jednostkami i ich kontrola, a także zabezpieczenie placówek oświatowo-wychowawczych w niezbędne do działalności środki².

Po utworzeniu Wydziału Oświaty Prezydium WRN w Białymstoku, w końcu 1951 r. w jego ramach zorganizowano Samodzielny Referat Szkolnictwa z Niepolskim Językiem Nauczania, którego kierownikiem został Filip Kiziewicz — jeden z czołowych działaczy białoruskich w regionie w okresie międzywojennym. Tej komórce organizacyjnej powierzono zadanie organizowania szkół białoruskich i prowadzenie nadzoru pedagogicznego nad nimi³. Referat został zlikwidowany już w końcu 1953 r., a zakres jego kompetencji przejął Oddział Szkolnictwa Podsta-

¹ Archiwum Państwowe w Białymstoku (dalej APB), Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Białymstoku (dalej PWRN w B), tom II Kuratorium Okręgu Szkolnego w Białymstoku (dalej KOSB), sygn. 131.

² Por. Wstęp do inwentarza zespołu akt Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Białymstoku. Tom II. Kuratorium Okręgu Szkolnego w Białymstoku, k. 1, opracowanie przechowywane w Archiwum Państwowym w Białymstoku.

³ APB, PWRN w B, tom II KOSB, sygn. 1230, k. 17.

wowego⁴. Od końca 1954 r. w ramach tej komórki organizacyjnej działał wizytator szkół z niepolskim językiem nauczania, którym do 1968 r. był Jan Konopelko. Na początku lat pięćdziesiątych w woj. białostockim istniało pięć szkół średnich z językiem białoruskim: Państwowa Szkoła Ogólnokształcąca Stopnia Podstawowego i Licealnego z Białoruskim Językiem Nauczania w Bielsku Podlaskim (od 1965 r. Liceum Ogólnokształcące w Bielsku Podlaskim), Państwowa Szkoła Ogólnokształcąca Stopnia Podstawowego i Licealnego z Białoruskim Językiem Nauczania w Hajnówce (od 1965 r. Liceum Ogólnokształcące w Hajnówce), Państwowa Szkoła Ogólnokształcąca Stopnia Podstawowego i Licealnego w Michałowie, w której był wykładany przedmiot język białoruski (od 1965 r. Liceum Ogólnokształcące w Michałowie), Państwowe Liceum Pedagogiczne w Bielsku Podlaskim z ciągiem klas z białoruskim językiem nauczania i Państwowe Liceum dla Wychowawczyń Przedszkoli z Białoruskim Językiem Nauczania w Bielsku Podlaskim. Nadzór nad szkolnictwem średnim sprawował Oddział Szkolnictwa Licealnego oraz Oddział Szkolenia i Doskonalenia Kadr (dla liceów pedagogicznych)⁵.

Materiały archiwalne białostockiego Kuratorium zostały zewidencjonowane w 1992 r. w osobnym inwentarzu książkowym o tytule: „Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Białymstoku. Tom II Kuratorium Okręgu Szkolnego w Białymstoku z lat [1944]1950-1973[1974]”. Ujęto w nim 1290 jednostek archiwalnych, obejmujących 25,00 m.b. akt.

Wśród omawianej dokumentacji można wydzielić dwie grupy źródeł, dotyczących wszystkich aspektów działalności szkolnictwa białoruskiego. Podział ten wynika z dostępności do informacji zawartych w poszczególnych grupach materiałów, co jest szczególnie ważne dla badaczy. Łatwo jest dotrzeć do tych źródeł, które już w tytule zostały zaznaczone wyróżnikiem białoruskim lub tzw. „mniejszościowym”. Na przykład są toteczki opisane hasłem: „szkoły z niepolskim językiem nauczania”. Wymienić tu także można poszczególne pisma, protokoły zebrań różnych gremiów, sprawozdania, protokoły kontroli szkół z konkretnie białoruskim określeniem tematyki. Druga grupa jednostek archiwalnych, o wiele liczniejsza, to dokumentacja dotycząca szkół z językiem białoruskim, jednak bez określenia, że dotyczy ona tego problemu. W takich przypadkach białoruskość nie została przymiotnikowo zaznaczona w tytułach jednostek archiwalnych, nie była również wzmiankowana w treści poszczególnych spraw, a także konkretnych tekstów, np.: w pojedynczych pismach, protokołach, sprawozdaniach. Dla zilustro-

⁴ Tamże, sygn. 248, k. 16.

⁵ Szerzej o szkolnictwie białoruskim por.: E. Kryński, *Szkolnictwo*, w: *Białoruskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne*, Białystok 1972, ss. 28-39, Ju. Turonak, *Białoruskaje szkolnictwa na Białostoczczynie u pasliawajenny pieryjad*, Białystok 1976, ss. 30, Por. S. Iwaniuk, *Samodzielny Referat Szkół z Niepolskim Językiem Nauczania Wydziału Oświaty Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Białymstoku 1950-1953*, w: „*Białoruskie Zeszyty Historyczne*”, 1994, nr 1, ss. 73-83, E. Mironowicz, *Polityka władz wobec szkolnictwa białoruskiego na Białostoczczynie w latach 1944-1980*, „*Białoruskie Zeszyty Historyczne*”, 1994 nr 2, ss. 65-83, S. Iwaniuk, *BTSK a szkolnictwo z językiem białoruskim w latach 1956-1980*, „*Białoruskie Zeszyty Historyczne*”, 1994 nr 2, ss. 77-87, E. Mironowicz, *Polityka narodowościowa PRL*, Białystok 2000, s. 266, S. Iwaniuk, *Polityka oświatowa władz wobec Białorusinów w Polsce Ludowej 1944-1989*, w: „*Nasz radawod*”, Kniha 8, Grodno-Białystok 1999 (2000), ss. 480-486.

wania takiej sytuacji mogą służyć akta organizacyjne szkół podstawowych z białoruskim językiem nauczania, w których nie zaznaczono, iż są to placówki właśnie tego typu. Administracja oświatowa zaszeregowywała je do poszczególnych kategorii placówek polskich, np.: szkół podstawowych, liceów ogólnokształcących, liceów pedagogicznych⁶. Przy rozpoznaniu takich przypadków szczególnie pomocna jest ogólna wiedza o zamieszkiwaniu konkretnych miejscowości przez Białorusinów (głównie wsi w powiatach: Białystok, Bielsk Podlaski, Hajnówka, Siemiatycze, Sokółka) a także konieczne jest dokonanie analizy w oparciu o informacje z innych źródeł i w ten sposób zweryfikowania ich białoruskości. Oczywiście wymaga to od badacza znacznej wiedzy ogólnej, a także szczegółowej o historii białoruskiej mniejszości narodowej na Białostoczczyźnie.

Na podstawie tylko tytułów jednostek archiwalnych wyróżniają się wśród białorusików dwie serie akt: „organizacja szkół podstawowych z niepolskim językiem nauczania” z lat 1953-1965, 1968-1973 — 15 j.a. (sygn.: 127-141), oraz „wizytacje i kontrola szkół z niepolskim językiem nauczania” z lat 1953-1956, 1962-1966, 1968 — 7 j.a. (sygn.: 248-254).

Dokonując tylko przeglądu tytułów teczek można dotrzeć także do akt dwu liceów białoruskich, działających w Bielsku Podlaskim i Hajnówce. Są to teczki zatytułowane: „[Szkoła Podstawowa i Liceum Ogólnokształcące z Białoruskim Językiem Nauczania w Bielsku Podlaskim. Sprawy organizacyjne, protokoły kontroli]” — lata [1949]1950-1961 (sygn. 287), „[Szkoła Podstawowa i Liceum Ogólnokształcące z Białoruskim Językiem Nauczania w Hajnówce. L.O. w Hajnówce. Sprawy organizacyjne, protokoły kontroli]” — lata 1951-1960 (sygn. 290).

W omawianym zespole archiwalnym są akta innych szkół średnich, w których był nauczany język białoruski. Zostały one również wydzielone w postaci odrębnych jednostek archiwalnych zatytułowanych: „[Szkoła Podstawowa i LO w Michałowie. Sprawy organizacyjne, protokoły kontroli]” — lata 1951-1960 (sygn. 294), „Państwowe Liceum dla Wychowawczyń Przedszkoli w Bielsku Podlaskim — arkusze organizacyjne” — lata 1952-1957 (sygn. 357), „[Arkusze organizacyjne Liceum Pedagogicznego w Bielsku Podlaskim oraz Szkoły Ćwiczeń]” — lata 1952-1958 (sygn. 361).

Organizacja szkół podstawowych i licealnych z białoruskim językiem nauczania jest odlustrowana w kilku seriach akt o tytułach: „Organizacja szkół podstawowych” z lat 1955-1972 — 29 j.a. (sygn.: 32-61), „Organizacja i sieć szkół podstawowych” z 1973 r. — 7 j.a., (sygn. 62-67), „Sieć szkolna” z lat 1950-1972 — 14 j.a. (sygn. 68-81), „zestawienia danych liczbowych z projektów organizacyjnych szkół podstawowych” z lat 1950-1962 i 1965-1966 — 14 j.a. (sygn.: 86-99), „Organizacja szkół licealnych” z lat 1954-56, 1958-1965, 1968, 1970-1972 — 12 j.a. (sygn.: 100-111), „projekty organizacji i arkusze organizacyjne liceów ogólnokształcących” z lat 1950, 1954-1962 — 15 j.a. (sygn.: 112-126). Jest to dokumentacja wytwarzana przy okazji powoływania obwodów szkół podstawowych, a także są to zestawienia z ilością uczniów w poszczególnych placówkach stopnia podstawowego i licealnego. W większości jednostkowych spraw oraz ze-

⁶ APB, PWRN w B, tom II KOSB, np. sygn.: 35, 39, 41, 43, 46, 49-67.

stawień dotyczących szkolnictwa podstawowego nie ma odznaczenia, iż chodzi o placówki z językiem białoruskim, nawet w takich przypadkach, kiedy np. orzeczenia organizacyjne dotyczyły szkół z białoruskim językiem nauczania, czyli wykładowym. Do ustalenia tego stanu oraz okresu nauczania języka białoruskiego w konkretnych szkołach wymagane jest odniesienie się do innych źródeł, gdyż tylko w ten sposób można przeprowadzić weryfikację informacji pod tym kątem.

Dokładne opisy poszczególnych szkół można znaleźć w protokołach kontroli Wydziału Oświaty Prezydium WRN w Białymstoku, urzędów administracji oświatowej szczebla powiatowego oraz poszczególnych placówek. Zostały one wyróżnione w oddzielnych seriach akt o tytułach: „wizytacje i kontrole” lub „sprawozdania z wizytacji” z lat 1952-1956, 1959-1961, 1963-1966, 1968-1973 — 30 j. a. (sygn.: 167-168, 170-172, 174, 177, 180-181, 186, 193-194, 198-215). Informacje o działalności liceów ogólnokształcących z językiem białoruskim w Bielsku Podlaskim, Hajnówce i Michałowie znajdują się w teczkach: „Wizytacje i kontrola liceów ogólnokształcących” z lat 1962-1972 — 9 j. a. (sygn. 218-226).

Warte szczególnej uwagi są te czki o sygnaturze 168 — „Wizytacja i kontrola [Wydziału Oświaty PWRN, wydziałów oświaty PPRN i szkół podstawowych]” z lat 1954-1956 oraz o sygnaturze 193 — „Sprawozdania powizytacyjne — pow. Siemiatycze [kontrole szkół podstawowych]” z lat 1955-1956, w których znajduje się szczegółowy opis wprowadzania języka białoruskiego do szkół podstawowych na terenie pow. Siemiatycze (utworzonym w połowie 1952 r. poprzez wydzielenie kilku gmin z pow. Bielsk Podlaski, leżących w południowej jego części).

Wiele informacji o problematyce białoruskiej w Liceum Pedagogicznym w Bielsku Podlaskim jest zawartych w aktach zewidencjonowanych w omawianym inwentarzu w części: „Dział Szkolnictwa Zawodowego — II KOS”. Są to przede wszystkim serie akt z tytułami: „Konferencje i zjazdy [dyrektorów i nauczycieli zakładów kształcenia nauczycieli oraz wychowawców przedszkoli]” z lat 1955, 1962, 1964 — 3 j. a. (sygn.: 332-334), „wizytacje i kontrola zakładów kształcenia nauczycieli” lub „sprawozdania powizytacyjne” z lat 1950, 1952-1964 — 10 j. a. (sygn.: 483-492).

Dane statystyczne jednostkowe oraz sumaryczne, dotyczące szkolnictwa białoruskiego (szkół podstawowych, liceów ogólnokształcących i liceów pedagogicznych) zewidencjonowano w części inwentarza zatytułowanej: „Dział Planowania i Finansów” (od sygn. 572 — tytuł: „[Statystyka szkół podstawowych zestawienia powiatowe szkół czynnych ogólnokształcących stopnia podstawowego w roku szkolnym 1950/51]”). Jednak w sumarycznych sprawozdaniach statystycznych znajdują się tylko wielkości dotyczące szkół z białoruskim językiem nauczania (czyli wykładowym), nie wykazano natomiast danych o innych placówkach, w których język białoruski funkcjonował na zasadach jednego z nauczanych przedmiotów. Sprawozdawczość o tego typu szkołach, z wyszczególnioną ilością uczniów w klasach, znajduje się w już wymienionych teczkach: „organizacja szkół podstawowych z niepolskim językiem nauczania” z lat 1955-1965, 1968-1970 (sygn.: 128-138).

Pomimo iż zachowały się preliminarze budżetowe oświaty w woj. białostockim oraz sprawozdania z ich realizacji w latach 1950-1972 (jednak z lukami, sy-

gn.: 890-921), to w dokumentacji KOSB nie ma pełnych zestawień nakładów na szkolnictwo białoruskie, ponieważ problem ten nigdy nie był przez władze oświatowe traktowany jako samoistny. Fragmentaryczne wzmianki, które występują sporadycznie, pokazują tylko na niedofinansowanie tej części szkolnictwa polskiego⁷.

Najwięcej jednostkowych informacji o nauczycielach pracujących w szkołach z językiem białoruskim znajduje się w teczkach aktowych zewidencjonowanych w części inwentarza: „Oddział Kadr, Zatrudnienia i Spraw Socjalnych”. Są to jednak dane rozproszone po wszystkich jednostkach (sygn.: 1095-1150), niekiedy nawet bez zaznaczania, iż dotyczą nauczycieli języka białoruskiego. Niestety wśród zgromadzonych w omawianym zespole archiwalnym teczek osobowych nauczycieli i pracowników administracji oświatowej nie ma akt postaci związanych ze szkolnictwem białoruskim.

Źródła archiwalne dotyczące struktury administracji oświatowej na terenie woj. białostockiego, a w tym tej jej część, której podlegały szkoły z językiem białoruskim, zostały zewidencjonowane w części inwentarza: „Oddział Organizacyjno-Administracyjny”. W teczkach: „protokoły z narad pracowników” (sygn.: 1214-1219) oraz „Organizacja własnej jednostki” (sygn.: 1230-1237) — są wzmianki o Samodzielnym Referacie Szkół z Niepolskim Językiem Nauczania, wizytatorach szkół z białoruskim (niepolskim) językiem nauczania, zakresie działalności administracji oświatowej szczebla wojewódzkiego i powiatowego, a także opisano, co prawda fragmentarycznie, działania urzędników wobec szkolnictwa białoruskiego.

Wyliczone powyżej teczki aktowe, zarejestrowane pod konkretnymi sygnaturami w inwentarzu zespołu archiwalnego Kuratorium Okręgu Szkolnego w Białymstoku, nie stanowią całości dokumentacji, w której występują informacje do dziejów szkolnictwa białoruskiego na Białostocczyźnie. Jak już wspomniano, w wielu jednostkach archiwalnych znajdują się pojedyncze sprawy bądź nawet pojedyncze pisma lub tylko wzmianki, które dotyczą niekiedy bardzo ważnych zagadnień. Wiele tego typu informacji dotyczy Jarosława Kostycecwicza, wieloletniego dyrektora szkół białoruskich w Bielsku Podlaskim, któremu na przestrzeni dziesięciu lat władze oświatowe wydały dwie całkowicie odmienne opinie, w 1955 r. pozytywną, kiedy przeprowadzano procedurę nadania mu uprawnień nauczyciela szkół średnich⁸ oraz negatywną w 1964 r., przy okazji czystki kadry kierowniczej szkolnictwa licealnego w województwie⁹.

Pewną ciekawostką są adnotacje znajdujące się w jednostce archiwalnej „Przepisy kancelaryjno - archiwalne [protokoły kontroli archiwum zakładowego]” z lat 1968-1971, w której znajdują się informacje, iż w archiwum zakładowym Kuratorium Oświaty w Białymstoku są przechowywane duplikaty świadectw szkół białoruskich działających w latach 1944-1946: Gimnazjum Białorusko-

⁷ Por. informacja o przeznaczeniu funduszy na zakup książek do szkół z niepolskim językiem nauczania z budżetu centralnego w 1957 r., APB, PWRN w B, tom II KOSB, sygn. 891, k. 179-181.

⁸ Tamże, sygn. 128, k. 47-48.

⁹ Tamże, sygn. 220, k. 172-173.

Rosyjskiego w Białymstoku oraz Gimnazjum i Liceum Białoruskiego w Bielsku Podlaskim (sygn. 1257, k. 24). Natomiast w teczce „Spisy akt wybrakowanych na makulaturę” z lat 1954-1968 (sygn. 1258), w znajdujących się tam spisach zewidencjonowano teuczki aktowe dotyczzące: „szkół mniejszościowych” z 1945 r. (k. 2), Gimnazjum i Liceum Białoruskiego w Bielsku Podlaskim oraz Gimnazjum Białorusko-Rosyjskiego w Białymstoku z 1945 r. (k. 32 verte), Samodzielnego Referatu Szkół z Niepolskim Językiem Nauczania z 1952 r. (wyszczególniono teczkę „Sprawozdania ze stanu szkolnictwa z niepolskim językiem nauczania” — k. 129) i z 1953 r. (teczki o tytułach: „Korespon[decja] dot[ycząca] Bibliotek”, „Baza materialna szkół”, „Sprawozdania powizyt[acyjne]”, „Plany pracy i spraw[ozdania]”, „Sprawy różne”, „Zezwolenie na uczęszcz[anie] do szkoły”, „Sprawozdania z wyników klasyfikacji uczniów”, „Spr[awy] podręczników szkoln[ych]”, „Tematy egzaminacyjne prac piśmiennych z jęz[yka] białoruskiego” — k. 129 verte).

Bardzo interesująca dokumentacja znajduje się w jednostce archiwalnej zatytułowanej: „Organizacja liceów ogólnokształcących” z 1965 r., która dotyczy inicjatywy mieszkańców kilku wsi z pow. hajnowskiego w sprawie utworzenia „Uniwersalnego Instytutu z nauczaniem w języku białoruskim imienia Janki Kupały”. Władze nie wyraziły zgody na działalność takiej placówki¹⁰.

Omawiane materiały archiwalne dotychczas prawie nie były wykorzystywane przez badaczy, o czym świadczą tylko nieliczne wpisy w metryczkach poszczególnych jednostek archiwalnych. Przy okazji należy stwierdzić, że szkolnictwo podlegające Kuratorium Okręgu Szkolnego w Białymstoku w latach 1950-1973 było największym obszarem aktywności białoruskiej i bez poznania tego zagadnienia nie jest możliwe obiektywne ukazanie historii Białorusinów w Polsce.

¹⁰ APB, PWRN w B, tom II, KOSB, sygn. 106, k. 23.

Jarosław Maciejczuk

Materiały archiwalne z lat 1919 – 1939 dotyczące nieruchomości położonych w obecnych granicach miasta Białegostoku w zasobie Archiwum Państwowego w Białymstoku*

Niniejsze opracowanie ma za zadanie pomóc osobom zainteresowanym w odnalezieniu własnościowych materiałów archiwalnych. Obejmuje ono zarówno akta hipoteczne, notarialne jak i (częściowo) rolne (parcelacyjne i scaleniowe). Opracowanie posiada szereg załączników, mających charakter spisów.

Akta scaleniowe przedstawione w niniejszym opracowaniu dotyczą następujących miejscowości:

- wieś Bacieczki gm. Białostoczek
- kol. Bacieczki gm. Białostoczek
- wieś Klepacze gm. Białostoczek
- wieś Krupniki gm. Białostoczek
- wieś Marczuk gm. Białostoczek
- wieś Oliszki gm. Choroszcz
- wieś Pieczurki gm. Białostoczek
- wieś Zawady gm. Białostoczek

Akta parcelacyjne przedstawione w niniejszym opracowaniu dotyczą:

- majątku państwowego Bażantarnia
- majątku państwowego Marczuk
- majątku państwowego Słoboda
- majątku prywatnego Wysoki Stoczek

Praca nie uwzględnia wszystkich akt rolnych (scaleniowych i parcelacyjnych) zgromadzonych w Archiwum Państwowym w Białymstoku dotyczących obecnych terenów miasta Białegostoku. W podobny sposób powinny zostać opracowane akta: wsi Bagnówka gm. Dojlidy, wsi i majątku prywatnego Dojlidy gm. Dojlidy, wsi Fasty gm. Białostoczek, uroczyska Jaroszków gm. Wasilków, wsi Skorupy gm. Dojlidy, wsi Zaścianki gm. Dojlidy i miasta Starosielce.

Przy prezentowaniu planów klasyfikacyjnych uwzględniono wsie: Bacieczki, kol. Bacieczki, Bagnówka, Fasty, Klepacze, Krupniki, Oliszki, Zaścianki, Zawady; pominięto Dojlidy.

Niniejsza praca nie uwzględnia tych akt notarialnych i wypisów hipotecznych, które znajdują się w aktach rolnych. Są to pojedyncze dokumenty (odpisy, czasami oryginały).

* Opracowanie przygotowane w ramach Podyplomowego Studium Archiwistyki Wydziału Nauk Historycznych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu w czerwcu 2000r.

Rozwój przestrzenny miasta Białegostoku

Miasto Białystok zostało założone w 1692 r. Tomasz Popławski podaje następujący przebieg ówczesnych granic miasta: „od rzeki Białej ulica Kilińskiego do ulicy Legionowej, następnie pod kątem prostym skręcała przed ulicą Piękną, potem wzdłuż muru przy cmentarzu żydowskim do przedwojennej uliczki Grodzieńskiej, nią do placu przy cerkwi św. Mikołaja i ul. Lipowej, gdzie znajdowała się Brama Tykocka, a następnie namierzeniem biegnącym równolegle do dzisiejszej ulicy Malmeda do rzeki Białej, która stanowiła jednocześnie północną granicę miasta”¹.

Z pierwszym rozszerzeniem miasta mamy do czynienia w latach trzydziestych i czterdziestych XVIII w. Wówczas założono Nowe Miasto Białystok w oparciu o grunta wsi Bojary².

Następnie rozszerzono granice miasta w latach czterdziestych XIX w. „Tak na południu miasto doszło do stawów przy uroczysku i karczmie Nowe, wchłonęło przedmieście Piaski, ponadto część Bojar i wsi Białostoczek do rzeki Białej. Może i ze względu na utworzony w pałacu Instytut Panien Szlacheckich ta regulacja objęła również teren byłej rezydencji Branickich, jednak jeszcze bez Zwierzyńca. Tym samym obszar miasta wzrósł do 600 ha”³.

Z kolei w 1877 r. do Białegostoku „włączono las Zwierzyniecki, część wsi Piaski i tereny koło dworca kolejowego (Petersburskiego). Dzięki tym zmianom obszar Białegostoku wynosił około 10 km²”⁴.

„Z dniem 10 maja 1919 r. powstał „Wielki Białystok” o obszarze około 42 km² z Antoniukiem, Białostoczkiem, Dojlidami, Dziesięcinami, całym już Marczukiem, Ogrodnickami, Pieczurkami, Skorupami, wsią Starosielce, Słobodą, Wygodą, Wysokim Stokiem, Zaciszem, dalszym Zwierzyńcem (letniska) [...] W grudniu 1931 r. uściślono zasięg przedmieść Białegostoku. Tym mianem określono wówczas: Dziesięciny, Horodniany, Ogrodniczki, Pieczurki, Starosielce i Wysoki Stoczek”⁵.

Od 1 kwietnia 1954 r. w skład terenów Białegostoku wchodziły całe wsie: Bacieczki, Bacieczki Kolonia i Korycin; ponadto część gruntów wsi: Klepacze, Krupniki, Fasty, Zawady i Zaścianki. Włączono również część obszaru lasów państwowych uroczyska Ignatki w Nadleśnictwie Dojlidy (z gminy Bacieczki) o powierzchni 59,61 ha i część lasów państwowych Nadleśnictwa Dojlidy (z gminy Dojlidy) o powierzchni 695,74 ha. Również od tego czasu miasto Starosielce było częścią Białegostoku⁶.

¹ T. Popławski, *Przestrzeń współczesnego miasta Białegostoku na tle historycznych podziałów*, w: *Białostoczczyzna* nr 2, 1996, s. 11.

² Tamże, s. 11.

³ A. Dobroński, *Białystok. Historia miasta*, Białystok 1998, s. 75.

⁴ Tamże, s. 99.

⁵ Tamże, s. 120.

⁶ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 10 października 1953 r. w sprawie zmiany granic powiatów białostockiego, monieckiego oraz zmiany granic miasta Białegostoku w województwie białostockim (Dz. U. nr 6, poz.15, 1954 r.).

W 1973 r. włączono do miasta Białegostoku: obszar wsi Bagnówka, tereny Zakładów Silikatowych o powierzchni 108,75 ha, obszary lasów państwowych o nazwie „uroczysko Pietrasze” o powierzchni 419,74 ha, obszar lasów państwowych o nazwie „uroczysko Antoniuk” o powierzchni 272,06 ha, obszar stawów dojlidzkich o powierzchni 101,00 ha i teren cmentarza prawosławnego „Dojlidy” o powierzchni 18,64 ha⁷.

Akta hipoteczne

W 1919 r. w białostockim okręgu sądowym wprowadzono polskie ustawodawstwo hipoteczne, tj. ustawę o hipotekach z 1818 r. oraz prawo o przywilejach i hipotekach z 1825r. Prowadzenie ksiąg hipotecznych powierzono Wydziałowi Hipotecznemu Sądu Okręgowego w Białymstoku. Zakładanie ksiąg hipotecznych (wieczystych) – tzw. pierwiastkowa regulacja, nie było przymusowe, lecz pozostawiono decyzję do uznania osób zainteresowanych.

Zgodnie z wzorcami ustanowionymi dla b. Królestwa Polskiego, polska księga hipoteczna składała się z 3 części: wykazu hipotecznego, księgi umów wieczystych i zbioru dokumentów.

Wykaz hipoteczny składa się z 4 działów: w pierwszym opisuje się przedmiot księgi hipotecznej, tj. lokalizację nieruchomości, jej powierzchnię i granice, w drugim – właścicieli, trzecim – ciężary i ściśnienia, czwartym – długi.

W części drugiej księgi hipotecznej tj. księdze umów wieczystych, sporządzone są oryginalne umowy stron, stających w tym celu przed pisarzem hipotecznym osobiście lub przez swych pełnomocników.

W części trzeciej księgi hipotecznej znajdują się umowy zawierane pozahipotecznie, tytuły majątkowe, plany sytuacyjne nieruchomości itp.

Zespół archiwalny: „Sąd Okręgowy w Białymstoku Wydział Hipoteczny z lat 1919 – 1939, 1945 – 1947 /1975/” ma rozmiar 338 j. a. – 5,5 m.b. Część ksiąg hipotecznych, zaginionych podczas II wojny światowej, było odtwarzanych w latach 1945 – 1947. Otrzymały one wówczas nowe numery hipoteczne.

Zachowało się bardzo mało akt hipotecznych; zespół ma więc charakter szczątkowy. Najwięcej zachowanych akt dotyczy miasta Białegostoku.

Nie zachowały się repertoria dla ksiąg hipotecznych miasta Białegostoku założone w latach 1919 – 1939. W zespole jest natomiast księga (sygn. 338) zatytułowana: „Repertorium ksiąg hipotecznych m. Białegostoku z okresu II R. P. – założone w latach 1941 – 1944 t. I”. Zgodnie z numeracją liczy ona 250 kart (brak jest kart 1 – 12). Jest ona sporządzona w formie tabeli z następującymi rubrykami: 1) nr porządkowy (od nr17 do nr 1828); 2) nazwa nieruchomości (w tym nazwa ulicy i nr policyjny); 3) litera lub nr (numer hipoteczny); 4) przyległości (powierzchnia); 5) imię i nazwisko właściciela; 6) ilość stron wykazu i księgi (rubryka pusta); 7) uwagi.

Do ww. księgi został stworzony skorowidz alfabetyczny wg nazwiska i imienia właściciela.

⁷ Zarządzenie nr 30/73 Prezydium WRN w Białymstoku z dnia 25 kwietnia 1973 r. w sprawie zmiany granicy miasta Białegostoku stanowiącego powiat miejski (Dziennik Urzędowy WRN w Białymstoku nr 7, poz. 59, 1973 r.).

Podstawową pomocą archiwalną do akt tego zespołu jest inwentarz książkowy opracowany w 1990 r. przez dr Irenę Grochowską. Same akta hipoteczne zostały podzielone na następujące grupy rzeczowe:

- nieruchomości położone w Białymstoku w latach 1919 – 1939 z zachowanymi księgami hipotecznymi lub tylko zbiorem dokumentów,
 - nieruchomości położone w Białymstoku w latach 1919 – 1939 z zachowanymi jedynie wyciągami z ksiąg hipotecznych lub szczątkami zbiorów dokumentów,
 - nieruchomości położone w latach 1919 – 1939 na terenie 3 powiatów (oddzielnie dla powiatów białostockiego, bielskiego i sokólskiego) z zachowanymi księgami hipotecznymi,
- jw. z zachowanymi tylko wykazami lub wyciągami ksiąg hipotecznych.

Tabela nr 1. Spis poszczególnych nieruchomości położonych w Białymstoku w latach 1919 – 1939 z zachowanymi księgami hipotecznymi (lub tylko zbiorem dokumentów) w aktach zespołu: Sąd Okręgowy w Białymstoku Wydział Hipoteczny z lat 1919 – 1939.

Nazwa ulicy (lub nieruchomości)	Nr policyjny	Nr miejski	Nr hipoteczny	Wielkość nieruchomości	Daty skrajne	Sygnatura archiwalna
Aleja 11 Listopada	6		27		1946	10
Antoniuk		4827	638	ponad 60 ha	1923-1938	11, 12
Antoniukowska		4040	523	Ponad 24 dzies.	1923-1935	13
Artyleryjska	4	1751	1580	5915 m kw.	1929-1936	14
Bażantarnia		4695	247	Ponad 33 dzies.	1922-1935	15, 16
Bażantarnia		4976	1491	2297 m kw.	1928-1934	17
Berdyczowska	1		483		1926-1939	18, 19
Berdyczowska	7	1828	342		1922-1939	20
Biała	14	184	1486	304 m kw.	1927-1939	21
Białostoczańska	7	1733	460	340,53 sążni kw.	1923-1939	22
Białowieska	33	5360	2110	708 m kw.	1933-1936	23
Bożnicza	8	2361	2151	15 sążni kw.	1922	24
Bracka	14	3432	818	6414 sążni kw.	1925-1939	25, 26
Branickiego	9 i 9/1		199	1290 m kw.	1946	27
Brańska	4	1399	1142	263,50 sążni kw.	1926-1939	28
Brańska	14 i 14A	1476	37	dł. 39, szer. 16 arszynów	1921-1939	29
Browar Dojlidy			1452		1931-1938	41
Browar Parowy Dojlidy			422	1 ha 2985,9 m kw.	1923-1938	40
Brukowa	3	2007	55	75,74 sążni kw.	1921-1933	30
Czackiego	4	3283	187		1920-1922	31
Częstochowska	9	1609	1052	265,1 m kw.	1926-1937	32
Częstochowska	19	1604	1036	640,6 m kw.	1926-1939	33
Czysta	2	1657	80	225,85 sążni kw.	1921-1939	34

Dalecka	1b	910a	1012	514,75 sążni kw.	1926-1936	35
Dalecka		4753	231	3024,8 m kw.	1922-1937	36
Dąbrowskiego	10	1739	18	3 ha 477 m kw.	1945-1947	37
Depowa	1	2953	761	3177,5 sążni kw.	1924-1938	38
Dobra	10	969	100	460 sążni kw.	1920-1933	39
Dojlidzka	2	3539	2278	1040 m kw.	1935-1936	42
Drewniana		3865	1000	12779 m kw.	1926-1937	43
Elektryczna	13		166	3365 m kw.	1946-1947	44
Fabryczna	29	322	167	401 sążni kw.	1946	45
Gdańska	2	3510	530	157,5 sążni kw.	1919-1928	46
Gdańska	22	5545	2348	1010 m kw.	1935-1936	47
Grodzieńska	10	1918	477		1922-1939	48
Grunwaldzka	57	2160	992	154 sążni kw.	1926-1937	49
Jurowiecka	7	246	1555	5064 m kw.	1928-1939	50
Jurowiecka	10	203	462	228,5 sążni kw.	1923-1939	51
Jurowiecka	11	244	1403	1168,96 sążni kw.	1928-1938	52
Jurowiecka	33	231	18	810 sążni kw.	1920-1939	53, 54
Jurowiecka	42	220	1154	208 sążni kw.	1926-1933	55
Jurowiecka	44	221	285	1768 sążni kw.	1922-1939	56
Kielecka	9		2261		1934-1939	57
Kilińskiego	6ABC	1136C	10	2178 m kw.	1920-1939	58, 59
Kilińskiego	7/1	1153a	2546	431 m kw.	1938-1946	60
Kilińskiego	11ABC	1152	8	413,64 sążni kw.	1920-1938	61
Kilińskiego	13	1151A	1959	631,4 m kw.	1932-1935	62
Kilińskiego	13/1	1151	5	921,1 m kw. (337 sążni kw.)	1919-1937	62, 63
Kolejowa	4	4054	557	dł. 101 sążni, szer. 2022 arszynów	1923-1932	64
Kolejowa	24	1746	397		1924-1938	65
Kolonia Ogrodniczki nr 35, 62, 66, 68			2593		1939	66
Konopnickiej	3	3412a	812	8899,57 m kw. i 3147,63 m kw.	1924-1937	67
Kościelna	5	1168	175		1921-1936	69
Kowieńska	10	2323	2100	643 m kw.	1935-1939	70
Kupiecka	6-7	1542	41	223 sążni kw.	1921-1938	71
Kupiecka	16	1477	1724	190 sążni kw.	1930-1939	72
Kupiecka	29	1507	400	1824 m kw.	1921-1932	73
Kupiecka	30	1480	6	dł. 67 rszynów, szer. 50 arszynów	1920-1921	63
Kupiecka	39	1502	197	dł. 162 arszynów, szer. 30 arszynów	1921-1938	74
Kupiecka	45		1082	104 sążni kw.	1926-1938	75
Kupiecka	46a	1494a	458	1604,35 m kw.	1923-1936	76
Kupiecka	54	1494	12	497,13 sążni	1920-1938	77

				kw.		
Legionowa	27		1937		1930-1932	78
Legionowa	40	2424	259	139,20 sążni kw.	1922-1939	79
Limanowskiego	18	5611	2429	6342 m kw.	1936, 1945-1947	186
Lipowa	1	1337	525	348 sążni kw.	1923-1933	80
Lipowa	14	1228	653	556 m kw.	1923-1939	81
Lipowa	31	1373	665	1093,35 m kw.	1923-1939	82
Lipowa	35 i 37		673	7553 m kw. i 2020 m kw.	1923-1937	83
Lipowa	54	1360	18	3 ha 477 m kw.	1945-1947	37
Łąkowa	1	1101	702	1752,47 i 64,41 sążni kw.	1923-1934	84, 85
Łąkowa	2		338	4935,34 m kw.	1923-1938	86, 176, 177
Łąkowa	3	1102	775	2459,70 m kw.	1924-1933	87
Łąkowa	14	5147	1867	1136 m kw.	1931-1937	88
Łąkowa		5132	1856	912 m kw.	1930-1931	89
Łowiecka	2	1103	24	400 m kw.	1947	91
Malinowskiego	7	2682	782	dł. 26 i szer. 30 arszynów	1924-1939	92
Malinowskiego	14	2668	62		1921-1929	93
Marczuk /folwark/		4095	614	ponad 64 ha	1923-1937	217, 218, 219
Mazowiecka	39		577		1931-1939	94
Mazowiecka	52	2777	25	312 sążni kw.	1921-1937	95
Mickiewicza	10	3370	983	317,81 sążni kw.	1926-1937	96
Mickiewicza		4884	955	1058,70 m kw.	1925-1939, 1959	97
Młynowa	52/4		2404		1936	98
Młynowa /róg Łomżyńskiej/		4748	99	1125 sążni kw.	1920-1938	90
Mostowa	22	2470	91	3634 m kw.	1921-1932	99
Nadrzeczna	8	609	496	782,16 m kw.	1920-1939	100
Niecała	2	174	675	dł. 21 i szer. 8 arszynów	1923-1937	101
Nowowarszawska	3	4358	463	1/ dł. 5 i szer. 5,5 sążni; 2/ ok. 10 dzie- sięcin	1923-1935	102
Nowowarszawska	8	4359	1524	ponad 10 ha (18 działek)	1928-1938	103, 104
Nowowarszawska	8	4361	896	Siedlisko i 4 dziesięciny	1925-1936	105
Nowowarszawska	22	4372	980	3 ha 6138 m kw.	1926-1937	106
Nowy Świat	4	1555	331	105 sążni kw.	1923-1939	107
Nowy Świat	10	1558	336	dł. 50 i szer. 38 ar- szynów	1923-1935	108
Nowy Świat	23	1574	1062	161 sążni kw.	1926-1939	109
Ogrodowa	27	3597	2477	903 m kw.	1937-1938	110

Ogrodowa		200a	1527	881,4 m kw.	1928-1933	111
Orzeszkowej	15a	3503	950	4659 m kw.	1925-1938	112
Orzeszkowej	17	3503	547	874 sążni kw.	1924-1935	113
Pałacowa	2	677	1150	2275 m kw.	1926-1935	114
Pałacowa	4	1109	103	318 m kw.	1922-1939	115
Pałacowa	6a	1110	103	105 m kw.	1922-1939	115
Pałacowa	7	1120	495	dł. 67 i szer. 24 arszynów	1920-1936	116
Pieczurska		4474	1390	6 ha 8165 m kw. (21 działek)	1928-1931	117
Piwna	19 i 19a	3305	26	260 sążni kw.	1921-1930	118
Plutonowa		4756	315	145 sążni kw.	1923-1939	188
Poleska	2		132	1345 m kw.	1922-1939	119
Poleska	2 (następnie 4)	427	386	1938 m kw.	1922-1939	120, 121
Polna	9	1653	881	1400 sążni kw.	1925-1937	122
Polna	20a	1621a	628	dł. 60 i szer. 45,33 arszynów	1923-1939	123, 124
Polna	25	1642 i 1643	595	1/ 713 sążni kw.; 2/ dł. 9,65 i szer. 7,75 sążni	1923-1939	125
Polna	28	1625	204	dł. 84 i szer. 58 arszynów	1922-1939	126
Polna	29		1233		/1909/ 1927-1935	127
Polna	41	1633			1894-1919, 1922-1923	128
Południowa	11		19	8066 m kw.	1945-1946	129
Poprzeczna	17	743	109	228 sążni kw.	1921-1922	130
Prowiantowa	31		155	1250 m kw.	1946-1947, 1975	131
Próżna	1	1067	535	144 sążni kw.	1923-1938	132
Przy Koszarach 10 pułku ułanów im. J. Piłsudskiego			1264	2 ha 8903 m kw.	1928-1935	68
Rabińska		4757	315	1600 sążni kw.	1923-1939	188
Rynek Kościuszki	3	1195	735	1515,5 m kw.	1924-1935	133
Rynek Kościuszki	5	1196	5	5241 m kw.	1945-1948	134
Rynek Kościuszki	6	1171	964		1926-1938	135
Rynek Kościuszki	8	1229	536	dł. 6 i szer. 3 arszyny	1923-1938	136
Rynek Kościuszki	9	1198	85	476 sążni kw.	1921-1933	137
Rynek Kościuszki	25	1206	1510	93 sążni kw.	1928-1939	138
Rynek Kościuszki	42	1194	1542	około 770 m kw.	1928-1929	139
Rynek Kościuszki	49	1221	511	53,30 sążni kw.	1922-1939	140
Sienkiewicza	5	170	502	280,45 sążni kw.	1924-1939	141

Sienkiewicza	15	164	751	330,67 sążni kw.	1924-1939	142, 143
Sienkiewicza	17	163	728	194,50 sążni kw.	1924-1938	144, 145
Sienkiewicza	29	155	17	282 sążni kw.	1920-1935	146
Sienkiewicza	33	153	1117	dł. 23 i szer. 5,7 sążni	1926-1939	147
Sienkiewicza	34	17	112	568,67 sążni kw.	1921-1939	148, 149
Sienkiewicza	38	19	444	430,4 sążni kw.	1922-1939	150
Sienkiewicza	39	150	1059	380 sążni kw.	1926-1937	151, 152
Sienkiewicza	40		28	393,25 sąż- ni kw. z zabudo- wa- niami	1919-1928	153
Sienkiewicza	42	21	605	dł. 14 i szer. 17,50 sążni	1924-1939	154, 155
Sienkiewicza	47	146	1024	800 sążni kw.	1926-1939	156
Sienkiewicza	79A	124	139	551,91 sążni kw.	1920-1939	157, 158
Sienkiewicza	88 lit. C i E	44	11	285,52 sążni kw.	1920-1938	159, 160
Sienkiewicza	88 lit. D i F	44 lit. B	123	74 sążni kw.	1921	161
Sienkiewicza	105	111	169	dł. 70 i szer. 15 sążni	1922-1939	162
Sitarska		4880	949	840 sążni kw.	1920-1936	163
Skorupy (przedmieście)		4360A	747	8 morgów w 20 działkach	1924-1938	164
Słonimska	23				1919	165
Słonimska	40	637	92	dł. 45,34 i szer. 18,25 sążni	1921-1939	166
Sobieskiego	7	1094	1141	823,5 m kw.	1926-1939	167
Sobieskiego	11	5195 i 5196	1940	1/ 816 m kw.; 2/ 3812 m kw.	1931-1936	168
Sobieskiego	16	1081	738	807,7 m kw.	1924-1936	169
Sosnowa	3		629	dł. 14 i szer. 12,13 arszynów	1923-1935	170
Sosnowa	86 i 33	1957 i 1993	972		1925	171
Spacerowa	2/1		211	586 m kw.	1946	172
Starobojarska	3		3		1920-1932	173
Starobojarska	21	1024	1075	dł. 49 i szer. 24 arszynów	1926-1938, 1946	174
Starobojarska	26	1016	337	2 ha 4027 m kw.	1922-1939	175, 176, 177
Staszica	13A	749	39	189 m kw.	1920-1933, 1947-1955	178
Stołeczna	7	2113	840	272,68 sążni kw.	1926-1931	179
Stołeczna	17	2105	1529	2642 m kw.	1928-1933	180
Stołeczna	17b	2103	988	dł. Granic: 33,	1926-1939	181

				53, 60 i 65 arszynów		
Surażska	5	2286	777	dł. 35 i szer. 15,18 arszynów	1924-1937	182
Surażska	42	2256	1015	237 sążni kw.	1926-1934	183
Szlachecka	4	3600	862	dł. 51 i szer. 32 arszyny	1925-1939	184
Szosa Baranowiecka	17	3120	52	104 sążni kw.	1921-1922	185
Szosa Żółtkowska	8	4082	584	95,5 sążni kw.	1923-1928	187
Śledziowa		2728 i 2731	315	1900 sążni kw.	1923-1939	188
Świętego Rocha	1	1362	198	117 sążni kw.	1922-1939	189
Świętego Rocha	3		55		1920-1921	190
Świętego Rocha	9	1797	598	1,50 dziesięciny	1923-1938	83
Świętego Rocha	10	1780	600	0,58 dziesięciny	1923-1937	191
Świętego Rocha	14b	1781C	867	9207 m kw.	1925-1938	192
Świętego Rocha	14C	1781D	1410	5638 m kw.	1928-1934	193
Świętojańska	2, 2a, 2b	3347	22	138 sążni kw.	1920-1927	194
Świętojańska	13	3360	1388	2 ha 2830 m kw.	1928-1937	195
Warszawska	1a	589	159	1136 sążni kw.	1922-1937	196
Warszawska	4	469	1028	dł. 41,45 i szer. 10,11 sążni	1926-1933	197
Warszawska	7	586	114	dł. 62 i szer. 18 sążni	1922-1929	198
Warszawska	10	472	582	1016 m kw.	1923-1933	199
Warszawska	15		2392		1936-1937	200
Warszawska	24	479	1415	302 m kw.	1928-1937	201
Warszawska	35		352		1930-1939	202
Warszawska	39	570	382	1/ dł. 52 i szer. 11 sążni; 2/ 280 sążni kw.	1923-1928	203
Warszawska	41	569	526	958 sążni kw.	1923-1927	204
Warszawska	57a i 57b	556	1129	2377 m kw.	1926-1939	205
Warszawska	59b	554b	1684	1997 m kw.	1929-1935	206
Warszawska	72	503a	453	9383 m kw.	1923-1936	207
Warszawska	72	504	320	4400 sążni kw.	1923-1939	208
Warszawska	73	549	189	143 sążni kw.	1921-1922	209
Warszawska	83	544	1254	1372 m kw.	1927-1937	210
Warszawska		4837	711		1912-1914 1924-1928	211
Waszyngtona	7	3278	967	473 m kw.	1925-1937	212
Wesoła	9		15	710 m kw.	1945-1946	213
Wilcza	12	2898	432	dł. 15,16 i szer. 7 arszynów	1923-1932	214
Wiśniowa	3	180	73	115 sążni kw.	1921-1938	215

Wojskowa	13	3323	1559	9198 m kw.	1928-1936	216
Wysoki Stoczek /majątek/		4095	614	Ponad 28 ha	1923-1937	217, 218, 219
Zamenhofa	5	1433	849	2613 m kw.	1925-1939	220
Zamenhofa	20	1403	810	1/ 75 sążni kw.; 2/ dł. 25 i szer. 9 arszynów	1924-1939	221
Zamenhofa	26	1406	993	dł. 38 i szer. 30 arszynów	1926-1939	222
Żelazna	5	2261	464	1/ dł. 40 i szer. 18 arszynów; 2/ dł. 52 i szer. 10,12 arszynów	1923-1939	223
Żelazna	34	5153	1895	826 m kw.	1931-1939	224
Żeromskiego	8	5140	2094	1344 m kw.	1930-1933	225
Żydowska	17	1450	102		1930-1937	226
Żydowska	18	1446	901	43 sążni kw.	1925-1939	227

Tabela nr 2. Spis poszczególnych nieruchomości położonych w Białymstoku w latach 1919 – 1939 z zachowanymi jedynie wyciągami z ksiąg hipotecznych (lub szczątkami zbiorów dowodów) w aktach zespołu: Sąd Okręgowy w Białymstoku Wydział Hipoteczny z lat 1919 – 1939.

Nazwa ulicy	Nr policyjny	Nr miejski	Nr hipoteczny	Daty skrajne	Sygnatura archiwalna
Angielska	3	2225	335	1938	228
Antoniukowska	24 A		9	1920	229
Antoniukowska	27 b	3943	1271	1935	230
Antoniukowska	30	3923	2028	1934	231
Bracka	10	3429	124	1935	232
Ciechanowska		5152	1866	1934	233
Gdańska	39 D	3405	35	1921	234
Głucka	11	1867	265	1922	235
Kolejowa	8 i 12	4055	235	1926-1936	236
Kraszewskiego	1	1066	237	1934	238
Kraszewskiego	22	1057	911	1927	237
Kraszewskiego	30	1049	372	1934	239
Kupiecka	9	1526	504	1929	240
Lubelska	6	3218	43	1920	241
Mariampolska	4	3134	579	1924	242
Mazowiecka	55		1344	/1924/ 1929	243
Mickiewicza	45/1	3406 a	2499	1938	244
Pałacowa	1	678	201	1920	245
Piasta	1	720	2490	1938	247
Słoboda		4953	1382	1932	246
Słonimska	20	626	2490	1938	247
Spacerowa	70	5338	2084	1935	248
Szosa Południowa			247	1934	249
Świętego Rocha	19	1791	2066	1936	250

Akta notarialne

Akta notariuszy białostockich z lat 1919 – 1939, zaraz po księgach hipotecznych, stanowią najważniejsze dokumenty własnościowe dotyczące nieruchomości położonych w międzywojennym Białymstoku, na terenie powiatu białostockiego, czasami z sąsiednich powiatów i dalszych okolic. Notarialnie potwierdzano nie tylko sprawy własnościowe; nas jednak interesuje jedynie ten temat. Mamy więc do czynienia z aktami kupna – sprzedaży, darowiznami, notarialnie potwierdzanymi testamentami. Czasami w formie załączników występują: pisma urzędów potwierdzające stan posiadania konkretnej osoby, wyroki sądowe w sprawach o własność, wyrzysy działek itp.

W Archiwum Państwowym w Białymstoku przechowywane są następujące zespoły archiwalne akt notariuszy białostockich z lat 1919 – 1939:

- 1) Akta notariusza Bednarskiego Stefana w Białymstoku z lat 1921 – 1931;
- wielkość zespołu: 59 j. a. – 6,00 m.b.;
- 2) Akta notariusza Dobrzyńskiego Wacława Michała w Białymstoku z 1919 r.;
- wielkość zespołu: 2 j. a. – 0,07 m.b.;
- 3) Akta notariusza Gąsiorowskiego Zygmunta w Białymstoku z lat 1931 – 1939;
- wielkość zespołu: 26 j. a. – 4,00 m.b.;
- 4) Akta notariusza Jankowskiego Stanisława w Białymstoku z lat 1923 – 1936;
- wielkość zespołu: 50 j. a. – 5,50 m.b.;
- 5) Akta notariusza Kołdrasińskiego Ignacego w Białymstoku z lat 1936 – 1939;
- wielkość zespołu: 10 j. a. – 0,60 m.b.
- 6) Akta notariusza Kurmanowicza Józefa w Białymstoku z lat 1925 – 1933;
- wielkość zespołu: 33 j. a. – 4,00 m.b.;
- 7) Akta notariusza Szczepińskiego Walerego w Białymstoku z lat 1934 – 1939;
- wielkość zespołu: 17 j. a. – 1,00 m.b.;
- 8) Akta notariusza Urbanowicza Bolesława w Białymstoku z lat 1919 – 1939.
- wielkość zespołu: 61 j. a. – 6,30 m.b.

Podstawowymi pomocami archiwalnymi do ww. zespołów akt są skorowidze imienne. Poszukujemy więc konkretnych dokumentów w aktach notarialnych nie w oparciu o adres danej nieruchomości, lecz nazwiska i imiona osób, które były stronami w umowie potwierdzonej notarialnie.

Repertoria to zakładane przez notariuszy księgi, w których w kolejności chronologicznej wpisywane są akta notarialne. Repertoria zawierają: kolejny numer repertorium, datę zawarcia umowy, nazwiska osób, których ta umowa dotyczy i miejsca ich zamieszkania, krótkie streszczenie umowy zawartej notarialnie, uiszczono opłaty i podpisy. Numer aktu zapisany w repertorium jest tym samym nu-

merem repertorium zapisanym w akcie. Zarówno akta, jak i repertoria mają formę ksiąg oprawnych.

Akta notarialne przechowywane w Archiwum Państwowym w Białymstoku nie są kompletne. Faktycznie we wszystkich zespołach występują braki. Czasami nie zachowały się całe księgi z aktami notarialnymi z jednego roku lub nawet z kilku kolejnych lat. Widać to wyraźnie na niżej wymienionych spisach akt notarialnych. Czasami brakuje tylko części akt w obrębie jednej księgi. Niżej wymienione spisy nie pokazują tych braków. Bywa też tak, że załączniki do danego aktu zostały wyrwane. Z repertoriami sytuacja jest częściowo podobna; występują także braki całych ksiąg. Jeżeli jednak księga zachowała się, to brakować może najwyżej kilku pierwszych lub ostatnich stron.

Tabela nr 3. Akta notariusza Bednarskiego Stefana w Białymstoku z lat 1921 – 1931

Sygnatura archiwalna	Daty skrajne	Rodzaj zachowanych dokumentów	Nr repertorium Od – do
1	1921	Akta	20 – 1414
2	1921	Repertorium	1 – 971
3	1922	Akta	4 – 2692
4	1922	Akta	2716 – 4379
5	1922	Akta	4485 – 6734
6	1922	Akta	6768 – 8805
7	1922	Repertorium	1 – 2211
8	1922	Repertorium	2212 – 4203
9	1922	Repertorium	4204 – 6093
10	1922	Repertorium	6094 – 7870
11	1922	Repertorium	7871 – 8842
12	1923	Akta	7 – 4452
13	1923	Akta	4461 – 7724
14	1923	Repertorium	1 – 2097
15	1923	Repertorium	2103 – 4139
16	1923	Repertorium	4140 – 6259
17	1923	Repertorium	6260 – 7766
18	1924	Akta	70 – 7951
19	1924	Repertorium	1 – 2159
20	1924	Repertorium	2160 – 5374
21	1924	Repertorium	5375 – 8164
22	1925	Akta	184 – 4080
23	1925	Akta	4130 – 6966
24	1925	Repertorium	1 – 4112
25	1925	Repertorium	4114 – 6832
26	1926	Akta	50 – 1185
27	1926	Akta	1192 – 2632
28	1926	Repertorium	1 – 1600
29	1926	Repertorium	1601 – 2639
30	1927	Akta	14 – 1185
31	1927	Akta	1187 – 2570
32	1927	Repertorium	1 – 2013
33	1927	Repertorium	2016 – 2579

34	1928	Akta	23 – 882
35	1928	Akta	888 – 1578
36	1928	Akta	1589 – 2535
37	1928	Akta	2539 – 3332
38	1928	Repertorium	1 – 1401
39	1928	Repertorium	1402 – 2891
40	1928	Repertorium	2892 – 3341
41	1929	Akta	3 – 968
42	1929	Akta	992 – 1834
43	1929	Akta	1847 – 2924
44	1929	Akta	2928 – 3722
45	1929	Akta	3734 – 3890
46	1929	Repertorium	1 – 1673
47	1929	Repertorium	1676 – 3308
48	1929	Repertorium	3309 – 3883
49	1930	Akta	1477 – 1987
50	1930	Akta	2014 – 2740
51	1930	Akta	2747 – 3134
52	1930	Akta	3145 – 3842
53	1930	Repertorium	1 – 2184
54	1930	Repertorium	3327 – 3815
55	1931	Akta	2 – 559
56	1931	Akta	564 – 1139, 3144
57	1931	Repertorium	1 – 1436
58	1931	Repertorium	1437 – 1847
59	1931	Repertorium wekslowe	

Tabela nr 4. Akta notariusza Dobrzyńskiego Wacława Michała w Białymstoku z 1919 r.

Sygnatura archiwalna	Daty skrajne	Rodzaj zachowanych dokumentów	Nr repertorium Od – do
1	1919	Akta	10 – 618
2	1919	Repertorium	1 – 661

Tabela nr 5. Akta notariusza Gąsiorowskiego Zygmunta w Białymstoku z lat 1931 – 1939.

Sygnatura archiwalna	Daty skrajne	Rodzaj zachowanych dokumentów	Nr repertorium Od – do
1	1931	Akta	6 – 480
2	1931	Repertorium	1 – 534
3	1932	Akta	8 – 1955
4	1932	Repertorium	1 – 1108
5	1932	Repertorium	1109 – 1979
6	1932	Skorowidz osób na mienie których nałożono areszt	
7	1933	Akta	1038 – 2163
8	1933	Repertorium	1 – 1295
9	1934	Akta	6 – 2115
10	1934	Repertorium	1 – 1556

11	1934	Repertorium	1557 – 2250
12	1935	Akta	8 – 915
13	1935	Akta	924 – 1821
14	1935	Repertorium	1 – 1205
15	1936	Akta	8 – 1084
16	1936	Akta	1087 – 2388
17	1936	Repertorium	1 – 1010
18	1936	Repertorium	1011 – 2415
19	1937	Akta	4 – 1106
20	1937	Akta	1112 – 2678
21	1938	Akta	5 – 1466
22	1938	Akta	1471 – 2905
23	1938	Repertorium	1 – 1756
24	1938	Repertorium	1757 – 2903
25	1939	Akta	458 – 1930
26	1939	Repertorium	1 – 1699

Tabela nr 6. Akta notariusza Jankowskiego Stanisława w Białymstoku z lat 1923 – 1936.

Sygnatura archiwalna	Daty skrajne	Rodzaj zachowanych dokumentów	Nr repertorium Od – do
1	1923	Akta	3 – 3562, 3596
2	1923	Repertorium	1 – 801
3	1923	Repertorium	802 – 1666
4	1923	Repertorium	1667 – 3450
5	1924	Repertorium	2 – 1827
6	1924	Repertorium	1828 – 4035
7	1924	Repertorium	4036 – 6573
8	1924	Repertorium	6579 – 7052
9	1925	Akta	2277 – 3617
10	1925	Repertorium	1 – 1760
11	1925	Repertorium	1761 – 3617
12	1925	Repertorium. Protesty weksli.	
13	1926	Repertorium	1 – 2097
14	1926	Repertorium	2098 – 3044
15	1927	Akta	17 – 1929, 2735
16	1927	Repertorium	1 – 2053
17	1927	Repertorium	2054 – 3373
18	1927	Repertorium	3374 – 4086
19	1928	Repertorium	1 – 2037
20	1928	Repertorium	2038 – 3923
21	1928	Repertorium	3924 – 5824
22	1929	Akta	1 – 3607
23	1929	Repertorium	1 – 2547
24	1929	Repertorium	2645 – 3395
25	1930	Akta	2 – 1321
26	1930	Akta	1322 – 2702
27	1930	Repertorium	1 – 2030
28	1930	Repertorium	2031 – 3562

29	1931	Akta	7 – 2282
30	1931	Akta	17 – 3732
31	1931	Akta	2305 – 3798
32	1931	Akta	2492 – 3736
33	1931	Repertorium	1 – 3195
34	1932	Akta	1 – 1243
35	1932	Akta	1572 – 2622
36	1924, 1926, 1928, 1932,	Akta	
37	1933	Repertorium	1 – 1833
38	1932	Repertorium	1834 – 2637
39	1932	Akta	3 – 994
40	1933	Akta	1001 – 2093
41	1933	Repertorium	1125 – 2109
42	1934	Akta	4 – 1027
43	1934	Akta	1059 – 1987
44	1934	Repertorium	1 – 1243
45	1934	Repertorium	1244 – 2008
46	1935	Akta	4 – 2542
47	1935	Repertorium	1 – 1224
48	1935	Repertorium	1232 – 1757
49	1936	Akta	2 – 797
50	1936	Repertorium	1 – 812

Tabela nr 7. Akta notariusza Koldrasińskiego Ignacego w Białymstoku z lat 1936 – 1939.

Sygnatura archiwalna	Daty skrajne	Rodzaj zachowanych dokumentów	Nr repertorium Od – do
1	1936	Akta	4 – 393
2	1937	Akta	3 – 801
3	1937	Akta	809 – 1481
4	1938	Akta	8 – 806
5	1938	Akta	814 – 1744
6	1939	Akta	5 – 1308
7	1936	Repertorium	1 – 392
	1937		1 – 540
8	1937	Repertorium	541 – 1496
	1938		1 – 484
9	1938	Repertorium	491 – 1752
10	1939	Repertorium	1 – 1284

Tabela nr 8. Akta notariusza Kurmanowicza Józefa w Białymstoku z lat 1925 – 1933.

Sygnatura archiwalna	Daty skrajne	Rodzaj zachowanych dokumentów	Nr repertorium Od – do
1	1925	Akta	21 – 790
2	1925	Repertorium	1 – 704
3	1926	Akta	30 – 1835
4	1926	Akta	1836 – 3255
5	1926	Repertorium	1256 – 2524

6	1926	Repertorium	2525 – 3263
7	1927	Akta	1 – 3809
8	1927	Akta	224 – 1543
9	1927	Akta	1596 – 3732
10	1927	Repertorium	1 – 1048
11	1927	Repertorium	1049 – 2132
12	1927	Repertorium	2133 – 3692
13	1928	Akta	9 – 1600
14	1928	Akta	308 – 4919
15	1928	Akta	3859 – 4950
16	1928	Repertorium	1 – 1803
17	1928	Repertorium	1804 – 3185
	1929		1 – 707
18	1929	Repertorium	28 – 1485
19	1929	Akta	1486 – 2333
20	1929	Akta	2337 – 4228
21	1929	Repertorium	708 – 1143
22	1929	Repertorium	1144 – 2481
23	1930	Repertorium	873 – 3396
24	1930	Repertorium	3397 – 4257
	1931		1 – 1716
25	1931	Akta	9 – 2937
26	1931	Akta	915 – 2987
27	1932	Akta	32 – 674
28	1932	Akta	682 – 1231
29	1932	Repertorium	1 – 1652
30	1932	Repertorium	1653 – 2656
	1933		1 – 749
31	1933	Akta	249 – 2080
32	1933	Akta	968 – 4154
33	1933	Repertorium	750 – 2259

Tabela nr 9. Akta notariusza Szczepińskiego Walerego w Białymstoku z lat 1934 – 1939.

Sygnatura archiwalna	Daty skrajne	Rodzaj zachowanych dokumentów	Nr repertorium Od – do
1	1934	Akta	8 – 1741
2	1934	Repertorium	1 – 1521
3	1934	Repertorium	1522 – 1799
	1935		1 – 1340
4	1935	Repertorium	341 – 1597
5	1936	Akta	20 – 874
6	1936	Akta	889 – 1364
7	1936	Akta	1367 – 1840
8	1936	Repertorium	1 – 1862
9	1937	Akta	10 – 919
10	1937	Akta	924 – 1776
11	1937	Repertorium	1 – 1252
12	1937	Repertorium	1253 – 1779
	1938		1 – 466

13	1938	Akta	1 – 432
14	1938	Akta	435 – 884
15	1938	Akta	887 – 1729
16	1938	Repertorium	467 – 1729
17	1939	Akta	283 – 543

Tabela nr 10. Akta notariusza Urbanowicza Bolesława z lat 1919 – 1939.

Sygnatura archiwalna	Daty skrajne	Rodzaj zachowanych dokumentów	Nr repertorium Od – do
1	1919	Akta	14 – 1220
2	1919	Repertorium	1 – 680
3	1919	Repertorium	684 – 1069
	1920		1514 – 1798
4	1920	Akta	1 – 1529
5	1920	Akta	1535 – 3567
6	1920	Akta	3589 – 4617
7	1920	Repertorium	1 – 1505
8	1920	Repertorium	1799 – 3060
9	1920	Repertorium	3061 – 4653
10	1921	Akta	1 – 3156
11	1921	Akta	3191 – 6318
12	1921	Repertorium	1 – 1667
13	1921	Repertorium	1668 – 3124
14	1921	Repertorium	3125 – 4663
15	1921	Repertorium	4664 – 6069
16	1922	Akta	2957 – 5861
17	1922	Repertorium	1 – 1439
18	1922	Repertorium	2765 – 4160
19	1922	Repertorium	4161 – 5603
20	1923	Akta	2412 – 5302
21	1923	Repertorium	1 – 1460
22	1923	Repertorium	1461 – 3137
23	1923	Repertorium	3138 – 5315
24	1924	Akta	11 – 3056
25	1924	Akta	3134 – 6744
26	1924	Repertorium	1 – 2415
27	1924	Repertorium	4622 – 6784
28	1925	Repertorium	1 – 1925
29	1925	Repertorium	1926 – 3704
30	1926	Akta	4 – 2472
31	1926	Repertorium	1 – 1804
32	1926	Repertorium	1805 – 2442
33	1927	Akta	9 – 2659
34	1927	Repertorium	1 – 1968
35	1927	Repertorium	1969 – 2701
36	1928	Repertorium	8 – 2774
37	1928	Repertorium	1 – 1645
38	1929	Repertorium	1646 – 2740
39	1929	Repertorium	1 – 2062

40	1929	Repertorium	2063 – 2523
41	1930	Repertorium	1 – 1907
42	1930	Repertorium	1908 – 2583
43	1931	Repertorium	1 – 1882
44	1931	Repertorium	1883 – 2340
45	1932	Akta	16 – 1843
46	1932	Repertorium	1 – 1935
47	1933	Akta	15 – 1626
48	1933	Repertorium	1 – 1630
49	1934	Akta	1 – 1673
50	1934	Repertorium	1 – 1748
51	1935	Akta	14 – 1398
52	1935	Repertorium	1 – 1457
	1936		1 – 6
	1938		tylko podsumowanie roczne
	1939		1288 – 1341
53	1936	Akta	1 – 721, 765
54	1936, 1937 ?	Akta	734 – 1148
55	1936	Akta	1156 – 1654
56	1937	Akta	812 – 1579
57	1937	Repertorium	1 – 1600
58	1938	Akta	2 – 903
59	1938	Akta	908 – 1798
60	1939	Akta	3 – 592
61	1939	Akta	609 – 1332

Akta rolne

Akta rolne - dotyczące obszaru dzisiejszego miasta Białegostoku - znajdują się w następujących zespołach archiwalnych:

- 1) Okręgowy Urząd Ziemi w Białymstoku z lat /1913/ 1919 – 1933 /1938/;
- wielkość zespołu: 1406 j.a. – 11,00 m.b.;
- 2) Urząd Wojewódzki Białostocki Wydział Rolnictwa i Reform Rolnych t. II z lat /1918 – 1932/ 1933 – 1939 /1940, 1967/;
- wielkość zespołu: 1064 j.a. – 9,50 m.b.;
- 3) Powiatowy Urząd Ziemi w Białymstoku z lat 1920 – 1933;
- wielkość zespołu: 177 j. a. – 4,00 m.b.;
- 4) Starostwo Powiatowe Białostockie Referat Rolnictwa i Reform Rolnych z lat /1908 – 1913/ 1921 – 1939 /1947/;
- wielkość zespołu: 183 j. a. – 5,00 m.b.

Podstawową pomocą archiwalną pozwalającą szybko odnaleźć interesującą nas jednostkę jest „Skorowidz geograficzny akt rolnych województwa białostockiego z lat 1919 – 1939”.

Wystarczy tylko znać nazwę miejscowości oraz gminę i powiat, w jakich leżała ona w okresie międzywojennym. Miejscowości zgrupowane są powiatami zaś wewnątrz nich ułożone alfabetycznie. Poszczególnym jednostkom przypisane są sygnatury nadane im w ramach wyżej wymienionych zespołów.

Okręgowy Urząd Ziemski w Białymstoku (OUZB), Powiatowy Urząd Ziemski w Białymstoku (PUZB) i Starostwo Powiatowe Białostockie Referat Rolnictwa i Reform Rolnych (SPB) posiadają inwentarze książkowe ze wstępami, natomiast Urząd Wojewódzki Białostocki Wydział Rolnictwa i Reform Rolnych t. II (UWBR) ma jedynie inwentarz kartkowy.

Akta rolne możemy podzielić na 2 grupy:

- 1) akta parcelacji majątków (państwowych i prywatnych);
- 2) akta scaleniuowe wsi.

W 1919 r. państwowe majątki: Słoboda, Bażantarnia i Marczuk znalazły się w granicach administracyjnych miasta Białegostoku.

1) W 1923 r. grunta państwowe Słoboda i Bażantarnia zostały przekazane urzędowi ziemskiemu na działki budowlane. Po dokonaniu pomiarów na gruncie w 1924 r. ustalono obszar Słobody na 58,3246 ha, zaś Bażantarni na 10,6646 ha. Oba majątki zostały podzielone łącznie na 206 budowlanych parcel i jedną parcelę, oznaczoną na planie nr 171 o obszarze 6,5474 ha, zawierającą grunta błotniste.

Majątek Bażantarnia graniczył ze strony wschodniej z ul. Mariampolską, południowej i zachodniej z gruntami gospodarzy wsi Starosielce, północnej z ul. Mariampolską.

Majątek Słoboda graniczył ze strony wschodniej z gruntami gospodarzy przedmieścia Słoboda (wcześniej wieś), południowej z lasem „Zwierzyniec”, zachodniej z majątkiem Dojlidy i północnej z kol. Horodniany⁶².

Okręgowy Urząd Ziemski w Białymstoku wydał w 1925 r. (w kilku przypadkach w okresie późniejszym) orzeczenia w sprawie przeniesienia tytułów własności poszczególnych działek z rozparcelowanych majątków: Słoboda i Bażantarnia. Są to faktycznie akty własności.

Orzeczeń dotyczących majątku Bażantarnia jest 36 i znajdują się one w aktach OUZB, sygn. 2. Majątek Bażantarnia: **parcele nr: 1** /k. 68/, **2** /k. 71, 75/, **3** /k. 76, 79/, **4** /k. 80, 84/, **5** /k. 85/, **6** /k. 88/, **7** /k. 92, 95/, **8** /k. 96, 99/, **9** /k. 100, 108/, **10** /k. 109, 120/, **11** /k. 121/, **12** /k. 124/, **13** /k. 127, 131/, **14** /k. 132, 135/, **15** /k. 136/, **16** /k. 139/, **17** /k. 143, 144/, **18** /k. 145, 148/, **19** /k. 149, 152/, **20** /k. 153, 154/, **21** /k. 155, 158/, **22** /k. 159, 162/, **23** /k. 163, 166/, **24** /k. 167/, **25** /k. 170/, **26** /k. 173/, **27** /k. 176, 179/, **28** /k. 180/, **29** /k. 183, 186/, **30** /k. 187/, **31** /k. 190/, **32** /k. 194/, **33** /k. 197/, **34** /k. 200/, **35** /k. 203/, **36** /k. 206, 209/.

Orzeczeń dotyczących majątku Słoboda jest 191 (brakuje orzeczenia nr 15 i 166) i znajdują się one w aktach OUZB, sygn. 44. Majątek Słoboda: **parcele nr: 1** /k. 1, 4/, **2** /k. 5, 9/, **3** /k. 12/, **4** /k. 13/, **5** /k. 16/, **6** /k. 20/, **7** /k. 23/, **8** /k. 26/, **9** /k. 29/, **10** /k. 35, 36/, **11** /k. 37/, **12** /k. 40/, **13** /k. 43/, **14** /k. 46/, **16** /k. 49/, **17** /k. 52/, **18** /k. 55/, **19** /k. 58/, **20** /k. 62/, **21** /k. 65/, **22** /k. 68/, **23** /k. 71/, **24** /k. 75/, **25** /k. 78/, **26** /k. 81-85, 88/, **27** /k. 89/, **28** /k. 92, 95/, **29** /k. 96/, **30** /k. 99/, **31** /k. 102, 105/, **32** /k. 106, 110/, **33** /k. 111/, **34** /k. 114/, **35** /k. 117, 121/, **36** /k. 122/, **37** /k. 125, 128/, **38** /k. 129/, **39** /k. 132/, **40** /k. 135/, **41** /k. 138/, **42** /k. 141/, **43** /k. 144/, **44** /k. 147/, **45** /k. 150/, **46** /k. 153/, **47** /k. 156/, **48** /k. 159/, **49** /k. 162, 166/, **50** /k. 167/, **51** /k. 170, 174/, **52** /k. 175, 180/, **53** /k. 181/, **54** /k. 184/, **55** /k. 189, 192/.

⁶² APB, Okręgowy Urząd Ziemski w Białymstoku (OUZB), sygn. 41, k. 3.

56 /k. 193, 196/, **57** /k. 197/, **58** /k. 200/, **59** /k. 203/, **60** /k. 206/, **61** /k. 209/, **62** /k. 212/, **63** /k. 217, 218/, **64** /k. 221/, **65** /k.224/, **66** /k. 227/, **67** /k. 230, 232/, **68** /k. 233/, **69** /k. 236/, **70** /k. 239/, **71** /k. 242/, **72** /k. 246, 249/, **73** /k. 250, 253/, **74** /k. 254/, **75** /k. 258, 261/, **76** /k. 262/, **77** /k. 265, 268/, **78** /k. 269, 273/, **79** /k. 274, 278/, **80** /k. 279/, **81** /k. 286/, **82** /k. 289, 296/, **83** /k. 297, 300/, **84** /k. 301/, **85** /k. 304/, **86** /k. 307, 312/, **87** /k. 313, 317/, **88** /k. 317, 320/, **89** /k. 321/, **90** /k. 324/, **91** /k. 327, 330/, **92** /k. 331, 334/, **93** /k. 335, 338/, **94** /k. 339/, **95** /k. 342/, **96** /k. 345/, **97** /k. 348/, **98** /k. 352/, **99** /k. 357, 361/, **100** /k. 362/, **101** /k. 365, 368/, **102** /k. 369/, **103** /k. 372/, **104** /k. 375, 378/, **105** /k. 379/, **106** /k. 382, 384/, **107** /k. 385/, **108** /k. 388/, **109** /k. 391, 395/, **110** /k. 396/, **111** /k. 399, 402/, **112** /k. 403, 407/, **113** /k. 408/, **114** /k. 411, 415/, **115** /k. 416/, **116** /k. 419/, **117** /k. 423/, **118** /k. 427, 431/, **119** /k. 432, 437/, **120** /k. 438, 442/, **121** /k. 443, 446/, **122** /k. 447/, **123** /k. 452, 457/, **124** /k. 458/, **125** /k. 461-463/, **126** /k. 464/, **127** /k. 467/, **128** /k. 470/, **129** /k. 473/, **130** /k. 476, 479/, **131** /k. 480, 484/, **132** /k. 485, 488/, **133** /k. 489/, **134** /k. 497, 501/, **135** /k. 502, 505/, **136** /k. 506, 509/, **137** /k. 510, 514/, **138** /k. 515/, **139** /k. 519, 522/, **140** /k. 523/, **141** /k. 526, 531/, **142** /k. 532, 537/, **143** /k. 538/, **144** /k. 541, 544/, **145** /k. 545, 548/, **146** /k. 549, 552/, **147** /k. 553/, **148** /k. 556/, **149** /k.559, 562/, **150** /k. 563, 566/, **151** /k.567, 570/, **152** /k. 572, 577/, **153** /k.578/, **154** /k. 581, 585/, **155** /k. 586, 590/, **156** /k.591, 595/, **157** /k. 596, 599/, **158** /k. 600, 603/, **159** /k. 604/, **160** /k. 607, 610/, **161** /k. 612/, **162** /k. 616, 619/, **163** /k. 620, 624/, **164** /k. 625, 629/, **165** /k. 630, 633/, **167** /k. 634, 637/, **168** /k. 638/, **169** /k. 641/, **170** /k. 645/, **171** /k. 648/, **172** /k. 652, 655/, **173** /k. 656/, **174** /k. 659/, **175** /k. 663, 666/, **176** /k. 667, 670/, **177** /k. 671/, **178** /k. 674, 678/, **179** /k. 679/, **180** /k. 683, 692/, **181** /k. 693/, **182** /k. 696/, **183** /k. 700/, **184** /k. 705, 708/, **185** /k.709, 712/, **186** /k. 713, 716/, **187** /k. 717/, **188** /k. 720, 723/, **189** /k. 724, 727/, **190** /k. 728, 731/, **191** /k. 732, 735/, **192** /k. 736, 740/, **193** /k.741/.

2) Majątek państwowy Marczuk przekazano do parcelacji w 1925 r. Jego obszar wynosił 10,7904 ha. W 1926r. został on podzielony na 39 parcel. Działek budowlanych indywidualnych było 38, zaś jedna (parcela nr 1 o pow. 3 ha - od strony torów kolejowych) została przeznaczona na plac pod budowę państwowej wytwórni wódek i wyłączona na rzecz Ministerstwa Rolnictwa i Dóbr Państwowych⁶³.

Majątek państwowy Marczuk graniczył od strony północno – wschodniej i południowo – wschodniej z terenem PKP, od strony południowo – zachodniej z gruntami mieszkańców kolonii Marczuk i od strony północno – zachodniej z gruntami wsi Białostoczek.

Proces parcelacji kończy się w 1930 r. wydaniem nowym właścicielom ostatecznych orzeczeń OUZB w sprawie przeniesienia tytułów własności z rozparcelowanego majątku Marczuk (orzeczenia wydawano w latach 1926 – 1930). Orzeczeń jest 38 i znajdują się one w aktach OUZB, sygn. 27. **Parcele nr: 2** /k. 68/, **3** /k.71, 74/, **4** /k. 75, 78/, **5** /k. 79, 82/, **6** /k. 83/, **7** /k. 87, 91/, **8** /k. 92, 97/, **9** /k. 98/, **10** /k.101/, **11** /k. 104/, **12** /k. 110/, **13** /k. 113/, **14** /k.119/, **15** /k. 122/, **16** /k.125, 129/, **17** /k. 130, 133/, **18** /k.134, 138/, **19** /k.139/, **20** /k. 143/, **21** /k. 146, 150/, **22**

⁶³ APB, Powiatowy Urząd Ziemski w Białymstoku (dalej: PUZB), sygn. 5, k. 20, 22-24.

/k. 151/, **23** /k. 154/, **24** /k. 157/, **25** /k. 161/, **26** /k. 164/, **27** /k. 167, 170/, **28** /k.171/, **29** /k. 174/, **30** /k. 177, 182/, **31** /k. 188/, **32** /k. 186, 189/, **33** /k. 190/, **34** /k. 193/, **35** /k. 196/, **36** /k. 200/, **37** /k. 203/, **38** /k. 206/, **39** /k. 209/.

3) Majątek Wysoki Stoczek – stanowiący własność Aleksandra Jefimowa – w 1923 r. miał powierzchnię 155,6310 ha i składał się z trzech części:1) Wysoki Stoczek – 30,8519 ha; 2/ Marczuk – 64,6594 ha; 3) Antoniuk – 60,1197 ha.

16 stycznia 1924 r. Okręgowy Urząd Ziemski w Białymstoku zezwolił Oddziałowi Parcelacyjnemu Spółdzielni Związku Ziemi w Białymstoku na rozparcelowanie folwarku Antoniuk pomiędzy dzierżawcami⁶⁴.

Antoniuk był w dzierżawie u włościan wsi Zawady (ok. 42 ha) i wsi Antoniuk – Dziesięciny (ok. 19 ha).

W aktach OUBZ (sygn. 66, k. 178-179) znajduje się „Wykaz nabywców i warunki kupna działek z maj. Wysoki Stoczek część zwana Antoniuk (...) dzierżawcom, a mieszkańcom Antoniuka, Dziesięcin i wsi Zawady (...)” Wykonany jest w formie tabeli z wymienionymi 97 nabywcami działek.

Na uwagę zasługują również Protokoły Rady Oddziału Parcelacyjnego Związku Ziemi w Białymstoku z 10 października 1924 r. (3 spisy), które zawierają nazwiska 97 nabywców działek. Jako załącznik dołączony jest „Odrys z pierworosu pomiaru gruntów majątku Wysoki Stoczek w pow. Białostockim położonego w skali 1 : 5000”⁶⁵.

W ten sposób rozparcelowano część dóbr wysokostockich pod nazwą Antoniuk. Pozostałe ziemie tego majątku (z wyjątkiem sprzedanych w 1924 r. „łąk za szosą” o powierzchni 2,1995 ha) zostały w imieniu Aleksandra Jefimowa sprzedane w 1927 r. w całości⁸. Nowy właściciel w następnych latach sprzedał część działek z tego majątku. Nie była to już jednak parcelacja, lecz notarialne transakcje kupna – sprzedaży.

Granica miasta Białegostoku – ustalona zgodnie z rozporządzeniem Komisarza Ziemi Wschodnich z dnia 19 maja 1919 r. – przechodziła częściowo przez obszar ww. dóbr⁶⁶.

Akta scaleniuowe wsi:

a) w całości przyłączonych do Białegostoku:

1) Wieś Marczuk znalazła się w granicach Białegostoku w 1919 r. Scalenie wsi rozpoczęto w 1926 r. i objęto nim „grunty nadziałowe wsi Marczuk obszaru 62,6750 ha [zgodnie z pomiarem na gruncie ustalono obszar na 60,2878 ha], położone w granicach następujących: I dział – od północy wsi Starosielce, od wschodu wsi Białostoczek i folwarku Bażantarnia, od południa wsi Starosielce i folwarku Bażantarnia, od zachodu Nadleśnictwa Marczuk; II dział – od północy i zachodu Nadleśnictwa Państwowego Marczuk, od południa wsi Klepacze i od wschodu grunty Pstrągalnia”⁶⁷.

Ważniejsze dokumenty scaleniuowe przedstawiające stan własności:

⁶⁴ APB, OUBZ, sygn. 66, k. 36.

⁶⁵ APB, OUBZ, sygn. 66, k. 180-182.

⁶⁶ Tamże., sygn. 219, k. 90.

⁶⁷ APB, PUZB, sygn. 77, k. 11.

1. Wykaz stanu (tytułów) posiadania uczestników scalenia wsi Marczuk (po scaleniu) zatwierdzony orzeczeniem Okręgowej Komisji Ziemskiej w Białymstoku z dnia 28 marca 1928 r. (PUZB, sygn. 77, k. 69-72)
- 20 pozycji; ogółem: 60,2878 ha.
 2. Lista rzeczywistych właścicieli gruntów wsi Marczuk zatwierdzona orzeczeniem Okręgowej Komisji Ziemskiej w Białymstoku z dnia 28 marca 1928 r. (PUZB, sygn. 77, k. 73-74)
- 5 pozycji.
 3. Orzeczenie Okręgowej Komisji Ziemskiej w Białymstoku na posiedzeniu niejawnym w dniu 22 maja 1930 r. w sprawie dokonania sprostowania rejestru pomiarowo – szacunkowego po scaleniu gruntów wsi Marczuk (OUZB, sygn. 111, k. 96-97).
- dotyczy zmiany zapisu nazwiska posiadaczy gospodarstwa, zapisanego w rejestrze pomiarowym pod nr 16.
- 2) Wieś Pieczurki w 1919 r. została przyłączona do Białegostoku. Scalenie przedmieścia Pieczurki miasta Białegostoku rozpoczęto w maju 1938 r. Starosta Powiatowy Białostocki orzeczeniem z dnia 22 listopada 1938 r. ustalił obszar scalenia przedmieścia Pieczurki na 417,97 ha (w tym: grunty nadziałowe niehipoteczne – 369,02 ha; wspólnota nadziałowa niehipoteczna – 46,28 ha; grunty hipoteczne nabyte z maj. Dojlidy – 1,94 ha; grunty niehipoteczne nabyte z maj. Dojlidy – 0,73 ha).

Wymienione grunty położone były w dwóch działach. Dział I graniczył od północy z gruntami scalonej wsi Bagnówka, od wschodu wsi niescalonej Sowłany, maj. Dojlidy i scalonej wsi Grabówka, od południa wsi scalonej Zaścianki, maj. Dojlidy i PKP, od zachodu przedmieścia Skorupy i b. majątku Kryńszczyzna. Dział II graniczył od północy z rzeczką Pilnicą, a za nią z b. majątkiem Kłoniczkie, od zachodu z kol. Płoskie, od południa z gruntami zaserwitutowymi niescalonej wsi Ogrodniczki, od zachodu niescalonej wsi Sowłany⁶⁸.

W dniu 11 lipca 1939 r. na zebraniu uczestników scalenia podjęto uchwałę o pomiarze starego stanu posiadania na całym obszarze scalenia⁶⁹. Ustalanie stanu posiadania (oraz dalsze prace scaleniowe) zostało przerwane na skutek wybuchu II wojny światowej.

W tych okolicznościach ostatnimi dokumentami scaleniowymi przedstawiającymi stan własności są:

1. Protokół ustalenia stanu posiadania z dnia 28 lipca 1939 r. dotyczący udziału 1 (SPB, sygn. 84, k. 81-84).
2. Protokół ustalenia stanu posiadania z dnia 31 lipca 1939 r. dotyczący udziału 2 (SPB, sygn. 84, k. 85).
3. Protokół ustalenia stanu posiadania z dnia 2 sierpnia 1939 r. dotyczący udziału 3 (SPB, sygn. 84, k. 86-87).

⁶⁸ APB, Starostwo Powiatowe Białostockie. Referat Rolnictwa i Reform Rolnych (dalej: SPB), sygn. 84, k. 36-37, 39-40.

⁶⁹ Tamże, sygn. 84, k. 79-80.

4. Protokół ustalenia stanu posiadania z dnia 8 sierpnia 1939 r. dotyczący udziału 5 (SPB, sygn. 84, k. 88).
5. Protokół ustalenia stanu posiadania z dnia 10 sierpnia 1939 r. dotyczący udziału 7 (SPB, sygn. 84, k. 89-92).
6. Protokół ustalenia stanu posiadania z dnia 11 sierpnia 1939 r. dotyczący udziału 8 (SPB, sygn. 84, k. 93-94).

3) Wieś Bacieczki została w całości (jednorazowo) włączona do Białegostoku w 1954 r. Scalenie wsi rozpoczęto w 1927 r. Zgodnie z opisem projektowanego obszaru scalenia z 1929 r. miał on objąć jedynie grunta wsi Bacieczki: około 424,47 ha gruntów nadziałowych (zgodnie z pomiarem na gruncie ustalono obszar na 400,2796 ha).

Wieś Bacieczki graniczyła od północy ze skomasowaną wsią Fasty i wsią kolonia Bacieczki, z zachodu z gruntami wsi Krupniki i Porosły, od południa z gruntami miasta Starosielce, wsi Klepacze i Oliszki oraz kolonią Marczuk, od wschodu z rzeką Białą⁷⁰.

Ważniejsze dokumenty scaleniowe przedstawiające stan własności:

1. Wykaz stanu (tytułów) posiadania uczestników scalenia wsi Bacieczki zatwierdzony orzeczeniem Powiatowego Urzędu Ziemskiego w Białymstoku z dnia 30 stycznia 1931 r. (SPB, sygn. 3, k. 78-83).
- liczba numerów wg rejestru pomiarowo – szacunkowego: 101; ogólny obszar scalonych gruntów: 400,2796 ha.
2. Wykaz starego stanu (tytułów) posiadania uczestników scalenia wsi Bacieczki zatwierdzony orzeczeniem Powiatowego Urzędu Ziemskiego w Białymstoku z dnia 11 marca 1932 r. (SPB, sygn. 3, k. 204-205).
3. Obwieszczenie o wyniku przeprowadzonego scalenia gruntów wsi Bacieczki gm. Białostoczek z sierpnia 1937 r. (UWBR, sygn. 212, k. 75-78, 81-83).

- tabela z 3 rubrykami: 1) liczba porządkowa gospodarstwa, imię i nazwisko posiadacza gospodarstwa; 2) numery działek; 3) powierzchnia działek w h - razem: 101 pozycji.

4. Klauzula z dnia 2 marca 1938 r. do pierwiastkowej regulacji hipotecznej działek położonych we wsi Bacieczki (UWBR, sygn. 212, k. 99-102).
- tabela jw.

4) Wieś kol. Bacieczki została w całości (jednorazowo) włączona do Białegostoku w 1954 r. Scalenie wsi rozpoczęto w 1928 r. Zgodnie z opisem projektowanego obszaru scalenia z 1929 r. miał on objąć jedynie grunta wsi kol. Bacieczki: 407,73 ha gruntów nadziałowych (zgodnie z pomiarem na gruncie ustalono obszar na 420,0195 ha).

Wieś Kolonia Bacieczki graniczyła od północy z gruntami wsi Białostoczek i Zawady, od wschodu z gruntami wsi Zawady, Fasty i Krupniki, od południa z gruntami wsi Bacieczki, od zachodu z gruntami wsi Fasty⁷¹.

⁷⁰Tamże, sygn. 3, k. 22-23.

⁷¹Tamże, sygn. 4, k. 28-29.

Ważniejsze dokumenty scaleniowe przedstawiające stan własności:

1. Wykaz stanu (tytułów) posiadania uczestników scalenia wsi Kolonia Bacieczki zatwierdzony orzeczeniem Powiatowego Urzędu Ziemskiego w Białymstoku z dnia 30 stycznia 1931 r. (SPB, sygn. 4, k. 72-77).
- liczba numerów wg rejestru pomiarowo – szacunkowego: 103 (w tym urząd gminy i szkoła); ogólny obszar scalonych gruntów: 420,0195 ha.
 2. Obwieszczenie o wyniku przeprowadzonego scalenia kolonii Bacieczki z 1934 r. (UWBR, sygn. 213, k. 156-157, 158-160) - 101 pozycji.
 3. Klauzula z dnia 17 grudnia 1934 r. do pierwiastkowej regulacji hipoteki scalonych gruntów kolonii Bacieczki (UWBR, sygn. 213, k. 164-166).
- b) częściowo włączonych do Białegostoku:
- 1) Część gruntów wsi Klepacze gm. Białostoczek (patrz zał. nr 11) w 1954 r. została przyłączona do Białegostoku. Były to zarówno grunta bezpośrednio przyłączone do Białegostoku, jak i te, na których budowało się miasto Starosielce.

Scalenie wsi rozpoczęto w 1926 r. Zgodnie z orzeczeniem OUZB z dnia 24 września 1928 r. ustalono następujący obszar scalenia: grunty wsi Klepacze (w tym zapisane w akcie nadawczym wsi o obszarze około 714,14 ha i zakupione z maj. Niewodnica Kościelna, niehipotekowane, o obszarze około 26,40 ha) oraz część gruntów lasów państwowych w uroczyskach: „Klepacze”, „Turczyn I” i „Turczyn II” o obszarze około 60 ha. Obszar scalenia położony był w trzech działkach w następujących granicach: dział I: od północy grunty wsi Oliszki, grunty kolonii Bacieczki, od wschodu grunty wsi Wysoki Stoczek, wsi Starosielce, od południa lasy państwowe „Turczyn II”, grunty wsi Turczyn oraz lasy państwowe „Turczyn I”, od zachodu grunty rozparcelowanego majątku Niewodnica Kościelna oraz lasy państwowe obręb Klepacze oddział 8, 7 i 5; dział II: enklawa położona wśród lasów państwowych w obrębie Klepacze o obszarze 2,8132 ha; dział III: łąki „Na Baciutach” – od północy łąki wsi Markowszczyzna, od wschodu rzeczka Turośnianka, od południa linia kolejowa Warszawa – Białystok i od zachodu łąki wsi Bojary⁷¹.

Następnie orzeczeniem PUZB z dnia 13 grudnia 1933 r. zmniejszono obszar scalenia gruntów wsi Klepacze poprzez wyłączenie: a) około 26,4 ha gruntów niehipotekowanych z majątku Niewodnica Kościelna; b) około 80 ha gruntów nadziałowych znajdujących się pod zabudowaniami miasta Starosielce⁷².

Ostatecznie obszar scalenia objął łącznie 816,9568 ha⁷². Natomiast stary stan posiadania został określony orzeczeniem Wojewódzkiej Komisji Ziemskiej przy Wojewodzie Białostockim na posiedzeniu jawnym w dniu 10 października 1934 r. w sprawie zatwierdzenia wykazów stanu posiadania i szacunku przed scaleniem,

⁷¹ Tamże, sygn. 44, k. 54-55.

⁷² Tamże, k. 132, 134, 135.

⁷² Tamże, sygn. 45, k. 214-218, 224-228.

planu klasyfikacyjnego oraz rejestrów pomiarowo – szacunkowych przed scaleniem⁷⁴.

Projekt scalenia gruntów wsi Klepacze – zatwierdzony po raz pierwszy orzeczeniem Starosty Powiatowego w Białymstoku z dnia 27 lipca 1935 r.⁷⁵ i po ponownym rozpatrzeniu zatwierdzony przez tą samą instancję w dniu 15 kwietnia 1936 r.⁷⁶ (w obu przypadkach były odwołania) – otrzymał ostateczny kształt w orzeczeniu Wojewódzkiej Komisji Ziemskiej przy Wojewodzie Białostockim z dnia 28 października 1936 r.⁷⁷

Ważniejsze dokumenty scaleniowe przedstawiające stan własności:

1. Pismo Pisarza Hipotecznego przy Sądzie Okręgowym w Białymstoku z 10 marca 1934 r. do Starostwa Powiatowego w Białymstoku wymieniające 5 nieruchomości uregulowanych i 3 nieruchomości wywołane do pierwiastkowej regulacji hipotek położone we wsi Klepacze (SPB, sygn. 44, k. 219).
2. Projekt podziału wspólnoty, zapisanej w akcie nadawczym wsi Klepacze (...), a oznaczonej na pierworysie nr 94, sporządzony przez mierniczego Stanisława Jerzykiewicza zgodnie z protokołem posiedzenia rady uczestników scalenia wsi Klepacze z dnia 16 września 1933 r., zatwierdzony orzeczeniem Starosty Powiatowego w Białymstoku z dnia 13 kwietnia 1934 r. (SPB, sygn. 44, k. 305 - 311, 316-317) - tabela z 8 rubrykami (w tym ogólna powierzchnia posiadana przez danego właściciela bez wspólnoty) - 233 pozycje.

2) Część gruntów wsi Krupniki gm. Białostoczek (patrz zał. nr 11) została włączona do Białegostoku w 1954 r. Scalenie wsi rozpoczęto w 1926 r. Zgodnie z opisem projektowanego obszaru scalenia z 1927 r. miał on objąć obszar 295,7431 ha (w tym grunty nadziałowe wsi Krupniki o powierzchni 185,3975 ha i grunty dokupione z leśnictwa Krupniki o powierzchni 110,3556 ha) i był położony w dwóch działach. Dział I graniczył: od północy z gruntami wsi Porosty i wsi Bacieczki, od wschodu z gruntami wsi Bacieczki, od południa z gruntami wsi Oliszki, wsi Klepacze i miasta Starosielce, od zachodu z gruntami wsi Oliszki, rozparcelowanego majątku Nowosiółki i gruntami wsi Sienkiewiczze; dział II graniczył: od północnego zachodu z gruntami wsi Fasty, od północnego wschodu z rzeką Białą, od południowego wschodu i zachodu grunty wsi Bacieczki (dział ten był położony w odległości około 4 km od wsi Krupniki)⁷⁸.

Orzeczenie OUZB z dnia 19 marca 1929 r. zatwierdzające obszar scaleniowy wsi Krupniki⁷⁹ zostało zaskarżone; w wyniku tej skargi 29 listopada 1930 r. –

⁷⁴ Tamże, sygn. 44, k. 355-359; Urząd Wojewódzki Białostocki. Wydział Rolnictwa i Reform Rolnych t. II (dalej: UWB), sygn. 247, k. 113-117, 124-129.

⁷⁵ APB, SPB, sygn. 45, k. 214-218, 224-228.

⁷⁶ Tamże, sygn. 45, k. 311-315.

⁷⁷ Tamże, sygn. 45, k.338-347; UWB, sygn. 247, k. 261-270.

⁷⁸ APB, PUZB, sygn. 65, k. 45.

⁷⁹ Tamże, k. 65-66; OUZB, sygn. 104, k. 4-5, 8-9.

orzeczeniem Ministra Reform Rolnych⁸⁰ – uchylono decyzję w sprawie objęcia scaleniem gruntów nabytych z leśnictwa Krupniki.

Projekt scalenia gruntów wsi Krupniki został zatwierdzony orzeczeniem Okręgowej Komisji Ziemskiej w Białymstoku z dnia 19 kwietnia 1933 r.⁸¹. Orzeczenie zostało zaskarżone do Najwyższego Trybunału Administracyjnego, który wyrokiem z dnia 2 kwietnia 1936 r. oddalił skargę jako nieuzasadnioną⁸².

Ważniejsze dokumenty scaleniowe przedstawiające stan własności:

1. Wykaz starego stanu (tytułów) posiadania uczestników scalenia wsi Krupniki zatwierdzony orzeczeniem Powiatowego Urzędu Ziemskiego w Białymstoku z dnia 24 października 1931 r. (PUZB, sygn. 65, k. 178-179).
- 42 pozycje;
- ogółem: 205,1874 ha.
 2. Lista rzeczywistych właścicieli gruntów wsi Krupniki zatwierdzona orzeczeniem Powiatowego Urzędu Ziemskiego w Białymstoku z dnia 24 października 1931 r. (PUZB, sygn. 65, k.171-176).
- 18 pozycji.
- 3) Część gruntów wsi Oliszki (patrz zał. nr 11) została przyłączona do Białegostoku w 1954 r. Były to zarówno grunta bezpośrednio włączone do Białegostoku, jak i te, na których budowało się miasto Starosielce.

Scalenie wsi rozpoczęto w 1925 r. Zgodnie z opisem projektowanego obszaru scalenia z 1926 r. objął on w całości grunty nadziałowe wsi Oliszki o obszarze około 229 ha.

Wieś Oliszki graniczyła od północy z gruntami wsi Ogrodniczki i rzeką Horodnianką, ze wschodu z rzeką Horodnianką, z południa z rzeką Horodnianką i gruntami wsi Starosielce, z zachodu z gruntami wsi Klepacze i z lasem państwowym⁸³. Ponadto mieszkańcy wsi Oliszki posiadali grunty pod Tykocinem, sporne z mieszkańcami tego miasta.

W dniu 24 sierpnia 1929 r. dokonano pewnych wyłączeń gruntów ze scalenia. Były to tereny położone w obrębie miasta Starosielce o powierzchni 18,4793 ha⁸⁴.

Projekt scalenia gruntów wsi Oliszki (obejmujący ogółem 285,1770 ha) został zatwierdzony orzeczeniem PUZB z dnia 17 grudnia 1932 r.⁸⁵

Ważniejsze dokumenty scaleniowe przedstawiające stan własności:

1. Zaświadczenie nr 3489 z dnia 19 września 1929 r. Urzędu Gminy w Choroszczy: „(...) poniżej wymienionych zmarłych gospodarzach wsi Oliszki pozostały gospodarstwa rolne składające się z gruntów nadziałowych (...)” (PUZB, sygn. 86, k. 82-83).

⁸⁰ Tamże, sygn. 65, k. 67-72.

⁸¹ Tamże, k. 284-297; UWBR, sygn. 253, k. 52-65, 68-81.

⁸² APB, UWB, sygn. 253, k. 93-101.

⁸³ APB, PUZB, sygn. 86, k. 18-19.

⁸⁴ Tamże, k. 58.

⁸⁵ Tamże, k. 311-312.

- tabela z 7 rubrykami: nr kolejny, imię i nazwisko zmarłego, nr osady w akcie nadawczym, część tejże osady, powierzchnia w m kw., imiona i nazwiska spadkobierców, rok zgonu;

- 17 pozycji.

2. Zaświadczenie nr 3490 z dnia 19 września 1929 r. Urzędu Gminy w Choroszczy: „(...) niżej wymienieni uczestnicy scalenia wsi Oliszki posiadają pod tytułami właścicieli we wsi Oliszki gospodarstwa rolne o obszarze niżej wyszczególnionym składające się z gruntów nadziałowych (...)” (PUZB, sygn. 86, k. 84)

- tabela z 7 rubrykami: nr kolejny, imię i nazwisko uczestnika scalenia, nr osady w akcie nadawczym, część tejże osady, powierzchnia w mkw., miejsce zamieszkania, uwagi;

- 29 pozycji.

3. Wykaz stanu (tytułów) posiadania uczestników scalenia wsi Oliszki (...) sporządzony przez mierniczego Henryka Majewskiego w dniu 1 września 1930 r. i zatwierdzony orzeczeniem Okręgowej Komisji Ziemskiej w dniu 12 kwietnia 1932 r. (PUZB, sygn. 86, k. 169-179, 226-227).

- tabela z 17 rubrykami;

- 61 pozycji oraz dodatkowo: 1) wspólnota – 20,5230 ha; 2) drogi i rowy – 4,6181 ha;

3/ nadziałowe grunty sporne z m. Tykocinem – 10,0386 ha.

4. Lista rzeczywistych właścicieli gruntów wsi Oliszki /b.d./.

- tabela z 10 rubrykami;

-15pozycji.

4) Część gruntów wsi Zawady zostało przyłączonych do miasta Białegostoku w 1954 r.

Scalenie wsi rozpoczęto w 1922 r. Okręgowa Komisja Ziemska w Białymstoku zatwierdziła wniosek o przeprowadzenie scalenia gruntów wsi Zawady w dniu 6 sierpnia 1924 r. Zgodnie z opisem obszaru scalenia miał on objąć 444,64 ha⁸⁶. Gospodarze wsi Zawady posiadali grunty na terenie Wysokiego Stoczku (około 3/4 ha), Bacieczek (około 1/8 ha) i miasta Białegostoku (około 3 ha). Tereny te nie weszły w obszar scalenia.

Projekt scalenia gruntów wsi Zawady został zatwierdzony decyzją Okręgowej Komisji Ziemskiej w Białymstoku z dnia 23 września 1925 r.⁸⁷. Został on następnie zaskarżony do Głównej Komisji Ziemskiej w Warszawie, która orzeczeniem z dnia 26 maja 1926 r.⁸⁸ utrzymała w mocy decyzję niższej instancji.

Ważniejsze dokumenty scaleniowe przedstawiające stan własności:

1. Wykaz ogólny gospodarstw sporządzony 15 września 1922 r. (PUZB, sygn. 123, k.13-14)

⁸⁶ Tamże, sygn. 123, k. 31-34.

⁸⁷ Tamże, k. 288-291; OUZB, sygn. 137, k. 53-60.

⁸⁸ Tamże, sygn. 123, k. 292-296.

- tabela z 5 rubrykami (m.in. nazwisko i imię posiadacza, ogólna przestrzeń władanej ziemi w morgach);
 - 68 pozycji;
 - łącznie: 717,5 morgi.
2. Lista uczestników scalenia z dnia 8 lipca 1924 r. (PUZB, sygn. 123, k. 35-38).
 - tabela z 8 rubrykami;
 - 66 pozycji.
 3. Wykaz gospodarzy i posiadanej przez nich ziemi we wsi Zawady wykonany przez PUZB (PUZB, sygn. 123, k. 73-74).
 - tabela z 8 rubrykami (nr porządkowy, nr aktu nadawczego, imię i nazwisko właściciela, kto posiada prawo głosu, część udziału, powierzchnia posiadanej ziemi, wartość posiadanej ziemi, nr kolonii po scaleniu);
 - 89 pozycji.

Plany scaleniowe i klasyfikacyjne

Akta scaleniowe przechowywane w Archiwum Państwowym w Białymstoku są niekompletne. Brakuje przy nich planów scaleniowych (zatwierdzanych wraz z projektem scalenia gruntów wsi). Ponieważ jednak opierano się na tych planach przy tworzeniu planów klasyfikacyjnych gruntów wsi dla wymiaru państwowego podatku gruntowego możemy z nich korzystać tak jak z planów scaleniowych.

Plany klasyfikacyjne występują w 2 zespołach:

- 1) Urząd Skarbowy w Białymstoku. Powiatowa Komisja Klasyfikacyjna z lat 1935 – 1939 (dalej: PKK Białystok);
- 2) Izba Skarbowa w Białymstoku z lat 1918 – 1939.

Na tych planach zawarty jest nr rejestru pomiarowo – szacunkowego, nr działki, powierzchnia działki.

W zespole Izba Skarbowa w Białymstoku występują głównie akta techniczne, istotne wówczas gdy nie zachowały się oryginały w zespole PKK Białystok.

Tabela nr 11. Plany.

L.p.	Nazwa miejscowości	Rodzaj planu	Rok wykonania	Skala	Ilość sekcji	Zespół archiwalny	Sygn. arch.	Uwagi
1.	Bacieczki wieś, Gm. Białostoczek	Klasyfikacyjny	1938	1 : 4000 (sekcja A); 1 : 2000 (sekcja B)	2 (A i B)	Izba Skarbowa w Białymstoku (akta techn.)	2	1/ tylko światłokopie robocze; 2/ cały obszar wsi Bacieczki został włączony do Białegostoku w 1954r.
2.	Kolonia Bacieczki wieś, gm. Białostoczek	Klasyfikacyjny	1938	1 : 4000	1	Izba Skarbowa w Białymstoku (akta techn.)	1	1/ tylko światłokopie robocze; 2/ cały obszar wsi kolonia Bacieczki został włączony do Białegostoku w 1954r.

3.	Bagnówka wieś, Gm. Dojlidy	Klasyfikacyjny	1938	1 : 4000	4	PKK Biały- stok	16	1/ cały obszar wsi Bagnówka został włączony do Białegostoku w 1973r.; 2/ światłokopie robocze (sekcje A i B) tego planu w zespole: Izba Skarbowa w Białymstoku (akta techn.), sygn. 34.
4.	Fasty wieś, Gm. Biało- stoczek	Klasyfikacyjny	1938	1 : 4000	2 (A i C)	PKK Biały- stok	1	1/ działki nr: 194, 195, 200, 201, 265 (położone na planie w sekcji C) włączono do Białegostoku w 1954r.; 2/ światłokopie robocze tego planu (3 sekcje: A, B i C) w zespole : Izba Skarbowa w Białymstoku (akta techn.), sygn. 3.
5.	Klepacze wieś, Gm. Biało- stoczek	Klasyfikacyjny	1938	1 : 4000	3 (A, B i C)	PKK Biały- stok	2	1/ działki nr: 109-178, 180-246, 251-254, 271-278, 294-325, 346, 347,349,350 (położone na planie w sekcji A) włączono do Białegostoku w 1954r.; 2/ światłokopie robocze tego planu (3 sekcje: A, B i C) w zespole: Izba Skarbowa w Białymstoku (akta techn.), sygn. 6.
6.	Krupniki wieś, Gm. Biało- stoczek	Scale- niowy	1934	1 : 4000	1	Izba Skarbo- wa w Białymsto- ku (akta techn.)	7	1/ wykonany na kalce techn.; 2/ działki nr: 11, 13, 15, 40, 41, 67, 78-89, 98-103, 109 włączono do Białegostoku w 1954r.
7.	Oliszki wieś, Gm. Cho- roszcz	Klasyfikacyjny	1936	1 : 4000 (dział I); 1 : 2000 (dział IV); 1 : 1000 (działy II i III).	3 (A, B i C)	PKK Biały- stok	14	Działy II i III (na planie w sekcji C) stanowią place położone w granicach miasta Starosielce (w 1954r. Starosielce włączono do Białegostoku).
8.	Oliszki wieś, Gm. Cho- roszcz	Scale- niowy	1932	1 : 4000	1	Izba Skarbo- wa w Bia- łymstoku (akta techn.)	23	

9.	Zaścianki wieś, Gm. Dojlidy	Klasyfikacyjny	1939	1 : 4000	1	PKK Biały- stok	24	1/ działki nr: 105-125 włączono do Białegostoku w 1954r.; 2/ 2 egz. światłokopii roboczych tego planu w zespole: Izba Skarbowa w Białymstoku (akta techn.), sygn. 10.
10.	Zawady wieś, Gm. Białostoczek	Klasyfikacyjny	1938	1 : 5000 (dział I i II) 1 : 2500 (dział III).	1	PKK Biały- stok	7	1/ działki nr: 134-180, 218-223 włączono do Białegostoku w 1954r.; 2/ 3 egz. światłokopii roboczych oraz 2 matryce (na kalce techn.) tego planu w zespole: Izba Skarbowa w Białymstoku (akta techn.), sygn. 12.
11.	Zawady wieś, Gm. Białostoczek	Plan gruntów wsi	1926	1 : 10000	1	Izba Skarbowa w Białymstoku (akta techn.)	12	Plan gruntów wsi, scalonych na mocy orzeczenia OUZ w Białymstoku z dnia 06.08.1924r.

Stosunki państwo – Kościół w latach 1944-1950 w świetle materiałów źródłowych przechowywanych w zasobie Archiwum Państwowego w Białymstoku

Kościół katolicki wyszedł z okresu wojny dość osłabiony. Na podstawie akt przechowywanych w tutejszym Archiwum trudno orzec, jak wielkie poniósł straty w województwie białostockim. W zasobie brak jest kompletnych spisów księży zamordowanych czy też represjonowanych przez radzieckie i niemieckie władze okupacyjne. W zasadzie znajduje się tylko jedna jednostka archiwalna w całości temu poświęcona: *Wykazy księży, b. więźniów hitlerowskich obozów koncentracyjnych*¹. Nieco danych dotyczących losów księży w okresie II wojny światowej zawiera jednostka archiwalna *Charakterystyki księży 1949-1950*² oraz karty osobowe duchownych zachowane w aktach Wydziału Społeczno – Administracyjnego Prezydium WRN w Białymstoku. W punkcie 18 wspomnianych kart (Czy przebywał za granicą) ujmowano fakt pobytu duchownego np. w obozie³. Karty personalne sporządzane jednak były w 1951 r. i zachowały się w znikomej ilości⁴.

Nie inaczej przedstawia się sprawa z dokumentami mówiącymi o stratach materialnych księży. Pomocne w ich odtworzeniu mogą być kwestionariusze dotyczące szkód wojennych. Przykładem może tu być *Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych* ks. prof. Czesława Falkowskiego⁵. W zasobie tutejszego Archiwum trudno też natrafić na zwarte akta dotyczące repatriacji duchowieństwa do Polski z obszarów, które pozostały w granicach ZSRR. Fakty te najczęściej są odnotowywane w aktach wytworzonych przez Państwowy Urząd Repatriacyjny. Można w nich odnaleźć pojedyncze wpisy mówiące np., iż zakonnica Łabaczewska Józefa powróciła z Wilna i 15 czerwca 1946 r. zarejestrowała się w PUR w Białymstoku, a następnie udała się do Gdańska⁶.

Nieco inaczej przedstawia się sprawa dokumentów dotyczących Kościoła czy też poszczególnych duchownych w pierwszych latach Polski Ludowej. Dokumenty dotyczące tego okresu na pewno w dużej mierze są niekompletne. Występują

¹ APB, Urząd Wojewódzki Białostocki 1944-1950 (dalej UWB), sygn. 669.

² APB, UWB, sygn. 671. dz. cyt., por. również Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Białymstoku 1948-1990 (dalej KW PZPR), sygn. 33/V/10, k. 177 i nn.

³ APB, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Białymstoku 1950-1973 (dalej PWRN), Wydział Społeczno – Administracyjny, sygn. tymcz. 24, k. 171.

⁴ Tamże, k. 170 i nn.

⁵ APB, Zarząd Miejski w Białymstoku 1944-1950 (dalej ZMB), sygn. 92, k. 23-26 v.

⁶ APB, Państwowy Urząd Repatriacyjny. Wojewódzki Oddział w Białymstoku 1945-1950, sygn. 136, k. 197, poz. 197.

jednak w takiej ilości, że na ich podstawie można pokusić się opisanie stosunków panujących na linii państwo – Kościół na terenie woj. białostockiego w okresie od początku władzy ludowej do podpisania porozumienia między tymi dwoma instytucjami w 1950 r.

W początkowym okresie funkcjonowania władz komunistycznych, tzn. w latach 1944-1945, stosunek miejscowych władz do Kościoła był ambiwalentny. Na pewno ze względów ideologicznych była to wroga siła, mimo to władze liczyły się z pozycją Kościoła – chociaż może trafniejsze byłoby stwierdzenie, iż potrzebowały jego pomocy. Zabiegały, aby poparł dość niepopularne działania władz jak chociażby świadczenia rzeczowe. Starano się wciągnąć księży do Gminnych (lub Miejskich) Komisji Świadczeń Rzeczowych. W powiecie białostockim księża weszli w skład wspomnianych komisji w następujących gminach: Barszczewo, Dojlidy, Dobrzyniewo, Czarna –Wieś, Goniądz, Jaświły, Juchnowiec, Krypno, Michałowo, Trzcianne, Zawyki⁷. W gm. Kalinówka ksiądz Józef Kurkowski – został nawet przewodniczącym Gminnej Komisji Świadczeń Rzeczowych⁸. Duchowni obejmowali również stanowiska w administracji państwowej. Ksiądz Piotr Śledziwski mianowany został Kierownikiem Wojewódzkiego Wydziału Kultury i Sztuki w Białymstoku⁹. Duchowieństwo brało też udział w oficjalnych uroczystościach. Ks. dziekan Aleksander Chodyko w obecności przedstawicieli miejscowych władz witał na granicy miasta Białegostoku Wojsko Polskie powracające z frontu¹⁰, celebrował również uroczystą mszę polową w piątą rocznicę wybuchu II wojny światowej¹¹. O pozycji Kościoła w pierwszych miesiącach po wyzwoleniu mogą świadczyć też, zdawałoby się tak nieistotne dokumenty jak *Wykaz urzędowych kart wstępu do Teatru Miejskiego w Białymstoku na sezon zimowy 1945-1946*. Z wykazu wynika, iż ks. dziekanowi Chodyce jako jednemu przydzielono łóżę we wspomnianym teatrze¹². Zdarzały się nawet – ku oburzeniu funkcjonariuszy partyjnych – takie fakty jak to, że prezydent miasta Białegostoku, nie dość, że zaprosił ks. biskupa Jałbrzykowskiego na wyświęcenie lokalu, to jeszcze „...całował biskupa w rękę i w ogóle zachował się jak nie przystoi na członka partii marksistowskiej”¹³. Aktywiści partyjni, w odróżnieniu od władz administracyjnych od samego początku zajęli dość chłodne, jeśli nie wrogie stanowisko wobec duchowieństwa. Wśród uchwał plenarnego posiedzenia Komitetu Wojewódzkiego PPR z dnia 28 września 1945 r. w punkcie szóstym możemy przeczytać, iż należy „Wzmocnić i natychmiast reagować na wszelkie przejawy reakcyjne, działalności duchowieństwa ...”¹⁴ Na posiedzeniu zaś KW PPR w grudniu 1945 r. tow. Lewi wskazywał, że „... za mało demaskujemy reakcyjne cele kleru”¹⁵.

⁷ UWB, sygn. 153, k. 137.

⁸ Tamże, k. 138.

⁹ APB, Komitet Wojewódzki Polskiej Partii Robotniczej w Białymstoku 1944-1948 /1949/ (dalej KW PPR), sygn. 36, k. 1.

¹⁰ APB, UWB, sygn. 333, k. 140.

¹¹ APB, Zbiór afiszów i druków ulotnych 1944-1950, (dalej Zbiór afiszów), sygn. 198.

¹² APB, ZMB, sygn. 19, k. 11

¹³ APB, KW PPR, sygn. 36, k. 29.

¹⁴ APB, KW PPR, sygn. 2, k. 100.

W odróżnieniu od władz partyjnych Kościołów, przynajmniej w początkowym okresie, nie był chyba wrogo nastawiony do nowych władz. W sprawozdaniach sytuacyjnych wojewody białostockiego z 1944 r. możemy przeczytać, iż „O jakiegokolwiek akcji przeciwko poczynaniu PKWN ze strony duchowieństwa nic mi nie jest wiadome, przeciwnie – szereg wystąpień (kazania) jest nacechowane żywym uczuciem w stosunku do odradzającej się państwowości polskiej a w szczególności do Wojska Polskiego”¹⁶. Niestety, różnego rodzaju sprawozdania sytuacyjne niewiele mówią o kontaktach duchowieństwa z władzami, mimo że w każdym jest punkt dotyczący spraw wyznaniowych. W sprawozdaniu miesięcznym za listopad 1944 r. Starostwa Powiatowego w Sokółce w punkcie sprawy wyznaniowe możemy jedynie przeczytać, iż na terenie powiatu „istnieje czynnych: 2 dziekanaty rzym. kat 15 parafji; 1 dziekanat prawosławny i 8 parafji; 1 parafja mahometańska”¹⁷. Zapis ten powielany jest przez kolejne miesiące. Dopiero w meldunku sytuacyjnym za lipiec 1945 r. możemy przeczytać: „Podział powiatu pozostaje bez zmian. Pod względem wyznaniowym ludność tut. dzieli się w przybliżeniu na rzym. kat. w 65 % i prawosławnych 35%”¹⁸. Treść ta w zasadzie powtarza się do końca roku. Również w miesięcznych sprawozdaniach sytuacyjnych Starosty Powiatowego Białostockiego w kolejnych miesiącach powtarzają się te same wpisy. Brzmiały one „W powiecie stosunek procentowy tych wyznań pokrywa się z narodowościowym. Istnieją wyznania rzym. – kat., prawosławne i mojżeszowe”¹⁹, lub też „W powiecie istnieją wyznania rzymsko - katolickie, prawosławne i mojżeszowe. Wykonywanie swoich obrządków religijnych przez ww. wyznania nie napotykają na żadne trudności ze strony innego wyznania”²⁰.

Sprawozdania sytuacyjne starosty, czy wojewody białostockiego z pierwszej połowy 1946 r. też niewiele wnoszą do tej problematyki. Zdawałoby się, że powinny być ciekawsze ze względu na zbliżające się referendum. Można w nich jedynie przeczytać, iż „Przedstawiciele wyznań nie biorą czynnego udziału w realizacji zagadnienia budowy Państwa. Każdy przejaw tłumaczą polityką, od której rzekomo stronią”²¹. Jak wynika ze sprawozdań jedynie „Proboszcz parafii Trzcianne swoją postawą zadeklarował w całej rozciągłości współpracę z Rządem Jedności Narodowej”²². Wydaje się jednak, że sprawa udziału Kościoła w referendum była nieco złożona. W trakcie posiedzenia Wojewódzkiego Komitetu Obywatelskiego stwierdzono, iż „sprawa wciągnięcia duchowieństwa do akcji referendum... nie mogła być... załatwiona oficjalnie, gdyż woj. białostockie należy do kilku diecezji”²³. Mimo to wykorzystano pośrednio do udziału w referendum, nie tyle może Kościół, co zaangażowanie religijne ludności. W okresie przed referen-

¹⁵ Tamże, k. 117.

¹⁶ APB, UWB, sygn. 230, k. 28 v.

¹⁷ Tamże, sygn. 175, k. 6 v.

¹⁸ Tamże, k. 56.

¹⁹ Tamże, sygn. 153, k. 78.

²⁰ Tamże, k. 110.

²¹ Tamże, sygn. 485, k. 3, sygn. 234, k. 87, sygn. 249 k. 14.

²² Tamże, sygn. 485, k. 12, sygn. 249, k. 23, sygn. 234, k. 64.

²³ APB, KW PPR, sygn. 130, k. 14.

dum władze starały się wykorzystać tłumny udział ludności na nabożeństwach, organizując wiece po skończonej mszy bezpośrednio przed kościołem. Problem ten poruszano na posiedzeniach plenarnych KW PPR²⁴. W powiecie sokólskim wiece przy kościołach urządzono 10 czerwca w Szudziałowie, Janowie, Suchowoli, Sokółce. W Różnymstoku wykorzystano do tego odpust²⁵. Niektórzy księża zgadzali się z tym faktem, ogłaszali to nawet z ambon²⁶. Czasem wiece takie wywoływały oburzenie ludności. W Supraślu jedna z mieszkanek „...wszczęła awanturę i agitowała ludzi do opuszczenia miejsca przed kościołem, twierdząc iż wiece noszą charakter polityczny nie mogą być organizowane w pobliżu miejsc świętych”²⁷. Generalnie jednak należy się chyba zgodzić z autorem referatu *Przejawy i metody działalności reakcji*, który opisując okres poprzedzający referendum stwierdza, iż „Za nielicznymi wyjątkami księża miejscowi odmawiają przybywającym na niedzielne wiece brygadam, ogłoszenia wiecu z ambony, zasłaniając się apolitycznością kościoła”²⁸. Postawa ta być może wpłynęła na to, iż niektórych księży zaliczono do reakcyjnych elementów, którzy poprzez swą wrogą działalność wpływają destabilizującą na rzeczywistość²⁹.

Okres po referendum czerwcowym to czas pojednawczych gestów wobec Kościoła. Bolesław Bierut w wywiadzie udzielonym Ksaweremu Pruszyńskiemu 20 listopada 1946 r. Deklarował, iż „...Państwo nie występowało nigdy, nie występuje i nie zamierza wystąpić przeciw Kościołowi ...”³⁰ W podobnym pojednawczym tonie na łamach prasy regionalnej wypowiadał się wicewojewoda białostocki Waław Białkowski. W *Jedności Narodowej* z 13 stycznia 1947 r. w artykule „W obliczu najważniejszych zagadnień” zapytany o zagadnienie stosunków między Kościołem a Państwem odpowiedział: „Wymaga ono bardzo spokojnego i odpowiedzialnego odniesienia się do sprawy”³¹. W rzeczywistości starano się tego typu wypowiedziami uspokoić Kościół i „wykorzystać” w najbliższym wyborach. W miesięcznych sprawozdaniach sytuacyjnych Prezydenta Miasta Białegostoku z 1946 r. często pojawia się zapis, iż Kościół „wywiera wielki wpływ na społeczeństwo”³². Stąd też władze niepokoiły się, w jaki sposób ten wpływ zostanie wykorzystany. W październikowym sprawozdaniu sytuacyjnym Wydziału Społeczno – Politycznego możemy przeczytać, iż „kler w związku z listem pasterskim w sprawie wyborów, nawołuje do głosowania na katolików, co w masach wyrabia odpowiedni pogląd – kogo zaliczyć jako katolika, oczywiście obóz demokratyczny pod te miano nie zalicza się”³³. Jak wynika z akt PPR domyślano się, iż „Wielkie szanse ma lista, któraby przyciągnęła elementy katolickie; nieodzowna

²⁴ Tamże, sygn. 2, k. 150.

²⁵ APB, Wojewódzki Urząd Informacji i Propagandy w Białymstoku 1944-1947 (dalej WUIiP), sygn. 41, k. 56.

²⁶ APB, KW PPR, sygn. 130, k. 69, k. 141, k. 150.

²⁷ APB, WUIiP, sygn. 7, k. 189

²⁸ Tamże, k. 122.

²⁹ APB, KW PPR, sygn. 130, k. 56 i nn.

³⁰ APB, Zbiór afiszów ... sygn. 245.

³¹ *Jedność Narodowa* 10 (351), ze zbiorów Archiwum Państwowego w Białymstoku (dalej APB)

³² APB, UWB, sygn. 486 k. 4 ; sygn. 143, k.194.

³³ Tamże, sygn. 95 k. 152 , sygn. 483, k. 200.

jest w tym wypadku popularna kandydatura radykalnego katolika (podkr. w tekście) - lub jeszcze bardziej radykalnego księdza³⁴. W dniu wyborów postawa księży była zróżnicowana. W gminie Korycin „Ksiądz Ob. Klęcz jawnie głosował na blok Str. Dem... „, zaś „...Ksiądz w gm. Kuźnica Ob. Malinowski w dniu wyborów gdy ludność tamtejszego miasteczka głosowała jawnie na blok St. Dem. to on wyszedł z kościoła i zaczął rozdawać ulotki P.S.L. namawiając ludzi do głosowania na listę nr 4³⁵. Podobnie zróżnicowana przedstawiała się sprawa udziału duchowieństwa w wyborach w poszczególnych powiatach. W powiecie augustowskim w okresie wyborów „...nie było żadnego pozytywnego wpływu duchowieństwa na ludność³⁶. W powiecie białostockim „...prawie wszyscy proboszczowie w okresie wyborów ogłaszali z ambon, ażeby ludność brała udział w głosowaniu z tym jednakże by głosy swe składali na kandydatów wierzących katolików³⁷. W powiecie oleckim duchowieństwo w okresie wyborów „...zachowało się biernie³⁸. W powiecie sokólskim „...duchowieństwo nie brało żadnego udziału w akcji wyborczej³⁹. Okres wyborów wojewoda białostocki w sprawozdaniu sytuacyjnym podsumował następująco „...Godna postawa ludności podczas wyborów nie świadczy jednak o tym, że nie ma opozycji. Kler posiadając wielki wpływ na miejscową ludność w wielu wypadkach utrzymuje nastroje opozycyjne, a często nawet wrogie⁴⁰.

Rozeznanie co do tego, który z księży jak głosował, wykorzystywano później w praktyce. Księża popierających ówczesną rzeczywistość zamierzano użyć do realizowania polityki rządu. Wykorzystać ich chociażby do propagowania amnestii, która została ogłoszona po wyborach. W szyfrogramie nr 136 nadanym 27 listopada 1947 r. z Warszawy do WUiP w Białymstoku możemy wyczytać „Wejść w porozumienie z tymi przedstawicielami duchowieństwa, którzy w okresie akcji wyborczej opowiedzieli się za blokiem demokratycznym w celu skłonienia ich do opowiedzenia się w kazaniach w sprawie amnestii, w sprawie wyjścia z podziemia⁴¹. Już od początku istnienia władzy, w chwilach kryzysu, próbowała ona wykorzystać prestiż Kościoła. O udziale księży w Gminnych Komitetach Świadczeń Rzeczowych zostało już powiedziane. Kiedy sama obecność w komitetach nie wystarczała, chwytano się dodatkowych środków. Jesienią 1945 r. w gm. Trzciannie były problemy ze ściąganiem świadczeń rzeczowych. Polecono wtedy miejscowemu księdzu „by z ambon powiedział ludności o konieczności zdawania świadczeń rzeczowych...⁴². Podobnie starano się wciągnąć księży do innych akcji tego typu, jak chociażby Premiowana Pożyczka Odbudowy Kraju (w meldunkach sytuacyjnych możemy wyczytać, iż jeden z księży gm. Lipsk został przewodni-

³⁴ KW PPR, sygn. 130 ,k. 62.

³⁵ Tamże , k. 60.

³⁶ APB, UWB, sygn. 670, k. 4.

³⁷ Tamże, k. 6.

³⁸ Tamże, k. 18.

³⁹ Tamże. k. 19; por. również Starostwo Powiatowe Sokólskie 1944-1950 (dalej SPS), sygn.215 , k.2.

⁴⁰ APB, UWB, sygn. 239, k. 2.

⁴¹ APB, WUiP, sygn. 61, k. 43.

⁴² Tamże, sygn. 23, k. 17.

czącym gminnego komitetu teje pożyczki)⁴³ czy też Danina Narodowa. W sprawie Daniny Narodowej władze przynajmniej w powiatach białostockim i sokólskim nie mogły raczej liczyć na masowe poparcie duchowieństwa. Jak wynika bowiem z pisma Wydziału Społeczno – Politycznego Urzędu Wojewódzkiego w Białymstoku „Kurja Metropolitalna w Białymstoku zabroniła księżom „...brania udziału w Komitetach do spraw Daniny...”⁴⁴ Skutek tego zarządzenia opisuje *Jedność Narodowa* w krótkim artykule „Białostocka Kurja Biskupia wobec Daniny Narodowej”. Artykuł poświęcony jest ks. Józefowi Marcinkiewiczowi, który został wybrany na członka Powiatowej Komisji Obywatelskiej Daniny Narodowej, otrzymał jednak „od kurii biskupiej kategoryczny zakaz mieszania się do spraw Daniny Narodowej. Na skutek takiego stanowiska kurii ks. Marcinkiewicz widział się zmuszonym zaniechać swej obywatelskiej pracy i wycofać się z komisji Obywatelskiej Daniny Narodowej”⁴⁵.

Wyłoniony w wyniku wyborów Sejm Ustawodawczy powołał na stanowisko Prezydenta Bolesława Bieruta. Fakt ten chciano należycie uczcić. W Białymstoku na godz. 14. zwołano wiec manifestacyjny z udziałem wszystkich osobistości. Wśród zaproszonych znalazł się też ks. arcybiskup Romuald Jałbrzykowski⁴⁶. Z dokumentu nie wynika, czy przyjął zaproszenie, oraz jaki był jego stosunek do tych uroczystości. Wiadomo, że bardzo negatywnie odniósł się do nich biskup łomżyński. Odmówił zdecydowanie, aby z okazji wyboru Prezydenta uderzyły dzwony w kościołach podległej mu diecezji. W swoim odmownym piśmie nawiązał także do niedawnych sfałszowanych wyborów tłumacząc, iż „...Kościół Katolicki, będąc nauczycielem prawdy, sprawiedliwości i uczciwości, nie może pochwalać aktów niesprawiedliwości, jakich wyrazem były wybory z dn. 19 stycznia r. b., czym ludność jest głęboko rozgoryczona”⁴⁷.

W latach 1946-1947 stosunki na linii państwo – Kościół uległy ochłodzeniu. Mimo to nadal starano się wykorzystywać duchowieństwo, wciągając go obchodu różnego rodzaju rocznic. Wprawdzie w sprawozdaniu z sierpnia 1946 r. WUiP w Białymstoku z powiatu suwalskiego możemy przeczytać, iż „Wrogie postępowanie kleru przejawia się tem, że na żadne zebrania urządzonych czy to w sprawie uroczystości ogólnopństwowych czy też lokalnych, mimo wysyłanych zaproszeń, przedstawiciele duchowieństwa nie było”⁴⁸. Stwierdzenie to chyba, biorąc pod uwagę całe województwo białostockie, nie jest do końca prawdziwe. Z okazji drugiej rocznicy reformy rolnej przy kościele w Krynkach zwołano wiec, na którym omówiono również zagadnienia gospodarcze⁴⁹. W programie uroczystości, które miały się odbyć 9 czerwca 1946 r. w Białymstoku w związku z obchodem Święta Ludowego, przewidywane było nabożeństwo na Rynku Kościuszki⁵⁰. Wo-

⁴³ APB, UWB, sygn. 234, k. 64.

⁴⁴ Tamże, sygn. 96, k. 3

⁴⁵ „Jedność Narodowa” z 6 stycznia 1947 r. nr 7 (348), ze zbiorów APB.

⁴⁶ APB, UWB, sygn. 336, k. 18 i nn.

⁴⁷ Tamże, sygn. 96, k. 1 i n.

⁴⁸ APB, WUiP, sygn. 8, k. 104.

⁴⁹ Tamże, sygn. 41, k. 86.

⁵⁰ APB, UWB, sygn. 598, k. 2.

jewoda Białostocki zaś prosił wszystkich podległych pracowników o wzięcie jak najliczniejszego udziału w tych obchodach⁵¹. O liczny udział pracowników prosił on również z okazji święta 3 maja, kiedy to podczas mszy świętej o godz. 9 w kościele farnym były „...zarezerwowane specjalne miejsca dla przedstawicieli władz i urzędów”⁵². W programie obchodów Wszystkich Świętych w Białymstoku przewidywana była msza żałobna i uroczyste poświęcenie miejsca straceń w Grabówce⁵³.

Najbardziej uroczyste obchodzono w okresie powojennym takie święta, jak Narodowe Święto Zwycięstwa i Wolności (9 maja) i Narodowe Święto Odrodzenia (22 lipca). W okresie powojennym miały one rangę świąt państwowych⁵⁴. W pierwszą rocznicę wydania manifestu lipcowego w Augustowie w kościele odprawiono mszę, w której uczestniczyli przedstawiciele miejscowych władz⁵⁵. Przebieg 2. rocznicy tego święta w Sokółce wyglądał następująco: „godz. 9.30 zbiórka W.P wszystkich urzędów, organizacji i kolejarzy. O godz. 10 odbyło się nabożeństwo w tut. kościele po którym przemarsz na rynek, gdzie odbył się wiec”⁵⁶. Podobnie wyglądał w tym mieście przebieg drugiej rocznicy dnia zwycięstwa⁵⁷. W związku z obchodem Święta Zwycięstwa w Białymstoku w 1946 r. Wojewoda Białostocki wydał zarządzenie dotyczące jego obchodów „...o godz. 7.45 zbiórka wszystkich pracowników przed gmachem Urzędu – skąd nastąpi odmarsz na plac zbiórki na Rynku Kościuszki celem wysłuchania nabożeństwa polowego...”⁵⁸ Inny zapis dotyczący tego święta sugerowałby, iż msza polowa była niechętnie widziana przez arcybiskupa Jałbrzykowskiego⁵⁹.

W latach 1948-1949 zaczęto ograniczać udział duchowieństwa we wszelkiego rodzaju uroczystościach. Udział w nich księży zaczęto oceniać negatywnie. Starosta Powiatowy Łomżyński był przeciwny, aby nabożeństwo zostało odprawiane z okazji Święta Ludowego⁶⁰. Uważał, „...że część ludności pójdzie do kościoła, druga część natomiast uda się z urzędów i organizacji na miejsce zbiórki, przez co zasadniczo rozbije się zbiórka na dwie części”⁶¹. Wspomniany starosta był w ogóle niezadowolony z przebiegu święta. Uczeń Krajewski bowiem, który wygłaszał referat o młodzieży chłopskiej, nie poruszył takich spraw jak „...wystąpienie antypolskie papieża „...zaś posłanka Garnarczykowa wygłaszając przemówienie do młodzieży nie poruszała zagadnień kleru”⁶². Podobnie negatywnie starosta Władysław Dymowski ocenił przebieg święta 3 maja w powiecie łomżyńskim. W dniu tym zostały zorganizowane „przez duchowieństwo kościelne

⁵¹ Tamże, sygn. 9, k. 61.

⁵² Tamże, k.57.

⁵³ APB, UWB, sygn. 334, k. 162.

⁵⁴ Białostocki Dziennik Wojewódzki (dalej BDW) 1946 r.; Nr 12, poz. 93.

⁵⁵ APB, UWB, sygn. 148 k. 50 v.

⁵⁶ APB, WUiP, sygn. 41, k. 69.

⁵⁷ Tamże, k. 51.

⁵⁸ APB, UWB, sygn. 9, k. 60.

⁵⁹ APB, WUiP, sygn. 7 k. 191.

⁶⁰ APB, UWB, sygn. 598, k. 6 i n.

⁶¹ Tamże, k. 6 v.

⁶² Tamże, k. 6.

przy usilnym poparciu nauczycielstwa szkół średnich i powszechnych pochody – procesje w wielu miejscowościach”⁶³. W procesjach wzięła udział znaczna część ludności, śpiewając pieśni religijne i wznosząc okrzyki „Niech żyje 3 maj”⁶⁴. Święto 9 maja w Białymstoku połączone było w 1948 r. z innym wydarzeniem. W tym dniu „...odbyła się sakra biskupia nowego sufragana diecezji. Sakry udzielił przybyły na tę uroczystość ks. Kardynał Hlond”⁶⁵.

W obchodach pierwszomajowych w Łomży w 1948 r. duchowieństwo nie wzięło udziału⁶⁶. Różnie wyglądała sytuacja w terenie. Proboszcz parafii Jedwabne „...udzielił sali parafialnej na akademię pierwszomajową, proboszcz parafii Rutki specjalnie skrócił nabożeństwo o pół godziny by udał się pochód. Natomiast inni księża odnieśli się do tego Święta biernie”⁶⁷. W sprawie obchodu pierwszomajowego w 1949 r. wszystkim obwιάzowały wytyczne zastępcy Kierownika Wydziału Organizacyjnego KC PZPR Antoniego Alstera. Ostrzegął on, że kler zmierza do utrudnienia obchodów pierwszomajowych poprzez całodzienne nabożeństwa, procesje itp., zwracając się o przesunięcie manifestacji na późniejszą godzinę⁶⁸. W tej sprawie jak podkreślił Alster „...nie należy iść na żadne ustępstwa”⁶⁹.

W latach 1948-1949 również władze zaprzęstały udziału w obchodach świąt religijnych. Wcześniej świętem, w którym tradycyjnie brały udział, było Boże Ciało. W sprawozdaniu sytuacyjnym z 1948 r. możemy przeczytać tylko, iż „Święto Bożego Ciała było obchodzone uroczystie na terenie tut. Województwa”⁷⁰. W 1949 r. wojewoda białostocki pisał, że obchód odbył się spokojnie „Niepożądanych wystąpień nie stwierdzono, poza wywieszeniem flag papieskich w niektórych miejscowościach. Winni pociągnięci zostali do odpowiedzialności”⁷¹. Niestety, nie wiadomo, jaka kara została im wymierzana. Na pewno dość surowo byli karani funkcjonariusze milicji za czynny udział uroczystościach kościelnych. Doświadczył tego komendant posterunku MO w Juchach. W 1948 r. na „...uroczystość Bożego Ciała zbudował ołtarz koło posterunku na którym umieścił dwa karabiny i czapkę milicyjną”⁷². Uchwałą nr 121 Wojewódzkiej Komisji Kontroli Partyjnej przy KW PZPR w Białymstoku został on 23 kwietnia 1949 r. wykluczony z PZPR⁷³. W uzasadnieniu uchwały podano, iż „...był pod wpływem kleru. Budował święte ołtarze, przy posterunku MO i trzymał wartość honorową przy grobie Chrystusa”⁷⁴.

⁶³ Tamże, k. 5.

⁶⁴ Tamże, k. 5.

⁶⁵ APB, UWB, sygn. 240, k. 26.

⁶⁶ Tamże, sygn. 598, k. 3 v.

⁶⁷ Tamże, sygn. 598, k. 22.

⁶⁸ APB, KW PZPR 33/V/10, k. 71.

⁶⁹ Tamże, k. 71.

⁷⁰ APB, UWB, sygn. 240, k. 14 v.

⁷¹ Tamże, sygn. 481, k. 15 v.

⁷² APB, KW PZPR, Uchwały WKKP rok 1950, nr 1-190, k. 235, a.n.

⁷³ Tamże, k. 234.

⁷⁴ Tamże, k. 234.

Święta kościelne były czasem wyrażania uczuć nie tylko religijnych, ale i patriotycznych. Zdarzało się to nie tylko 3 Maja. Co roku z okazji Święta Zmarłych w Kolnie na pomniku poległych żołnierzy z wojny 1919-1920 wypisywano hasła patriotyczne. W 1949 r. w nocy z 31 października na 1 listopada wysłano dwóch milicjantów, aby ukrócili ten proceder. Niestety, nie spisali się podczas służby. Nad ranem pojawił się na pomniku napis „Czyn zbrodni bolszewickiej”⁷⁵. Milicjanci zamalowali napis. Następnej nocy zaś dwóch ich kolegów powyrywało krzyże z tegoż pomnika⁷⁶. Dewastacje cmentarzy czy też może przyzwolenie na nią przez władze nie zawsze jednak były celowe. Czasem wynikały one z zaniedbania. Tak było w przypadku cmentarza w Sokółce w 1948r. Jako że był to cmentarz żołnierzy radzieckich, oskarżono o to bezpodstawnie ks. Wilczewskiego⁷⁷. Na cmentarzach często można było też zaobserwować konflikty władz z duchownymi. Szczególnie, gdy chodziło o sprawę pogrzebów dygnitarzy. Najgłośniejszą była chyba sprawa pogrzebu starosty łomżyńskiego Tadeusza Żeglickiego. Zginął on wraz z przewodniczącym Powiatowej Rady Narodowej w Łomży Stanisławem Tońskim oraz szoferem 7 sierpnia 1947 r. z rąk członków organizacji podziemnej⁷⁸. Jak wynika z pisma Wojewody Białostockiego, Stanisława Krupy, do Ministra Administracji Publicznej „...Biskup Łomżyński - Stanisław Łukomski - uzależnił eksportację zwłok przez księży katolickich, o ile w pogrzebie nie wezmą udziału sztandary Stronnictw Politycznych i wojsko z bronią. Również zakwestionował pochowanie Ob. Stanisława Tońskiego na cmentarzu katolickim, jako innowiercę”⁷⁹. Władze nie zgodziły się na to, w efekcie pogrzeb się odbył, z tym, że bez duchowieństwa, które przed bramą cmentarną „...wycofało się zupełnie z orszaku pogrzebowego”⁸⁰. Zapewne władze obawiały się w czasie tego zajścia jakiejś reakcji społecznej. Jak podkreślił jednak uspokajająco jeden z mówców na posiedzeniu KW PPR w Białymstoku „Reakcja nie była tak groźną jak spodziewano się”⁸¹. Postępowanie duchowieństwa bp. Łukomski wyjaśnił w orędziu do diecezjan. Odpis tego orędzia dołączył do listu protestacyjnego przesłanego do wojewody białostockiego. „Wprowadzono ...do pochodu religijnego oddział z karabinami i przywódcy partyj politycznych kilkakrotnie wprowadzali swoje świeckie sztandary, przeciwko czemu ks. Infułat musiał protestować. Wreszcie wbrew prawu kościelnemu i wyraźnemu mojemu zastrzeżeniu z powołaniem się także na kary, przewidziane w ustawie państwowej, wprowadzono zwłoki także innowiercy na nasz poświęcony cmentarz katolicki i pochowano je wspólnie. Duchowieństwo, widząc wprowadzenie zwłok owego innowiercy na cmentarz katolicki, musiało zaniechać dalszych czynności religijnych”⁸². Władza ze swojej strony szeroko opisywała to zdarzenie w prasie. Na łamach Robotnika

⁷⁵ APB, KW PZPR, sygn. 33/V/10, k. 131.

⁷⁶ Tamże, k. 131.

⁷⁷ APB, UWB, sygn. 597, k. 22 i nn.

⁷⁸ Tamże, sygn. 516, k. 1 i nn.

⁷⁹ Tamże, k. 4.

⁸⁰ Tamże, sygn. 516, k. 18.

⁸¹ APB, KW PPR, sygn. 2, k. 276.

⁸² APB, UWB, sygn. 516, k. 25 i n., KW PPR, sygn. 36, k. 15.

artykuł poświęcony temu wydarzeniu nosił podtytuł *Dygnitarz kościelny w roli agitatora*⁸³. Do konfliktów dochodziło nie tylko na terenie diecezji łomżyńskiej. Podobny problem wystąpił przy pogrzebie pracownika Państwowych Zakładów Przemysłu Wełnianego w Białymstoku. Ksiądz proboszcz parafii Dojlidy „...zabronił kategorycznie pogrzebienia zwłok na cmentarzu ogólnym, a kazał wykopać grób za rowem, tam gdzie są pochowani samobójcy”⁸⁴. Zatargi zdarzały się także podczas powtórnego pogrzebu ekshumowanych zwłok. Jak donosi Starosta Powiatowy Augustowski w piśmie do Wojewody Białostockiego z dn. 9 kwietnia 1946 r. „...tutejszy ks. Dziekan Chojnowski nie zgadza się na przemówienia przedstawicieli na cmentarzu”⁸⁵.

Księża zabierając głos podczas żałobnych uroczystości mówili często o sprawach drażliwych. Podczas pogrzebu pracownika Urzędu Bezpieczeństwa z Mińska Mazowieckiego w maju 1946 r. ks. Lewczuk, żegnając zmarłego, mówił o bratobójczych walkach, które ogarnęły Polskę. Podkreślił, że widzi się ofiary tylko jednej strony. Nie mówi się tych „...co są zabić po lasach i polach, co mają powybijane zęby i połamane kości...” oraz siedzą w więzieniach⁸⁶. W czasie mszy świętej, która odbyła się w tej miejscowości w trzecią rocznicę bitwy pod Lenino, miejscowy ksiądz zaczął kazanie od omówienia trudu, jaki ponieśli kościuszkowcy na szlaku bojowym od Lenino do Berlina. Kazanie zakończył za to słowami „...zabrali nam ziemie wschodnie, boli nas to wszystkich Polaków”⁸⁷.

Władze zaś przywiązywały wagę do słów płynących z ambony. Starano się, aby była ona tubą propagandową rządu. Stąd też namawiano duchownych, aby poruszali kwestie świadczeń rzeczowych, udziału w referendum (o czym zostało już powiedziane) czy też różnego rodzaju zbiórek⁸⁸. Na pewno życzliwie traktowano takich księży, jak np. z Kalinowa za to, że w miarę swych możliwości stara się iść na rękę władzom administracji „...ogłaszając z ambony komunikaty i wzywając wiernych do wypełniania nałożonych obowiązków”⁸⁹. Ksiądz ten jednak stanowił odstępstwo od reguły, którą było głoszenie treści godzących we władze czy też wszelkiego rodzaju aktywistów. W sprawozdaniu sytuacyjnym Wydziału Społeczno – Politycznego za październik 1946 r. możemy wyczytać: „Działalność kleru najlepiej określa słynne wystąpienie księdza w powiecie bielskim przeciwko działalności Ligi Kobiet, które spowodowało postradanie życia przedstawicielki tej organizacji ...”⁹⁰ W początkowym przynajmniej okresie w sprawie kazań władze interweniowały u zwierzchników kościelnych. Tak było w przypadku ks. Lewczuka i jego antysemitki - według władz - kazania wygłoszonego w dniu 9 września 1945 r.⁹¹ Można zadać pytanie, skąd znano treść kazań. Czasami prze-

⁸³ APB, UWB, sygn. 516, k. 36.

⁸⁴ UWB, sygn. 684, k. 13.

⁸⁵ Tamże, k. 27.

⁸⁶ APB, KW PPR, sygn. 36, k. 5.

⁸⁷ Tamże, k. 9; UWB, sygn. 483, k. 200.

⁸⁸ APB, UWB, sygn. 684, k. 24 i n.

⁸⁹ Tamże, sygn. 670 k.10

⁹⁰ Tamże, sygn. 483, k. 200.

⁹¹ Tamże, sygn. 668, k. 4.

kazywali je „wierni”, pisząc anonimy do władz. W aktach możemy natrafić na taki materiał. Osoba podpisująca się Przyjaciół donosiła w anonimie przesłanym do wojewody o sytuacji panującej w Starosielcach wspominając o księdzu z tej parafii „...który w swych kazaniach docina pod adresem rządu i demokracji”⁹². Ludzie potrafili nawet zdawać relację ze spowiedzi, przykładem może być jedna z pracownicy Wydziału Społeczno – Politycznego⁹³.

Czytając jednak dokładne, niemal stenograficzne fragmenty kazań, w których odnoszono się wrogo do ówczesnej rzeczywistości trudno nie odnieść wrażenia, że pochodzą one w większości od pracowników Urzędu Bezpieczeństwa⁹⁴. Świadczą zresztą o tym pisma przewodnie dołączone do materiału archiwalnego, jak i kryptonimy informatorów⁹⁵. Niepokój u władz budziły szczególnie kazania wygłaszane przy okazji misji, podczas których ostro i bezceremonialnie krytykowano ówczesną rzeczywistość⁹⁶. Niezadowolenie wywoływały również pieśni kościelne, szczególnie kiedy śpiewano „Boże coś Polskę” „...z silnym podkreśleniem Ojczyźnie wolność racz nam wrócić Panie”⁹⁷. Na naradzie aktywu PPR i PPS w 1946 r. jeden z mówców zwrócił na to uwagę podkreślając, iż już czas „...by zaprzestano śpiewać w kościołach wolność racz nam wrócić Panie”⁹⁸. Szczególnie niezadowolenie budził fakt, że jak to podkreślono w jednym ze sprawozdań WUiP w Białymstoku - słowa te często były śpiewane również przez młodzież szkolną⁹⁹. Młodzież bowiem brała masowo udział w nabożeństwach, udział uczniów można było zaobserwować również podczas wszelkiego rodzaju procesji¹⁰⁰. Kościół w latach 1944-1948 miał dość duże możliwości oddziaływania na dorastające pokolenie. Jak można wyczytać w materiałach za rok szkolny 1947/1948 dotyczących Publicznej Szkoły Powszechnej w Rafałowie, rok szkolny rozpoczynano tam oficjalnie mszą. Młodsze klasy zwalniane były z zajęć na czas spowiedzi czy też wtedy, kiedy przystępowały do komunii świętej¹⁰¹. Uczniowie mogli swobodnie wysłuchiwać nauk rekolekcyjnych. Dni te wolne były tradycyjnie od zajęć.

Religia była jednym z przedmiotów szkolnych. Nauczali jej najczęściej księża. Niektórzy z nich na lekcjach dość ostro atakowali ustrój komunistyczny. Zapewne liczyli na lojalność uczniów, wierząc, że słowa ich nie wydostaną się poza sale lekcyjne. Ks. Zalewski na jednej z lekcji religii powiedział „...myślę, że nie doniesie o tym nikt z was, gdyż sądzę, że nie ma takiego w klasie, to tylko w Rosji

⁹² APB, UWB, sygn. 523 k. 4.

⁹³ Tamże, sygn. 668, k. 17.

⁹⁴ Tamże, k. 18, 23 i nn.

⁹⁵ Tamże, k. 21, KW PPR sygn. 36 dz. cyt.

⁹⁶ APB, KW PPR, sygn. 36 k. 25 i nn.; UWB sygn. 668, k. 19 i nn.

⁹⁷ APB, UWB, sygn. 668, k. 23 i 26.

⁹⁸ APB, WUiP, sygn. 7, k. 13.

⁹⁹ Tamże, sygn. 7, k. 40.

¹⁰⁰ APB, UWB, sygn. 668, k. 20.

¹⁰¹ APB, Inspektorat Szkolny w Białymstoku 1944-1950 (dalej ISB), sygn. 22, k. 12 i n.

w każdej klasie jest szpicel”¹⁰². Jak bardzo się mylił, może świadczyć fakt, że tę, jak i wiele innych (nie tylko zresztą jego) wypowiedzi znały władze¹⁰³.

Nic też dziwnego, iż autor dokumentu *Kler katolicki* narzeka, iż „...kler wzmógł swą pracę ...na odcinku młodzieży wykorzystując w tym celu największej ambony i na lekcjach religii w szkole”¹⁰⁴.

Oprócz szkoły na młodzież oddziaływały również organizacje czy stowarzyszenia religijne. Niestety, dokumenty przechowywane w tutejszym Archiwum nie wiele o nich mówią. W zasadzie szczegółową dokumentację na ten temat Wydział Społeczno - Polityczny zaczął gromadzić w 1948 r. W piśmie, jakie wystosował do starostw powiatowych woj. białostockiego zostało zaznaczone, iż do stowarzyszeń młodzieżowych o charakterze religijnym należy zaliczyć m.in: Sodalicję Mariańską, Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Męskiej i Żeńskiej¹⁰⁵. Niestety, odpowiedzi spływające ze starostw do Wydziału Społeczno-Politycznego nie zawierają zbyt wiele materiału dotyczącego stowarzyszeń. Starosta Powiatowy Gołdapski stwierdził, iż na terenie powiatu takie stowarzyszenia nie istnieją¹⁰⁶. Podobnej odpowiedzi udzielił Starosta Powiatowy Olecki¹⁰⁷. W miarę dokładne dane dotyczące Sodalicji Mariańskiej przesłał Starosta Powiatowy Grajewski. Według jego danych w samym Grajewie Sodalicja Mariańska Żeńska liczyła 150 osób, Sodalicja Mariańska Męska zaś 78 osób. Większość z tej liczby to uczniowie gimnazjum¹⁰⁸. Fakty dotyczące Sodalicji Mariańskiej możemy wyczytać również w charakterystykach parafii pow. grajewskiego. W parafii Grabowo chociażby „Rozwijał się pomyślnie Z.W.M., lecz teraz ksiądz młodzież opanował i organizuje ją do Sodalicji Mariańskiej”¹⁰⁹. W większości charakterystyk parafii pow. sokólskiego z 1949 r. zostało również stwierdzone, iż działa tam Sodalicja Mariańska czy Kółko Ministrantów¹¹⁰.

Z akt wynikałoby, iż Sodalicja Mariańska, mimo że w większości obejmowała młodzież szkolną, to na terenie szkoły, przynajmniej w niektórych powiatach nie miała większego oddziaływania. W sprawozdaniu sytuacyjnym Starostwa Powiatowego Wysoko Mazowieckiego z listopada 1948 r. możemy przeczytać iż „na terenie szkolnictwa średniego wpływy Sodalicji prawie, że nie istnieją dzięki uświadamiającej interwencji partii i organizacji społecznych”¹¹¹.

Przynależność do organizacji katolickich była na pewno dodatkową okolicznością obciążającą w przypadku tych, którzy popadli w konflikt z prawem. Mógł o tym się przekonać jeden z uczniów Gimnazjum i Liceum Przemysłu Drzewnego w Łomży. Głównym z zarzutów, za jakie odpowiadał przed Wojskowym Sądem

¹⁰² APB, KW PPR, sygn. 36, k.32.

¹⁰³ Tamże, k.31 i nn.

¹⁰⁴ Tamże, k.31.

¹⁰⁵ UWB, sygn. 666, k.11.

¹⁰⁶ Tamże, k. 88.

¹⁰⁷ Tamże, k.164.

¹⁰⁸ Tamże, k.110.

¹⁰⁹ Tamże, k.96.

¹¹⁰ UWB, sygn. 671, k.53 i nn.

¹¹¹ UWB, sygn. 283, k. 29.

Rejonowym w Białymstoku był fakt, iż w okresie od jesieni 1948 r. do wiosny 1949 r. na terenie szkoły „...czynił przygotowania zmierzające w dalszej konsekwencji do obalenia przemocą istniejącego ustroju Państwa Polskiego przez rozpowszechnianie fałszywych wiadomości o charakterze politycznym”¹¹². Okolicznościami, które go obciążały był fakt, iż jak zeznał jeden ze świadków „...należał do związku klerykalnego pod nazwą Sodalicja Mariańska i ZHP”¹¹³. Inny ze świadków przypomniał sobie, iż oskarżony podśpiewywał „Kiedy ranne wstają zorze, Hitler zabrał nam Pomorze, Stalin zabrał cały Wschód i cała Polska jest kaput”¹¹⁴. Dodatkowo w czasie rewizji u niego znaleziono przesłany przez ciotkę z USA „biuletyn klerykalny”¹¹⁵.

Przeciwwągi dla Sodalicji Mariańskiej miał być zapewne Związek Młodzieży Polskiej. Organizacja ta tradycyjnie była traktowana przez Kościół jako wroga siła, jej członków często zaś piętnowano. Być może wpłynęło to hamująco na rozwój organizacji. 21 grudnia 1948 r. w Szyszkach (pow. Sokółka) odbyło się zebranie koła ZMP. W czasie dyskusji starano się pogodzić „...dwie ideologie ZMP i kościoła katolickiego”. Jak stwierdził przewodniczący koła: „Ta sprawa się nie udała bo do tego dołączyło się jeszcze powiadomienie Arcybiskupa naszej diecezji, że członek związku walczący z klerem, a przeto i z religią będzie pozbawiony wszelkich obsłóg kościelnych. My katolicy nie możemy na to pod żadnym względem się zgodzić. Wobec powyższego postanowiliśmy rozwiązać koło istniejące w naszej wsi”¹¹⁶.

Być może podobne dylematy miała jedna z członkiń ZMP w Białymstoku zatrudniona w charakterze maszynistki w Polskim Związku b. Więźniów Politycznych w Zarządzie Okręgu Wojewódzkiego w Białymstoku¹¹⁷. Napisała ona kilka anonimów o treści „Więc wy Z.M.P-owcy myślicie, że Polska zginęła, że teraz będziemy 17 republiką ZSRR - Nie! Polska istnieje – istnieje w nas młodzieży... – My istniejemy ! My chcemy Boga, kościoła i wiary, my chcemy Polski! Bóg wysłucha Nas, bo Wy w Boga nie wierzycie!”¹¹⁸. Dwa anonimy wysłała do Wojewódzkiego i Miejskiego Zarządu ZMP w Białymstoku¹¹⁹.

Szczególną aktywność ZMP przejawiał na terenie szkół. Problem ten został nawet poruszony w piśmie Komisji Głównej Episkopatu Polski do rządu. Możemy tam przeczytać, iż ZMP ma „...charakter wybitnie antyreligijny, na zebraniach młodzież jest usposabiana wrogo do religii z pogwałceniem sumień nieletnich... Młodzież katolicka jest gwałtem skłaniana do wstępowania do ZMP pod groźą utracenia możliwości wyższych studiów”¹²⁰.

¹¹² APB, Wojskowy Sąd Rejonowy w Białymstoku 1944-1956 (dalej WSR), sygn. Sr 31/50, k. 93.

¹¹³ Tamże, k. 34.

¹¹⁴ Tamże, k. 26.

¹¹⁵ Tamże, k. 17 i n.

¹¹⁶ APB, KW PZPR, sygn. 33/V/10, k. 22.

¹¹⁷ APB, Sąd Wojewódzki w Białymstoku 1949-1964, sygn. akt K 134/49, k. 4.

¹¹⁸ Tamże (dowody rzeczowe).

¹¹⁹ Tamże, k. 5.

¹²⁰ APB, KW PZPR, sygn. 33/V/10, k. 77.

Zapewne istniały szkoły szczególnie katolickie, na terenie których ZMP nie mogła przejawiać większej aktywności, a nawet zaistnieć. Przewodniczący Powiatowego Zarządu ZMP w Sokółce próbował takie koło założyć w gimnazjum w Różanymstoku. „...koła założyć nie udało się, gdyż dyrektor Gimnazjum katecheta (gimnazjum pod opieką kleru) sprzeciwił się, a z nim i młodzież ...”¹²¹

Dla odmiany dość silne koło ZMP istniało w gimnazjum ogólnokształcącym w Bielsku Podlaskim. Członkowie koła często przeciwstawiali się na lekcjach religii „...bzdurom jakie opowiada katecheta”¹²².

Z okazji choinki, która odbyła się w tej szkole 16 stycznia 1949 r., rozdawano uczniom prezenty. Sowiecie obdarzono również członków ZMP. Jeden otrzymał w prezencie czerwony krawat i portret Marksa, inny broszurkę o statucie PPR i kieliszek. Trzeciemu do prezentu dołączono kartkę z następującą treścią „... posyłam ci mój drogi Chłopcze trochę mąki, abys choć trochę osypał nią swą czerwoną skórę”¹²³. O przygotowanie prezentów oskarżono nauczyciela religii, ks. Wacława Łozowskiego¹²⁴. Do konfliktów między katechetami a ZMP dochodziło też na terenie innych szkół. W *Ocenie pracy nauczycieli Państwowego Liceum Pedagogicznego w Białymstoku* możemy przeczytać iż „...w roku szkolnym 1948/49 była akcja prefekta ks. Syczewskiego przeciwko Z.M.P.”¹²⁵.

Władze wynalazły prosty i skuteczny sposób, który stopniowo wygaszał konflikty pomiędzy duchownymi a aktywistami młodzieżowymi na terenie szkoły. Zaczęto ograniczać ilość nauczycieli religii. Przeglądając akta przechowywane w zasobie białostockiego Archiwum trzeba stwierdzić, iż osób duchownych uczących religii nie było zbyt dużo.

W *Wykazie nauczycieli publicznych szkół powszechnych m. Białegostoku z 1944 r.* możemy przeczytać, iż na terenie miasta było zatrudnionych jedynie 5 katechetek¹²⁶. W *Spisie nauczycieli pow. białostockiego* ze stycznia 1946 (bez miasta Białegostoku) wśród 396 nauczycieli znajdowało się 10 księży¹²⁷. W 1947 r. liczba ich się zmniejszyła. W dokumencie z października tego roku w pow. białostockim (bez miasta Białegostoku) wymieniono jedynie 7 prefektów¹²⁸. Mała ilość księży nie oznacza jednak, że stanowili oni nikły procent grona nauczycielskiego danej szkoły. W Publicznej Szkole Powszechnej w Czarnej Wsi Stacja w roku szkolnym 1947/48 na 455 uczniów (12 klas) było zatrudnionych 12 nauczycieli, wśród nich jeden ksiądz, Antoni Kruk¹²⁹.

Mówiąc o księżach prefektach nie należy zapominać, iż często uczyli oni w kilku szkołach. Ks. prefekt Wacław Chilmon z parafii w Szudziałowie w 1950 r. uczył w szkołach powszechnych w: Babikach, Suchenicach, Talkowszczyźnie i

¹²¹ Tamże, k. 22.

¹²² Tamże, k. 23.

¹²³ Tamże, k. 23; KW PPR, sygn. 36 k. 39.

¹²⁴ APB, KW PZPR, sygn. 33/V/10, k. 23; KW PPR, sygn. 36, k. 39.

¹²⁵ APB, Kuratorium Okręgu Szkolnego w Białymstoku 1944-1950 (dalej KOSB), sygn. 85, k. 5.

¹²⁶ APB, ZMB, sygn. 156, k. 50 i nn.

¹²⁷ APB, ISB, sygn. 3, k. 3 i nn.

¹²⁸ APB, UWB, sygn. 670, k. 7.

¹²⁹ APB, Gminna Rada Narodowa w Czarnej Wsi 1944-1954, sygn. 19, k. 2.

Kozłowym – Ługu¹³⁰. Podobnie przedstawiała się sytuacja z księżmi zatrudnionymi w mieście. W roku szkolnym 1949/50 ks. Serafin Franciszek z Białegostoku miał 23 godzin zajęć w Publicznej Średniej Szkole Zawodowej Męskiej i 16 godzin w Publicznej Średniej Szkole Zawodowej Żeńskiej. Ks. Józef Broniewski z Suwałk był zatrudniony w pięciu szkołach. W sumie miał 33 godziny zajęć tygodniowo¹³¹.

W roku 1947 r. zaczęto dzielić księży, a co za tym idzie również prefektów, na lojalnych i przeciwników ustroju. W liście imiennej księży katolickich pracujących w powiecie bielsko – podlaskim z listopada 1947 r. czerwoną kredką (oznaka lojalności) podkreślono jedynie jednego prefekta¹³².

W roku szkolnym 1948/49 zaczęły się zwolnienia księży ze szkół. Jak wynika z pisma I sekretarza KW PZPR w Białymstoku, zarządzeniem Kuratora Szkolnego Białostockiego z dnia 24 marca 1949 r. na terenie woj. białostockiego zwolniono 5 księży. Z prefektów białostockich zwolniono wtedy księży Aleksandra Syczewskiego i Antoniego Zalewskiego. Jak donosi we wspomnianym piśmie Mieczysław Tureniec: „oprócz ww. są rozpracowywane materiały w stosunku do innych księży prowadzących wrogą działalność na terenie szkolnictwa”¹³³. Masowe zwolnienia księży ze szkół nastąpiły jednak w latach pięćdziesiątych. Zapewne w jakimś stopniu decydował o tym udział księży w akcjach na rzecz pokoju. Szczególnie chodziło o niechęć duchownych do podpisywania Apelu Sztokholmskiego¹³⁴. Trudno jednak stwierdzić, czy był to czynnik decydujący. W Wykazie księży prowadzących wykłady religii na terenie powiatu łomżyńskiego sporządzonym przez PPRN w Łomży przy każdym księdzu, który nie podpisał wspomnianego apelu istnieje sugestia, iż należałoby go zwolnić ze szkoły. Podobne jednak wnioski występują przy nazwiskach niektórych księży, którzy podpisali wspomniany apel¹³⁵. Dla odmiany w charakterystykach prefektów, jakie zostały sporządzone przez Kierownika Referatu Społeczno-Administracyjnego, mimo uwag, że dany ksiądz nie podpisał Apelu Sztokholmskiego, widnieje sugestia, aby nie zwalniać go ze szkoły¹³⁶.

Księża, którzy szczególnie „podpadli władzy” musieli raczej na dłuższy czas, jeśli nie na zawsze, pożegnać się z pracą w szkolnictwie. Świadczą o tym pisma, jakie dotarły z Ministerstwa Oświaty do Kuratorium Okręgu Szkolnego Białostockiego w 1949 r. Zabrania się w nich bez zgody wymienionego ministerstwa zatrudniania w szkole ks. Tadeusza Szkarłata (wcześniej nauczyciel religii w Publicznej Średniej Szkole Zawodowej w Szczecinie) i ks. Edwarda Mikołujana (wcześniej nauczyciel religii w Państwowym Gimnazjum i Liceum w Zamościu)¹³⁷.

¹³⁰ APB, PWRN, sygn. tymcz. 24, k. 133.

¹³¹ APB, KW PZPR, sygn. 33/V/10, k. 138.

¹³² APB, UWB, sygn. 670, k. 9 i n.

¹³³ APB, KW PZPR, sygn. 33/V/10, k. 68.

¹³⁴ APB, PWRN, sygn. tymcz. 27, k. 32.

¹³⁵ Tamże, sygn. tymcz. 24, k. 93 i n.

¹³⁶ Tamże, sygn. tymcz. 24, k. 42.

¹³⁷ APB, KOSB sygn. 1 k. 147 i nn.

Prefekci zasiadali również w składach Państwowych Komisji Egzaminacyjnych powołanych dla przeprowadzenia egzaminów dojrzałości¹³⁸. Wynikało to z faktu, iż jednym z przedmiotów zdawanym na tym egzaminie była religia¹³⁹. Trwało to zapewne do roku szkolnego 1947/48. W spisie przedmiotów i egzaminatorów z 1949 r. takie dane już nie występują¹⁴⁰.

Trudno orzec, jaki zakres wiedzy obowiązywał na egzaminie. Zapewne nie żądano od uczniów „zbyt wiele”. Zdarzały się też i takie sytuacje, że w ogóle odstępowano od ich „przepytywania”. W protokole ustnych egzaminów maturalnych, które odbyły się w 1946 r. w Państwowym Gimnazjum i Liceum w Siemiatyczach możemy przeczytać, iż „...obecny stale ks. J. Kruhliński...wszystkich abiturientów zwolnił z egzaminu religii”¹⁴¹.

Ze względu na to, iż na terenie działalności Kuratorium Okręgu Szkolnego Białostockiego znajdowało się kilka diecezji, w województwie białostockim władze kościelne nie wyznaczyły jednego wizytatora nauki religii. Z ramienia Archidiecezji Wileńskiej w marcu 1946 r. stanowisko to objął ks. Stanisław Czyżewski. Mógł on jednak przeprowadzać wizytacje jedynie w białostockim i sokólskim powiecie¹⁴².

Przełom lat czterdziestych i pięćdziesiątych, to czas nie tylko redukcji nauczycieli religii, ale również wymiany kadry pedagogicznej. Pracę nauczycieli miano oceniać pod względem postawy ideologicznej i stanu upartyjnienia. Na trzecim dopiero miejscu znajdowały się kwalifikacje zawodowe¹⁴³. Z upartyjnieniem nauczycieli (nawet religii) w niektórych przynajmniej powiatach woj. białostockiego nie było chyba kłopotu.

I Sekretarz KP PZPR w Olecku na początku 1949 r. sporządził *Wykaz nauczycieli członków PZPR w pow. Oleckim uczących religii*. Na wykazie widnieje 11 nazwisk¹⁴⁴.

Problem nauczania religii w szkole był często poruszany przez władze partyjne. Na posiedzeniu plenarnym KW PPR w Białymstoku odbytym w dniu 16 maja 1947 r. tow. Dumański ostrzegał, iż kler „...stara się jeszcze bardziej wziąć pod swój wpływ młodzież, ostatnio posunął się tak daleko, że zagraża młodzieży szkolnej”¹⁴⁵. Również tow. Wojtych omawiał „...sprawę szkolnictwa i wrogiego działania kleru” przestrzegał jednak, że „...nie należy prowadzić wojny z kościołem, lecz wpływać na nauczycielstwo i poprzez naszych towarzyszy”¹⁴⁶.

Sprawy nauczania religii omawiano także podczas posiedzenia plenarnego KW PPR w Białymstoku w dniu 16 października 1947 r. Jeden z mówców stwierdził wówczas: „w szkołach zagadnienie religii musi inaczej wyglądać. Nie wolno

¹³⁸ Tamże, sygn. 61, dz. cyt..

¹³⁹ Tamże, sygn. 11, k. 3 i n.

¹⁴⁰ Tamże, sygn. 61, k. 139.

¹⁴¹ Tamże, sygn. 61, k. 139.

¹⁴² Tamże, sygn. 8, k.15.

¹⁴³ Tamże, sygn. 85, k. 1.

¹⁴⁴ APB, KW PZPR, sygn. 33/V/10, k. 34.

¹⁴⁵ APB, KW PPR, sygn. 2, k. 249.

¹⁴⁶ Tamże, k. 254.

dzieci zmuszać, aby nie chodzili do kościoła, gdyż będą szykanowani przez księży i reakcyjnych nauczycieli. Trzeba tak postawić zagadnienie, aby dzieci w szkole nie uczyli się religii i za to nie byli szykanowani”¹⁴⁷. Cel ten można było osiągnąć jedynie poprzez stopniowe usuwanie lekcji religii.

Służyły temu szkoły Towarzystwa Przyjaciół Dzieci, w których przedmiot ten w ogóle nie obowiązywał. W Białymstoku pierwszą szkołą świecką TPD otwarto z początkiem 1949 r. Z biegiem czasu powstały następne. Starano się forsować rozwój placówek tego rodzaju, gdyż były one „...silniej związane z ideologią socjalistyczną niż reszta szkół”¹⁴⁸. Ministerstwo oświaty ze względu na fakt, iż szkoły TPD prowadziły pożyteczną pracę w dziedzinie wychowania ideologicznego, zalecało kuratoriom ścisłą współpracę ze wspomnianym towarzystwem i udzielanie mu „...jak najdalej idącej pomocy”¹⁴⁹. Tworzenie szkół świeckich spotykało się czasem z oporem duchownych. Proboszcz parafii w Gródku podczas kazania oświadczył, że „...pozbawi pociechy religijnej i wykluczy z opieki i usług kościelnych wszystkich kto dobrowolnie zapisał dziecko do szkoły świeckiej w Gródku”. Za słowa te został przez kuratorium odwołany ze stanowiska nauczyciela religii, gdyż - jak uzasadniano - przyczynił się „...swoim postępowaniem do zaniechania otwarcia szkoły świeckiej w Gródku, wprowadzając antagonizmy pomiędzy ludnością”¹⁵⁰.

Szkoły świeckie tworzone, przynajmniej w teorii, dla dzieci „bezwyznaniowych”, wychowywanych w duchu ateizmu. Niestety, na podstawie oficjalnych dokumentów trudno orzec, jak dużo ich było. Dane dotyczące tego zjawiska trudno ustalić. Pod koniec lat czterdziestych z dokumentów usunięto bowiem rubrykę dotyczącą wyznania. Sądząc jednak z nielicznych materiałów, jakie zachowały się w zasobie Archiwum, uczniów „bez wyznania”, przynajmniej na terenie wiejskim była znikoma ilość. Z *Wykazu dzieci które uczęszczały do szkoły w Gródku w roku szkolnym 1949/50 według wyznań* wynika, że 100 % uczniów było wierzących. Ze względu na specyfikę terenu przeważało, oczywiście, wyznanie prawosławne¹⁵¹.

Upowszechnianiu ideologii socjalistycznej służyła też niewątpliwie odpowiednio dobrana literatura marksistowska, którą masowo wprowadzano do bibliotek, wycofując z niej książki wydane w okresie międzywojennym. Tylko jeden *Wykaz książek podlegających niezwłócznemu wycofaniu* sporządzony w 1948 r. zawiera ponad pięćset pozycji¹⁵². Wśród nich znalazły się również książki dotyczące zarówno prześladowań religii katolickiej przez władze radzieckie (Cullagh Fr. M – *Prześladowanie chrześcijaństwa przez bolszewizm rosyjski*)¹⁵³, jak i mówiące o traktowaniu polskich księży w ZSRR (Mioduszewski J. – *Wrażenia z*

¹⁴⁷ Tamże, k. 276.

¹⁴⁸ APB, ZMB, sygn. 155, k. 3.

¹⁴⁹ APB, KOSB, sygn. 86, k. 3.

¹⁵⁰ APB, UWB, sygn. 668, k. 30.

¹⁵¹ APB, Gminna Rada Narodowa w Gródku 1944-1954, sygn. 21, k. 1.

¹⁵² APB, Wojewódzka Rada Narodowa w Białymstoku 1944-1950 (dalej WRN), sygn. 307, k.52 i nn.

¹⁵³ Tamże, k. 52, poz. 57.

procesu arcybiskupa Cieplaka w Moskwie w 1923 r.)¹⁵⁴. Umieszczenie tych pozycji należy tłumaczyć zapewne kontekstem politycznym. Trudno jednak dopatrzeć się takowego w książkach *Małżeństwo* – ks. Kazimierza Bisztyga T.J. czy też *Kościół i klasztor OO. Bernardynów w Łęczycy*¹⁵⁵.

Ograniczenia w nauczaniu religii nie dotyczyły placówek oświatowo - naukowych będących własnością Kościoła. W *Wykazie zakładów wyznaniowych 1948-1950* wymieniono następujące takie placówki: Prywatne Żeńskie Gimnazjum Krawieckie w Bielsku Podlaskim, prowadzone przez Zgromadzenie Córek Najświętszego Serca Marii w Nowym Mieście nad Pilicą, Szkoła ogólnokształcąca stopnia licealnego Towarzystwa Salezjańskiego w Różanymstoku oraz dwa seminaria: Seminarium Duchowne w Łomży, oraz Seminarium Duchowne Wyższe w Białymstoku¹⁵⁶. Dodać do tego trzeba Szkołę Organistowską mieszczącą się w Białymstoku przy ul. Rynek Kościuszki 2. Ze względu jednak na zakusy miejscowych władz na budynek, w którym mieściła się ta szkoła, w zasadzie nie rozpoczęła ona normalnego toku nauczania¹⁵⁷.

Oprócz szkół Kościół prowadził również placówki opiekuńczo - wychowawcze. Część z nich rozpoczęła działalność jeszcze w 1944 r. Przykładem może tu być Przedszkole SS. Misjonarek Św. Rodziny. Jak wynika z pisma z grudnia 1944 r. zatrudnionych w nim było 12 osób, które sprawowały opiekę na 101 dziećmi w wieku od 2 do 7 lat¹⁵⁸. Sprawozdanie sytuacyjne z działalności wydziału opieki społecznej na terenie woj. białostockiego z marca 1945 r. mówi o następujących placówkach: Zakład Wychowawczy dla Dziewcząt Nr 1 w Supraślu – pod kierownictwem SS. Szarytek, Sierociniec Miejski Nr 2 w Białymstoku pod kierownictwem SS. Misjonarek, Zakład Wychowawczy Nr 3 dla Chłopców w Supraślu pod kierownictwem ks. ks. Salezjanów, Miejski Przytułek Nr 4 „Dobrego Pasterza” w Białymstoku – pod kierownictwem SS. Pasterzanek, Dom Starców przy kościele Św. Rocha - pod kierownictwem SS. Misjonarek¹⁵⁹. Z biegiem czasu powstawały następne. Jak wynika z pisma Wydziału Społeczno – Politycznego Urzędu Wojewódzkiego w Białymstoku do Ministerstwa Administracji Publicznej Departamentu Wyznaniowego z dn. 24 marca 1949 r., na terenie woj. białostockiego znajdowały się następujące zakłady opiekuńczo wychowawcze „prowadzone przez wyznanie rzymsko – katolickie”: pow. augustowski – jeden dom starców, dwa domy dziecka; pow. białostocki (bez miasta Białegostoku) – jeden dom dziecka; pow. łomżyński – jeden zakład opieki całkowitej dla dorosłych; pow. sokólski – jeden dom dziecka; pow. suwalski – jeden dom dziecka, jeden przytułek dla starców; miasto Białystok – siedem placówek różnego rodzaju prowadzonych przez Caritas¹⁶⁰.

¹⁵⁴ Tamże, k. 54, poz. 252.

¹⁵⁵ Tamże, k. 62, poz. 2,3.

¹⁵⁶ APB, UWB, sygn. 674, k.2.

¹⁵⁷ APB, UWB, sygn. 2369 dz. cyt.; KW PZPR, sygn. 33/V/10, k. 26 i nn.

¹⁵⁸ APB, ZMB, sygn. 156, k. 58 i n.

¹⁵⁹ APB, UWB, sygn.135, k. 197 i nn.; sygn. 142, k. 104 i nn.

¹⁶⁰ Tamże, sygn. 674, k. 2.

W miarę pogarszania się stosunków na linii państwo – Kościół coraz bardziej negatywnie oceniano pracę wymienionych ośrodków. W Jedności Narodowej z dn. 18 maja 1946 r. ukazał się artykuł pod tytułem *Uśmiechnięte twarze z Domu Dziecka*, w którym w samych superlatywach opisano pracę księży Salezjanów w domu dziecka w Supraślu¹⁶¹. W 1949 r. zdziwienie jednego z towarzyszy wzbudził już fakt, iż „dzieci oddaje pod nadzór OO. Salezjanów”¹⁶². W następnym roku uznano, że sprawą tego ośrodka powinna zająć się Najwyższa Izba Kontroli. NIK wykrył oczywiście szereg uchybień. Jak można przeczytać w aktach *Kontroli Domu Dziecka Księża Salezjanów w Supraślu–1950 r.* „gospodarka Zakładu była prowadzona destrukcyjnie i należy przypuszczać iż księża Salezjanie kosztem Zakładu czerpali zyski na swoją korzyść”¹⁶³.

Przełom lat czterdziestych i pięćdziesiątych to czas nie tylko szykan i zamykania katolickich ośrodków opiekuńczo – wychowawczych. Niechętnie patrzono również na osoby duchowne zatrudnione w tego typu instytucjach. W sierpniu 1949 r. przewodniczący Rady Zakładowej oraz Związków Zawodowych w Fabryce Suchej Destylacji Drewna Lasów Państwowych w Hajnówce, w piśmie wystosowanym do KW PZPR w Białymstoku, protestowali przeciwko zatrudnieniu w zakładowym przedszkolu zakonnicy. W imieniu załogi wspomniani działacze oświadczyli, że nie życzą sobie „...aby takowe wychowywały nasze dzieci, jest to sprzeczne z naszymi przeżyтыми walkami klasowymi”¹⁶⁴.

Mówiąc o opiece społecznej nie sposób nie wspomnieć o organizacji katolickiej Caritas. W sprawozdaniu sytuacyjnym Wydziału Społeczno – Politycznego Urzędu Wojewódzkiego w Białymstoku za lipiec 1946 r. możemy przeczytać, iż Caritas „Zajmuje się akcją charytatywną, jednak będąc opanowaną przez kler, który poza małymi wyjątkami jest do Rządu Jedności ustosunkowany nie przychylnie - wykorzystuje tę organizację do własnych celów”¹⁶⁵. Akcję charytatywną Caritas rozwinęła na dużą skalę. W 1948 r. na terenie Diecezji Wileńskiej prowadzi: 8 przedszkoli, 7 kuchni, 5 świetlic, 9 ognisk samarytańskich, 1 stację dentystryczną, 1 dom noclegowy, 1 misję dworcową, 4 domy dziecka i 2 internaty¹⁶⁶.

Fundusze Caritas pochodziły częściowo z dotacji samorządowych i państwowych. Dary zaś, które rozdzielala z zagranicy. Wysyłały je głównie organizacje polonijne. Dla przykładu w marcu 1947 r. 20 paczek żywnościowych dla Caritasu Diecezji Wileńskiej wysłano z Libanu¹⁶⁷. W lipcu tegoż roku Klub Województwa Białostockiego z Chicago przesłał 2 skrzynie żywności¹⁶⁸. Przesyłane dary częściowo rozdysponowywano wśród podległych placówek i potrzebujących osób, z reszty zaś robiono zapasy. Kontrola NIK w łomżyńskiej Caritas stwierdziła, iż w

¹⁶¹ Jedność Narodowa nr 62 (153), ze zbiorów APB.

¹⁶² APB, KW PZPR, sygn. 33/V/10, k. 103.

¹⁶³ APB, Najwyższa Izba Kontroli Delegatura w Białymstoku 1949-1952 (dalej NIK), sygn. 227, k. 4 i nn.

¹⁶⁴ APB, KW PZPR, sygn. 33/V/10, k. 73.

¹⁶⁵ APB, UWB, sygn. 95, k. 85 ; UWB, sygn. 483, k. 158.

¹⁶⁶ APB, NIK, sygn. 33, k. 47 i nn.

¹⁶⁷ Tamże, k. 14.

¹⁶⁸ Tamże, k. 15.

magazynie przechowuje się jeszcze nie rozpakowanych 13 skrzyń jarzyn suszonych, 6 skrzyń proszku do zębów, 1 karton szczoteczek do odzieży, 2 skrzynie papieru do pisania, 3,5 skrzyni ołówków¹⁶⁹. Pomoc z zagranicy była kolejnym pretekstem do dyskredytowania Caritas. W referacie *Działalność kleru na terenie województwa białostockiego* możemy przeczytać „...Zagraniczne misje charytatywne dość często odwiedzają Caritas co nasuwa podejrzenie że pod tą przykrywką prowadzi się robotę wywiadowczą”¹⁷⁰.

Środki, którymi dysponowała Caritas, pochodziły również ze zbiórek publicznych. Organizowane one były w czasie obchodów Tygodnia Miłosierdzia. W 1947 r. Tydzień Miłosierdzia odbył się w dniach 5-11 października. Władze udzieliły wprawdzie zezwolenia na zorganizowanie go na terenie całego kraju, ale obawiały się, że przy okazji mogą odbywać się nielegalne pochody czy zgromadzenia. Stąd też uczuły wojewodów, aby sprawdzili, czy „organizacja Tygodnia Miłosierdzia nie przekracza ustalonego dla niej zakresu”¹⁷¹. Podobnie brzmiące pismo wystosował Dyrektor Departamentu Politycznego Ministerstwa Administracji Politycznej do wojewodów i prezydentów m. st. Warszawy i Łodzi przed mającym się odbyć Tygodniem Miłosierdzia w 1948 r. Możemy tam przeczytać, iż „...władze administracji ogólnej winny nie zezwalać na urządzenie imprez w tych miejscowościach, w których kierownicy ośrodków miejscowych Caritasu względnie członkowie swoim zachowaniem się i postawą wobec dzisiejszej rzeczywistości nie dają pełnej gwarancji, że ograniczą się do akcji charytatywnej z pominięciem jakichkolwiek momentów politycznych”¹⁷². Pismo przyczyniło się do tego, iż na część imprez zaplanowanych podczas Tygodnia Miłosierdzia, miejscowe władze nie udzielały zezwolenia. Zdarzały się przypadki, że pomimo pozwolenia władz i zatwierdzenia programu przez cenzurę, organy bezpieczeństwa nie dopuszczały, aby odbyły się one¹⁷³.

Omawiając kwestię zbiórek trzeba stwierdzić, że władze komunistyczne od początku niechętnie godziły się, aby były one przeprowadzane w miejscach publicznych przez osoby duchowne. Wojewoda białostocki Stefan Dybowski ostro zareagował na fakt, iż duchowieństwo przeprowadziło kwestę na rzecz ofiar powracających z Rosji. Wydał nawet w tej sprawie 28 lutego 1946 r. pismo okólne do starostów powiatowych i prezydenta miasta Białegostoku, w którym przypominał o obowiązujących przepisach i nakazał surowe ich egzekwowanie¹⁷⁴. Do okólnika tego stosowano się na pewno w późniejszych latach. W 1949 r. ks. Antoniemu Werpachowskiemu z Goniądza za organizowanie zbiórek publicznych bez zezwolenia wymierzono bowiem karę w wysokości 30000 zł¹⁷⁵.

¹⁶⁹ APB, NIK, sygn. 32, k. 24.

¹⁷⁰ APB, KW PZPR, sygn. 33/V/10, k. 24.

¹⁷¹ APB, UWB, sygn. 678, k. 6.

¹⁷² Tamże, k. 2.

¹⁷³ Tamże, k. 8, 22 v; por. również: KW PPR, sygn. 36, k. 27.

¹⁷⁴ APB, BDW 1946 r., Nr 3, poz. 25.

¹⁷⁵ APB, Starostwo Powiatowe Białostockie 1944-1950 (dalej SPB0), sygn. 119, s. 157, poz. 2354; por. również Sąd Okręgowy w Białymstoku 1944-1950 [1957,1965] (dalej SOB), Repertorium Kad. za rok 1948,1949, nr sprawy 478.

Kres działalności Caritas, jak i wielu innych organizacji katolickich, położył Dekret z dnia 5 sierpnia 1949 r. o zmianie niektórych przepisów prawa o stowarzyszeniach¹⁷⁶. W zasadzie szansę istnienia miały tylko te zrzeszenia, których członkowie byli lojalni i usłużni wobec władz. W myśl pisma z 1 września 1949 r. przesłanego przez Departament Polityczny Ministerstwa Administracji Publicznej „O legalizacji wszystkich zrzeszeń – poza zakonami, kongregacjami i związkami religijnymi nie uznanymi –decyduje Urząd Wojewódzki na podstawie wiążącej opinii pisemnej W. U. B. P.(podkr. w tekście)¹⁷⁷. Władze duchowne były od początku przeciwne zgłaszaniu do rejestracji organizacji katolickich. Stąd też jak wynika ze *Sprawozdania w przebiegu składania podań o zarejestrowaniu Stowarzyszeń do dnia 3 listopada 1949 r.* szło to bardzo opornie¹⁷⁸. Starano się tłumaczyć, że nowo wprowadzone przepisy nie mają zastosowania w przypadku Caritas, w związku z czym nie powinna ona podlegać rejestracji¹⁷⁹. Rząd zaś, wychodząc z założenia, że Caritas działa nielegalnie, zaczął przejmować jej majątek i ustanawiać zarządy przymusowe. Starano się, aby w składzie zarządów zasiedli księża „postępowi”. Prezesem przymusowego zarządu Caritas w Białymstoku został ks. Ludwik Niedźwiecki, dyrektorem ks. Eugeniusz Bielaj¹⁸⁰. O nowym dyrektorze władze wyrażały się w samych superlatywach. W jego charakterystyce sporządzonej 9 lutego 1950 r. przez osobę podpisującą się inicjałami Ch. W. możemy przeczytać, iż „bierze aktywny udział w życiu społecznym jest prezesem gminnego Komitetu Opieki Społecznej, brał udział w obradach Kongresu Zjednoczeniowego organizacji b. więźniów politycznych, gdzie występował z prorządowym przemówieniem, był na Wojewódzkim Zjeździe członków Związku Bojowników o Wolność i Demokrację.....W stosunku do ks. Bielaja za aktywny udział w życiu społecznym arcybiskup Jałbrzykowski stosował szereg presji którym nie uległ ww., a nadal jeszcze w większym stopniu bierze udział w życiu społecznym”¹⁸¹.

8 lutego 1950 r. ukazał się oficjalny komunikat Polskiej Agencji Prasowej wyjaśniający sprawę Caritas. Za komunikatem PAP w następnych dniach pojawiły się kolejne artykuły w kontrolowanej prasie, poruszające tę problematykę, i piętnujące „nadużycia” niektórych duchownych w Caritas. Niektórzy z księży pomijali ataki milczeniem. Inni próbowali się bronić. Ksiądz prałat Adam Abramowicz wysłał nawet sprostowanie do redakcji *Życia Białostockiego* w związku z artykułem, który ukazał się na łamach tej gazety 19 lutego 1950 r., aby –jak stwierdził – „choć w części naprawić krzywdę, jaką uczynił ten artykuł miejscowemu duchowieństwu i mnie”¹⁸².

Episkopat w sprawie Carits wydał oświadczenie, w którym jeszcze raz podkreślił zasługi tej organizacji, wyraził ubolewanie z powodu narzucenia Caritas zarządów przymusowych i oznajmił, iż „wskutek tego biskupi stanęli wobec przy-

¹⁷⁶ Dz. U. R. P. 1949 r., Nr 45, poz. 335.

¹⁷⁷ APB, UWB, sygn. 665, k. 16, 17.

¹⁷⁸ Tamże, k. 13, 14.

¹⁷⁹ Tamże, k. 13.

¹⁸⁰ APB, KW PZPR, sygn. 33/V/10, k. 159.

¹⁸¹ Tamże, k. 178.

¹⁸² APB, NIK, sygn. 32, k. 55.

krej konieczności przystąpienia do likwidacji dobroczynnej instytucji kościelnej zwanej Związkiem Caritas.”¹⁸³ Pełne słowa listu Episkopatu miały być odczytane w kościołach 12 lutego. Władze starały się tego uniknąć. Stąd też przeprowadzono szereg rozmów z księżmi. Starano się z jednej strony, aby poparli oni stanowisko władz wyrażone w komunikacie PAP. Z drugiej zaś, chciały wymóc pisemne zobowiązania, że słowa biskupów nie będą odczytywane w kościele. W aktach partyjnych znajduje się odręczne zestawienie, (niestety, bez daty i podpisu) dotyczące tych rozmów. Wynikałoby z nich, że na terenie woj. białostockiego przeprowadzono rozmowy z 241 księżmi. 108 z nich zrezygnowało z przeczytania listu Episkopatu, 133 oświadczyło, że to uczyni. Na terenie m. Białegostoku rozmawiano z 6 księżmi. Wszyscy oświadczyli, że 12 lutego odczytają słowa Episkopatu¹⁸⁴. Dane zawarte w zestawieniu są chyba błędne lub sporządzone w celach propagandowych. Jak wynika z jednego tylko *Sprawozdania z wykonania poleceń w sprawie Caritasu* sporządzonego przez Prezydenta m. Białegostoku, Władysława Tomaszewicza, w dniu 11 lutego przeprowadził on rozmowę z 7 księżmi. Wszyscy w sprawie złożenia podpisu o nie odczytaniu listu w 12 lutego odpowiedzieli negatywnie. Ksiądz Urban oburzył się nawet na taką propozycję, mówiąc: „Jak Pan Prezydent nie ma wstydu proponować mi jako księdzu czegoś podobnego”. Niektórzy z księży nie chcieli w ogóle rozmawiać na ten temat, unikając wizyty. Ks. Syczewski, którego zastano dopiero wieczorem, „zgasił światło w swym pokoju, a gospodyni nie wpuściła nas do plebani twierdząc, że w nocy inteligentni ludzie nie składają wizyt i że Prezydent miasta powinien o tym wiedzieć”¹⁸⁵. Nie wszyscy reagowali na wizyty przedstawicieli władz podobnie jak księża białostoccy. Jak wynika ze sprawozdań z innych rozmów, wielu księży przyjęło przedstawicieli uprzejmie.¹⁸⁶

Trudno odpowiedzieć, w ilu kościołach odczytano list Episkopatu. Na pewno jednak wielu proboszczów posłuchało słów biskupów i rozwiązało na terenie swych parafii organizacje Caritas. Jak donosi w piśmie z marca 1949 r. Starosta Powiatowy Białostocki do Urzędu Wojewódzkiego Białostockiego Wydziału Społeczno – Politycznego: „Do współpracy dotychczas nie zgłosił się żaden urząd parafialny Caritas. Na terenie powiatu zostały rozwiązane zarządy Caritas w 26 parafiach”¹⁸⁷. W powiecie łomżyńskim dla przykładu po odczytaniu wspomnianego listu rozwiązane zostały oddziały parafialne Caritas w: Jedwabnem, Dobrzyjaluwie, Burzynie, Zambrowie, Rutkach, Piątnicy, Bronowie, Wiźnie¹⁸⁸. Nic dziwnego, że władze miały pretensję do tych księży, którzy odczytali list Episkopatu. Ksiądz Guzewicz Franciszek, proboszcz parafii Burzyn, który został ukarany za ten „czyn”, w rozmowie ze Starostą Powiatowym Łomżyńskim skwitował tę karę następującymi słowami: „Za co mnie ukaraliście, czy nie prościej jest powywie-

¹⁸³ APB, KW PZPR, sygn. 33/V/10, k. 153.

¹⁸⁴ Tamże, k. 166.

¹⁸⁵ Tamże, k. 331.

¹⁸⁶ Tamże, k. 160 i nn.

¹⁸⁷ APB, UWB, sygn. 665, k. 31.

¹⁸⁸ Tamże, k. 28, 39; por. również, UWB, sygn. 672, k. 1 i nn.

sząc biskupów, potem przejść do księży, a na końcu wziąć się za dobrych katolików”¹⁸⁹.

Równocześnie z dekretem o stowarzyszeniach wydano dekret o wolności sumienia i wyznania¹⁹⁰. W teorii przynajmniej miał on gwarantować poszanowanie dla wolności sumienia i wyznania. W rzeczywistości jednak był wymierzony w Kościół, ograniczał bowiem w dość dużym stopniu swobodę wypowiedzi księży. Po wydaniu dekretu starostowie wezwali księży proboszczów, aby zapoznać ich z treścią dekretu oraz usłyszeć opinię. Niektórzy poczuli się obrażeni formą wezwania oraz podaniem „...sankcji karnych na wypadek nieprzybycia”¹⁹¹. Na wezwanie władz stawili się jednak wszyscy. Przybyłych księży można podzielić na trzy grupy: nastawionych negatywnie do tego dekretu, wahających się, jakie zająć stanowisko, i popierających nowe przepisy. Starosta Powiatowy Bielskopodlaski na „swoim terenie” do pierwszej grupy zaliczył 12 księży, do drugiej 13, do trzeciej 7¹⁹². Z zakwalifikowaniem księży do odpowiednich grup były chyba kłopoty. Pozytywna wypowiedź nie musiała oznaczać konieczności zgadzania się z polityką rządu. Ks. proboszcz parafii w Krypnie powiedział „...cieszę się, że nie będzie prześladowań, że będzie nareszcie wolność wyznania, będziemy mieli swobodę. Teraz to i krzyża ze szkoły wyrzucić nie będzie można, chyba, że większość wypowie się za tym”¹⁹³.

Ograniczenia w nauczaniu religii czy też stopniowe odsuwanie Kościoła od spraw opieki społecznej w 1949 r. może dziwić o tyle, że jeszcze 14 marca tegoż roku rząd wydał oświadczenie *W sprawie uregulowania stosunków między Państwem i Kościołem*. Możemy tam przeczytać iż „...Wszelkie wersje o likwidacji nauczania religii w szkole są bezpodstawne ...Również zakłady dobroczynne zakonne lub kierowane przez świecki kler będą mogły rozwijać swa działalność”¹⁹⁴. Rząd deklarował Kościołowi również inne udogodnienia, z tym, że wszystko musiało być zgodne z prawem, które później ustanowił. W związku z oświadczeniem rządu przygotowano szablonowe *Przemówienie na zebrania w sprawie oświadczenia rządu o stosunkach państwa i kościoła*. Akcentowano w nim związki duchowieństwa ze zbrojnym podziemiem. Nie zapomniano również o podkreśleniu rzekomej współpracy niektórych biskupów z okupantem niemieckim, jak i potępienia Watykanu za list do biskupów niemieckich. „...Ze zdziwieniem patrzyliśmy, jak po gwałtownym ataku papieża na nasze granice zachodnie w obronie zaborczości niemieckiej, władze Kościoła w Polsce zapomniały o sprawie ojczyzny i usiłowały naprawić prohitlerowskie stanowisko Watykanu”¹⁹⁵. Przemówienie odczytywano na masowo organizowanych zebraniach w zakładach i urzędach. Kończyły się one zawsze uchwaleniem jednobrzmiącej *Rezolucji* w której możemy przeczytać „...Domagamy się od władz kościelnych, ażeby zgodnie z naszym

¹⁸⁹ APB, UWB, sygn. 668, k. 34.

¹⁹⁰ Dz. U. R. P. Nr 45, poz. 334.

¹⁹¹ APB, KW PZPR, sygn. 33/V/10, k. 110; UWB, sygn. 673, k. 26.

¹⁹² APB, UWB, sygn. 673, k. 15.

¹⁹³ Tamże, k. 6.

¹⁹⁴ APB, KW PZPR, sygn. 33/V/10, k. 53.

¹⁹⁵ Tamże, k. 45.

interesem narodowym i państwowym, w imię dobra ogółu zaniechały wiązania się z siłami antyludowymi i unormowały stosunki z państwem na podstawie oświadczenia rządowego”¹⁹⁶.

W roku 1949 r. było sporo nieporozumień na linii państwo - Kościół. Oprócz wspomnianych już problemów nie wpływających dodatnio na stosunki między tymi instytucjami, było wiele innych. Do nich zaliczyć potrzeba sprawę nowych przepisów m.in. dekret w sprawie ślubów cywilnych, przeciw którym występowało duchowieństwo. W sprawozdaniu sytuacyjnym Wydziału Społeczno – Politycznego za miesiąc luty 1946 r. możemy przeczytać: „W związku z wprowadzeniem ślubów cywilnych daje się zauważyć wzmożoną działalność kleru, polegającą na uświadamianiu wierzących, że tylko śluby kościelne dają gwarancję szczęśliwego pożycia małżeńskiego i odpowiadają wymogom moralności chrześcijańskiej”¹⁹⁷. Podobne uwagi przedstawił w sprawozdaniu sytuacyjnym Starosta Powiatowy Białostocki w 1947 r. „...Ze strony kleru katolickiego istnieje cicha agitacja za niezawieraniem małżeństwa w Urzędach Stanu Cywilnego”¹⁹⁸. Nie tylko małżeństwa były zawierane z pominięciem USC. Podobnie działo się ze zgonami czy urodzeniami, które to ludność „...niechętnie zgłasza się do Urzędów Stanów Cywilnego dla dokonania rejestracji”¹⁹⁹.

Zadrażnienia pomiędzy Urzędami Stanu Cywilnego wywoływała szczególnie sprawa ksiąg metrykalnych. Z części nich chciano zrobić odpisy. Władze kościelne godziły się na to. Mieli to uczynić urzędnicy na terenie parafii, ale bez prawa wnoszenia ksiąg na zewnątrz, lub też sami księża za opłatą. Władze wprowadziły sztywny cennik, 10 zł od aktu, bez względu na jego rodzaj czy też czas wytworzenia. Księża w większości żądali większych stawek. Zresztą osoby odpowiedzialne za akcję sporządzania odpisów aktów, w wielu wypadkach również uważały, że ceny winny być jednak podwyższone i zróżnicowane²⁰⁰. Proboszczowie niechętnie też przekazywali księgi metrykalne do USC. W sprawozdaniu Starosty Powiatowego Białostockiego za trzeci kwartał 1949 r. możemy przeczytać, iż „...większość proboszczów parafii rzym – kat. powołując się na zarządzenia Kurii Arcybiskupiej, odmówiła wydania Urzędowi Stanu Cywilnego ksiąg metrykalnych. Odmowę uzasadnili tym, iż proboszczowie nigdy nie byli urzędnikami stanu cywilnego i jako tacy nie prowadzili ksiąg stanu cywilnego, lecz tylko księgi na użytek Kościoła”²⁰¹. Temu zagadnieniu poświęcona była odprawa kierowników referatów społeczno – politycznych woj. białostockiego w dniu 31 października 1949 r. Jeden z referentów skarżył się podczas narady, iż „...księża prowokują referentów by siłą odebrali księgi”²⁰². Takiego obrotu sprawy władza jednak nie chciała. Wyjątkowo zgadzał się tutaj z księdzem z par. Sidra, który oświadczył, że „...źle odbije się na społeczeństwie jeśli przyjdzie MO i zacznie zabierać księgi

¹⁹⁶ Tamże, k. 51.

¹⁹⁷ APB, UWB, sygn. 483, k. 74.

¹⁹⁸ Tamże, sygn. 250, k. 2.

¹⁹⁹ Tamże, k. 24.

²⁰⁰ APB, UWB, sygn. 469, dz., cyt.

²⁰¹ Tamże, sygn. 585, k. 46.

²⁰² Tamże, sygn. 583, k. 11.

pod przymusem²⁰³. Wybrano inne środki, aby zmusić proboszczów do przekazywania ksiąg metrykalnych. Zaczęto karać grzywnami opornych. Jak możemy przeczytać w sprawozdaniu za czwarty kwartał 1949 r. Starosty Powiatowego Sokólskiego: „W stosunku do księży zwlekających z oddaniem ksiąg metrykalnych – przeprowadzono rozprawy karne, a mianowicie; księdza proboszcza parafii Rozedranka – Stara - ukarano grzywną – 25000 zł, ks. Parafii Kundzin 25000 zł., oraz księdza proboszcza z Różanegostoku –15000 zł; którzy po rozprawie karnej przekazali księgi metrykalne²⁰⁴. Sądząc po wpisach w repertorium Sądu Okręgowego 1950 r. akcja karania księży za nieprzekazanie ksiąg metrykalnych była kontynuowana, a nawet wzmożona²⁰⁵. Do odpowiedzialności karnej starano się również pociągać osoby, które np. nie rejestrowały faktu urodzenia dziecka.²⁰⁶ Niestety, na podstawie wpisów w repertorium Sądu Okręgowego w Białymstoku trudno orzec, jak wysokie były w 1950 r. kary za nieprzestrzeganie przepisów dotyczących USC. Jak wynika z zapisów zawartych w Rejestrze spraw Karnych 1949-1950 Starostwa Powiatowego Białostockiego, ks. proboszczowi parafii w Jasinówce za naruszenie postanowień prawa o aktach stanu cywilnego w lutym 1950 r. wymierzono karę 500 zł.²⁰⁷ Karą takiej samej wysokości ukarano księży z Pogorzałek i Dobrzyniewa za pogrzebanie zwłok bez zaświadczenia USC²⁰⁸. Zaś za standardową wysokość kary za nieprzekazanie ksiąg metrykalnych we właściwym terminie trzeba chyba uznać 25000 zł.²⁰⁹ Księża próbowali się od tych kar odwoływać. Sądząc po piśmie, jakie zostało przesłane przez Departament Administracji Politycznej Ministerstwa Administracji Publicznej z dnia 17 sierpnia 1949 r. nie było to łatwe. W piśmie tym dyrektor departamentu politycznego Broniatowski wyjaśnia „...że w orzeczeniach karno – administracyjnych ...nie należy wskazywać środka odwoławczego od orzeczenia władzy administracyjnej²¹⁰. Zresztą ostateczną decyzję co do anulowania grzywny podejmował i tak szef WUBP w Białymstoku – mjr Mikuś. W jego pismach do Wydziału Społeczno – Politycznego z marca 1950 r. często pojawia się zwrot „...komunikujemy, że WUBP w Białymstoku nie wyraża zgody na anulowanie grzywny ww. za niepodporządkowanie się władzy²¹¹”.

Oprócz kar administracyjnych uderzono w Kościół stosując umiejętną politykę podatkową. W końcu lat czterdziestych praktycznie przy każdej parafii wiejskiej znajdowało się gospodarstwo rolne²¹². Podatki z tych gospodarstw zaczęto „dokręcać” w 1948 r. Przypominano o tym, aby rygorystycznie zacząć przestrze-

²⁰³ Tamże, k. 8 v.

²⁰⁴ Tamże, sygn.178, k. 11.

²⁰⁵ APB, SOB, Repertorium Kad. za 1950 rok, numery spraw: 21, 256 - 272.

²⁰⁶ Tamże, Repertorium Kad. za rok 1948, 1949, nr spraw 495 - 497; por. również Repertorium Kad. za 1950 r., nr sprawy 166.

²⁰⁷ APB, SPB, sygn. 119, nr sprawy 375.

²⁰⁸ Tamże, nr spraw 369-371.

²⁰⁹ APB, SPB, sygn. 120, nr spraw: 3144 – 3147, 3308 –3330.

²¹⁰ APB, UWB, sygn. 682, k. 2.

²¹¹ Tamże, k. 5 i nn.

²¹² Tamże, sygn. 672, dz. cyt.; PWRN, sygn. tymcz. 26, k. 5 i nn.; KW PZPR, sygn. 33/V/10, k. 169 i nn.

gać zasady, iż „...wolne są od podatku gruntowego majątki należące do prawnie uznanych wyznań i instytucji religijnych, jeżeli dochody z tych gruntów są przeznaczone wyłącznie na cele kultu religijnego i nie przyczyniają się do osobistych dochodów duchowieństwa lub innych osób”²¹³. Sformułowanie to pozwalało na dużą swobodę władzom w określaniu, kto ma być zwolniony od podatku. Na terenie województwa białostockiego w 1949 r. kryteria te spełniały: powiat bielskopodlaski (grunty parafii w Boćkach, Rudce, Brańsku, Ciechanowcu oraz Mielniku), powiat łomżyński (majątek Marianówka będący własnością Seminarium Diecezjalnego w Łomży), powiat sokólski (gospodarstwo rolne księży Selezjanów w Różanymstoku), powiat wysokomazowiecki (grunty parafii Władyszewo, Kobylin - Borzymy, Wysokie Mazowieckie)²¹⁴.

Przeglądając materiały dotyczące wymiaru podatkowego majątków kościelnych i beneficjalnych trzeba stwierdzić, że i bez wspomnianego przepisu w wielu wypadkach podatki ciągle podwyższano. Parafia rzymskokatolicka w Kuźnicy w latach 1945-1949 12 posiadała ha ziemi. Podatek od niej wynosił w 1945 r. – 830 zł, w 1946 r. – 4368 zł, w 1947 r. - 6720 zł, w 1948 r. – 9072 zł, a w 1949 r. - 14720 zł²¹⁵.

Być może podatkiem chciano obłożyć również ziemie na których znajdowały się cmentarze. W 1949 r. zaczęto zbierać bowiem dokładne informacje, dotyczące cmentarzy katolickich i opłat pobieranych przez duchowieństwo za pogrzeb²¹⁶.

20 marca 1950 r. została wydana *Ustawa o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego*²¹⁷. W wyniku tej ustawy część ziem będących własnością duchownych miała zostać przejęta przez państwo. Przejmowanie rozpoczęło się niemal natychmiast po ogłoszeniu ustawy. 25 marca nastąpiło przejęcie na rzecz Państwa nieruchomości ziemskiej położonej na terenie Łomży należącej do Kościoła katedralnego²¹⁸. Czasem przy przejęciu dochodziło do konfliktów. 24 marca nastąpiło przekazanie majątku Różanystok (będącego własnością księży Salezjanów) administratorowi pobliskiemu PGR. Jednak „wobec gróźb, obelg pracownik PGR z obawy o swoje życie opuścił Różanystok i z powrotem tam się udać nie chciał” skończyło się na tym, iż majątek powrócił czasowo „...w pełną administrację ks. ks. Salezjanów”²¹⁹. Sprawa przejęcia dóbr martwej ręki znacznie się przeciągnęła. Wspomniani Salezjanie w późniejszych pismach do Wojewódzkiego Pełnomocnika do przejmowania na rzecz Państwa dóbr martwej ręki w Białymstoku próbowali bowiem walczyć o zachowanie ziemi powołując się na porozumienie Rządu z Episkopatem²²⁰. Czasem takie monitowanie wyższych

²¹³ APB, UWB, sygn. 68, k. 1.

²¹⁴ APB, UWB, sygn. 680, k. 15.

²¹⁵ APB, Powiatowy Pełnomocnik Rządowy do Spraw Podatku Gruntowego w Sokółce /1946/ 1947-1950,, sygn. 15, k. 16.

²¹⁶ APB, UWB, sygn. 683, dz. cyt.

²¹⁷ D.U.R.P 1950 r. nr 9, poz. 87.

²¹⁸ APB, KW PZPR, sygn. 33/V/10, k. 435.

²¹⁹ Tamże, k. 362.

²²⁰ Tamże, k. 400.

władz dawało efekty. Na protokole w sprawie przejścia przez Państwo nieruchomości ziemskiej należącej do Klasztoru P.P. Benedyktynki w Łomży minister Bida w 1951 r. dokonał osobistych poprawek, podkreślając nieruchomości i inwentarz martwy, które należy zwrócić siostron zakonnym²²¹. Oprócz ziemi próbowano już we wcześniejszym okresie drogą „zasiedzenia” zająć nieruchomości kościelne. O kłopotach, jakie miała szkoła organistowska, zostało wspomniane. Podobna sytuacja wystąpiła w Łomży. Tam dla odmiany budynek Zgromadzenia Zakonnego Sióstr Służek N.M.P.N został zajęty przez Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego²²². Władze kościelne miały czasem również kłopoty z indywidualnymi osobami. Chcąc pozbyć się ich z pomieszczeń kościelnych, musiały wносить sprawę do sądu. Tak było w przypadku domu kościelnego w Niewodnicy Kościelnej, gdzie były trudności z eksmisją uciążliwych lokatorów²²³.

Zajmowanie nieruchomości kościelnych jest o tyle dziwne, iż od samego początku Polski Ludowej władze deklarowały poszanowanie budowli sakralnych. Deklarowano pomoc w ich odbudowie. Władze państwowe czy samorządowe udzielały nawet na ten cel dotacji. Dla przykładu w styczniu 1945 r. Zarząd Miejski w Białymstoku udzielił dotacji w formie pożyczki na odbudowę Domu S.S. Szarytek²²⁴. Przekazywano również władzom kościelnym budowlę sakralne innych wyznań. W sierpniu 1944 r. w Białymstoku pełnomocnik PKWN przekazał kościół poewangelicki wraz z posesją „...z prośbą założenia Wojskowego Kościoła Garnizonowego”²²⁵. W latach 1948/49, kiedy okazało się, że świątynia nie została przekształcona w kościół garnizonowy, stało się to powodem zatargów. Władze starały się bowiem, aby „...ze względu na swoje położenie w centrum miasta – był on w rękach demokratycznych kapelanów wojskowych, którzy poprzez wygłaszanie zdrowych nauk religijnych, przyczynią się do konsolidacji społeczeństwa na tym terenie”²²⁶. Księża kapelani byli bowiem w zasadzie jedyną grupą wśród duchownych, na której lojalność w większości władze mogły liczyć. Stąd też chętnie przekazywano im świątynie czy też fundusze na ich utrzymanie.

Podobnie jak kapelani z utrzymaniem świątyni czy też przydziałem materiałów na ich rozbudowę nie mieli kłopotów ci proboszczowie, którzy w całej rozciągłości popierali politykę władz. Reszta, mimo oficjalnej polityki władz nie mogła liczyć na remont, rozbudowę czy też w ogóle budowę nowego kościoła²²⁷. Czasem sprawę budowy kościoła w swoje ręce próbowała wziąć miejscowa ludność zawiązując komitety budowy, oprócz zbiorów pieniężnych środki na ten cel próbowała zdobyć poprzez urządzenie loterii fantowych. W 1946 r. zezwolenie na przeprowadzenie loterii fantowej otrzymał Komitet Budowy Kościoła w Starosiel-

²²¹ Tamże, k. 472 i nn.

²²² APB, UWB, sygn. 681, k. 3 i nn.

²²³ APB, Sąd Grodzki w Białymstoku 1944-1950, sygn. akt C 528/47,dz, cyt.

²²⁴ APB, ZMB, sygn. 37, k. 4.

²²⁵ APB, UWB, sygn. 681, k. 8; Okręgowy Urząd Likwidacyjny w Białymstoku 1945-1949/1951/, sygn. 150, k. 50 i nn.

²²⁶ APB, UWB, sygn. 681, k. 12.

²²⁷ Tamże, k. 17 i nn.

cach. W 1947 r. Komitet Odbudowy Kościoła w Miastkowie i Puchałach²²⁸. W 1949 r. udzielano już tylko negatywnych odpowiedzi²²⁹.

Całkiem odmienną taktykę niż wobec „demokratycznych księży” władze zajęły co do tych duchownych, którzy nie akceptowali ustroju komunistycznego. Na najbardziej opornych zbierano lub fabrykowano materiały. Najczęściej sięgano do minionego wojennego okresu. Starano się udowodnić, że duchowni współpracowali z okupantem. O kolaborację oskarżono ks. Abramowicza. Zarzucono mu, iż „...okazywał pomoc w wyłapywaniu partyzantów i ludzi organizacji niepodległościowych” oraz „...ogłaszał z ambony by ludność również w ten sposób postępowała”²³⁰. Wspomniane zarzuty sprokurowane w 1949 r. przez Wydział Społeczno – Polityczny w Białymstoku wzbudziły zdziwienie nawet w Ministerstwie Administracji Publicznej. W piśmie do wspomnianego wydziału ministerstwo stwierdziło „Zastanawiającym jest fakt, że mimo popełnionych przez ks. Abramowicza zbrodni, pozostaje on dotychczas na wolności”²³¹. Czasami księżom zarzucano współpracę w okresie wojny z wywiadem akowskim. Podejrzewano o to ks. Stanisława Czyżewskiego – kanclerza kurii wileńskiej. Jak stwierdził szef WUBP w Białymstoku, powołując się na „wtyczkę” w kurii: „Znając ks. Czyżewskiego ze wspólnej działalności za czasów okupacji źródło wnioskuje, że i nadal ks. Czyżewski jest zaangażowany w pracy wywiadowczej”²³². Gama zarzutów była różna. Ks. Śledziowskiemu zarzucono, że przed wojną był kapelanem Korpusu Ochrony Pogranicza. Po wojnie, kiedy został mianowany Kierownikiem Wojewódzkiego Wydziału Kultury i Sztuki w Białymstoku, sugerowano „...że pracuje na szkodę Demokratycznej Polski. Rezultatem jego pracy jest zaniedbanie i brak ośrodków kulturalno-oświatowych na terenie województwa białostockiego”²³³. Urząd Bezpieczeństwa zwracał też uwagę na wypowiedzi księży w szkole. Jak wynika z materiałów proveniencji partyjnej „Oдноśnie księży prefektów Wydział V-ty kilkakrotnie zwracał się do Kuratorium ażeby zmieniono tych, względnie usunięto którzy wypowiadają się wrogo na religii”²³⁴.

Innym materiałem obciążających duchownych miała być ich współpraca w okresie powojennym z „reakcyjnym podziemiem”. Na przełomie lat 1948/49 rozpracowywano pod tym kątem księży: Czesława Dziundziaka (par. Rutka), Franciszka Pieściuka (par. Choroszcz), Jana Perkowskiego (par. Pogorzalki), Pawła Bartosiewicza (par. Śliwno). Pod materiałami o tych księżach przekazanymi do wojewódzkich władz partyjnych widnieje odręczna notatka „Ww. księży nie należałoby omawiać na organizacyjnych wiecach ze względu na metody i wymogi naszej pracy”²³⁵.

²²⁸ APB, Izba Skarbowa w Białymstoku 1944-1950, sygn. 270, k. 1v, 2.

²²⁹ APB, UWB, sygn. 677, k. 5 i nn.

²³⁰ APB, UWB, sygn. 668, k. 23.

²³¹ Tamże, k. 22.

²³² APB, KW PZPR, sygn. 33/V/10, k. 112.

²³³ APB, KW PPR, sygn. 36, k. 1.

²³⁴ Tamże, k. 38.

²³⁵ Tamże, k. 40.

Oskarżenia takie czasem kończyły się osadzeniem duchownego w areszcie czy więzieniu. Często chodziło zresztą nie tyle o ukarane winnego, ile pokazanie, jak wyraził tow. Tomczak podczas dyskusji na posiedzeniu plenarnym KW PPR w Białymstoku „...iż rząd jest silny należy uderzyć w odpowiednie miejsce. Za wystąpienia antyrządowe należy księży zamykać”²³⁶. Sprawy pozbawienia wolności leżały w gestii organów bezpieczeństwa. Posterunkowy w Bargłowie 16 września 1945 r. aresztował po kazaniu ks. Rydzewskiego. Jak stwierdził bp. Łomżyński: „Dla milicjanta wystarczającą przyczyną takiego skandalicznego bezprawia była relacja jego żony, że ksiądz mówił o demokracji”²³⁷. Czasem w wypadku aresztowania ogólnie znanych duchownych dochodziło do otwartego buntu ludności. Wskutek aresztowania ks. Falkowskiego 11 stycznia 1950 r. w Zambrowie „...przed Post. Gminnym MO zebrał się tłum kobiet i dzieci w wieku szkolnym w liczbie około 200 osób żądając zwolnienia księdza”²³⁸.

Na aresztowanych księży starano się znaleźć materiały, które pozwoliłyby na ich osądzenie. Sięgano przy tym do „czynów” sprzed kilku lat. Tak było w przypadku ks. Edwarda Godlewskiego. Skazano go w kwietniu 1953 r. za to, że będąc proboszczem parafii w Krypnie w latach 1945/46 „...udzielał pomocy członkom przestępczego związku WiN”²³⁹. Zeznania, na podstawie których go obciążono, były w większości wymuszone²⁴⁰. Fałszywe zeznania stosowano również podczas śledztwa ks. Trochima. Jako że świadek w tej sprawie był członkiem PZPR, sprawę tę rozpatrywano na posiedzeniu Wojewódzkiej Komisji Kontroli Partyjnej przy KW PZPR w Białymstoku²⁴¹.

Mimo represji, biskupi uważali, że z komunistami trzeba rozmawiać. Efektem tych rozmów było podpisanie 14 kwietnia 1950 r. porozumienia z rządem. Wierni 30 kwietnia mogli podczas nabożeństwa usłyszeć Komunikat Episkopatu Polski dotyczący tego porozumienia. W komunikacie tym biskupi odpowiadają na pytanie, co zostało uzgodnione? „Sprawa najdonioślejsza dla Kościoła i katolickiego Narodu – to zabezpieczenie przez Państwo nauki religii w szkole, praktyk religijnych dla młodzieży szkolnej, praw dla pozostałych szkół katolickich, opieki duszpasterskiej w wojsku, w szpitalach i więzieniach. Katolickiemu Uniwersytetowi Lubelskiemu zapewniono prawo do prowadzenia pracy dalszej. Młodzież duchowna w Seminariach Duchownych otrzymuje możliwość prowadzenia bez przeszkód swych studiów teologicznych. Zakony i domy zakonne otrzymują zapewnienie swobodnej pracy i prawo do niezbędnych środków materialnych do skromnego utrzymania”²⁴². Można zadać pytanie, czego po porozumieniu oczekiwały władze. Sądząc z raportów WUBP w Białymstoku, uważały one, że wspomniane porozumienie pozwoli im na skuteczniejsze rozbijanie Kościoła poprzez swoje przybudówki. W piśmie do MBP szef WUBP w Białymstoku skarży się bowiem,

²³⁶ APB, KW PPR, sygn. 2, k. 250.

²³⁷ APB, UWB, sygn. 668, k. 5.

²³⁸ APB, KW PZPR, sygn. 33/V/10, k. 143.

²³⁹ APB, WSR, sygn. akt. Sr 49/53, k. 183.

²⁴⁰ Tamże, k. 259 i n.

²⁴¹ APB, KW PZPR, Uchwały WKKP rok 1950, nr 1-190, k. 131 i n., 349 i n., a. n.

²⁴² APB, KW PZPR, sygn. 33/V/10, k. 373.

iż „Pomimo podpisanego porozumienia arcybiskup Jałbrzykowski jak i również biskup Falkowski w dalszym ciągu stosują represje w stosunku do księży zapatrywań demokratycznych a szczególnie do tych którzy udzielają się w pracy Sekcji Księży przy Zw. Bojowników o Wolność i Demokrację lub w pracy Caritasowej”²⁴³.

Na zakończenie można się pokusić o odpowiedź na pytanie, czy pierwsze lata rządów komunistycznych wpłynęły na to, iż ludność odsunęła się od Kościoła. Z pewnością tak nie było. Kościół miał nadal duży wpływ na ludność. O tym, jak daleko było większości ludzi do ateizmu, może świadczyć fakt, że co i raz rozchodziły się wieści o jakimś cudzie.

Najgłośniejszą była chyba sprawa „cudu lubelskiego”, która posłużyła za pretekst do nagonki na Kościół. W *Konspekcie przemówienia na zebraniach w związku z wypadkami w Lublinie* możemy przeczytać, iż „Sprawcą i organizatorem cudów lubelskich okazał się reakcyjny odłam kleru, działający do spółki z różnymi ludźmi wrogimi państwu polskiemu i władzy ludowej”²⁴⁴. Konspekt ten był wykorzystywany na masowych zebraniach organizowanych w celu potępienia „wypadków lubelskich”. Nie zawsze jednak argumenty tam zawarte trafiały do przekonania zebranych. Jak można wyczytać z refleksji I Sekretarza KP PZPR w Olecku, zawartych w *Sprawozdaniu z przeprowadzonych wieców w związku z wypadkami lubelskimi, w powiecie Olecko* „Większość ludzi jednak jest wpojona obłudną polityką kleru oraz wiarą w takie cuda”. W czasie organizowanych wieców we wspomnianym powiecie niektórzy opuszczali zebrania. „W gminie Borawskie w czasie odczytywania rezolucji wyszło z sali około 30 osób”²⁴⁵. Zdarzało się, że złożenia podpisu pod rezolucją potępiającą „cud lubelski” odmawiali nawet członkowie PZPR. Kończyło się to wykluczeniem z szeregów tej organizacji²⁴⁶.

„Cuda” odnotowywano także na terenie woj. białostockiego. Miało to miejsce w 1948 r. w Nieckowie (gm. Szczuczyn). Pielgrzymki do tego miejsca nie przybrały większej skali wobec negatywnej reakcji miejscowego duchowieństwa²⁴⁷.

Dyrektywy co do kierunku polityki wobec duchowieństwa w skali województwa ustalał Komitet Wojewódzki PPR później PZPR. Bieżącą polityką zajmował się zaś Wydział Społeczno – Polityczny Urzędu Wojewódzkiego w Białymstoku i V Wydział Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Białymstoku. Wydział Społeczno – Polityczny miał być „...najbardziej świadomą komórką, która służyć ma innym wydziałom swą orientacją w tych dziedzinach”²⁴⁸. Na początku miał nikłą obsadę kadrową. W lutym 1946 r. naczelnik wydziału Matejko – Czesław Bernard, miał do pomocy jedynie 4 pracowników²⁴⁹. Stopniowo wydział rozrastał się. W 1948 r. w myśl *Zarządzenia w sprawie organizacji i zakresu działania Wydziału Społeczno – Politycznego Urzędu Wojewódzkiego* wydanego przez

²⁴³ Tamże, k. 379.

²⁴⁴ APB, KW PZPR, sygn. 33/V/10, k. 80.

²⁴⁵ Tamże, k. 85.

²⁴⁶ APB, KW PZPR, Uchwały WKKP rok 1950, nr 191-367, k. 320, a. n.

²⁴⁷ APB, UWB, sygn. 679, k. 4.

²⁴⁸ Tamże, sygn. 579, k. 16.

²⁴⁹ Tamże, k.13.

województwa białostockiego wydział ten składał się z czterech oddziałów. Sprawami wyznaniowymi miał zajmować się Oddział Społeczny²⁵⁰.

Z ramienia Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego sprawami wyznaniowymi zajmował się V Wydział. W 1946 r. liczył on 26 osób. Naczelnikiem tego wydziału był Jan Onaciuk, jego zastępcą zaś Stefan Tomczyk²⁵¹. W ramach tego wydziału wyznaniem rzymskokatolickim zajmowała się sekcja I. Kierownikiem tej sekcji był Bolesław Mikłaszewski, jego zastępcą Sonia Rozawska. Do pomocy mieli oni 5 referentów²⁵².

O wrogości nowych władz do Kościoła zostało już wspomniane. Na pewno istniały też duże uprzedzenia duchownych wobec nowych władz. Miała na to wpływ sytuacja w ZSRR. O prześladowaniach wierzących w okresie międzywojennym wiedziano przecież dokładnie. Informacja o tym, jak traktowani są tam katolicy, po wojnie docierała zapewne poprzez osoby wracające w ramach repatriacji do kraju. Odczucia, jakie wynieśli stamtąd, oddaje treść jednego z meldunków wywiadowczych WiN ze stycznia 1946 r., sporządzonego na podstawie relacji repatriantów. „Do spraw kościelnych przyjechał delegat władz, który urzęduje w Grodnie. Rozpoczął on rejestrację duchowieństwa i kościołów. Duchowieństwo ma o sobie napisać szczegółową ankietę. W kościele ma rządzić rada kościelna i komisja rewizyjna. Łączność z biskupami zza linii Curzona i Watykanem jest niedopuszczalna”²⁵³.

²⁵⁰ Tamże, k. 23.; BDW 1948, nr 4, poz.10.

²⁵¹ APBWSR, sygn. 676/47, k. 72 (dowody rzeczowe).

²⁵² Tamże, k. 72 (dowody rzeczowe).

²⁵³ APB, WSR, sygn. akt Sr 316/52, k. 85 (dowody rzeczowe).

Problemy związane z organizacją i funkcjonowaniem urzędów stanu cywilnego na terenie Starostwa Powiatowego Białostockiego w latach 1945-1950 w świetle materiałów źródłowych

Jednym z wielu problemów, jakie powstały w Polsce po zakończeniu II wojny światowej, była kwestia unifikacji prawa cywilnego. Pomimo wysiłków podjętych w tym celu jeszcze w okresie dwudziestolecia międzywojennego przez ówczesne władze, terytorium państwa polskiego dalej nie przedstawiało jednolitego obszaru prawnego.

„Tak więc w województwach centralnych, obejmujących b. zabór rosyjski z wyjątkiem województwa białostockiego, obowiązywał Kodeks Napoleona, Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego z 1825 r., prawo o małżeństwie z 1836 r. i prawo hipoteczne z 1818 r. i 1825 r.

W województwie białostockim obowiązywało dawne rosyjskie carskie prawo, skodyfikowane w tzw. tomie X cz. 1 Zводу Praw.

Województwa zachodnie obejmujące dzisiaj największą część Polski, gdyż w skład ich wchodzi także Ziemie Odzyskane, pozostawały pod rządem prawa niemieckiego, mianowicie kodeksu cywilnego z 1896 r.

W województwach południowych obowiązywał kodeks cywilny austriacki z 1811 r.”¹.

Rząd Jedności Narodowej podjął energiczną akcję w kierunku ostatecznego zunifikowania prawa prywatnego, a to na zasadzie uchwały Rady Ministrów z 12 czerwca 1945 r. Rozpoczęta z tą datą praca nad unifikacją prawa cywilnego w Polsce zakończona została w październiku 1946 r.²

Nowe prawo o aktach stanu cywilnego (Dekret z dn. 25 września 1945 r.) zlikwidowało dotychczasowe przepisy dzielnicowe i różnorodne uprawnienia dla poszczególnych wyznań (w b. dzielnicach rosyjskiej i austriackiej) w zakresie rejestracji stanu osobowego, wprowadziło jednolite dla obszaru całego Państwa prawo o powszechnych świeckich urzędach stanu cywilnego na wzór istniejących już w częściach zachodnich Państwa³.

Poza ww. dekretem (Dz.U.R.P. Nr 48/1945, poz. 272) władze państwowe wydały jeszcze kilka dekretów dotyczących kwestii prawa cywilnego. Były to:

¹ Informator sądowy na rok 1947/8, Wydawnictwo Ministerstwa Sprawiedliwości 1947 r., s. 514.

² Tamże, s. 520.

³ APB, Urząd Wojewódzki Białostocki (dalej UWB), sygn. 41, k. 28.

dekret w sprawie postępowania o uznanie za zmarłego i o stwierdzenie zgonu (Dz.U.R.P. Nr 40/1945, poz. 226), prawo małżeńskie (Dz.U.R.P. Nr 48/1945, poz. 270), przepisy wprowadzające prawo małżeńskie (Dz.U.R.P. Nr 48/1945, poz. 271), przepisy wprowadzające prawo o aktach stanu cywilnego (Dz.U.R.P. Nr 48/1945, poz. 273). Wszystkie zaczęły obowiązywać z dniem 1 stycznia 1946 r.

Jeszcze przed ogłoszeniem zasadniczych normatywów w Dzienniku Ustaw R.P. Nr 48, a stało się to 7 listopada 1945 r., Ministerstwo Administracji Publicznej, pod które podlegały Urzędy Stanu Cywilnego, Okólnikiem Nr 59 z dn. 30 października 1945 r. zapoznało wojewodów z treścią dekretów, a w szczególności z zapisami dotyczącymi organizacji USC.

„Czynności Urzędów Stanu Cywilnego, utworzonych na nowych podstawach, należeć będą do zadań administracji państwowej, wykonywanych przez gminy w zleconym zakresie działania. Obszar każdej gminy wiejskiej lub miejskiej stanowi obwód Urzędu Stanu Cywilnego. Nadzór nad Urzędami Stanu Cywilnego sprawuje w I-iej instancji okręgowa władza nadzorcza (władza admin. og. II inst.), w II-iej zaś instancji Minister Administracji Publicznej. Okręg urzędowy władzy nadzorczej obejmuje obszar województwa. Okręgowa władza nadzorcza może z uwagi na liczbę ludności bądź podzielić obszar gminy na dwa lub więcej obwodów, lub złączyć obszar dwóch lub kilku gmin w jeden obwód, powierzając pełnienie czynności w zakresie rejestracji stanu cywilnego dla obwodu złączonego urzędnikowi stanu cywilnego jednej z tych gmin, jeżeli to wydaje się celowe z punktu widzenia prawidłowego funkcjonowania rejestracji stanu cywilnego. W każdym obwodzie Urzędu Stanu Cywilnego powinien być jeden urzędnik stanu cywilnego i co najmniej jeden jego zastępca.

Urzędnikiem stanu cywilnego jest z mocy samego prawa przełożony gminy (wójt, burmistrz, prezydent miasta); zastępcą – jego urzędowy zastępca, jednakże okręgowa władza nadzorcza lub za jej zezwoleniem przełożony gminy mogą ustanowić dla danego obwodu specjalnego urzędnika stanu cywilnego. Stanowisko urzędnika stanu cywilnego może być połączone ze sprawowaniem innego urzędu państwowego lub samorządowego, albo z wykonywaniem innego zawodu, w szczególności urzędnikiem stanu cywilnego może być nauczyciel szkoły powszechnej. Urzędnicy gminy są obowiązani do przyjęcia stanowiska urzędnika stanu cywilnego lub jego zastępcy; w razie uchylania się od przyjęcia tego stanowiska podlegają odpowiedzialności dyscyplinarnej.

Koszty utrzymania Urzędów Stanu Cywilnego ponosi gmina. Wpływy z opłat za wykonywanie czynności, których wysokość ustali Ministerstwo Administracji Publicznej w specjalnym rozporządzeniu, przypadają gminie⁴.

Ponadto mając na uwadze bliski termin wejścia w życie nowego prawa o aktach stanu cywilnego proszono wojewodów o przystąpienie do wstępnych prac organizacyjnych w terenie, poprzez przygotowanie zarządzeń, mających na celu ustalenie obwodów Urzędów Stanu Cywilnego na obszarach poszczególnych powiatów, a także o zajęcie się sprawą odpowiedniego doboru osób, nadających się

⁴ APB,UWB, sygn. 41, k. 28-28v.

na stanowiska urzędników stanu cywilnego oraz ich zastępców, o ile odnośne funkcje mają być powierzone specjalnym urzędnikom⁵.

Wyznaczono przy tym termin do 1 grudnia 1945 r. na nadesłanie sprawozdania z prac przygotowawczych w powyższym zakresie. Sugerowano także, aby dołączyć ewentualne uwagi i wnioski, jakie mogą wyłonić się w trakcie wprowadzania w życie nowego prawa. Miały być one wzięte pod rozwagę przez Ministerstwo Administracji Publicznej przy opracowywaniu przepisów wykonawczych.

Kolejną ważną sprawą związaną z organizacją i działalnością urzędów stanu cywilnego była kwestia przygotowania ksiąg stanu cywilnego, bez których funkcjonowanie ich byłoby niemożliwe. Okólnik Nr 65 Min. Adm. Pub. z dn. 22 listopada 1945 r. informował wojewodów o staraniach podjętych przez Min. Adm. Pub. celem wydrukowania ksiąg i wzorów centralnie, ale ze względu na „krótko vacatio legis, wątpliwe jest, czy te druki będą przygotowane i wprowadzone na czas, tj. do 1 stycznia 1946 r.”⁶

Zakładano, że nawet gdyby udało się je w ww. terminie sporządzić, to mogą one z powodu różnych przeszkód technicznych, a przede wszystkim komunikacyjnych, nie dotrzeć na czas do miejsca przeznaczenia. Jednak z tego powodu uruchomienie urzędów stanu cywilnego w terminie od 1 stycznia 1946 r. nie mogło ulec najmniejszej zwłoce⁷.

Adresaci Okólnika zostali upoważnieni do zamówienia ksiąg, ewentualnie do zezwolenia odnośnym powiatom lub gminom na sporządzenie ich we własnym zakresie, gdzie tylko będą ku temu warunki.

„Te gminy, które nie będą mogły lub nie zdążą z powodu przeszkód nie do przewidzenia – sporządzić odnośnych ksiąg sposobem drukarskim, powinny sporządzić je innym sposobem mechanicznym lub ręcznym ew. stampilowym we własnym zakresie, z tym, że odnośne wzory powinny odpowiadać wzorom dołączonym do niniejszego okólnika, które następnie będą zamieszczone w mającym się ukazać rozporządzeniu wykonawczym”⁸.

Zastrzeżono jednak przy tym, aby księgi te były używane tylko do chwili otrzymania ksiąg drukowanych.

10 grudnia 1945 r. wojewoda białostocki przesłał starostom powiatowym Okólnik Ministerstwa Administracji Publicznej Nr 65 z dn. 22 listopada 1945 r. wraz z wzorami ksiąg metrykalnych (...) w takiej ilości, aby bez potrzeby powielania możliwe było rozesłanie tych druków przełożonym gmin⁹, zezwalając jednocześnie, aby do czasu otrzymania drukowanych ksiąg metrykalnych urzędnicy USC sporządzali je we własnym zakresie, choćby sposobem ręcznym.

Problem ksiąg nie ograniczał się tylko i wyłącznie do faktu ich sporządzenia przed styczniem 1946 r. Rozporządzenia wykonawcze jasno określały, że winny być one wykonane z papieru bezdrzewnego, który dawał gwarancje ich trwałości. Kwestia ta była aktualna nie tylko w początkowym okresie działalności urzędów

⁵ Tamże, k. 28v.

⁶ Tamże, k. 20.

⁷ APB, UWB, sygn. 41, k. 20.

⁸ Tamże, k. 20.

⁹ APB, Starostwo Powiatowe Białostockie (dalej SPB). sygn. 35, k. 3.

stanu cywilnego - jak chociażby USC w Białymstoku, gdzie wykonano je na nieodpowiednim gatunku papieru¹⁰ - ale także i w okresie późniejszym. Ministerstwo Administracji Publicznej Okólnikiem z dn. 4 maja 1948 r. zwróciło się z prośbą do wojewodów o pouczenie podległych im USC, aby stosowały księgi z papieru trwałego, a gdyby były trudności w nabywaniu ksiąg o odpowiednim papierze, to mogły by tego dokonać w Centrali Gospodarczego Zrzeszenia Samorządu terytorialnego w Warszawie, lub w jego oddziałach terenowych¹¹.

Na terenie ówczesnego województwa białostockiego prace przygotowawcze związane z organizacją urzędów stanu cywilnego rozpoczęły się w 1 połowie listopada 1945 r. Wtedy to wojewoda białostocki - w oparciu o Okólnik Min. Adm. Pub. Nr 59 z 30 października 1945 r. - wydał stosowne dyrektywy starostom. Ich zadaniem miało być: utworzenie komórek organizacyjnych, które zajęły się pracą przygotowawczą w zakresie powołania do życia USC, by rozpoczęły pracę od 1 stycznia 1946 r.; powiadomienie przełożonych gmin o czekających ich obowiązkach jako urzędników stanu cywilnego; przedstawienie uzasadnionych wniosków w przedmiocie połączenia dwóch lub więcej gmin w jeden obwód bądź podziału jednej gminy na dwa obwody USC; bezzwłocznie po ukazaniu się dekretu (...) w Dzienniku Ustaw pouczyć ludność o jego treści, a w szczególności uświadomić ją, komu obowiązana będzie od dnia 1 stycznia 1946 r. zgłaszać urodzenia i zgony oraz w jaki sposób będzie można zawierać związki małżeńskie, by uzyskały one ważność wobec prawa i uznanie wobec władz państwowych. Ponadto poinformowani zostali o tym, że „gdyby przełożony gminy nawet przy pomocy podległego personelu nie mógłby podołać nowonależonym obowiązkom – wojewódzka władza mogłaby powołać specjalnego urzędnika stanu cywilnego” oraz o fakcie ustania z dniem 31 grudnia 1945 r. obowiązków dotychczasowych urzędników, wykonywanych przez osoby duchowne, z którymi należy nawiązać kontakt w celu przejścia od nich czynności związanych z prowadzeniem akt stanu cywilnego¹².

W dniu 21 listopada 1945 r. odbyło się w Starostwie Powiatowym Białostockim zebranie, na którym podano ogólne wytyczne w sprawie nowego prawa oraz utworzono 22 obwody USC na terenie starostwa, wyznaczając na każdy obwód tylko jednego urzędnika stanu cywilnego, którym miał być przełożony gminy (tab.1).

Tabela: Obwody USC utworzone w 1945 r. z rozmieszczeniem siedzib urzędów.

L.p.	Obwód (miejscowość)	Gminy wchodzące w skład Obwodu	Rodzaj gminy	Siedziba urzędu
1	Bacieczki	Bacieczki	wiejska	Bacieczki
2	Barszczewo	Barszczewo	wiejska	Barszczewo
3	Choroszcz	Choroszcz	miejska	Choroszcz
4	Czarna-Wieś	Czarna-Wieś	wiejska	Czarna-Wieś
5	Dobrzyniewo	Dobrzyniewo	wiejska	Dobrzyniewo

¹⁰ APB, UWB, sygn. 41, k. 29.

¹¹ APB, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Białymstoku (dalej PWRNwB), sygn. 8, k. 2.

¹² APB, SPB, sygn. 35, k. 1.

6	Dojlidy	Dojlidy	wiejska	Dojlidy
7	Goniądz	Goniądz	miejska	Goniądz
8	Goniądz	Goniądz	wiejska	Mońki
9	Gródek	Gródek	wiejska	Gródek
10	Juchnowiec	Juchnowiec	wiejska	Juchnowiec
11	Jaświły	Jaświły	wiejska	Mońki
12	Krypno	Krypno	wiejska	Krypno
13	Kalinówka	Kalinówka	wiejska	Knyszyn
14	Knyszyn	Knyszyn	miejska	Knyszyn
15	Michałowo	Michałowo	wiejska	Michałowo
16	Trzcianne	Trzcianne	wiejska	Mońki
17	Starosielce	Starosielce	miejska	Starosielce
18	Suraż	Suraż	miejska	Suraż
19	Supraśl	Supraśl	miejska	Supraśl
20	Wasilków	Wasilków	miejska	Wasilków
21	Zawyki	Zawyki	wiejska	Turośń
22	Zabłudów	Zabłudów	wiejska i miejska	Zabłudów

Źródło: APB, UWB, sygn. 41, k. 30.

Informacja, jaką przesłało w połowie grudnia 1945 r. Starostwo Powiatowe Białostockie wszystkim przełożonym gmin wiejskich i miejskich, dotyczyła ustaleń powyższego zebrania, a ponadto podkreślała kwestię dokładnego zaznajomienia się ich z przepisami wprowadzającymi prawo o aktach stanu cywilnego, gdyż ich „nieznajomość narazić może powagę władz administracji ogólnej oraz spowodować ewentualne zadrażnienia z osobami duchownymi, prowadzącymi dotychczas akta stanu cywilnego, co w żadnym wypadku nie byłoby tolerowane”¹³. Ten problem akcentował wyraźnie wojewoda białostocki starostom powiatowym w pierwszej połowie grudnia 1945 r.¹⁴

Ślubowanie przełożonych gmin, pełniących obowiązki urzędników stanu cywilnego i tych urzędników gmin, którzy mieli pełnić te obowiązki z poruczenia przełożonych gmin, odbyło się w dniu 29 grudnia 1945 r. w siedzibie Starostwa Powiatowego Białostockiego¹⁵.

Wydarzenie to zamyka kilkumiesięczny okres przygotowań do rozpoczęcia działalności urzędów stanu cywilnego na terenie ówczesnego Starostwa Powiatowego Białostockiego.

Dla obwodu miasta Białegostoku utworzono jeden urząd stanu cywilnego. Nastąpiło to w wyniku analizy materiałów otrzymanych od prowadzących do końca grudnia 1945 r. akta stanu cywilnego. Podawały one, iż rocznie w Białymstoku sporządzono: około 1300 aktów urodzeń, około 500 aktów małżeństw oraz około 1300 aktów zgonów¹⁶.

¹³ APB, SPB, sygn. 33, k. 5.

¹⁴ Tamże, sygn. 35, k. 3.

¹⁵ Tamże, k. 6.

¹⁶ APB, UWB, sygn. 41, k. 29.

Prezydent miasta Białegostoku w piśmie z dnia 12 stycznia 1946 r. komunikował wojewodzie białostockiemu, iż „organizacja Urzędu Stanu Cywilnego w Białymstoku została przeprowadzona i Urząd ten z dniem 1 stycznia r.b. rozpoczął swe czynności w myśl przepisów nowego prawa o aktach stanu cywilnego”¹⁷, o czym miejscowa ludność została powiadomiona obwieszczeniem¹⁸.

Informował także o trudnościach natury technicznej, gospodarczej i personalnej, jakie powstały w związku z organizacją, uruchomieniem i prowadzeniem USC. Wystąpił z wnioskiem o ustalenie dla m. Białegostoku specjalnego urzędnika stanu cywilnego i jego zastępcy, gdyż z powodu przeciążenia pracą osobiście nie mógł wykonywać powierzonych czynności. Do czasu uregulowania tej sprawy, organizację i prowadzenie USC w Białymstoku powierzył naczelnikowi Wydziału Administracyjnego Zarządu Miejskiego¹⁹.

Wyjaśniał także kwestię braku legalizacji ksiąg do prowadzenia aktów stanu cywilnego. Spowodowane to było spóźnionym ich wykonaniem przez drukarnię i natychmiastową koniecznością dokonywania w nich wpisów, tuż po otrzymaniu. Zapewniał jednocześnie, iż „po zakończeniu odpowiednich przygotowań technicznych księgi te zostaną niezwłocznie przedłożone Urzędowi Wojewódzkiemu celem zaopatrzenia w klauzule legalizacyjne”²⁰. Do najpoważniejszych kłopotów związanych z funkcjonowaniem USC prezydent zaliczył „niepomiarne niskie opłaty za czynności urzędowe, które znacznie pogłębią ciężki stan finansowy miasta”²¹.

Do dnia 11 stycznia 1946 r. zarejestrowano: 12 urodzeń, 1 małżeństwo oraz 28 zgonów.

W końcu stycznia 1946 r., w związku z niezbędną koniecznością rozszerzenia Wydziału Apropowizacji i Handlu, jak i w związku z utworzeniem nowego Oddziału Stanu Cywilnego, zaszła konieczność zwolnienia trzech pokoi zajmowanych przez Wydział Pomiarów. Pomieszczenia te miały być przygotowane do dnia 1 lutego 1946 r.²².

Nowe zadania zlecone przez Ministerstwo Administracji Publicznej, m.in. spis ludności cywilnej²³ spowodowały, iż dnia 30 stycznia 1946 r. wojewoda białostocki zarządzeniem wewnętrznym ustanowił w ramach Wydziału Ogólnego Urzędu Wojewódzkiego Białostockiego Oddział Spraw Stanu Cywilnego i Ewidencji Ludności. Zakres merytoryczny to: sprawy obywatelstwa, zmiany i nadania nazwisk, dowodów osobistych, urzędów i akt stanu cywilnego oraz sprawy ewidencji i kontroli ruchu ludności. Kierownictwo powierzył referendarzowi Wydziału Ogólnego – Kazimierzowi Chodorowskiemu²⁴. Prowadzone teczki spraw przez

¹⁷ Tamże, k. 29.

¹⁸ Tamże, k. 29.

¹⁹ APB, UWB, sygn. 41, k. 29.

²⁰ Tamże, k. 29.

²¹ Tamże, k. 29v.

²² APB, UWB, sygn. 40, k. 1.

²³ Tamże, k. 2.

²⁴ APB, UWB, sygn. 40, k. 3.

pracowników Oddziału Administracyjno - Prawnego za 1945 r. przekazane zostały kierownikowi nowego Oddziału – 12 marca 1946 r.²⁵

Ustawowe funkcjonowanie urzędów stanu cywilnego w latach 1946-1950 na terenie starostwa powiatowego białostockiego znamionuje szereg problemów różnorodnej natury. Przede wszystkim - niedobór kadr pracowniczych oraz ich złe przygotowanie merytoryczne. Szczególnie zjawisko to wystąpiło w 1946 r., kiedy to „brak wykwalifikowanych sił na urzędników”²⁶ oraz nieprzyswojenie przez nich znajomości ustaw²⁷ w dominujący sposób wpłynęły na słabe funkcjonowanie urzędów stanu cywilnego. Dotyczyło to nie tylko starostwa powiatowego, ale także i całego ówczesnego województwa białostockiego.

Dodatkowo osoby pracujące w USC zajmowały się też innymi ważnymi zadaniami; np. „kierownik Oddziału Spraw Stanu Cywilnego i Ewidencji Ludności mając przydzieloną tylko jedną niewykwalifikowaną pomoc, zatrudniony był przez prawie cały okres (1 maja – 30 września 1946 r. - K.J.) prowadząc jednocześnie Inspektorat Odszkodowań Wojennych i ponadto był zatrudniony przy głosowaniu ludowym w czasie od połowy maja do pierwszych dni lipca”²⁸.

Dodać przy tym należy, iż Urząd w Białymstoku obok USC w Suwałkach był najsprawniej działającym urzędem w województwie²⁹. Ponadto w 1946 r. dostatecznie funkcjonowały urzędy stanu cywilnego w powiatach odzyskanych oraz we wschodniej części województwa. Najsłabiej natomiast w powiatach zachodnich³⁰.

Spowodowane to było niezadowalającym stanem bezpieczeństwa szczególnie na terenie tych powiatów³¹ „będących w zasięgu działań band leśnych”³², gdzie wiele gmin nie funkcjonowało³³.

Inne trudności rzutujące na negatywną ocenę działalności urzędów stanu cywilnego w 1946 r. to: brak uświadomienia wśród mieszkańców co do istoty nowo utworzonych urzędów, szczególnie w powiatach zachodnich województwa, gdzie „ludność odnosi do tych spraw wręcz niechętnie”³⁴; zacofane tradycje oraz wrogi stosunek proboszczów do nowego prawa³⁵. Jeszcze w 1947 r. parafie rzymskokatolickie i prawosławne dokonywały formalności związanych ze ślubem, zgonem i urodzeniami bez zaświadczeń Urzędu Stanu Cywilnego, co - zdaniem władz - powodowało, że ludność niechętnie zgłaszała się do USC dla dokonania rejestracji³⁶.

²⁵ Tamże, k. 4.

²⁶ Tamże, k. 5.

²⁷ Tamże, k. 7.

²⁸ Tamże, k. 5.

²⁹ Tamże, k. 7.

³⁰ APB, SPB, sygn. 35, k. 13.

³¹ APB, UWB, sygn. 40, k. 11.

³² Tamże, k. 5.

³³ APB, SPB, sygn. 35, k. 13.

³⁴ APB, UWB, sygn. 40, k. 8.

³⁵ Tamże, k. 5.

³⁶ APB, UWB, sygn. 485, k. 145.

Władze wojewódzkie poprzez właściwe starostwa powiatowe próbowały przeciwdziałać trudnościom, aby wyeliminować przyczyny złego funkcjonowania USC.

Pismem do starostów powiatowych z dn. 23 września 1946 r. wojewoda - w związku z faktem, iż przeprowadzone lustracje USC wykazały cały szereg usterek - prosił ich o wyznaczenie urzędnika, najlepiej kierownika referatu administracyjno-prawnego, który by bezpośrednio kontrolował działalność USC w powiecie. Polegałaby ona głównie na jak najczęstszych lustracjach urzędów, a przy tym sprawdzaniu znajomości przepisów u urzędników, którzy się tym zajmują. Dostrzeżone usterki należało usuwać w drodze zarządzeń polustracyjnych. Na podstawie zgromadzonego materiału polustracyjnego Starosta miał „wypowiedzieć sąd o przydatności danego urzędnika USC na to stanowisko. Gdyby był to sąd negatywny należy upatrzeć nowego kandydata – najlepiej spośród personelu tegoż zarządu gminnego (miejskiego), względnie spośród nauczycielstwa, a z braku takich, pracownika innego urzędu lub instytucji i ewentualnie po porozumieniu się z jego władzą przełożoną wystąpić do wojewody z wnioskiem o usunięcie dotychczasowego urzędnika i zamianowanie proponowanego kandydata”³⁷.

Ponadto wojewoda prosił, aby do dnia 1 października 1946 r. przygotować plan lustracji USC powiatu z takim rozliczeniem, by wszystkie urzędy w ciągu dwóch miesięcy zostały zlustrowane. Odpis tego planu należało przesłać do wojewody białostockiego. W miarę realizowania planu należało także nadsyłać protokoły lustracji zaopatrzone w uwagi i wnioski starosty powiatowego oraz kopie zarządzeń polustracyjnych.

W myśl powyższych założeń przeprowadzane lustracje USC eliminowały - przynajmniej częściowo - braki i niedociągnięcia w działalności urzędów.

Doświadczyl tego urzędnik stanu cywilnego w Gródku, który został usunięty z zajmowanego stanowiska, gdyż „sporządzał akta niezgodnie z przepisami, nie dbałe wykonywał swe obowiązki, przychodził do pracy w stanie nietrzeźwym, a po 10 miesiącach pracy nie opanował jeszcze przepisów prawa o aktach stanu cywilnego”³⁸.

Wolno prowadzona przez urzędników USC propaganda uświadamiająca przynosiła - tam gdzie się ona odbywała – powolne, lecz stałe rezultaty³⁹.

Do rzadkości należy zaliczyć przypadek Kazimierza Chodorowskiego, który - mając na względzie poprawę funkcjonowania USC - wykazał się własną inicjatywą i w listopadzie 1946 r. sygnalizował władzy nadzorczej, że wskazane byłoby wydanie odpowiedniej broszury dla urzędników stanu cywilnego, ustanowienie w Urzędzie Wojewódzkim stałego etatu lustratora USC oraz zwiększenie poborów dla urzędników stanu cywilnego. W pierwszej kwestii zwracał się już pisemnie do Ministerstwa Administracji Publicznej w październiku 1946 r. oraz ustnie poruszył tę sprawę z inspektorem tegoż ministerstwa - Marczewskim⁴⁰.

³⁷ APB, SPB, sygn. 35, k. 7-8.

³⁸ Tamże, k. 10.

³⁹ APB, UWB, sygn. 40, k. 5.

⁴⁰ Tamże, k. 7.

Celem należytego przygotowania merytorycznego pracowników USC, w dniu 5 grudnia 1946 r. przeprowadzono jednodniowy kurs szkoleniowy dla kierowników referatów administracyjno-prawnych starostw, którzy ze swej strony zobowiązani zostali do przeprowadzenia analogicznych odpraw z urzędnikami stanu cywilnego w poszczególnych powiatach oraz przeprowadzania lustracji USC⁴¹.

Kurs odbył się w gmachu Urzędu Wojewódzkiego Białostockiego w pokoju nr 72 pod przewodnictwem kierownika Oddziału Spraw Stanu Cywilnego w Urzędzie Wojewódzkim – Kazimierza Chodorowskiego⁴².

Obok spraw bieżących, tj. sprawozdań o działalności urzędów stanu cywilnego w poszczególnych powiatach i zadaniach czekających zebranych do początku 1947 r. (zebranie wykazów zaginionych ksiąg metrykalnych, wyznaczeniu odpraw urzędników stanu cywilnego w starostwach, dopilnowania zamknięcia ksiąg za rok 1946 i przesłania wtóropisów do sądów grodzkich, kontynuowanie wykonania planu lustracji) przewodniczący wygłosił referat pt.: „Zasady prowadzenia ksiąg i aktów w urzędach stanu cywilnego”. Po każdej części wywiązywała się dyskusja, przy czym prawie wszystkie wątpliwości, które wysuwali uczestnicy odprawy, znajdowały odpowiedź w treści referatu lub w przepisach ustaw⁴³.

Autor referatu przygotował go bardzo solidnie, w oparciu o obowiązujące ustawodawstwo wzbogacone dodatkowo wskazówkami płynącymi z praktyki, bowiem mijał już niemalże jeden rok od momentu wejścia ich w życie.

W pkt. 1 przedstawił aktualne dekryty i rozporządzenia dotyczące działalności urzędów stanu cywilnego. Zaznaczył wyraźnie, iż wszystkie z nich „winny być w posiadaniu każdego urzędnika stanu cywilnego i należycie przez niego opanowane, przynajmniej w części, odnoszącej się do działalności USC”⁴⁴. Dotyczyło to także kierowników referatów administracyjno-prawnych w starostwach.

W pkt. II-III omówił bardzo szczegółowo zasady przyjęcia „zgłoszenia” urodzenia i zgonu oraz wymagane dokumenty przy zawieraniu małżeństw, jak też „sporządzanie aktu” stanu cywilnego.

W pkt. IV przedstawił „Inne czynności” związane z wydawaniem wypisów z aktów, wzmianek na marginesie, przepisów karnych, rekonstrukcji ksiąg.

Pkt. V ujmował informacje dotyczące urzędników stanu cywilnego. Mogli oni pełnić inny urząd lub zawód i pobierać wynagrodzenia z gminy za czynności w USC.

Jako urzędnicy samorządowi, podlegali ochronie prawa. Winni byli wykonywać wszystkie czynności przewidziane w prawie o aktach stanu cywilnego, nawet poza godzinami służbowymi, o ile zachodziłaby taka potrzeba. Ponadto podlegali oni odpowiedzialności porządkowej, dyscyplinarnej i karnej, odpowiadając przy tym solidarnie z gminą za szkodę materialną wyrządzoną stronie⁴⁵.

⁴¹ APB, UWB, sygn. 40, k. 8.

⁴² APB, SPB, sygn. 35, k.13.

⁴³ Tamże, k. 13.

⁴⁴ Tamże, k. 14.

⁴⁵ APB, SPB, sygn. 35, k. 23.

Ponownie podkreślał znaczenie znajomości przepisów dotyczących spraw urzędu stanu cywilnego, a ponadto stawiał wymaganie „by urzędnik stanu cywilnego znał dobrze język polski w mowie i piśmie”⁴⁶.

Treść pkt. V zawierała także wskazówki dotyczące lokalu USC oraz postępowania wobec interesantów. „Biorąc pod uwagę, że większość ludności nie orientuje się jeszcze co do ciężących na nich obowiązkach z mocy nowego prawa, urzędnik stanu cywilnego winien w ramach ustawowych możliwości robić stonom najdalej idące ułatwienia, okazując przy tym dużo wyrozumiałości i taktu. Urzędnik winien mieć bezwzględnie oddzielny pokój nieprzechodni z odpowiednią tabliczką na drzwiach, gdzie winny być dokonywane zgłoszenia i zawierane małżeństwa. Strony nie powinny być skrzepowane obecnością niepowołanych urzędników gminy lub interesantów oraz powinny mieć pewność co do dyskrecji. Rzeczą niedopuszczalną jest gorsze traktowanie niekatolików w odróżnieniu od ludności katolickiej. Przepisy karne winny być stosowane b. ostrożnie i tylko wówczas, gdy mogą odnieść pożądany skutek. Na budynku winien być umieszczony szyld, a w pokoju urzędnika taryfa opłat”⁴⁷.

W wyniku zarządzenia Urzędu Wojewódzkiego lustrowania urzędów przez urzędników starostw, odpraw szkoleniowych, wyjaśniania całego szeregu kwestii spornych na piśmie i bezpośrednio w czasie dokonywania lustracji, działalność urzędów stanu cywilnego w I kwartale 1947 r. uaktywniła się i usprawniła⁴⁸.

Jednak analiza źródeł wyraźnie świadczy o trwających w dalszym ciągu problemach związanych z pracą USC, które spowodowane były w głównej mierze brakiem odpowiednich kandydatów na urzędników.

W dniach od 5 do 8 lipca 1949 r. przeprowadzona została przez delegata Ministerstwa Administracji Publicznej lustracja Oddziału Stanu Cywilnego i Ewidencji Ludności w Urzędzie Wojewódzkim Białostockim oraz siedmiu urzędów stanu cywilnego i biur ewidencji ludności. Wykazała ona cały szereg usterek i niedokładności związanych z wykonywaniem czynności urzędowych, świadczących o nieopanowaniu przez urzędników obowiązujących przepisów z zakresu rejestracji stanu cywilnego oraz o niedostatecznym nadzorze nad urzędami stanu cywilnego ze strony Urzędu Wojewódzkiego.

W pracy białostockiego USC – zaliczonego do urzędów wzorowych – zauważono następujące niedopuszczalne uchybienia: księgi stanu cywilnego za rok 1948 nie zostały do lipca 1949 r. zamknięte; ksiąg wtóropisów nie prowadzono; wpisy do księgi uzupełniającej dokonywane były z dużym opóźnieniem. Spowodowane to było kłopotliwą sytuacją kadrową panującą wówczas w USC, gdyż przy braku zastępcy urzędnika stanu cywilnego, który to wprawdzie był „należycie obznajmiony z przepisami z zakresu czynności USC, nie jest w możności prowadzenia na właściwym poziomie urzędu przy pomocy niedostatecznie wykwalifikowanego personelu pomocniczego”⁴⁹.

⁴⁶ Tamże, k. 23.

⁴⁷ Tamże, k. 23.

⁴⁸ APB, UWB, sygn. 40, k. 11.

⁴⁹ APB, PWRN w B, sygn. 10, k. 50.

Wojewoda białostocki w zarządzeniu polustracyjnym skierowanym na ręce prezydenta m. Białegostoku nakazał wszystkie ww. uchybienia usunąć w terminie do dnia 20 września 1949 r.⁵⁰. Warto podkreślić, iż jeden z 4 punktów dotyczył wytypowania odpowiedniego kandydata na zastępcę urzędnika stanu cywilnego oraz wystąpienia z wnioskiem o nominację.

W sprawozdaniu z wykonania zarządzenia polustracyjnego prezydent m. Białegostoku informował wojewodę, iż „z powodu braku odpowiedniego kandydata na zastępcę urzędnika stanu cywilnego sprawa obsadzenia tego stanowiska dotychczas (28 września 1949 r. – K.J.) nie mogła być załatwiona”⁵¹. Ponadto wyjaśniał, iż nie może w dalszym ciągu przestrzegać zasady równoległego prowadzenia ksiąg wtóropisów z księgami miejscowymi USC z powodu zdekompletowania personelu urzędu na skutek przeprowadzonej z dniem 1 stycznia 1949 r. redukcji⁵².

Z tego samego powodu oraz dodatkowo braku zastępcy, nie może być ściśle dotrzymany termin, przewidziany art. 30 prawa o aktach stanu cywilnego przy dokonywaniu wpisów do księgi uzupełniającej. Przydzielone dwie nadetatowe osoby pomocnicze umożliwiły jedynie rozpoczęcia prac, związanych ze sporządzaniem, sprawdzaniem i uwierzytelnianiem ksiąg wtóropisów za 1948 r.

Dnia 27 października 1949 r. Wojewoda Białostocki przedstawił Ministerstwu Administracji Publicznej w Warszawie sprawozdanie z wykonania zarządzenia polustracyjnego, w którym stwierdził, iż niedociągnięcia i usterki zostały w większości usunięte. W punkcie dotyczącym USC w Białymstoku pisał: „Zaległości w pracy tego urzędu powstają wskutek niedostatecznego personelu, na rok bieżący przewidziano 5 etatów, z tego w dniu inspekcji obsadzonych było tylko 4. Niezwłocznie po dokonaniu inspekcji prezydent miasta przydzielił tymczasowo dwie siły pomocnicze, pomoc okazała się jeszcze niewystarczająca i zaległości w dalszym ciągu narastają. Na rok przyszły (1950 – K.J.) umieszczono w preliminarzu budżetowym razem siedem etatów. W związku z przejmowaniem ksiąg metrykalnych od urzędów parafialnych zakres pracy zwiększył się i koniecznym będzie zatrudnienie przynajmniej jeszcze jednego pracownika w charakterze archiwisty. Po skompletowaniu obsady personalnej urząd będzie w stanie wykonywać bieżące swoje obowiązki i wypracować pozostałe zaległości”⁵³.

Zawiadamiał także o przeprowadzonych kursach dla urzędników stanu cywilnego i referentów administracyjno-prawnych, w których uczestniczyło 33 urzędników stanu cywilnego i 13 referentów adm.-praw. Szeroki zakres wiadomości udzielonych uczestnikom kursu oraz ogólne zainteresowanie przedmiotami wykładanymi pozwala przypuszczać, że stanu biur ewidencji ludności i urzędów stanu cywilnego dozna w najbliższym czasie znacznej poprawy⁵⁴.

⁵⁰ Tamże, k. 52.

⁵¹ APB, PWRN w B, sygn. 10, k. 55.

⁵² Tamże, k. 55.

⁵³ Tamże, k. 58.

⁵⁴ APB, PWRN w B, sygn. 10, k. 59.

O wiele bardziej rażące błędy i nieprawidłowości w prowadzeniu USC występowały na terenie starostwa, o czym świadczą dokumenty z przeprowadzonych lustracji w Choroszczu w 1949 r. i 1950 r.

Pierwsza z nich w odniesieniu do prowadzenia akt stanu cywilnego zawiera nawet opinię, iż „prowadzący te akta nie interesuje się zupełnie obowiązującymi w tej mierze przepisami”⁵⁵. Księgi stanu cywilnego, nie dość, że założone zostały dopiero w 1948 r.⁵⁶, to prowadzone były wadliwie. Poniższe uwagi odnoszą się do rejestracji urodzeń, małżeństw i zgonów; nie posiadały one numeracji ciągłej, rozpoczynając się cyfrą większą niż 1, np. numeracja roku 1948 - małżeństwa - zapoczątkowana została numerem 24, a urodzenia - 23, pozostawiano wewnątrz ksiąg karty czyste (niewypełnione), a wolne miejsca (poszczególne rubryki) nie były wypełniane bądź wypełniane niedbale, np. przerywanymi kreskami, daty urodzeń, małżeństw i zgonów wypełniane były często cyframi zamiast słowami, do numeracji ciągłej dopisywano niepotrzebne symbole. Księgi za 1948 r. nie zostały zamknięte, a za 1949 r. zamknięte w sposób niezgodny z przepisami.

Inne rażące usterki to: brak ksiąg wtóropisów, które winny być prowadzone obok ksiąg miejscowych równocześnie⁵⁷, a z końcem roku przekazywane Sądowi Grodzkiemu; brakowało zezwoleń okręgowej władzy nadzorczej na używanie niewykorzystanych w latach ubiegłych ksiąg.⁵⁸ Ponadto przekazywanie wpływów z opłat do kasy miejskiej odbywało się nieregularnie w sposób dowolny.

Analogiczne problemy występowały – w różnym stopniu – we wszystkich urzędach stanu cywilnego i to nie tylko na terenie powiatu białostockiego.

Przyczyn istnienia tegoż problemu władze wojewódzkie dopatrywały się w braku gruntownego zaznajomienia się urzędników z przepisami, którzy „nie wiedzą jak postąpić w tej czy innej sprawie, wynikiem czego są częste powikłania spraw, a następnie skargi i zażalenia ludności”⁵⁹. Słusznie uważano, iż chroniczny brak kompetencji urzędników „zraża obywateli oraz stwarza niechęć do załatwiania spraw w USC”⁶⁰.

Analogicznie jak w pierwszym roku działalności USC, i w latach późniejszych organizowano odprawy i szkolenia dla prowadzących USC, „celem zapoznania ich z najważniejszymi przepisami obowiązującymi w zakresie stanu cywilnego oraz poinstruowania o usprawnieniu pracy w USC”⁶¹.

Jednak wachlarz zagadnień znacznie się rozszerzył o spostrzeżenia dokonane w wyniku wielu lustracji przeprowadzonych w okresie 1946-1950. Błędy te miały zostać całkowicie wyeliminowane.

Dlatego też projekt programu na odprawę, która odbyła się we wrześniu 1951 r. zawierał następujące bloki tematyczne⁶²: stanowisko urzędnika stanu cy-

⁵⁵ APB, SPB sygn. 36, k. 5.

⁵⁶ Tamże, k. 7.

⁵⁷ Tamże, k. 5.

⁵⁸ Tamże, k. 7.

⁵⁹ APB, PWRN w B, sygn. 8. k. 33.

⁶⁰ Tamże, k. 33.

⁶¹ Tamże, k. 33.

⁶² Tamże, k. 33v.

wilnego: zakres czynności, odpowiedzialność i przestrzeganie tajemnicy służbowej, tok pracy w USC, przechowywanie ksiąg stanu cywilnego, lokal USC; prowadzenie ksiąg stanu cywilnego: wynoszenie ksiąg poza lokal urzędu, księgi miejscowe i wtóropisy – prowadzenie, skrobanie i kreślenie; sporządzanie aktów stanu cywilnego: terminy sporządzania aktów urodzeń i zgonów, sporządzanie aktów uznania, przyjmowanie oświadczeń o uprawnieniu, sporządzanie wzmianek; zawieranie małżeństw: wzmianki na marginesie odpisu aktu urodzenia, o stanie wolnym, zdolność prawna - piśmienne oświadczenia, forma zawierania małżeństw; postępowanie przy sporządzaniu aktów zejścia; różne: opłaty skarbowe, załatwianie spraw korespondencyjnie, sprawozdawczość.

Zasygnalizowane w niniejszym artykule problemy związane z działalnością urzędów stanu cywilnego nie ujmują kwestii dotyczącej przejmowania ksiąg metrykalnych z parafii, gdyż - moim zdaniem - winna ona zostać potraktowana odrębnie ze względu na znaczenie społeczno-polityczne.

Bożena Parafiniuk

Akta dotyczące stowarzyszeń w zasobie APB

Stowarzyszanie się ludzi o różnych zainteresowaniach i celach jest realizacją gwarantowanej prawem wolności zrzeszania się.

Polskie prawo o stowarzyszeniach korzeniami sięga odległych czasów.

Na przełomie XIX i XX wieku regulowały tę kwestię różne akty normatywne:

- ustawa o prawie stowarzyszania się z dnia 15 listopada 1867 r. (Dz. u.p. austr. Nr 134),
- ustawa o stowarzyszeniach z dnia 19 kwietnia 1908 r. (Dz. Ust. Rzeszy Niem. Str. 151)
- dekret o stowarzyszeniach z dnia 3 stycznia 1919 r. (Dz. P.P.P. Nr 3, poz. 88) oparty na tymczasowych przepisach o stowarzyszeniach i związkach z dnia 4/17 marca 1906 r. powołane w art. 1 powyższego dekretu.

Wydane później Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej 27 października 1932 r. – prawo o stowarzyszeniach (Dz. U. Nr 94, poz. 803 z 1946 r. z późn. zm.) obowiązywało przez blisko 57 lat, tj. do 7 kwietnia 1989 r., kiedy to uchwalono obowiązującą do dziś ustawę – prawo o stowarzyszeniach (Dz. U. z 1989 r. Nr 20, poz. 104).

W latach 1932 – 1989 przepisy prawa dopuszczały funkcjonowanie stowarzyszeń zwykłych, zarejestrowanych i wyższej użyteczności.

Ogólnie rzecz ujmując można określić, że stowarzyszenia zwykle mogły powstawać poprzez zgłoszenie na piśmie przez trzech członków założycieli takiego zamiaru - powiatowej (miejskiej) władzy administracji ogólnej miejsca przyszłej siedziby stowarzyszenia, jako bezpośredniej władzy nadzorczej. Nie miały one osobowości prawnej.

Stowarzyszenia zarejestrowane powstawały w innym trybie. Osoby w liczbie co najmniej 15, względnie stowarzyszenie zwykłe, liczące co najmniej 15 członków, pragnące założyć stowarzyszenie posiadające osobowość prawną, względnie uzyskać prawa takiego stowarzyszenia, wносиły za pośrednictwem powiatowej (miejskiej) władzy administracji ogólnej miejsca przyszłej siedziby stowarzyszenia (bezpośrednia władza nadzorcza) pisemne podanie do odpowiedniej wojewódzkiej władzy administracji ogólnej (władza rejestracyjna) o zarejestrowanie stowarzyszenia, dołączając wymagane prawem dokumenty.

Stowarzyszenia, których rozwój był szczególnie użyteczny dla interesu państwowego lub społecznego Rzeczypospolitej, mogły być uznane za stowarzyszenia wyższej użyteczności. Stowarzyszenia te posiadały osobowość prawną, a nadzór

nad nimi sprawował Minister Spraw Wewnętrznych w porozumieniu z zainteresowanymi ministrami.

Jak z powyższego wynika w zależności od charakteru stowarzyszenia władza rejestracyjna i władza nadzorcza ulokowane były z reguły w dwóch różnych organach administracji państwowej różnych szczebli, zatem i akta dot. danego stowarzyszenia były gromadzone w dwóch urzędach. Jednakże od tej zasady były odstępstwa powodujące wędrówkę akt, np. w wyniku realizacji rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 27 maja 1974 r. w sprawie przekazania niektórych spraw z zakresu właściwości organów administracji państwowej wyższego stopnia do właściwości organów administracji państwowej niższego stopnia (Dz. U. z 1974 r. Nr 22, poz. 131), kiedy to przekazano wojewodom nadzór nad wojewódzkimi oddziałami stowarzyszeń wyższej użyteczności, a prezydentom miast i naczelnikom powiatów stowarzyszenia zarejestrowane, których teren działania nie przekraczał obszaru powiatu – jako władzy rejestracyjnej i jednocześnie bezpośrednio nadzorczej. Należy uwzględnić jeszcze zmiany w strukturze organizacyjnej organów władzy i administracji państwowej oraz podziały administracyjne państwa.

Kolejnym działaniem utrudniającym określenie wytwórcy określonych akt dot. stowarzyszeń było pismo Wydziału Społeczno-Administracyjnego Urzędu Wojewódzkiego w Białymstoku z dnia 29 kwietnia 1989 r. Nr S.A. 6017/42/89 w sprawie przekazania do tegoż urzędu przez jednostki administracji państwowej stopnia podstawowego akt stowarzyszeń zarejestrowanych, oddziałów takich stowarzyszeń, oddziałów stowarzyszeń wyższej użyteczności.

W Urzędzie dokonano połączenia akt własnych z przekazanymi w stosunku do stowarzyszeń mających siedzibę w mieście Białymstoku, tworząc (generalnie rzecz ujmując) jedną teczkę aktową dla jednego stowarzyszenia. Akta te po uporządkowaniu i po przebrakowaniu zostały przekazane do tutejszego Archiwum łącznie z aktami otrzymanymi z innych jednostek z terenu województwa białostockiego.

Obecnie akta te są w różnym stadium opracowania. Są zespoły dotyczące stowarzyszeń całkowicie opracowane, posiadające inwentarze książkowe:

- Związek Harcerstwa Polskiego Komenda Chorągwi Białostockiej 1945 – 1950, numer zespołu – 357, numer inwentarza 35;
- Stowarzyszenie Ateistów i Wolnomyślicieli Zarząd Wojewódzki w Białymstoku 1958 – 1969, nr. zespołu – 511;
- Towarzystwo Szkoły Świeckiej Zarząd Oddziału Wojewódzkiego w Białymstoku 1957 – 1969, nr zespołu – 510, nr. inwentarza – 95;
- Liga Lotnicza Okręg Wojewódzki w Białymstoku 1947 – 1954, nr zespołu – 716,
- Liga Morska Zarząd Okręgu w Białymstoku 1945 – 1953, nr zesp. – 715,
- Liga Przyjaciół Żołnierza Zarząd Wojewódzki w Białymstoku 1945 – 1962, nr zespołu – 717, numer inwentarza – 96;
- Związek Polskich Artystów Plastyków Zarząd Okręgu w Białymstoku 1945 – 1983, nr zespołu 719, nr inwentarza – 101;
- Fundusz Budowy Szkół i Ośrodków Kulturalnych Komitet Wojewódzki w Białymstoku 1953 – 1961, nr zespołu – 890-891, nr inwentarza – 106.

W zespołach całkowicie opracowanych, posiadających inwentarze książkowe, można również znaleźć akta dotyczące nadzoru nad stowarzyszeniami, jak i samych stowarzyszeń. Dotyczy to zespołów:

- nr 71 Urząd Wojewódzki Białostocki 1944-1950 - sygn. 665, 693-711;
- nr 123 Starostwo Powiatowe Sokólskie 1944-1950 - sygn. 214;
- nr 132-143 Gminne rady narodowe pow. sokólskiego 1945-1954 (Sidra) sygn. 740;
- nr 417 Prezydium Powiatowej Rady Narodowej i Urząd Powiatowy w Siemiatyczach 1952-1975 - sygn. 740;
- nr 418 Prezydium Rady Narodowej i Urząd Powiatowy w Dąbrowie Białostockiej 1956-1975 - sygn. 510 - 512;
- nr 158 Prezydium Powiatowej Rady Narodowej i Urząd Powiatowy w Białymstoku 1950-1975 - sygn. 428 - 437;
- nr 163 Prezydium Powiatowej Rady Narodowej i Urząd Powiatowy w Sokółce [1945] 1950-1975 - sygn. 591;
- nr 415 Prezydium Powiatowej Rady Narodowej i Urząd Powiatowy w Mońkach 1954-1975 - sygn. 504 - 507, 510;
- nr 152 Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Białymstoku 1950-1973 - sygn. 1380 - 1533.

Otrzymywane z Urzędu Wojewódzkiego w Białymstoku akta stowarzyszeń wymagały w dużej części ponownego opracowania z racji niezachowania w nich układu chronologicznego, przemieszania materiałów, zbyt dużej ilości dokumentów powtarzających się. Wiązało się to z pruciem poszytów i tworzeniem nowego układu. Powstała wówczas koncepcja, aby przy tej okazji dokonać rozpoznania zespołowego zgromadzonego materiału i wydzielenia akt według zasady przynależności zespołowej. W ten sposób niekiedy z jednej jednostki aktowej, obejmującej np. lata 1947 - 1978, powstawały 3 jednostki należące do trzech różnych zespołów, np. Zarząd Miejski w Białymstoku (1945 - 1950), Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Białymstoku (1950 - 1973), Urząd Miejski w Białymstoku (1974 - 1990).

I tak w grupie akt nie opracowanych ostatecznie (pomoc ewidencyjną stanowią generalnie spisy zdawczo-odbiorcze) znalazły się akta dotyczące stowarzyszeń z zespołów:

- nr 71 Urząd Wojewódzki Białostocki - Zakład Doskonalenia Rzemiosła w Białymstoku 1945 - 1949;
 - nr 88 Zarząd Miejski w Białymstoku :
- 1) Aeroklub Białostocki w Białymstoku 1946 - 1949,
 - 2) Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze. Oddział w Białymstoku 1946 - 1949,
 - 3) Stowarzyszenie Inżynierów i Techników Komunikacji Rzeczypospolitej Polskiej Oddział w Białymstoku 1948 - 1950,
 - 4) Wojewódzki Związek Pszczelarzy w Białymstoku 1945 - 1948,
 - 5) Związek Esperantystów w Polsce Oddział w Białymstoku 1947 - 1948;

- nr 149 Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Białymstoku (1950 – 1973):

- 1) Automobilklub Podlaski w Białymstoku 1961 – 1970,
- 2) Automobilklub Podlaski w Białymstoku 1970 – 1973,
- 3) Białostockie Towarzystwo Fotograficzne 1961 – 1973,
- 4) Białostockie Towarzystwo Kultury w Białymstoku 1965 – 1973,
- 5) Białostockie Towarzystwo Muzyczne w Białymstoku 1963 – 1970,
- 6) Białostockie Towarzystwo Muzyczne Zarząd Woj. w Białymstoku 1970–1973,
- 7) Białostockie Towarzystwo Naukowe w Białymstoku 1962 – 1970,
- 8) Białostockie Towarzystwo Naukowe w Białymstoku 1970 – 1973,
- 9) Białostockie Towarzystwo Przyjaciół Sztuk Pięknych w Białymstoku 1967-1973,
- 10) Liga Ochrony Przyrody Zarząd Wojewódzki w Białymstoku [1968 – 1971],
- 11) Towarzystwo Przyjaciół Białowieży w Białowieży 1965 – 1972,
- 12) Towarzystwo Wiedzy Powszechnej Zarząd Woj. w Białymstoku 1968 – 1972,
- 13) Wojewódzki Zakład Doskonalenia Zawodowego w Białymstoku 1961-1966,
- 14) - „ - 1966 – 1968,
- 15) - „ - 1968 – 1969,
- 16) - „ - 1970 – 1971,
- 17) - „ - 1970 – 1972,
- 18) - „ - 1972 – 1973,
- 19) - „ - 1973,
- 20) Zakład Doskonalenia Rzemiosła w Białymstoku 1953 – 1958,
- 21) - „ - 1959 – 1962,
- 22) Związek Bojowników o Wolność i Demokrację Zarząd Okręgu w Białymstoku 1950 – 1953;

- nr 158 Prezydium Powiatowej Rady Narodowej i Urząd Powiatowy w Białymstoku:

- 1) Polskie Towarzystwo Higieny Psychiczej Oddział w Białymstoku 1969 – 1972,
- 2) Polskie Towarzystwo Psychiatryczne Oddział Białostocko - Olsztyński 1964 – 1973;

- nr 933 Urząd Wojewódzki w Białymstoku (1974 – 1998)

- 1) Automobilklub Podlaski w Białymstoku 1974r.,
- 2) - „ - 1974 – 1978,
- 3) - „ - 1978 – 1988,
- 4) Auto – Moto – Klub w Białymstoku 1976 – 1987,
- 5) Białoruskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne w Białymstoku 1980 – 1981,
- 6) - „ - 1981 – 1988,
- 7) Białostockie Towarzystwo Fotograficzne w Białymstoku 1974 – 1978,
- 8) - „ - 1978 – 1987,
- 9) Białostockie Towarzystwo Kultury w Białymstoku 1974 – 1977,
- 10) - „ - 1978 – 1989,
- 11) Białostockie Towarzystwo Muzyczne w Białymstoku 1973 – 1977,
- 12) - „ - 1978 – 1983,

- 13) - „ - 1984 – 1988,
- 14) Białostockie Towarzystwo Naukowe w Białymstoku 1974 – 1977,
- 15) - „ - 1978 – 1989,
- 16) Białostockie Towarzystwo Przyjaciół Sztuk Pięknych 1974 – 1975,
- 17) Białostockie Towarzystwo Przyjaciół Sztuk Pięknych 1975 – 1987,
- 18) Białostockie Towarzystwo Śpiewacze im. St. Moniuszki w Białymstoku 1988 – 1989,
- 19) Bractwo Prawosławne w Białymstoku 1989 r.,
- 20) Klub Abstynentów „Krokus” w Białymstoku 1981 – 1989,
- 21) Klub Miłośników Nowych Technik Audio-Wizualnych „VIDSAT w Białymstoku 1988 – 1989,
- 22) Klub Obywatelski w Białymstoku 1989 r. ,
- 23) Komitet Organizacyjny Święta „Gazety Współczesnej” w Białymstoku 1975 – 1988,
- 24) Liga Kobiet Polskich Oddział Wojewódzki w Białymstoku 1974 – 1987,
- 25) Liga Ochrony Przyrody Zarząd Wojewódzki w Białymstoku [1972] 1974 – 1988,
- 26) Naczelna Organizacja Techniczna Oddział Wojewódzki w Białymstoku 1974 – 1984,
- 27) - „ - 1985 – 1988,
- 28/ Nadbużański Klub Motorowy w Siemiatyczach 1976 – 1982,
- 29) - „ - 1983 – 1990,
- 30) Polski Komitet Pomocy Społecznej Oddział w Białymstoku 1974 – 1987,
- 31) Polski Związek Esperantystów Oddział w Białymstoku 1974 – 1987,
- 32) Polski Związek Filatelistów Okręg w Białymstoku 1974 – 1986,
- 33) Polski Związek Głuchych Oddział w Białymstoku 1976 – 1982,
- 34) - „ - 1981 – 1987,
- 35) Polski Związek Hodowców Gołębi Poczтовых Okręg w Białymstoku 1976 – 1988,
- 36) Polski Związek Krótkofalowców Oddział Wojewódzki 1974 – 1987,
- 37) Polski Związek Motorowy Zarząd Okręgu w Białymstoku 1974 – 1980,
- 38) - „ - 1982 – 1988,
- 39) Polskie Stowarzyszenie Ludzi Cierpiących na Padaczkę Zarząd Główny w Białymstoku 1984 – 1988,
- 40) - „ - 1988 – 1991,
- 41) Polskie Towarzystwo Archeologiczne i Numizmatyczne Oddział w Białymstoku 1974-1987,
- 42) Polskie Towarzystwo Chemiczne. Oddział w Białymstoku 1975 – 1989,
- 43) Polskie Towarzystwo Ekonomiczne. Oddział w Białymstoku 1974 – 1987,
- 44) Polskie Towarzystwo Gastroenterologii w Białymstoku 1985 – 1987,
- 45) Polskie Towarzystwo Geograficzne. Oddział w Białymstoku 1974 – 1989,
- 46) Polskie Towarzystwo Higieny Psychiczej. Oddział w Białymstoku 1977 – 1987,
- 47) Polskie Towarzystwo Historyczne Oddział w Białymstoku 1975 – 1987,

- 48) Polskie Towarzystwo Miłośników Astronomii. Oddział w Białymstoku 1976 – 1987,
- 49) Polskie Towarzystwo Miłośników Kaktusów. Oddział w Białymstoku 1974 – 1987,
- 50) Polskie Towarzystwo Naukowe Kultury Fizycznej. Oddział w Białymstoku 1977 – 1982,
- 51) Polskie Towarzystwo Pielęgniarskie. Oddział w Białymstoku 1976 – 1990,
- 52) Polskie Towarzystwo Przeciwytytoniowe. Oddział Wojewódzki w Białymstoku 1974 – 1989,
- 53) Polskie Towarzystwo Psychiatryczne. Oddział Białostocko - Olsztyński 1975 – 1987,
- 54) Polskie Towarzystwo Schronisk Młodzieżowych. Oddział Wojewódzki w Białymstoku 1974 – 1987,
- 55) Polskie Towarzystwo Walki z Kalectwem. Oddział w Białymstoku 1974 – 1987,
- 56) Północnopodlaskie Towarzystwo Ochrony Ptaków w Białowieży 1985 – 1988,
- 57) Rada Wojewódzka Federacji Socjalistycznych Związków Młodzieży Polskiej w Białymstoku 1977 r.,
- 58) Robotnicze Stowarzyszenie Twórców Kultury w Białymstoku 1984 – 1987,
- 59) Społeczny Komitet Budowy Muzeum Zabytków Kultury Białoruskiej i Ruchu Rewolucyjnego w Hajnówce 1984 – 1987,
- 60) Społeczny Komitet Budowy Sali Gimnastycznej przy Liceum Ogólnokształcącym im. M. C. Skłodowskiej w Hajnówce 1988 r.,
- 61) Stowarzyszenie Archiwistów Polskich. Oddział Wojewódzki w Białymstoku 1974 – 1987,
- 62) Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich. Oddział w Białymstoku 1974 – 1989,
- 63) Stowarzyszenie Chorych na Cukrzycę PRL. Oddział Wojewódzki w Białymstoku 1983 – 1990,
- 64) Stowarzyszenie Elektryków Polskich. Oddział w Białymstoku 1974 – 1989,
- 65) Stowarzyszenie Geodetów Polskich Zarząd. Oddziału w Białymstoku 1974-1989,
- 66) Stowarzyszenie Inżynierów i Techników Komunikacji. Oddział w Białymstoku 1975 – 1983,
- 67) Stowarzyszenie Księgarzy Polskich. Zarząd Okręgu w Białymstoku 1974 – 1988,
- 68) Stowarzyszenie Księgowych. Oddział Okręgowy w Białymstoku 1974-1987,
- 69) Stowarzyszenie Muzyków Podlasia „STOMP” w Białymstoku 1984 – 1988,
- 70) Stowarzyszenie „PAX”. Oddział w Białymstoku 1974 – 1991,
- 71) Stowarzyszenie Radców Prawnych. Oddział Terenowy w Białymstoku 1981 – 1984,
- 72) Stowarzyszenie Społeczno-Kulturalne Spółdzielczości Pracy w Białymstoku 1988 r.,
- 73) Stowarzyszenie Twórców Ludowych Oddział w Białymstoku 1974 – 1987,
- 74) Towarzystwo Biebrzańskie w Białymstoku 1987 – 1989,
- 75) Towarzystwo Kultury Języka Oddział w Białymstoku 1977 – 1989,

- 76) Towarzystwo Kultury Teatralnej. Oddział Wojewódzki w Białymstoku 1975 – 1989,
 - 77) Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa. Oddział w Białymstoku 1974 – 1979,
 - 78) - „ - 1980 – 1987,
 - 79) Towarzystwo Przyjaciół Białostockiego Muzeum Wsi w Białymstoku 1983 – 1987,
 - 80) Towarzystwo Przyjaciół Białowieży Zarząd Główny w Białowieży 1974 – 1989,
 - 81) Towarzystwo Przyjaciół Chorych „Hospicjum” w Białymstoku 1987 – 1991,
 - 82) Towarzystwo Przyjaciół Dzieci Zarząd Wojewódzki w Białymstoku 1974 – 1990,
 - 83) Towarzystwo Przyjaciół Grodna i Wilna w Białymstoku 1988 – 1990,
 - 84) Towarzystwo Przyjaciół „Ritza” w Białymstoku 1988 r.,
 - 85) Towarzystwo Trzeźwości Transportowców Oddział Wojewódzki w Białymstoku 1976 – 1989,
 - 86) Towarzystwo Wiedzy Obronnej Oddział w Białymstoku 1977 – 1986,
 - 87) Towarzystwo Wiedzy Powszechnej Zarząd Wojewódzki w Białymstoku 1974 – 1987,
 - 88) Towarzystwo Wolnej Wszechnicy Polskiej Oddział Wojewódzki w Białymstoku 1977 – 1987,
 - 89) Wojewódzka Rada Zrzeszenia Sportu i Turystyki „Ogniwo” w Białymstoku 1985 – 1987,
 - 90) Wojewódzki Klub Techniki i Racjonalizacji w Białymstoku 1981 – 1987,
 - 91) Wojewódzki Zakład Doskonalenia Zawodowego w Białymstoku 1974 – 1976,
 - 92) - „ - 1977 – 1978,
 - 93) - „ - 1979 – 1983,
 - 94) - „ - 1983 – 1985,
 - 95) - „ - 1984 – 1985,
 - 96) - „ - 1985 – 1987,
 - 97) - „ - 1987,
 - 98) - „ - 1988 – 1990,
 - 99) Zespół Ludzi Dobrej Woli w Grzybowcach 1987 – 1988,
 - 100) Zrzeszenie Katolików „Caritas” Oddział Wojewódzki w Białymstoku 1974 – 1987,
 - 101) Zrzeszenie Studentów Polskich Rada Okręgowa w Białymstoku 1986 – 1987,
 - 102) Związek Bojowników o Wolność i Demokrację Zarząd Wojewódzki w Białymstoku 1974 – 1987,
 - 103) Związek Harcerstwa Polskiego Komenda Chorągwi w Białymstoku 1974 – 1987,
 - 104) Związek Inwalidów Wojennych PRL Zarząd Wojewódzki w Białymstoku 1974 – 1985,
 - 105) Związek Kynologiczny w Polsce Oddział w Białymstoku 1974 – 1984;
- nr 904 Urząd Miejski w Białymstoku 1974 – 1990,
- Wydział Spraw Obywatelskich:

- 1) Federacja Socjalistycznych Związków Młodzieży Polskiej Rada Miejska w Białymstoku 1974 – 1978,
- 2) Komitet Organizacyjny Święta „Gazety Współczesnej” w Białymstoku 1976 r.,
- 3) Miejskie Towarzystwo Krzewienia Kultury Fizycznej w Białymstoku 1974 – 1978,
- 4) Ognisko TKKF „Fasty” w Białymstoku 1974 – 1979,
- 5) Ognisko TKKF „Tęcza” przy Komitecie Osiedlowym Nr 28 w Białymstoku 1973 – 1979,
- 6) Ognisko TKKF „Związkowiec” w Białymstoku 1974 – 1979,
- 7) Ognisko TKKF przy Komitecie Osiedlowym Nr 20 w Białymstoku 1978 – 1981,
- 8) Polski Związek Akwarystów Oddział w Białymstoku 1974 – 1976,
- 9) Wojewódzka Federacja Sportu w Białymstoku 1973 – 1974; Wydział Oświaty, Kultury i Sportu:
 - 1) Stowarzyszenie Społeczno-Kulturalne w Białymstoku 1974 r.,
 - 2) - „ - 1975 r.,
 - 3) Klub Sportowy „Jagiellonia” w Białymstoku 1975 r.,
 - 4) Kolejowy Klub Sportowy „Ognisko – Starosielce” w Białymstoku 1975 r.

Pozostaje jeszcze duża grupa akt dotycząca stowarzyszeń, przekazana przez Podlaski Urząd Wojewódzki w Białymstoku w dniu 24 marca 1999 r. (księga nabytków 2310) licząca 108 j. a. Wydzielono z niej (z poszczególnych jednostek) akta wytworzone przez Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Białymstoku i włączono do ww. zespołu akt. Pozostają w tej grupie do rozpoznania i opracowania akta Wojewódzkiej Rady Narodowej, Urzędu Wojewódzkiego i Urzędu Miejskiego w Białymstoku (w znacznej części akt w jednym poszycie znajdują się materiały dwóch różnych urzędów, np. WRN i UM) oraz 24 j. a. wytworzone przez jednostki administracji państwowej stopnia podstawowego (poza Białymstokiem).

W wyniku ostatnich przekazania akt w zasobie Archiwum Państwowego w Białymstoku znalazły się również akta stowarzyszeń powstałych pod rządami nowej ustawy - prawo o stowarzyszeniach, gdzie organem rejestrującym był Sąd Wojewódzki w Białymstoku, a nadzorującym Urząd Wojewódzki w Białymstoku - wykreślonych z rejestru przed 1999 r. Są to stowarzyszenia :

- 1) Asocjacja Historyczna „Rosja” w Białymstoku 1994 – 1997,
- 2) Białostockie Towarzystwo Kultury w Białymstoku 1989 – 1994,
- 3) Podlaskie Stowarzyszenie Rozwoju Służb Ratownictwa Ekologiczno - Chemicznego i Drogowego w Białymstoku 1993 – 1996,
- 4) Polski Komitet „Dzieci Czarnobyla” w Białymstoku 1990 – 1997,
- 5) Regionalne Towarzystwo Pomocy Dzieciom i Młodzieży Upośledzonej Umysłowo „MEDEOR” w Białymstoku [działalność kuratora stowarzyszenia] 1992 – 1994,
- 6) Stowarzyszenie Auto – Moto – Klub w Białymstoku 1991 – 1997,
- 7) Stowarzyszenie Miast „Białystok – Eindhoven” w Białymstoku 1990 – 1993,
- 8) Stowarzyszenie Profilaktyki Uzależnień i Rozwoju Kultury Klub Abstynentów „TORNADO” w Białymstoku 1994 – 1996,

- 9) Stowarzyszenie Przyszłych Akcjonariuszy Pracowników Fabryki Przyrządów i Uchwytów w Białymstoku 1990 – 1995,
- 10) Stowarzyszenie Społeczno-Kulturalne Spółdzielczości Pracy w Białymstoku 1991 – 1998,
- 11) Stowarzyszenie Studentów Klub Medyka „HERKULESY” w Białymstoku 1990 – 1995,
- 12) Stowarzyszenie „Wolna Przedsiębiorczość” Oddział Terenowy w Białymstoku 1993 – 1997,
- 13) Stowarzyszenie Związku Ośrodków Kształcenia i Doskonalenia Zawodowego ZDZ w Białymstoku 1991 – 1994.

Jak z powyższego wynika, poruszanie się w aktach dotyczących stowarzyszeń nie jest łatwe. Trzeba przeszukiwać inwentarze wielu zespołów aktowych, znać granice chronologiczne działania określonego stowarzyszenia, jego właściwą nazwę. Rozwiązaniem problemu byłoby utworzenie z tych materiałów zbioru akt, jednakże ze względu na zakaz tworzenia takich konstrukcji archiwalnych nie jest to możliwe, a szkoda.

Ziemiaństwo polskie powiatu sokólskiego w latach 1865-1914. Informacje genealogiczne i majątkowe

Prywatna własność ziemska w powiecie sokólskim guberni grodzieńskiej nie odgrywała większej roli w okresie porozbiorowym. Obszar XIX – wiecznego powiatu sokólskiego stanowił część historycznej ekonomii grodzieńskiej. Dominowała tam własność królewska, a po III rozbiorze – państwowa (pruska i rosyjska). W przededniu uwłaszczenia chłopów 58 ziemian posiadało tam 80 majątków. Liczebnie przeważały majątki małe – o powierzchni do 300 dziesięcin¹ gruntów dworskich i chłopskich. Tylko jeden ziemianin dysponował obszarem o powierzchni ponad 2000 dziesięcin. Przeciętnie w jednym majątku osiedlonych było 40 chłopów poddanych. W 1858 r. zaledwie 8 ziemian z tego powiatu miało prawo bezpośrednio wybierać członków samorządu szlacheckiego. Pozostali – właściciele majątków, w których mieszkało mniej niż 100 poddanych – mogli uczestniczyć w wyborach za pośrednictwem delegatów. Powyższe dane liczbowe, dotyczące właścicieli i majątków ziemskich, były najniższe w guberni grodzieńskiej. Powiat sokólski był pod tym względem zdecydowanie na ostatnim miejscu².

Struktura dziedzicznej własności ziemskiej zmieniła się na początku XIX w. Zostały wówczas podzielone duże dobra Sidra – własność Potockich, a od 1804 r. należące do Rajmunda Rembielińskiego, prezesa komisji województwa mazowieckiego przed powstaniem listopadowym i twórcy łódzkiego okręgu przemysłowego. Dobra sidrzańskie poważnie zadłużył Ignacy Potocki – działacz Sejmu Czteroletniego i współautor Konstytucji 3 Maja, który posiadał je do 1804 r. Na wniosek wierzycieli zwołano sąd eksdywizorsko-taksatorski, który w 1816 r. podzielił Sidrę między głównych wnioskodawców³. W rezultacie wyroku sądu wyodrębniły się majątki: Krzysztoforowo, Kudrawka, Kuścin, Kuścińce, Makowlany, Mikielowszczyzna, Wólka.

Większość rodzin ziemiańskich w powiecie sokólskim legitymowała się ze szlachectwa przed deputacją wywodową guberni grodzieńskiej. Rodziny te zostały wpisane do księgi genealogicznej: przeważnie do części VI (dowody szlachectwa datowały się sprzed 1685 r.), w mniejszym stopniu do części I (dowody pochodziły z ostatnich 100 lat przed wydaniem „hramoty” o szlachectwie w 1785 r. przez

¹ Dziesięcina – rosyjska miara powierzchni rolnej – odpowiadała powierzchni 1,1 hektara.

² P. Bobrowskij, Grodnieńskaja gubernija, Sanktpietierburg 1863, cz. 1, s. 722-723, 726, cz. 2, s. 223.

³ Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, rękopis 5758/III (Archiwum Hussarzewskich), k. 29-30, 33; Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. X, Warszawa 1889, s. 482.

Katarzynę II oraz potomkowie osób nobilitowanych przez carów i monarchów zagranicznych)⁴. Jediną rodziną pochodzenia cudzoziemskiego, osiedloną w powiecie sokólskim, wylegitymowaną w 1832 r. przed deputacją obwodu białostockiego byli Baehrowie h. Ursus, rodem z Prus, którzy przybyli na Białostoczczyznę po III rozbiórce. Szlachectwo ich zostało zatwierdzone przez departament Heroldii Senatu Rządzącego w Petersburgu w 1847 r., a rodzina wpisana do części IV księgi genealogicznej guberni grodzieńskiej. Niektórzy ziemianie legitymowali się w innych guberniach Cesarstwa oraz w Królestwie Polskim. Nabywca majątku Głodowszczyzna – pułkownik Grzegorz de Spiller – pochodził z rodziny wylegitymowanej w guberni mohylewskiej i tam umieszczonej w części I księgi genealogicznej⁵.

Nie wszystkim jednak ziemianom przysługiwały prawa szlachty rosyjskiej. Po powstaniu styczniowym część dawnej szlachty polskiej, osiedlonej głównie w zaściankach szlacheckich, posługiwała się urzędowym mianem „mieszczan”. Takimi „mieszczanami” była m. in. rodzina Komarowskich, posiadająca majątek Szyszki i wywodząca się z okolicy szlacheckiej Szyszki. Owi „mieszczanie” nie mieli nic wspólnego z mieszkańcami miast i miasteczek, którzy kupili ziemię dworską lub chłopską nadziałową oraz z utworzoną w rezultacie ukazu Mikołaja I z 19/31 października 1831 r. kategorią jednodworców – zamieszkałą na wsi szlachtą, nie będącą w możności wylegitymowania się, zdegradowaną do rzędu tzw. stanów opodatkowanych. Jednodworczy zostali w 1868 r. przymusowo włączeni do stanu wiejskiego – wspólnot chłopów państwowych⁶. Przepisy wykonawcze do ukazu z 19/31 października 1831 r. – wydane 11/23 listopada 1832 r. – spowodowały powstanie nieformalnej kategorii szlachty, która znajdowała się w trakcie wykazywania swego pochodzenia. Byli to ci, których przewody legitymacyjne były rozpoczęte i nie ukończone oraz posiadający majątki nie zasiedlone przez chłopów poddanych. W 1865 r. umożliwiono tej grupie wpisanie się – według życzenia zainteresowanych – do wspólnot miejskich lub chłopskich. Ponadto – według art. 561 prawa o stanach (t. IX Zbioru Praw z okresu pouwłaszczeniowego) osoby ze stanu „ludności wiejskiej” mogły przyłączać do mieszczan, tj. zapisywać się do wspólnoty miejskiej najbliższego miasta lub miasteczka⁷. Taka

⁴ Spis szlachty wylegitymowanej w guberniach grodzieńskiej, mińskiej, mohylewskiej, smoleńskiej i witebskiej. Opracowali Stanisław Dumin i Sławomir Górzyński, Warszawa 1992; T. Perkowski, Legitymacje szlachty polskiej w prowincjach zabranych przez Rosję, „Miesięcznik Heraldyczny”, 1938, nr 5, s. 70-71.

⁵ Spis szlachty wylegitymowanej, s. 5, 95; M. Waśkiel, Baehrowie – Polacy z wyboru, „Dyskusja”, kwartalnik Wojewódzkiego Domu Kultury w Białymstoku, 1990, nr 1, s. 38.

⁶ Prodożnienije Swoda Zakonow Rossijskoj Impirii izdannago w 1857 godu. S 1 janwarja po 31 diekabrja 1868 goda, stati k diewjatomu tomu Swoda Zakonow 1857 goda, s. 19-21; L. Zasztowt, Koniec przywilejów – degradacja drobnej szlachty na Litwie historycznej i prawobrzeżnej Ukrainie w latach 1831-1868, „Przegląd Wschodni”, 1991, z. 3, s. 635-637.

⁷ Prodożnienije Swoda Zakonow Rossijskoj Impirii izdannago w 1857 godu. S 1 janwarja 1864 po 31 diekabrja 1867 goda, czast' II, stati k diewjatomu tomu Swoda Zakonow 1857 goda, s. 44; T. Perkowski, dz. cyt., s. 75; J. Sikorska-Kulesza, Deklasacja drobnej szlachty na Litwie i Białorusi w XIX wieku, Pruszków 1995, s. 96-98; J. Szumski, Własność ziemska w gminie Siemiatycze w latach 1861-1914, w: Studia i materiały do dziejów Siemiatycz. Praca zbiorowa pod redakcją Henryka Majeckiego, Warszawa 1989, s. 119-120.

była przyczyną występowania dużej liczby „mieszczan” we wsiach szlacheckich. Status społeczny wiejskiego „mieszczanina” był zapewne wyżej ceniony niż formalna przynależność do chłopskiej wspólnoty gromadzkiej. Trudno określić liczebność tej kategorii. W okolicach szlacheckich w powiecie sokólskim, położonych w trójkącie Kuźnica-Odelsk-Sokołka, „mieszczanie” na ogół przeważali. Od 1899 r. nie obowiązywał ich zakaz nabywania ziemi, wynikający z ukazu z 10/22 grudnia 1865 r.; mogli po tym roku nabywać w ograniczonym zakresie ziemię w guberniach zachodnich Cesarstwa. Wykupili oni wówczas z rąk ziemiaństwa część gruntów dworskich.

Informacje genealogiczne i majątkowe – dotyczące ziemiaństwa powiatu sokólskiego – oparte zostały w głównej mierze na dwóch typach źródeł archiwalnych: spisach parafian – katolików oraz dokumentach notarialnych i fiskalnych⁸. Podane są w układzie alfabetycznym - według nazw majątków ziemskich.

Członkowie większości rzymskokatolickich rodzin ziemiańskich powiatu sokólskiego wykazani są w spisach parafialnych dekanatu sokólskiego w diecezji wileńskiej. Dekanat sokólski pokrywał się z obszarem powiatu. Spisy z jednego roku, wszystkich parafii dekanatu, oprawiano w jednej księdze. Przed 1866 r. dekanat liczył 15 parafii (Dąbrowa, Janów, Korycin, Kundzin, Kuźnica, Nowy Dwór, Odelsk, Różanystok, Sidra, Sokolany, Sokołka, Suchowola, Szudziałowo, Wasilków, Zalesie). W 1866 r. władze rosyjskie zlikwidowały parafie w Różanymstoku i Szudziałowie.

Do publikacji danych genealogicznych wybrano spisy z lat 1865-1867. Wybór ten można uzasadnić tym, że był to okres bezpośrednio po stłumieniu powstania styczniowego, który zarazem poprzedzał całkowitą realizację decyzji o przymusowej sprzedaży majątków należących do osób represjonowanych, na podstawie ukazu z 10/22 grudnia 1865 r. Majątki takie musiały być sprzedane w ciągu 2 lat od daty wydania ukazu. W wymienionych latach nie wystąpiło jeszcze na szerszą skalę zjawisko nabywania majątków przez Rosjan i inne grupy uprawnione do zakupu ziemi w guberniach zachodnich Cesarstwa na podstawie ukazu z 10/22 grudnia 1865 r. Uwzględniono jednak tylko te dwory, w których mieszkał właściciel sam bądź z rodziną, lub jego krewni. Pominięto majątki, gdzie przebywali tylko dzierżawcy i oficjaliści. Z tego powodu nie uwzględnione zostały takie majątki jak Pawłowicze, należące do Józefy z Mikuliczów Downarowicz oraz Wólka, własność Wołkowickich. Wybrano przy tym spisy możliwie kompletne. Jeżeli w kolejnych latach występowały inne osoby, to informacja genealogiczna uwzględnia spisy z różnych lat. Proboszczowie spisywali parafian w języku rosyjskim, korzystając z drukowanych formularzy. Posiadały one następujące rubryki: numer kolejny dworu (domu, zagrody), numer kolejny mężczyzny lub kobiety, nazwa miejscowości oraz imiona i nazwiska, wiek mężczyzny lub kobiety, informacje o odbyciu spowiedzi wielkanocnej i przystąpieniu do komunii św. Dane genealogiczne przytoczone zostały w następującej kolejności: głowa rodziny (rodzice),

⁸ Archiwum Metryczne Kurii Metropolitalnej w Białymstoku, spisy parafian dekanatu sokólskiego 1865-1876; Archiwum Państwowe w Białymstoku (APB), Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie 1883-1915 (SN), Inspektor Podatkowy Powiatu Sokólskiego 1895-1916 (IP).

dzieci lub krewni, nazwa parafii, rok sporządzenia spisu i numer karty w księdze. Liczba przy nazwisku oznacza wiek osoby. Jednak weryfikacja wieku, podanego w spisie, z danymi na podstawie innych źródeł, w wielu wypadkach prowadzi do jego zakwestionowania. Przykładem może być sprawa wieku Stanisława Karwowskiego – ojca, właściciela majątku Czuprynowo, który według spisu w 1866 r. miał mieć 59 lat. Tymczasem – według akt hipotecznych majątku Witkowszczyzna, posiadanego przez jego rodziców, urodził się on przed 1800 r. Pewne informacje genealogiczne o danej rodzinie występują także przy opisie majątku, który następuje w dalszej kolejności. Dane na temat majątków obejmują najważniejsze informacje o ich powierzchni, kupnie i sprzedaży, dziedziczeniu i podziale, jednak przytaczane są tylko dla okresu, w którym własność pozostawała w rękach polskich i nie była parcelowana. Podstawę źródłową stanowią akta notarialne oraz księgi inwentarza gruntowego własności ziemskich. Wprawdzie urząd Starszego Notariusza w Grodnie utworzono dopiero w 1883 r., ale do umów notarialnych z reguły załączano wcześniej sporządzone dokumenty, które wykazywały prawo własności. Księgi inwentarza gruntowego zawierają dane o właścicielach, powierzchni użytków gruntowych oraz o wysokości rocznego dochodu. Do własności ziemskich zaliczano po reformie uwłaszczeniowej wszelkie posiadłości, niezależnie od ich obszaru, należące do ziemiaństwa, drobnej szlachty, a także mieszkańców miast i miasteczek dysponujących prawem własności przed reformą. Należały do nich także grunty nabyte przez chłopów już po uwłaszczeniu. Ziemia otrzymana przez chłopów w rezultacie uwłaszczenia tworzyła oddzielną kategorię własności nadziałowej.

Wymienione w publikacji dane o majątkach mówią o przejściu większości z nich – w okresie do I wojny światowej – w ręce rosyjskie oraz w rezultacie parcelacji – w ręce miejscowych chłopów i „mieszczan”. Do 1905 r. ziemię, o dowolnej powierzchni, w zachodnich guberniach Cesarstwa mogły – w świetle ukazu z 10/22 grudnia 1865 r. – kupować osoby nie należące do wyznania rzymskokatolickiego. Wprawdzie formalnie prawo do zakupu otrzymali w 1868 r. chłopikatoicy, ale w 1886 r. ograniczono powierzchnię nabywanych przez nich gruntów do 60 dziesięcin (wliczając ziemię już posiadaną), uzależniając wydanie pozwolenia na zakup od subiektywnej decyzji gubernatora. Od 1899 r. również „mieszczanie”- katolicy mogli być nabywcami ziemi o powierzchni do 60 dziesięcin, pod warunkiem, że osobiście zajmowali się uprawą roli i prowadzili „chłopski” tryb życia⁹. Z tego powodu nabywcami ziemi przed 1905 r. w powiecie sokólskim byli Rosjanie - urzędnicy i wojskowi, Tatarzy, miejscowi chłopci, „mieszczanie”, a w nielicznych wypadkach – członkowie rodzin ziemiańskich wyznania prawosławnego (Jan Buchowiecki, Erminia Kurnatowska).

Andrzejewo

Wiktor Gaśowski 60

żona Kazimiera 46

⁹ R. Jurkowski, *Ziemiaństwo polskie Kresów Północno-Wschodnich 1864-1904. Działalność społeczno-gospodarcza*, Warszawa 2001, s. 112-113; J. Szumski, *Ukaz z 10 grudnia 1865 roku, „Rubież”*, 1993, nr 2-3, s. 124-125.

synowie:

Ludomir 29

Paweł 27

Czesław 19

córki:

Maria 17

Józefa 13

Julia 10

Jadwiga 8

Zalesie 1865, k. 624v

Andrzejewo wyodrębniło się z majątku Pawłowicze, należącego do Kazimierza Downarowicza, na podstawie wyroku sądu eksdywizorsko-taksatorskiego z 1829 r. Wiktor Gąsowski objął majątek w posiadanie w 1861 r. w rezultacie działu masy spadkowej po matce Eleonorze z Kalenkiewiczów, wdowie po Pawle Gąsowskim. Majątek przed uwłaszczeniem obejmował 361 dziesięcin gruntów dworskich i chłopskich; osiedlonych było w nim 73 poddanych obojga płci. Na podstawie ukazu z 10/22 grudnia 1865 r. większa część majątku, należąca do spadkobierców Wiktora Gąsowskiego, została wystawiona na przymusową sprzedaż. Dnia 1/13 grudnia 1867 r. spadkobiercy – rodzeństwo: Ludomir i nieletni Czesław, Stanisław, Maria, Józefa, Julia, Jadwiga sprzedali majątek Rosjaninowi Michałowi Kozminowi – urzędnikowi z Grodna. Powierzchnia części sprzedanej wynosiła 189 dziesięcin. Mniejsza część majątku pozostała przy matce Kazimierze z Karwowskich - wdowie po Wiktorze. Syn Ludomir – ożeniony z Olgą Baehr z pobliskiego majątku Makowlany – urządził z czasem na gruntach przypadłych matce nowy folwark Ludomirowo¹⁰.

Bobra Mała

Melania Połubińska 20

bracia:

Hieronim 21

Adam 15

Józef 12

Nowy Dwór 1867, k. 511

Rodzeństwo było dziećmi Adama Połubińskiego, który otrzymał majątek w 1847 r. w rezultacie podziału spadku po ojcu Hieronimie. W 1881 r. bracia sporządzili formalny dział, w wyniku którego Hieronim otrzymał uroczysko Lojstry – 74 dziesięciny, a Adam i Józef równe części folwarku – po 89 dziesięcin różnych użytków. W latach 1882-1885 Hieronim sprzedał większość gruntów uroczyska Lojstry; największą część – 56 dziesięcin kupił Andrzej Sobolewski – chłop z ówczesnej osady Lipsk nad Biebrzą w powiecie augustowskim guberni suwalskiej. W 1906 r. część Józefa Połubińskiego nabył Kazimierz Docha, zamieszkały w majątku Żukiewiczze w powiecie grodzieńskim. Aniela Połubińska, żona Józefa, kupiła w 1907 r. poważnie zadłużoną i wystawioną na licytację część Adama o

¹⁰ APB, SN 4, k. 98-99, 8 k. 175-177; Białostocko-Sokólsko-Bielska Opieka Szlachecka (OSzl.) 25, k. 3; J. Szumski, Ukaz, s. 128 (aneks).

powierzchni 80 dziesięcin. Przed 1914 r. część ta należała do dzieci Józefa i Anieli: Bronisława i Anieli z Połubińskich Kontrym oraz do ich stryjecznego brata Józefa – syna Adama Połubińskiego¹¹.

Bobra Wielka

Julian Listowski 50

żona Marianna 45

syn Jan 9

Nowy Dwór 1865, k. 436

Bartosz Roszkowski 30

żona Anna z Kaszubów 23

siostra Teofila Kaszuba 30

Nowy Dwór 1866, k. 692

Na podstawie wyroku Grodzieńskiej Połączonej Izby Sądu Cywilnego i Karnego majątek z rąk Marianny z Kaszubów Listowskiej dostał się siostronom: Annie z Kaszubów Roszkowskiej (1841- po 1917) i Teofili z Kaszubów Budkiewicz (zm. 1882 r.) – córkom Ksawerego Kaszuby. Po śmierci Teofili jej część odziedziczył brat – dymisjonowany sztabrosotmistrz Maurycy Jan Kaszuba (ur. 1831 r.). W 1893 r. Anna Roszkowska spłaciła brata i została jedyną właścicielką. Majątek liczył wówczas 521 dziesięcin różnych użytków. W 1903 r. małżonkowie Bartosz i Anna Roszkowscy oddali Bobrę Wielką w dzierżawę na okres 24 lat szwagrowi Aleksandrowi Tomaszewskiemu (1844-1916) – mężowi siostry Bartosza, Gabrieli – inżynierowi technologowi. Ostatecznie Anna Roszkowska sprzedała majątek w 1908 r. Janowi Tomaszewskiemu, synowi Aleksandra (1885-1920). Przed I wojną światową obejmował on 518 dziesięcin ziemi¹².

Czuprynowo

Stanisław Karwowski 59

syn Stanisław 20

Kuźnica 1866, k. 602

Stanisław Karwowski - syn Józefa, podstolego ziemi bielskiej w latach 1788-1792 i ostatniego starosty augustowskiego oraz Rozalii z Bouffałów – właścicielem Czuprynowa był już w latach dwudziestych. W 1876 r. majątek kupił na licytacji Rosjanin Wsiewołod Sytin, urzędnik w randze asesora kolegialnego. W momencie sprzedaży właścicielem Czuprynowa był Stanisław Karwowski – syn. Powierzchnia majątku – 370 dziesięcin¹³.

Drahle

Adela Wewern 35

Sokółka 1865, k. 111

¹¹ APB, SN 1 k. 52-53, 5 k. 92-93, 31 k. 201-202, 42 k. 117-118, 43 k. 261-262, 60 k. 38-39.

¹² APB, SN 11 k. 106-107, 38 k. 124-125; IP 95, k. 402v-403; J. Maroszek, Bobra Wielka – dzieje dworu i parku, „Rocznik Białostocki”, t. XVII, 1991, s. 287-289 (tamże informacje o wcześniejszych właścicielach dworu).

¹³ APB, SN 5, k. 116; Archiwum Państwowe w Suwałkach, Zbiór dokumentów hipotecznych do księgi wieczystej majątku Witkowszczyzna, plenipotencja 1812, wyrok Trybunału Cywilnego w Łomży 1821; Urzędnicy podlascy XIV-XVIII wieku. Spisy, Kórnik 1994, s. 158.

Drahle nabył w 1853 r. od Tataru Józefa Kryczyńskiego, dymisjonowanego podporucznika, Adolf Wewern, radca dworu. Majątek obejmował wtedy 309 dziesięcin gruntów dworskich i chłopskich; osiedlonych było 35 chłopów poddanych – mężczyzn. W 1860 r. Drahle przeszły w spadku na syna Joachima Adolfa, dymisjonowanego majora. Przed I wojną światową majątek należał do pułkownika Aleksandra Wewerna – syna Joachima. Wymieniona w spisie parafian Adela Wewern (późniejsza Bursa) była również córką Joachima. W latach osiemdziesiątych majątek liczył 300 dziesięcin, a przed 1914 r. – 167 dziesięcin różnych użytków¹⁴.

Dziemidkowo

Józef Kononowicz 80

syn Maksymilian 40

Kuźnica 1866, k. 605

Według aktu wykupu z 6 lipca 1864 r. w majątku uwłaszczono 7 chłopów, którzy otrzymali ponad 50 dziesięcin ziemi. Dziemidkowo Kononowiczów w późniejszych źródłach nie występuje jako oddzielna własność¹⁵.

Dziemidkowo Małe

Kazimierz Szaciłowski 58

żona Anna 50

Kuźnica 1866, k. 606

Kazimierz Szaciłowski sprzedał w 1881 r. majątek Tatarowi Józefowi Chalembekowi, urzędnikowi w randze radcy dworu. Majątek obejmował wówczas tylko 50 dziesięcin ziemi¹⁶.

Głodowszczyzna

Grzegorz de Spiller 65

syn Eugeniusz 30

żona Eugeniusza – Zenaida 20

Kuźnica 1866, k. 607v

W latach 1850-1854 dymisjonowany pułkownik Grzegorz de Spiller (zm. 1869 r.) z żoną Katarzyną (zm. 1864 r.) nabyli Głodowszczyznę od rodzeństwa Jana Wąsowicza i Józefy Bartoszewicz. Rodzeństwo odziedziczyło majątek po ojcu Feliksie Wąsowiczu. Przed uwłaszczeniem liczył on ok. 147 dziesięcin gruntów dworskich i chłopskich, a w latach osiemdziesiątych – 62 dziesięciny. Podpułkownik Eugeniusz de Spiller – syn Grzegorza i Katarzyny – został wprowadzony w posiadanie majątku dopiero w 1885 r. W 1900 r. de Spiller, który awansował do stopnia generała majora, sprzedał majątek – o powierzchni wówczas 58 dziesięcin – „mieszczaninowi” Józefowi Bilminowi¹⁷.

Gniewińszczyzna

Teofila Songin 40

synowie:

Jan 7

¹⁴ APB, SN 34, k. 48-51; IP 95, k. 236-237; P. Dikow, Spisok ziemliwładienij w grodnieskoj gubernii, Grodna 1890, s. 59.

¹⁵ APB, Starostwo Powiatowe Sokólskie sygn. 98, k. 19-20.

¹⁶ APB, SN 32, k. 150-151.

¹⁷ APB, SN 31, k. 4-15; P. Dikow, dz. cyt., s. 41.

Kazimierz 5
Zygmunt 2
Kuźnica 1866, k. 606v

Eliasz Songin 45
żona Teofila 40
Kuźnica 1867, k. 549v

Dnia 25 października 1865 r. Władysław Sudnik, który odziedziczył majątek po dziadku Aleksandrze w 1862 r., sprzedał Gniewińszczyznę Teofili Songin – żonie Eliasza, urzędnika w randze radcy tytularnego. Majątek obejmował w momencie sprzedaży 267 dziesięcin gruntów dworskich. W 1887 r. Gniewińszczyznę wystawił na licytację Wileński Bank Ziemi i nabywcą został Grzegorz Mozolewski, chłop z pochodzenia, właściciel majątku Milkowszczyzna w powiecie grodzieńskim. Mozolewski w 1891 r. przekazał majątek w darze córce Zofii Songin – żonie Jana Songina, syna Eliasza i Teofili, a ta w 1896 r. sprzedała go 5-osobowej spółce chłopskiej, za pośrednictwem Banku Włościańskiego¹⁸.

Gniewińszczyzna

Ignacy Średnicki 70
żona Marianna 45
synowie:
Wincenty 20
Stanisław 16
Aleksander 10
Kuźnica 1867, k. 550

Ignacy Średnicki (zm. 1868 r.) odziedziczył majątek po stryju Władysławie w 1846 r. W latach osiemdziesiątych liczył on 163 dziesięcin. Dopiero w 1895 r. Gniewińszczyznę Średnickich podzielono formalnie między spadkobierców Ignacego: synów Aleksandra, Stanisława i Wincentego oraz córki Paulinę Dobrosielską, wdowę po kapitanie i Marię Kapelko. Synowie otrzymali części po 58 dziesięcin, córki: Maria – działkę o powierzchni 13 dziesięcin, Paulina – splotę pieniężną. Przed 1914 r. majątek należał do Stanisława i Wincentego Średnickich – synów Ignacego (części po 53 dziesięciny) oraz do Tomasza Średnickiego - syna Aleksandra (27 dziesięcin)¹⁹.

Holaki

Franciszka z Dobrosielskich Krzywicz 58
synowie:
Tomasz 24
Józef 16
córki:
Michalina Zawistowska 25
Maria 14
Córki Michaliny Zawistowskiej:
Jadwiga 6

¹⁸ APB, SN 4 k. 55-56, 5 k. 1-2, 9 k. 1-2, 18 k. 227-228.

¹⁹ APB, SN 15 k. 118, 16 k. 9-10; IP 94, k. 700v-701, 709-712; P. Dikow, dz. cyt., s. 41.

Rozalia 4

Nowy Dwór 1866, k. 685

W 1876 r. Edward Józef Krzywiec (ur. 1848 r.) – syn Wincentego i Franciszki (w spisie – Józef) objął formalnie majątek w spadku po ojcu (zm. 1857r.). Krzywiec w 1896 r. sprzedał Holaki, o powierzchni ok. 230 dziesięcin różnych użytków, Rosjance Zofii Ziemiańcyn, żonie radcy dworu, zamieszkałej w Sokółce²⁰.

Kłopotki

Marceli Duchnowski 83

bratanica Kazimiera Wasilewska 34

Sidra 1867, k. 600

Marceli Duchnowski nabył majątek w 1833 r. Po Marcelim i Benedykcie Duchnowskich Kłopotki, o powierzchni 60 dziesięcin, odziedziczył syn – dymisjonowany pułkownik Nikodem Marceli Duchnowski. Kolejnym właścicielem został podpułkownik Karol Adolf Duchnowski – syn Nikodema. Po jego śmierci w 1905 r. majątek dostał się siostrze: Jadwidze Aleksandrze z Duchnowskich Onoszko i Marii Anieli z Duchnowskich Sarosiek. W 1906 r. sprzedały one Kłopotki, liczące wówczas tylko 36 dziesięcin, miejscowemu chłopu Józefowi Żabickiemu²¹.

Krzysztoforowo

Władysław Kułakowski 30

siostry:

Cecylia 36

Anastazja 33

matka Józefa Kułakowska 60

Sidra 1866, k. 755

Spadkobierczyni Władysława Kułakowskiego (zm. 1868 r.) – siostry Anastazja Sadowska, Antonina Zawistowska i Cecylia Kułakowska – sprzedały w 1870 r. majątek porucznikowi Mikołajowi Szmidтови. Krzysztoforowo liczyło wtedy 812 dziesięcin różnych użytków²².

Kudrawka

Kazimierz Eynarowicz 20

brat Tadeusz 15

Nowy Dwór 1865, k. 430

Kazimierz, Tadeusz i Ludwika z Eynarowiczów Gromadzka odziedziczyli majątek po rodzicach: Wincentym (1809-1856) i Teodorze z Borewiczów (ok. 1816-1861). W 1877 r. majątek (folwarki: Kudrawka, Potrzebowszczyzna, Sidra i chutor Chojnowszczyzna), o powierzchni 861 dziesięcin, objął w posiadanie Kazimierz Eynarowicz, a brat Tadeusz i siostra Ludwika zostali spłaceni. Po śmierci Kazimierza w 1908 r. majątek podzielono między synów: Stanisława (Sidra z

²⁰ APB, SN 9 k. 90, 18 k. 35-36.

²¹ APB, SN 1 k. 1-2, 42 k. 136-137.

²² APB, SN 10, k. 7-8.

chutorem Chojnowszczyzna) i Wincentego (Kudrawka i Potrzebowszczyzna). Część Stanisława obejmowała 509 dziesięcin, a Wincentego – 596 dziesięcin²³.

Kurnatowszczyzna

Kazimiera z Duchnowskich Kurnatowska 33

córka Leontyna 18

Zalesie 1865, k. 624v

Kurnatowszczyzna została wyodrębniona z majątku Pawłowicze, na podstawie wyroku sądu eksdywizorsko-taksatorskiego z 1832 r., będąc częścią folwarku Andrzejewo. Właścicielem majątku od 1841 r. był Józef Dobrogost Kurnatowski. Przed uwłaszczeniem majątek liczył 79 dziesięcin gruntów dworskich i chłopskich; osiedlonych było 33 poddanych obojga płci. W 1899 r. Kurnatowski sprzedał majątek Erminii Kurnatowskiej, wyznania prawosławnego, żonie syna Zygmunta. W jej posiadaniu Kurnatowszczyzna pozostawała do I wojny światowej²⁴.

Kuścín

Józef Sierzputowski 41

żona Kamilla 39

synowie:

Jan 10

Henryk 8

Julian 5

Andrzej 3

Sidra 1867, k. 603

Józef Sierzputowski, dymisjonowany podporucznik, sprzedał w 1870 r. majątek – o powierzchni 670 dziesięcin – Rosjance Zofii Chonienko²⁵.

Kuścínce

Franciszek Ksawery Kossakowski 71

żona Barbara 64

Sidra 1865, k. 606v

Edward Kossakowski 36

żona Antonina 27

syn Alfons 4

Sidra 1866, k. 756v

Franciszek Ksawery Kossakowski nabył majątek w latach 1841-1842 od Kazimierza i Anny Trzeciaków oraz od Józefy Kułakowskiej, która odziedziczyła swą część po ojcu Benedyckie Stebelskim. W majątku osiedlonych było 20 poddanych obojga płci. W 1893 r. Kuścínce – o powierzchni ok. 100 dziesięcin – objął w posiadanie Rygobert Kossakowski – spadkobierca dziadka Franciszka Ksa-

²³ APB, SN 11 k. 122-123, 51 k. 1-2; IP 95, k. 406v-407, 500v-501; Kaplica rodziny Eynarowiczów na cmentarzu rzymskokatolickim w Nowym Dworze (informacje z tablic nagrobnych udostępnił autorowi Leszek Postołowicz).

²⁴ APB, SN 4 k. 185, 30 k. 48-49, 58; IP 95, k. 504v-505.

²⁵ APB, SN 8, k. 136-137.

werego i ojca Edwarda. Majątek we władaniu Kossakowskich pozostawał do I wojny światowej²⁶.

Łosośna

Adam Sierzputowski 28
żona Leokadia 30
brat Adama – Jan 26
matka Waleria 46
córki Walerii:
Anna 30
Ludwika 14
Kuźnica 1866, k. 623

W latach 1869-1873 majątek nabył Stefan Sołomka, urzędnik w randze asesora kolegijskiego, od rodzeństwa Jana i Władysława Sierzputowskich oraz Anny z Sierzputowskich Tołoczko – dzieci Emiliana i Walerii. Czwarta część majątku, należąca do brata Adama, została skonfiskowana po powstaniu styczniowym. Sołomka kupił ją od skarbu w 1873 r. na podstawie instrukcji z 23-VII-1865 r. Ogólna powierzchnia majątku – 354 dziesięciny²⁷.

Łosośna

Aleksander Sopoćko 50
żona Leokadia 43
syn Bolesław 11
Kuźnica 1866, k. 623v

Aleksander Sopoćko sprzedał w 1878 r. majątek Rosjaninowi Aleksandrowi Iliaszence, urzędnikowi w randze rzeczywistego radcy stanu. Powierzchnia majątku w latach osiemdziesiątych wynosiła 300 dziesięcin różnych użytków²⁸.

Łosośna Todorkowce

Józef Poczobut 56
żona Katarzyna 48
synowie:
Edward 20
Leonard 16
Józef 11
córka Wiktoria 23
Kuźnica 1866, k. 624

W 1858 r. majątek nabył Antoni Poczobut – ojciec Józefa i dziadek Edwarda, Józefa i Leonarda. Bracia wspólnie władali majątkiem od 1879 r. Po śmierci Leonarda, Łosośną Todorkowce, o powierzchni 160 dziesięcin, objął w 1881 r. w posiadanie Józef Poczobut, który spłacił brata Edwarda. W rękach Józefa majątek pozostawał do I wojny światowej²⁹.

²⁶ APB, SN 12, k. 135-143; IP 94, k. 696-697.

²⁷ APB, SN 11, k. 7-8.

²⁸ APB, SN 21, k. 4-5; P. Dikow, dz. cyt., s. 41.

²⁹ APB, SN 5, k. 254-255; IP 94, k. 698-699.

Łosośna Wielka

Leon Ostromięcki 28

brat Stanisław 20

Kundzin 1865, k. 97

Stanisław Ostromięcki 25

żona Józefa 18

siostra Józefy – Maria 15

brat Józefy – Konstanty 5

Kundzin 1866, k. 805

Bracia Leon, Stanisław i Włodzimierz Ostromięccy odziedziczyli majątek po rodzicach: Konstantym (zm. 1857 r.), marszałku szlachty powiatu sokólskiego z wyboru w latach 1837-1856 i Wiktorii z Bouffałów. Od 1877 r. właścicielem Łosośny Wielkiej z folwarkami Borysowszczyzna i Wołkusz był Stanisław Ostromięcki (zm. 1908 r.). W małżeństwie z Józefą z Sakowiczów miał dzieci: Eugenię (ur. 1867 r.), za Ignacym Sawickim, Stanisława (ur. 1869 r.), Wacława (ur. 1874 r.), Władysława (ur. 1878 r.), Bronisława (ur. 1880 r.). Powierzchnia majątku w latach osiemdziesiątych wynosiła 665 dziesięcin różnych użytków. W 1904 r. Ostromięcki sprzedał bardzo zadłużony i częściowo rozparcelowany majątek Rosjance Marii Bogoliubow³⁰.

Makowlany

Katarzyna Baehr 51

córki:

Henryka Strzelecka 30

Melania 27

Zofia 25

Olga Gąsowska 21

Katarzyna 19

Aniela 17

Sidra 1865, k. 593

Majątek nabył w 1852 r. od Eugeniusza Rembielińskiego Otton Baehr (zm. 1865 r.), marszałek szlachty powiatu sokólskiego z wyboru w latach 1856-1865, mąż Katarzyny z Hoffmanów. Baehr zapisał w testamencie majątek córkom: Henryce Strzeleckiej (zm. 1904 r.), Oldze Gąsowskiej (zm. 1912 r.), Melanii (zm. 1905 r.), Zofii (zm. 1907 r.), Katarzynie (zm. 1866 r.) i Anieli. Po uwłaszczeniu dobra (folwarki: Jałówka, Makowlany, Mościcha i Siekierka) obejmowały 1555 dziesięcin różnych użytków. Syn Ottona i Katarzyny z Hoffmanów – Otton (1835-1907) został zesłany za udział w powstaniu styczniowym. Po powrocie z zesłania objął w posiadanie w 1879 r. w spadku po siostrze Katarzynie część dóbr Makowlany. W 1880 r. przeprowadzono formalny podział majątku: Makowlany z folwarkiem Mościcha (937 dziesięcin) otrzymał Otton Baehr, a folwarki: Jałówka (417 dziesięcin) – Henryka Strzelecka i Aniela Baehr, Siekierka (200 dziesięcin) – Olga

³⁰ APB, SN 6 k. 54-55, 39 k. 140-142; Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Kuźnicy 2, k. 22 (akt ślubu Konstantego Ostromięckiego i Wiktorii Bouffał w 1817 r.); OSzł. 47, k. 8, 12-13; L. Szczuka, Marszałkowie szlachty w gubernii grodzieńskiej, „Ateneum Wileńskie”, R. II, z. 7-8, s. 427.

Gąsowska. Siostry Melania i Zofia otrzymały spłaty finansowe. Otton – w małżeństwie z Zofią z Kleczkowskich (1843-1914), córką Erazma i Anieli z Wańkowiczów, dziedziców pobliskiego majątku Mikielewsczyzna – miał synów: Henryka (zm. 1914 r.), Wacława (1873-1939) i Mariana (1879-1943). Baehr zmarł jako ewangelik. Akt zgonu został spisany przez pastora parafii ewangelicko-augsburskiej w Białymstoku. Synowie odziedziczyli Makowlany, a po śmierci ciotek: Henryki Strzeleckiej, Melanii i Zofii Baehr – majątek Jałówka³¹.

Mikielewsczyzna

Erazm Kleczkowski 78

Amelia Wańkowicz 38

jej synowie:

Bolesław 12

Marceli 10

Franciszek 9

Karol 7

Wacław 5

Adam 4

Sidra 1867, k. 584

Amelia Wańkowicz – córka Erazma i Anieli z Wańkowiczów Kleczkowskich – objęła majątek w posiadanie w 1869 r. na podstawie aktu działu z 1854 r. Dobra należące do Erazma Kleczkowskiego, przebywającego na zesłaniu z powodu uczestnictwa w konspiracji Szymona Konarskiego, dostały się córce Amelii, która przyjęła na siebie obowiązek spłacenia starszej siostry Michaliny Aramowicz i młodszych – Julii i Zofii. Mąż Amelii – Adam Wańkowicz – jeden z przywódców powstania styczniowego w guberni mińskiej, został zesłany na Syberię. Po śmierci męża Amelia Wańkowicz przekazała w 1898 r. synom: Adamowi, Bolesławowi, Franciszkowi, Karolowi, Maurycemu (Marceli w spisie) i Wacławowi Mikielewsczyznę oraz majątek Honoratowo w guberni mińskiej. Powierzchnia majątku Mikielewsczyzna w 1898 r. wynosiła 725 dziesięcin różnych użytków. W 1899 r. bracia podzielili formalnie wymienione dobra. Karol otrzymał Mikielewsczyznę z folwarkiem Nowy Awuls (360 dziesięcin), Franciszek – folwark Kniaziówka (365 dziesięcin), a Bolesław – Honoratowo. Pozostali bracia zostali spłaceni. Karol Wańkowicz władał majątkiem do śmierci w 1912 r.³²

Miszkieniki

Anna Jaworowska, wdowa 63

syn Antoni 13

córka Anna 6

Odelsk 1865, k. 450

³¹ APB, SN 1, k. 46-49; OSzl. 25 k. 1, 55 k. 5, 8; Archiwum Urzędu Stanu Cywilnego w Białymstoku, Parafia Ewangelicko-Augsburska w Białymstoku, księga aktów zgonów z lat 1892-1913, k. 139, akt nr 5; Ziemianie polscy XX wieku, słownik biograficzny, cz. 2, Warszawa 1994, s. 3-4 (biogram Mariana Baehra autorstwa Olgerda Baehra); M. Waśkiel, op. cit., s. 39-42.

³² APB, SN 17 k. 127-128, 23 k. 3-4, 30 k. 170-172; OSzl. 61, k. 3; M. Wańkowicz, Idziemy do ciebie, ziemio matko nasza, „Dyskusja”, kwartalnik Wojewódzkiego Domu Kultury w Białymstoku, 1990, nr 1, s. 27-28; M. Waśkiel, dz. cyt., s. 39.

W latach osiemdziesiątych majątek należał do Antoniego Jaworowskiego i miał powierzchnię 110 dziesięcin różnych użytków. Przed I wojną światową Miszkieniki posiadali: Antoni Jaworowski syn Adama i Antoni Jaworowski syn Wincentego³³.

Miszkieniki

Józef Turkowski 36

Kuźnica 1866, k. 624

Józefat Turkowski (w spisie – Józef), z siostrą Pamelą Eysymont, objęli majątek w posiadanie w 1859 r. po ojcu Janie Turkowskim. Po uwłaszczeniu Miszkieniki liczyły ok. 218 dziesięcin różnych użytków. W 1890 r. Turkowski sprzedał swoją część Tatarowi Janowi Czymbajewiczowi, dymisjonowanemu majorowi. Wdowa po Czymbajewiczu – Ewa zrezygnowała w 1898 r. z prawa własności na rzecz Pamelę z Turkowskich Eysymont. Miszkieniki były bardzo zadłużone i częściowo rozparcelowane między miejscowych chłopów. Córka Pamelę – Bronisława Felicjana Gutkowska – odziedziczyła w 1906 r. majątek po matce i bracie Bolesławie Leonardzie Eysymencie. W 1912 r. sprzedała majątek, liczący wówczas 108 dziesięcin, miejscowej spółce chłopskiej³⁴.

Murawszczyzna

Wiktor Sopoćko 46

żona Adela 38

synowie:

Oktawian 12

Wiktor 4

córki:

Malwina 16

Józefa 14

Elżbieta 10

Adela 4

Kuźnica 1866, k. 625v

W latach osiemdziesiątych majątek, liczący 60 dziesięcin różnych użytków, należał do Wiktora Sopoćki. Przed I wojną światową właścicielem był Wiktor Sopoćko – syn Wiktora³⁵.

Ostrówek

Emilia Eysymont 50

synowie:

Feliks 25

Jan 16

Józef 14

córki:

Stefania 20

Karolina 17

³³ APB, IP 94, k. 178-179; P. Dikow, dz. cyt., s. 47.

³⁴ APB, SN 8 k. 97-98, 286-287, 32 k. 90-91, 63 k. 104-105; IP 94, k. 703-704.

³⁵ APB, IP 94, k. 697-698; P. Dikow, dz. cyt., s. 41.

Olga 16
Waleria 7
Zofia 5

Szudziałowo 1865, k. 472v

W 1893 r. Ostrówek, liczący wówczas 35 dziesięcin, nabył na licytacji Grzegorz Kuźma, chłop z pochodzenia, zamieszkały w majątku Słójka w powiecie sokólskim. Poprzedni właściciel – Witold Eysymont – był dłużnikiem Kuźmy³⁶.

Ostrówek

Wincenty Szostakowski 48

żona Izabella 50

synowie:

Anastazy 23

Ryszard 21

Ignacy 19

córka Anna 17

Sokółka 1867, k. 78

Ryszard Szostakowski – syn Wincentego sprzedał w 1881 r. majątek, o powierzchni 198 dziesięcin różnych użytków, 11-osobowej spółce chłopskiej³⁷.

Ostrówek

Antoni Woszczerowicz 54

żona Konstancja 25

Sokółka 1865, k. 25

W latach osiemdziesiątych powierzchnia majątku, należącego do Antoniego Woszczerowicza, wynosiła 200 dziesięcin różnych użytków³⁸.

Pisarzowce

Teofila Jaroszewicz 55

syn Bronisław 18

córki:

Józefa 24

Stefania 20

Anna 16

Odelsk 1865, k. 450v

Majątek w latach osiemdziesiątych – własność Teofili Jaroszewicz – obejmował 150 dziesięcin ziemi. Przed I wojną światową Pisarzowce należały do Anny Horczak, córki Józefa i Teofili z Jaroszewiczów³⁹.

Podlipki

Karol Kliks 53

żona Józefa 46

synowie:

Ferdynand 24

³⁶ APB, SN 12, k. 161-162.

³⁷ APB, SN 31, k. 137-139; P. Dikow, dz. cyt., s. 57.

³⁸ P. Dikow, dz. cyt., s. 59.

³⁹ APB, IP 94, k. 177-178; P. Dikow, s. 47.

Seweryn 20

Paweł 11

córki:

Anna 27

Stefania 21

Emilia 18

Kuźnica 1866, k. 639

Spadkobiercy Karola Kliksa (zm. 1871 r.) przeprowadzili w 1884 r. podział majątku. Przed podziałem Podlipki obejmowały 258 dziesięcin ziemi. Folwark Podlipki (125 dziesięcin) otrzymał Ferdynand, nowy folwark Ustronie (125 dziesięcin) – Seweryn, a córka Anna Krupiel – działkę o powierzchni 8 dziesięcin. Syn Paweł oraz córki Emilia i Stefania zostali sflaceni. W 1909 r. Ferdynand Kliks sprzedał Podlipki synom: Edwardowi, Ferdynandowi i Józefowi, którzy niebawem majątek rozparcelowali między miejscowych chłopów (pozostało przy sprzedających tylko 9 dziesięcin). W 1912 r. Seweryn Kliks sprzedał majątek Ustronie synowi Józefowi⁴⁰.

Siderka

Ignacy Zawistowski 78

Paweł Zawistowski 61

Różanystok 1865, k. 78

Majątek Siderka z folwarkiem Talki, o powierzchni 824 dziesięcin, po Ignacym Zawistowskim, marszałku szlachty powiatu sokólskiego w latach 1815-1818, odziedziczyła wnuczka – hrabina Zofia Łubieńska. W 1871 r. Łubieńska sprzedała majątek Rosjaninowi Arseniuszowi Winogradowowi, urzędnikowi w randze radcy tytularnego⁴¹.

Sopoćkowce

Rozalia Buchowiecka 35

synowie:

Józef 14

Joachim 9

Jan 7

córki:

Waleria 17

Marianna 15

Anna 12

Antonina 8

Aniela 5

matka Rozalii – Regina Petelczyc 80

Nowy Dwór 1865, k. 440v

Przed 1890 r. majątek – o powierzchni 180 dziesięcin – stanowił współwłasność Józefa Buchowieckiego, syna Juliana i Rozalii z Petelczyców Buchowieckiej, córki Jana (matka i syn). Wystawione w 1890 r. na licytację Sopoćkowce

⁴⁰ APB, SN 2 k. 91-92, 59 k. 215-216, 63 k. 77-78; IP 94, k. 701-702.

⁴¹ APB, SN 5, k. 3-4; L. Szczuka, dz. cyt., s. 427.

kupił Jan Buchowiecki, syn Michała – główny wierzyciel Józefa, wyznania prawosławnego. W 1908 r. majątek nabyła na licytacji Maria Bortnowska z Grodna, która w 1909 r. sprzedała go Janowi Buchowieckiemu. Zmniejszone do powierzchni 58 dziesięcin Sopoćkowce nabył w 1912 r. Rosjanin Dymitr Dmitrejewski⁴².

Szyszki

Józef Komarowski 45

synowie:

Stanisław 14

Kazimierz 2

córki:

Zofia 11

Józefa 9

Kundzin 1865, k. 85

Od 1883 r. do I wojny światowej właścicielem majątku – o powierzchni 83 dziesięciny – był Stanisław Komarowski, spadkobierca ojca Józefa i dziadka Juliana⁴³.

Tołoczki

Wojciech Gąsowski 50

żona Seweryna 46

synowie:

Konstanty 18

Karol 15

Kuźnica 1866, k. 647

Wojciech Gąsowski (brak Wiktora z Andrzejewa) odziedziczył majątek w 1861 r. po matce Eleonorze z Kalenkiewiczów – wdowie po Pawle. Spadkobierca Wojciecha – syn Karol (zm. 1903 r.) władał formalnie majątkiem od 1890 r. Po śmierci Karola spadek objęła żona Józefa Gabriela oraz córki: Paulina Maria (ur. 1890 r.) i Maria Franciszka (ur. 1891 r.)⁴⁴.

Tołoczki Małe

Emilian Imbra 50

siostra Honorata 39

Kuźnica 1866, k. 648

W 1872 r. majątek, w spadku po rodzicach Ignacym i Klarze, objęli w posiadanie: Feliks Imbra, urzędnik w randze rzeczywistego radcy stanu i dymisjonowany podpułkownik Tadeusz Imbra. Sprzedali oni majątek w 1880 r. Rosjaninowi Michałowi Kozminowi – wcześniejszemu nabywcy Andrzejewa. W momencie sprzedaży majątek obejmował 209 dziesięcin różnych użytków⁴⁵.

Tomasze

Kajetan Klukowski 64

⁴² APB, SN 8 k. 26-27, 106-107, 45 k. 238-239, 50 k. 104-105, 60 k. 229-230; P. Dikow, dz. cyt., s. 45.

⁴³ APB, SN 31, k. 54-56; IP 95, k. 274-275.

⁴⁴ APB SN 8, k. 13-14, 175-177, 191.

⁴⁵ APB, SN 2, k. 68-69.

żona Eleonora z Glindziczów 56

Nowy Dwór 1865, k. 429

Przed 1887 r. majątek nabył Rosjanin Jakub Pomerański, urzędnik w randze radcy stanu⁴⁶.

Usnarz Nosowicze

Joanna Mieczkowska 63

Odelsk 1866, k. 590

Przed 1872 r. majątek – o powierzchni 233 dziesięcin – nabył dymisjonowany generał major Aleksander Wasilkowski⁴⁷.

Zubrzyca Wielka

Leon Cydzik 47

żona Lucyna 46

syn Napoleon 5

córki:

Modesta 17

Anna 15

Odelsk 1865, k. 449v

W latach 1877-1881 majątek Zubrzyca Wielka z folwarkiem Chmielewszczyzna – o powierzchni ok. 500 dziesięcin – należał do Michała Bohatyrewicza. Nie jest znany stopień jego ewentualnego pokrewieństwa z rodziną Leona Cydzika oraz sposób nabycia majątku. Bohatyrewicz sprzedał w 1881 r. dobra Józefowi Janowiczowi, chłopu z pochodzenia⁴⁸.

⁴⁶ APB, SN 5, k. 191-192.

⁴⁷ APB, SN 19, k. 207-208.

⁴⁸ APB, SN 7, k. 212-213; W. Bujnowski, Powiat sokólski. Jego przeszłość i stan obecny, Warszawa 1939, s. 42 (tamże nieprawdziwa informacja o pobycie Cydzika na zesłaniu).

Henryk Majecki

Kartka z historii kształtowania się zasobu Archiwum Państwowego w Białymstoku (1967-1969)

Tak się zdarzyło, że w październiku 1965 r. podjąłem pracę na stanowisku Dyrektora Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Białymstoku. Podjąłem ją, gdyż liczyłem na to, że będę miał ułatwiony dostęp do źródeł dotyczących historii regionu. Zamierzałem bowiem kontynuować wcześniej rozpoczęte badania nad najnowszą historią Białostocczyzny. Pracę w WAPB podjąłem nie tylko z pobudek osobistych. Uważałem, że istnieje potrzeba badań nad różnymi okresami dziejów regionu, a jako Dyrektor placówki będę mógł wystąpić w roli inicjatora i organizatora tych badań. Zadanie to podjąłem już wcześniej, jako przewodniczący Komisji Historii Nowożytnej i Najnowszej Białostockiego Towarzystwa Naukowego, a teraz będę mógł kontynuować tę pracę w bardziej dogodnych, jak wówczas sądziłem, warunkach.

Do tego czasu nie za wiele wiedziałem o placówce, którą mi przyszło kierować. Poznałem ją jako użytkownik materiałów tam znajdujących się, a potrzebnych do mojej pracy doktorskiej. Nie zdawałem sobie sprawy z tego, że w placówce tej przyjdzie mi pracować i to przez wiele, wiele lat. Nic nie wiedziałem o specyfice pracy w tej instytucji, o warunkach jej funkcjonowania, a bardzo niewiele o jej zasobie.

Trzeba było wszystko to poznawać, uczyć się. Czyniłem to w trakcie wykonywania swych obowiązków służbowych. Po upływie pewnego czasu doszedłem do przekonania, że zasób Archiwum jest bardzo skromny swymi rozmiarami, a znaczna część zespołów archiwalnych zachowała się tylko fragmentarycznie lub nawet szczątkowo.

Powstał problem, co robić, aby zmienić tę sytuację. Można było liczyć na dopływ akt z okresu po II wojnie światowej. Jednakże miejscowi historycy interesowali się przecież także wcześniejszym okresem dziejów regionu, a materiałów z tego okresu w zasobie WAPB było bardzo niewiele.

Nie bardzo wiedziałem, jakie działania powinienem podjąć, aby zmienić tę sytuację.

Impuls przyszedł z zewnątrz. Otóż na początku 1967 r. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych przystąpiła do realizacji opracowanego wcześniej planu kompleksowych wizytacji archiwów państwowych. Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Białymstoku miało być pierwsze, gdyż ono otwierało listę terenowych archiwów państwowych, jako że miasto będące jego siedzibą zaczynało się na literę B. Został powołany zespół wizytatorów, złożony z pracowników Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych oraz Archiwum Głównego Akt Dawnych w

Warszawie. Liczył on około 10 osób. Na czele tego zespołu stanął Dyrektor AGAD, doc. dr Michał Wąsowicz. Był on długoletnim pracownikiem państwowej służby archiwalnej. Jego doświadczenia zawodowe obejmowały m.in. pracę w Archiwum Państwowym we Lwowie w okresie międzywojennym. Wizytacja miała trwać 2 tygodnie. Po jej zakończeniu miało odbyć się zebranie podsumowujące wyniki z udziałem zastępcy Dyrektora Naczelnego Archiwów Państwowych, Dyrektora Biura Prac Naukowych NDAP, prof. dr hab. Ireny Koberdowej.

Plan ten został zrealizowany. Mógłbym z pamięci odtworzyć szczegółowy przebieg wizytacji. Nie zachodzi jednak potrzeba tego, bo w zespole akt WAPB zachowały się w komplecie materiały wizytacji w postaci dwóch jednostek archiwalnych.

Doc. dr M. Wąsowicz w trakcie wizytacji, a szczególnie podczas podsumowania jej wyników, dużo uwagi poświęcał potrzebie przestrzegania przez archiwa państwowe dwóch podstawowych zasad archiwistyki: pertynencji i proveniencji archiwalnej, tj. niepodzielności zespołów archiwalnych oraz związku między zasobem danego archiwum a aktami wytworzonymi na obszarze objętym właściwością terytorialną tegoż archiwum. W oparciu o te zasady dokonaliśmy korekty w rozmieszczeniu zasobu APB a podległymi jednostkami w terenie.

Doc. dr M. Wąsowicz, przypominając wspomniane zasady, miał na uwadze jedynie tylko problem właściwego rozmieszczenia między WAPB a jego oddziałami na terenie województwa. Nie zwrócił uwagi na to, że wymienione zasady mają wymiar uniwersalny, a więc mogą dotyczyć również stosunków między zasobem AGAD a Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Białymstoku.

Postanowiłem zbadać ten problem. Przeanalizowałem wykaz zespołów akt AGAD. W wyniku tej analizy doszedłem do przekonania, że kilkadziesiąt zespołów akt z zasobu AGAD zostało wytworzonych przez instytucje działające na terenie późniejszego województwa białostockiego. Ich łączny rozmiar znacznie przewyższał dotychczasowe rozmiary zasobu WAPB. Spośród tych akt na szczególną uwagę ze względu zarówno na rozmiar, jak i wartość naukową zasługiwały akta Kamery Wojennej i Domen w Białymstoku z lat 1795-1807 oraz akta urzędów administracji państwowej szczebla powiatowego oraz gubernialnego z terenu guberni: augustowskiej, łomżyńskiej i suwalskiej z XIX w. do I wojny światowej.

Postanowiłem podjąć starania w sprawie przekazania tych akt APB. Opracowałem szczegółowy plan działań na tym odcinku. W przewidywaniu trudności ze strony AGAD plan ten zamierzałem zrealizować w trzech etapach.

Już jesienią 1967 r. zwróciłem się z pismem do AGAD z prośbą o przekazanie akt urzędów z terenu guberni: augustowskiej, łomżyńskiej i suwalskiej z XIX w. do zasobu WAPB. W piśmie tym podałem argumenty przemawiające na korzyść takiego właśnie rozwiązania problemu.

Otrzymałem odpowiedź odmowną. Miała ona następujące uzasadnienia:

a) w Białymstoku nie ma ukształtowanego środowiska naukowego, nie działają tu wyższe uczelnie o profilu humanistycznym, stąd akta nie będą wykorzystywane tu przez badaczy,

b) w WAPB nie ma warunków dla zabezpieczenia tych akt i ich konserwacji. Warunki takie istnieją natomiast w AGAD, gdzie działa Centralne Laboratorium Konserwacji Archiwaliów.

Nie przekonały mnie te argumenty. Wprawdzie w Białymstoku nie istniało jeszcze w pełni ukształtowane środowisko naukowe, ale kształtowało się. Już wówczas powstawały załączki przyszłego Uniwersytetu. Prężną działalność wydawniczą prowadziło Białostockie Towarzystwo Naukowe. Wielu pracowników Wojewódzkiego Archiwum Państwowego, Muzeum Okręgowego oraz nauczycieli podjęło już tematy prac doktorskich. Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Białymstoku powinno włączyć się w proces kształtowania się miejscowego środowiska naukowego przez powiększenie rozmiarów posiadanego zasobu aktowego.

Nie przekonywał mnie również drugi argument dyrektora AGAD. Wprawdzie AGAD posiadało owo Laboratorium, ale w zasobie AGAD było wiele akt do konserwacji. W planach AGAD dotyczących konserwacji na najbliższe kilka czy kilkanaście lat nie przewidywano żadnych zabiegów konserwacyjnych akt. Uważano bowiem, że posiadają one drugorzędą wartość naukową w porównaniu z innymi aktami zasobu AGAD.

Natomiast dla nas akta te miały znaczenie pierwszorzędne. Byliśmy w stanie zabezpieczyć te akta i poddać je prostym środkom konserwacyjnym, na co w zasobie AGAD musiałyby one czekać latami.

Zdecydowałem się więc na kontynuację swych działań. Zwróciłem się z pismem o interwencję w tej sprawie do NDAP. Podałem w nim swoje racje. Po upływie pewnego czasu otrzymałem telefon z NDAP. Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych, dr Leon Chajń, zapraszał mnie na rozmowę.

W trakcie tej rozmowy dr L. Chajń określił swoje stanowisko. Stwierdził, że uznaje moje argumenty za przekonywujące, ale uważa, że należy się na razie wstrzymać z podjęciem ostatecznej decyzji. Przyjęcie bowiem stanowiska WAPB narazi go na zarzuty, że podejmuje nieprzemysłane decyzje, nie będąc kompetentnym w tych sprawach, nie jest bowiem historykiem ani też nie posiada odpowiedniego stażu pracy w państwowej służbie archiwalnej. W takiej sytuacji należałoby poczekać do czasu powołania przez NDAP komisji do rozpatrzenia tej sprawy. Uważa, że w skład tej komisji weszliby przedstawiciele archiwów państwowych (oprócz AGAD i WAPB) oraz wyższych uczelni. Taka komisja byłaby bezstronna. Na czele takiej komisji mógłby stanąć prof. dr hab. Andrzej Tomczak z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, którego autorytetu nikt by nie kwestionował.

Dyrektor dr L. Chajń zapytał, co sędzę o jego pomysłe. Po usłyszeniu pozytywnej opinii dr L. Chajń powiedział: „No to nadajemy dalszy tok tej sprawie”. I rzeczywiście, po upływie pewnego czasu mieliśmy już opinie komisji. W oparciu o nią Naczelny Dyrektor zobowiązał AGAD oraz WAPB do terminowego wykonania jego poleceń opartych na opinii komisji.

Przejęcie tych akt przez nasze Archiwum – to już zabieg techniczny. Pomiąm więc sprawę realizacji zaleceń NDAP na tym odcinku. Dodam tylko, że doc. dr M. Wąsowicz czuł do mnie żal za takie załatwienie sprawy i do końca swej pracy w państwowej służbie archiwalnej nigdy już nie siadywał koło mnie na konferencjach dyrektorów, co czynił uprzednio.

Trudno musiałem i to przeboleć, bo innego wyjścia nie miałem. Oczywiście wolałbym, aby to wszystko odbyło się w sposób bezkonfliktowy. Nie zamierzałem bowiem i nie miałem osobistych powodów, aby działać na szkodę człowieka tak zasłużonego, jakim był niewątpliwie - nieżyjący już od dawna - doc. dr M. Wąsowicz.

Ale był to dopiero początek moich działań, pierwszy ich etap. Jeszcze w tym samym roku w trakcie technicznego przejmowania akt z zasobu AGAD przystąpiłem do realizacji drugiego etapu swego planu, tj. przejścia akt Kamery Wojny i Domen w Białymstoku. Był to duży zespół akt liczący ponad 3,7 tys. j. a., tj. około 75 m.b. akt. Przewidywałem dalszy opór ze strony AGAD. Postarałem się więc o dodatkowy argument na rzecz swego wniosku. Ustaliłem, że w zasobie WAP w Olsztynie znajduje się niewielka część tego zespołu, licząca 49 j. a. Nie było żadnych logicznych motywacji, aby akta te pozostawały nadal w zasobie tego Archiwum.

Podjąłem więc odpowiednie działania i niebawem akta te znalazły się w zasobie WAPB. Teraz miałem dodatkowy argument na swoją korzyść. Za moim wnioskiem w sprawie przekazania akt Kamery do Białegostoku przemawiała nie tylko zasada proveniencji, ale i pertynencji archiwalnej, których znaczenie tak mocno podkreślał Dyrektor AGAD. I znów była jego odmowna odpowiedź. Motywując swoją odmowę Dyrektor AGAD do swoich starych argumentów dopisał jeszcze nowy, mianowicie z akt tych korzystali liczni naukowcy i oni w swych publikacjach jako miejsce przechowywania akt Kamery wskazywali AGAD. Należałoby więc to uszanować. Niezbyt dużo wysiłków kosztowało mnie wykazanie, że na dobrą sprawę z tych akt korzystał w AGAD przede wszystkim prof. Jan Wąsicki z Uniwersytetu Adama Mickiewicza i fakt ten podał w dwóch swoich, znanych mi osobiście publikacjach. Nie obyło się również i tym razem bez interwencji NDAP. I znów nasz sukces.

Już w 1968 r. podjąłem działania na rzecz realizacji III etapu swego planu. Tym razem nasz postulat zgłoszony do AGAD dotyczył dużej ilości zespołów zachowanych fragmentarycznie bądź pojedynczych dokumentów, pochodzących z okresu przedrozbiorowego, a także z XIX w.

Wśród nich znajdowały się przywileje różnych miast oraz instytucji kościelnych z terenów wschodniego Mazowsza, północnego Podlasia oraz zachodniej części Wielkiego Księstwa Litewskiego. Nasze starania dotyczyły również akt miejskich Białegostoku, ksiąg grodzkich z Brańska i Drohiczyzna oraz zespołu akt Branickich Gryfitów z Białegostoku.

Uważaliśmy również, że w zasobie WAPB powinny także znaleźć się fragmentarycznie zachowane akta naczelników wojennych z okresu powstania styczniowego z terenu późniejszej guberni łomżyńskiej.

I tym razem nie obyło się bez interwencji NDAP. Niestety, Komisja pod przewodnictwem prof. A. Tomczaka nie w pełni podzieliła naszą opinię w tej sprawie.

Komisja uznała, że akta staropolskie powinny pozostać w miejscu dotychczasowego przechowywania. W ten sposób do zasobu WAPB trafiły jedynie tylko akta naczelników wojennych z okresu powstania styczniowego.

Nie podzielałem punktu widzenia komisji. Powstała bowiem paradoksalna sytuacja, że księgi grodzkie z Brańska i Drohiczyzna zostały podzielone między AGAD i WAPB, a księgi miejskie białostockie z XVIII w. pozostawały poza miejscem ich wytworzenia. Nie było jednak innego wyjścia, musieliśmy uznać decyzję NDAP. Zresztą, nie było już gdzie odwoływać się w tej sprawie.

Po upływie wielu lat próbowałem wrócić do tej sprawy. Jednakże również stanowisko kolejnego Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych, prof. Mariana Wojciechowskiego, w sprawach scalania międzyarchiwalnego było podobne. Akta staropolskie winny znajdować się w miejscu dotychczasowego przechowywania.

Proces scalania między AGAD i WAPB został zakończony w 1969 r. W ten sposób zakończył się w zasadzie proces kształtowania się tej części zasobu archiwalnego WAPB, która została wytworzona do 1914 r. Po 1969 r. do zasobu Archiwum trafiały już tylko nieliczne dokumenty pochodzące z tego okresu.

Akta przejęte z AGAD bardzo wydatnie wzbogaciły zasób nie tylko WAPB, ale również i podległych mu wówczas archiwów w Łomży, Ełku i Suwałkach.

Zgodnie z ustaleniami NDAP całość przejętych przez Archiwum materiałów została podzielona między placówkę wojewódzką i podległe jednostki. Do zasobu WAPB trafiły akta instytucji szczebla wojewódzkiego (II instancji), a ponadto akta instytucji z obszaru objętego bezpośrednio właściwością terytorialną WAPB. Do zasobu AP w Suwałkach trafiły akta instytucji stopnia podstawowego oraz szczebla powiatowego z powiatów: Suwałki, Augustów i Sejny. Wśród nich ze względu na rozmiar, jak i wartość naukową na szczególną uwagę zasługują akta miast Suwałki i Augustów XIX w. do 1914 r.

Duża ilość zespołów akt wytworzonych na tym obszarze znajduje się w Litewskim Archiwum Historycznym w Wilnie. O fakcie tym wówczas jeszcze nie wiedzieliśmy, a i tak informacja ta nie miała w owym czasie praktycznego znaczenia.

Do zasobu oddziału w Ełku trafiły akta instytucji powiatu szczuczyńskiego z lat 1867-1914. Spośród nich największe znaczenie dla badań naukowych mają akta naczelnika powiatu szczuczyńskiego z tego okresu.

Natomiast WAPB Oddział w Łomży przejęło akta instytucji z powiatów: łomżyńskiego, kolneńskiego i wysokomazowieckiego z lat 1867-1914. Spośród nich szczególne znaczenie dla badań naukowych mają akta naczelników powiatów: łomżyńskiego i wysokomazowieckiego z podanego okresu.

Przejęte materiały były od razu udostępniane badaczom w oparciu o posiadane początkowo bardzo niedoskonałe pomoce ewidencyjne.

Od razu przystąpiono do ich opracowania, a także konserwacji w oparciu o posiadane przez archiwum możliwości i środki. Opracowanie tych akt trwało wiele lat.

Wbrew temu, co nich sądził ówczesny dyrektor AGAD trudno było uznać ich stan za zadawalający. Miały one rzekome inwentarze książkowe pisane ręcznie. Ale treść zapisu na karcie inwentarzowej zawierała dane spisane z okładki danej jednostki archiwalnej bez przejrzenia jej zawartości. Stąd zdarzały się przypadki, że wewnątrz okładki znajdowało się kilka odrębnych jednostek. Jednostki te

oczywiście nie były paginowane. Trzeba było więc przeprowadzić ponowną ich inwentaryzację.

W wielu jednostkach część kart była zarażona pleśnią lub posiadała uszkodzenia mechaniczne. Trzeba więc było prowadzić również prace konserwacyjne.

W świetle tych faktów jak mało uzasadnione okazały się argumenty dyrektora AGAD na korzyść zatrzymania tych akt w zasobie jego archiwum.

Nie w AGAD, a właśnie w zasobie WAPB akta te mogły być odpowiednio opracowane i zabezpieczone, a także najpełniej wykorzystane przez badaczy.

Akta te w APB otrzymały właściwie opracowane i oprawione inwentarze książkowe wraz ze wstępami.

Największe zasługi w tej dziedzinie posiadają: Irena Grochowska i z Oddziału AP w Łomży oraz Irena Filipowicz z AP w Suwałkach.

Akta te były wykorzystywane przez badaczy do pisania prac doktorskich i magisterskich. W oparciu o te materiały powstało wiele publikacji m.in. prof. dr hab. Adama Dobrońskiego i dr Jerzego Szumskiego.

Irena Grochowska

Wspomnienia z lat 1956-1958

Pracę w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Białymstoku rozpoczęłam 1 sierpnia 1956 r., zaraz po studiach na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Wybierając studia historyczne wiedziałam, że piękny zawód nauczyciela nie należy do wymarzonych przeze mnie. Jeszcze w liceum dowiedziałam się z radia, że istnieją archiwa, w których gromadzi się, przechowuje i opracowuje źródła historyczne.

Po raz pierwszy miałam kontakt z placówką archiwalną w czasie studiów. Ćwiczenia z nauk pomocniczych historii odbywaliśmy w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Lublinie. Pamiętam, że byliśmy przygnębieni złym stanem magazynów (w późniejszym czasie archiwum lubelskie uzyskało nową siedzibę na Starym Mieście).

Pracę magisterską pisałam o starostwie lubelskim na przełomie XVI/XVII w., opierając się przede wszystkim na źródłach archiwalnych, głównie lustracjach królewskich. Wówczas też odkryłam, jak dużą satysfakcję może dać badaczowi bezpośredni kontakt ze źródłem. Satysfakcja była tym większa, że lata studiów przypadły, niestety, na ciężkie czasy dla nauki polskiej, gdy na wykładach królował wszechwładny marksizm - leninizm.

Na szyld z napisem „Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Białymstoku” natknęłam się przypadkowo. Już po trzecim roku studiów, udając się w czasie wakacji do biblioteki miejskiej przy ul. Kilińskiego 16, zauważyłam go przy drzwiach prowadzących do biblioteki. Obie te instytucje oraz ognisko baletowe mieściły się w budynku dawnej łożnicy masońskiej. Na IV roku studiów, podczas przerwy semestralnej, złożyłam wizytę Dyrektorowi Archiwum, by zorientować się, czy istnieje szansa na zatrudnienie. Zapamiętałam wówczas sympatycznego, szpakowatego pana po pięćdziesiątce, z ujmującym uśmiechem i fajką w dłoni. Był to Dyrektor Archiwum, mgr Adam Filonik. Pod koniec studiów zwróciłam się ponownie, tym razem korespondencyjnie, z zapytaniem o pracę, gdyż niepokojem napawał mnie fakt, iż absolwenci otrzymują tzw. nakazy pracy, czyli skierowania do określonych terytorialnie Kuratoriów Oświaty w celu podjęcia pracy w szkolnictwie.

Wolnego etatu w WAPB nie było, otrzymałam więc tak bardzo niechciane skierowanie do Kuratorium Oświaty w Białymstoku i wróciłam do rodzinnego miasta. Na miejscu okazało się, że właśnie zwolnił się etat archiwisty i jest do objęcia od 1 sierpnia. Należało jednak przedtem zmienić nakaz pracy, co nie było łatwe. Kuratorium nie posiadało wolnych etatów dla nauczycieli historii, mimo to składało mi propozycję nie do odrzucenia, a mianowicie posadę wychowawcy w

internacie liceum ogólnokształcącego w Jedwabnem. Rozpoczęłam starania o zmianę nakazu. Okazało się, że pomóc może orzeczenie komisji lekarskiej o niezdolności do wykonywania zawodu nauczyciela z przyczyn zdrowotnych. Ratunkiem była wizyta u laryngologa, który życzliwie potraktował przyszlą archiwistkę. Orzeczenie komisji lekarskiej zostało przedstawione w Kuratorium, które samodzielnie nie mogło jednak zdecydować o zmianie nakazu. Papiery należało przesłać do Ministerstwa Oświaty w Warszawie i czekać na werdykt ze stolicy. Czas naglił. Udałam się więc osobiście zarówno do Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych (mieszczącej się wówczas na ul. Wilczej) oraz do Ministerstwa Oświaty, gdzie skierowano mnie przed oblicze dyrektora ważnego departamentu, który sprawę obiecał rozważyć i nadesłać pisemną decyzję. Po licznych monitach telefonicznych decyzja o zmianie nakazu pracy wreszcie nadeszła. Cała ta, dzisiaj humorystycznie wyglądająca sprawa, kosztowała mnie utratę miesiąca wakacji na rzecz nerwowych przepychanek biurokratycznych. Opisałam ją tak szczegółowo, bo była swoistym znakiem czasu.

Otrzymałam jednocześnie z Lublina informację, że istnieje możliwość zatrudnienia w tamtejszym Archiwum. Mimo sentymentu do miasta studiów uniwersyteckich przeważała proza życia – niskie uposażenie młodszego archiwisty nie pozwoliłoby na utrzymanie się bez wsparcia rodziny w obcym mieście. Żał było mi bogatego zasobu Archiwum lubelskiego oraz świetnych księgozbiorów Biblioteki Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego i Biblioteki im. W. Łopacińskiego w Lublinie, ale sprawa była już zamknięta.

W Białymstoku życie kulturalne i naukowe znajdowało się w powijakach. Miasto nie posiadało tradycji uniwersyteckich, nie było dobrej biblioteki. Nie powiodły się podejmowane przed wojną przez Jana Glinkę próby zorganizowania archiwum miejskiego w Białymstoku. Archiwalia pochodzące z regionu bądź z nim związane przechowywane były w innych miastach, głównie w Grodnie. Właściwość terytorialna Archiwum grodzieńskiego przed II wojną światową obejmowała bowiem całe ówczesne województwa białostockie. Archiwum białostockie organizowano na surowym korzeniu, nie dysponowało ani odpowiednimi warunkami lokalowymi, ani zasobem, personel nie posiadał przygotowania specjalistycznego. Nie mogliśmy się równać z archiwami z tradycją, bogatymi zbiorami i doświadczoną kadrą. Wszyscy mieliśmy wyższe wykształcenie (przeważali historycy), ale nie mieliśmy doświadczenia – a przy szczupłej obsadzie kadrowej musieliśmy być omnibusami, zajmującymi się szerokim wachlarzem problematyki archiwalnej, co nie sprzyjało doskonaleniu w określonej dziedzinie.

Archiwum, mieszczące się w omawianym okresie przy ul. Kilińskiego 16, dysponowało pomieszczeniem biurowym i kilkoma, stosunkowo przestronnymi, jasnymi i suchymi piwnicami.

Pomieszczenie biurowe stanowił jeden duży pokój z dwoma oknami, w którym pracowali wszyscy zatrudnieni w Archiwum. Tutaj stały także szafy z księgozbiorem podręcznym oraz stół dla osób korzystających z zasobu. Za ścianą odbywały się zajęcia z rytmiki baletowej, którym towarzyszył akompaniament muzyczny. Centralne miejsce między oknami zajmowało biurko dyrektora. Dyrektor, wspomniany już mgr A. Filonik, był absolwentem Uniwersytetu Stefana Batorego

w Wilnie. Jako młody człowiek, jak opowiadano, cieszył się wielkim powodzeniem u pań. Posiadał duże poczucie humoru i był tolerancyjnym szefem. Równolegle z Archiwum, przez pewien czas dyrektorował także ogólnokształcącej szkole wieczorowej. Bardzo dbał o kontakty z mediami i popularyzację Archiwum, które często odwiedzali liczni redaktorzy lokalnej i centralnej prasy, m.in. Bogumiła Kamlerowa, Krystyna Siemiatycka, Ryszard Kraśko, Krystyna Marszałek. Zabiegał też o zmianę warunków lokalowych, co mu się z czasem udało – Archiwum do dziś mieści się w budynku wywalczonym przez dyrektora A. Filonika - dawnej zbrojowni przy Rynku Kościuszki 4. Zapamiętałam częste, bywało że codzienne, telefony w sprawach archiwalnych do miejscowych prominentów partyjnych i państwowych. Utrzymywał kontakty z historykami regionalistami, przez lata stałym gościem Archiwum był Jakub Antoniuk z Dobrzyniewa. Dyrektor A. Filonik miał fantazję i ciekawe pomysły, nie zawsze akceptowane przez zwierzchników. I tak np. Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Białymstoku nadało ...doktorat honoris causa dyrektorowi M. Draganowi z Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Gdańsku. Łaciński tekst nadania doktoratu h.c. pięknie wypisany, wzorowany był na oryginalnym dokumencie, udostępnionym do skopiowania przez prof. Witolda Sławińskiego z Akademii Medycznej w Białymstoku, posiadacza licznych doktoratów h.c.

W momencie mego przejścia do pracy, w Archiwum pracowali dr Stefan Sobaniec, mgr Alina Sztachelska, mgr Mieczysław Kantorski, księgowa Cecylia Sulewska (Baczewska), sekretarka Irena Mielech (później Łotko) oraz pracownicy obsługi – Maria Korsakowa, Władysław Gąsowski i Czesław Szymborski.

Strategiczne miejsce przy oknie i telefonie zajmowała księgowa Cecylia Sulewska, przy sąsiednim biurku pracowała mgr Alina Sztachelska, z wykształcenia romanistka. Pamiętam, że jakoś rychło po moim przyjeździe do pracy wyjechała na staż archiwalny do Paryża i stamtąd pisywała do nas listy z wieściami z wielkiego świata. W owym czasie wyjazd z kraju na zachód Europy nie był rzeczą zwyczajną, toteż fakt ten odnotowała nawet lokalna prasa. Via a vis biurka A. Sztachelskiej urzędowała sekretarka, Irena Mielech, która w niedługim czasie zmieniła stan cywilny, a na jej weselu hucznie bawili się archiwiści.

Następczynią I. Mielech, która po zamążpójściu na pewien czas zrezygnowała z pracy, została Bernadetta Zachowicz. Była to moja koleżanka z liceum (uczyłyśmy się w tej samej klasie), miała za sobą kilka lat studiów medycznych, które zresztą po kilkuletniej pracy w Archiwum ukończyła. Stół, przy którym pracowałam, zamykał rząd stanowisk, przy których pracowały panie. Obok stała szafa biblioteczna z najcenniejszym księgozbiorem, a nad nią wisiał portret J. Lelewela .

Po lewej, od wejścia, stronie pomieszczenia biurowego znajdowały się biurka Mieczysława (Miecia) Kantorskiego, doktora Stefana Sobańca oraz stół dla korzystających z zasobów archiwum, przy którym często pracowali także pracownicy techniczni.

M. Kantorski, absolwent UMCS w Lublinie, rozpoczął pracę rok przede mną. Pochodził z Brzezin w województwie łódzkim, mieszkał na stacji, borykając się z trudnościami ekonomicznymi. Koleżeński i sympatyczny, po kilku latach zrezygnował z pracy i wyjechał z Białegostoku. Dr Stefan Sobaniec był najbardziej

doświadczonym zawodowo pracownikiem. Zażywny pan po pięćdziesiątce życzliwie traktował młodych współpracowników. W pamięci utkwiły mi wspólne wyjazdy w teren na wizytację archiwów zakładowych (wówczas zwanych składnicami akt) oraz udział w Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich w Krakowie w 1958 r., gdzie m.in. w dyskusji zabierał głos dr Stefan Sobaniec.

Funkcję magazyniera pełnił sędziwy pan Władysław Gąsowski. Był bardzo pracowity i całkowicie oddany Dyrektora A. Filonikowi. Niedostatki wykształcenia pokrywał dobrą znajomością języka rosyjskiego, którą wyniósł z długoletniego pobytu w Rosji. Pomagał mu Czesław Szymborski, który lubił pertraktować z interesantami, a nawet wyręczał czasami biuro pisania podań. Posiadający dużą dozę zdrowego rozsądku mawiał nieraz, że gdyby miał chociaż pięć klas szkoły powszechnej, to nie byłby pracownikiem technicznym, ale „chodziłby z teczką”. Utrzymywaniem czystości zajmowała się Maria Korsakowa, kobieta zacna i życzliwa ludziom. Córka jej, Irena Korsakówna (później Duchnowska), po odejściu z pracy B. Zachowicz, została długoletnią sekretarką WAPB.

Magazyny archiwalne, stosunkowo niezłe jak na piwnice, były już zapelnione. Na drewnianych regałach leżały akta w przeważającej mierze przejęte z miejscowych zakładów pracy. Do najcenniejszych, a zarazem najliczniejszych należały akta Starszego Notariusza Grodzieńskiego z przełomu XIX/XX wieku. Oraz akta rolne z okresu II Rzeczypospolitej dotyczące parcelacji, komasacji i likwidacji serwitutów. Najczęściej wykorzystywanymi przez interesantów dla celów bieżących były wówczas akta metrykalne żydowskich gmin wyznaniowych. Stałym gościem Archiwum, pełnomocnikiem osób poszukujących świadectw metrykalnych, był Mojżesz Zybelrblat, przedwojenny właściciel fabryk włókienniczych w Białymstoku. Uniknął śmierci gdyż został wywieziony przez władze sowieckie na Syberię. Powrót z zesłania, jak twierdził, zawdzięczał zesłanemu razem z nim bratu, który ratował go od śmierci głodowej i zamrznięcia przy wyrębie lasów.

W zasobie WAPB znajdowały się wówczas także księgi hipoteczne powiatu biebrowskiego; grube, oprawne w skórę foliały z XIX w., wśród nich inwentarz dóbr szczuczyńskich z lat 1810/11, który zainspirował mnie do zajęcia się dziejami Szczuczyna. Prawdziwym jednak rarytasem był pergaminowy dokument z 1750 r. potwierdzający prawa miejskie Wasilkowa. W czasie wojny przechowywany był przez mieszkańca Wasilkowa w skrytce zamurowanej w piecu. Pokazywaliśmy go z dumą wycieczkom szkolnym.

Z akt powojennych, które wówczas posiadaliśmy, bez wątplenia najcenniejsze były archiwalia pozostałe po Państwowym Urzędzie Repatriacyjnym w Białymstoku i jego oddziałach.

Pierwszym zadaniem, które mi powierzono w Archiwum było ustalenie, gdzie znajdują się materiały wytworzone przez działające do 1949 r. na terenie miasta i województwa związki i organizacje społeczne. Okazało się, że przejęły je jednostki likwidacyjne w Warszawie (tam m.in. znalazły się akta białostockiego samorządu lekarskiego, inwalidów wojennych itp.).

Wszyscy pracownicy poza porządkowaniem zajmowali się przejmowaniem, ewidencjonowaniem, udostępnianiem zasobu oraz nadzorem nad archiwami zakładowymi i brakowanymi w nich aktami. Akta kancelarii rosyjskiej i okresu mię-

dwywojennego opracowywali w tym czasie dr Stefan Sobaniec i mgr Mieczysław Kantorski. Porządkowali i inwentaryzowali akta Starszego Notariusza Grodzieńskiego oraz akta urzędów ziemskich. Plon ich pracy to liczne szuflady wypełnione kartami inwentarzowymi. Mgr Alina Sztachelska zajmowała się aktami PRL i koordynowaniem spraw związanych z nadzorem archiwalnym. Mnie skierowano także do opracowywania akt najnowszych, pamiętam, że m.in. porządkowałam akta Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami Gospodarczymi. Ambitnym zadaniem, które postawił przede mną Dyr. A. Filonik, było opracowanie referatu na zebranie naukowe pt. „Podziały administracyjne Białostoczczyzny od XVI w. do 1957 r.”. Zakres chronologiczny referatu był szeroki, biblioteki białostockie słabo zaopatrzone, ale referat powstał i przez długi czas służył pomocą przy opracowywaniu zasobu. Do nielubianych zajęć należały wizytacje archiwów zakładowych, przez długi czas przeprowadzałyśmy je wspólnie z mgr A. Sztachelską.

Pomocy metodycznej poszukiwaliśmy w zbiorach przepisów wydawanych przez NDAP, „Archeionie”, korzystaliśmy ze wskazówek wizytatorów oraz Biura Prac Naukowych NDAP. We wdzięcznej pamięci zachowałam wizytację prof. Dr. Zbigniewa Wójcika oraz mgr Karoliny Rostockiej, którzy życzliwie odnieśli się do pracy początkujących archiwistów. Odczuwaliśmy głęboko brak tradycji archiwalnej oraz brak łączności z archiwami pozostałymi poza krajem. Pomostem łączącym archiwistów białostockich z przeszłością historyczno-archiwalną była w pewnym sensie osoba dr. Jana Glinki i zgromadzone przez niego wypisy źródłowe (tzw. Teki). On był twórcą pierwszej po wojnie wystawy archiwalnej w Białymstoku, której nie oglądałam, bo wówczas jeszcze nie pracowałam w Archiwum, ale mogłam podziwiać pozostawione materiały z wystawy – tabele, wykresy, zestawienia, wypisy źródłowe, kopię najstarszego, zachowanego planu Białegostoku itp.

Odczuwaliśmy też brak naukowego zaplecza humanistycznego w postaci lokalnego ośrodka akademickiego, a nade wszystko porządnej biblioteki naukowej. Trzeba przyznać, że przez długie lata, według mojej oceny, najlepszą biblioteką historyczno-regionalną w Białymstoku była stworzona od podstaw biblioteka Archiwum. Niestety, nie otrzymała ona szansy rozwoju, a wiele cennych pozycji w późniejszym okresie przekazano innym placówkom białostockim.

Początki mojej pracy w Archiwum wspominam z sentymentem. Stosunki były przyjazne i koleżeńskie. Utrzymywaliśmy ze sobą kontakty także poza pracą, organizując wycieczki i imprezy. Tradycją były tzw. „archiwki” – taką wdzięczną nazwę nadaliśmy wieczorkom towarzyskim organizowanym w pomieszczeniu biurowym. Zaszczycił je zwykle na krótko Dyrektor, a młodzież bawiła się do rana. Koloryt i muzykę zapewniał staroświecki gramofon, a kulinarne talenty koleżanek (należy wyróżnić tu Cecylię Sulewską) zapewniały pełni przyjemności.

Z perspektywy czasu wydaje mi się, że to właśnie dobre początki zdecydowały o mojej długoletniej pracy w Archiwum.

Alina Sztachelska

Wspomnienia z lat 1953-1956

Moje wspomnienia nie będą o opracowaniu zasobu archiwalnego, o tym można pisać na podstawie sprawozdań. Postaram się natomiast wskrzesić atmosferę początkowych lat istnienia Archiwum.

Od czerwca, po studiach z tzw. nakazem pracy w rękę, szukałam zatrudnienia, ale Kuratorium nie miało dla nas etatów. Pod koniec wakacji dowiedziałam się o organizującej się od kilku miesięcy nowej placówce. Zgłosiłam się, przyjął mnie wysoki, szpakowaty mgr Adam Filonik, który niedawno przejął stanowisko Dyrektora po dr. Stefanie Sobańcu. Kazał mi złożyć podanie, chociaż nie było odpowiedniego etatu, zgodziłam się pracować na zastępczym, od stycznia NDAP obiecywała nowe etaty. I tak od 1 października 1953 r. zostałam zatrudniona.

Archiwum zajmowało gościnnie jeden /sic/ pokój w budynku Biblioteki przy ul. Kilińskiego 16. Wchodziło się do nas przez nieistniejące już drzwi koło schodów. Mieściliśmy się tam wszyscy. W głębi, w centrum, tyłem do okna stało biurko Dyrektora. Po jego prawej stronie dr. Sobańca i mgr. Janusza Sikorskiego, po lewej Cecylii Sulewskiej (Baczewskiej), obok moje. W miarę wzrostu personelu przybywały kolejne stoły. Magazyny mieliśmy w piwnicy. Zaczynały się dopiero zapełniać. WAPB powstało bowiem z niczego, bez żadnej przedwojennej tradycji i 10 lat za późno. W okresie międzywojennym istniały w Białymstoku jedynie archiwa urzędów, przedsiębiorstw, sądów, Magistratu, urzędów ziemskich. Ich akta i dokumenty, które mogły stać się naszym zasobem, uległy w znacznym stopniu wywiezieniu, spaleni, bądź to w czasie działań wojennych, bądź zostały zniszczone po ich zakończeniu przez nieświadomą ludność, zanim utworzono WAPB.

Dr Jan Glinka, który odwiedzał nasze Archiwum opowiadał jak w pierwszych latach po wojnie usiłował uratować część akt ocalałych w piwnicy byłej siedziby Magistratu. Przedwojenny Magistrat mieścił się na rogu ul. Warszawskiej i Pałacowej (wówczas Żwirki i Wigury). Podobnie jak całe śródmieście, został przez Niemców spalony, ale piwnice zachowały się, a w nich część archiwum miejskiego. Dr J. Glinka wspominał, że za próbę wyniesienia dokumentów został zatrzymany przez władze, w akta podobno handlarze zawijali mięso.

Jednak akta zaczęły powoli napływać, głównie dzięki mgr. J. Sikorskiemu, który niestrudzenie, systematycznie odwiedzał chyba wszystkie istniejące instytucje, urzędy, organizacje, przeszukując piwnice i strychy i ściągając wyszperane akta. W ciągu roku, o ile pamiętam, wykonał 300 wizytacji, absolutny rekord.

Z jednej z wypraw wrócił z wieścią, że biblioteka, która musiała opuścić swą siedzibę przy ul. Orzeszkowej, pozostawiła przeznaczone na makulaturę książki.

Następnego dnia poszliśmy tam razem. Przywieźliśmy do Archiwum kilka worków i kilka skrzyń książek. Były zakurzone, przemieszane, ale wśród nich wiele klasyki różnojęzycznej, nawet greckiej i łacińskiej w oryginale, po Westnik Zapadnoj Rosii i wydawnictwa przedwojenne historyczne, prawnicze. Zaczęliśmy je porządkować. Mogła to być unikatowa biblioteka, mogła... ale cóż, po latach zaczęła stale przegrywać z koniecznością wygoszpodarowania miejsca na akta, księgozbiór był stopniowy uszczuplany. Kolejną straconą szansą wzbogacenia naszej biblioteki było oddanie m.in. cennych XVIII i XIX wiecznych starodruków i wydawnictw, które specjalnie dla nas, w 1981 r. wyselekcjonowała z dubletów biblioteka Archiwum Głównego Akta Dawnych. Niestety, APB ich nie przyjęło.

Ale wróćmy do naszego pokoju i do ludzi. Jednym z najwcześniejszych zatrudnionych był Jan Dojlida, woźny, ale o manierach dyrektorskich. Chodził na pocztę z różnymi pismami, a kiedy wracał zmęczony, zasiadał na amerykance (WAPB było wyposażone w ten mebel) i przekazywał nam wieści z miasta.

Władysław Gąsowski, magazynier o niezwykle bogatym życiorysie. Urodzony w 1881 r. Młodość spędził na Dalekim Wschodzie. Pracował we Władywostoku i Charbinie przy budowie kolei żelaznej. Nie pamiętam, jakie zrządenia losu rzuciły go aż tam. Snuł ciekawe opowieści o Chińczykach, którzy ryż z rosołu potrafili wyławiać pałeczkami, a na stypach serwowali ugotowane w całości myszy z ogonami. Potrawa nosiła nazwę „trapanga”. Zapamiętałam ten szczegół, który tak mi się wydawał okropny. Pan Gąsowski przeżył rewolucję 1905 r., a w oparach kolejnej, 1917 r., przedzierał się, częściowo pieszo, do wyzwalającej się Polski.

Te wspomnienia nakładają mi się na nieco podobny życiorys Eugeniusza Rodziewicza, który wprawdzie przyszedł do nas znacznie później, już w „Zbrojowni”. Obaj panowie poznali z autopsji carską Rosję. Rodziewicz młodość spędził w Buzułuku i w latach I wojny światowej i rewolucji rosyjskiej wracał etapami do kraju, trafiając na dziesiątki zwłok ludzi zmarłych na cholere. Opowiadał, jak je grzebano we wspólnych grobach, przesypując wapnem.

Nasze lokum, jak wspomniałam było tylko fragmentem dawnej łoży masońskiej. Pozostałe pomieszczenia na parterze i na górze zajmowała biblioteka, a jedna duża sala oddzielona była od nas jedynie drzwiami zamkniętymi i zaplombowanymi i należała do Studium Choreograficznego, prowadzonego przez państwa Januszkowskich. Studium miało odrębne wejście do ulicy Kilińskiego, ale nasze drzwi nie były dźwiękoszczelne, dochodził więc nieustanny tupot i polecenia instruktorów tańca: „i raz i dwa i trzy i skłon w prawo, i raz i dwa i trzy i obrót i unosimy lewą nogę i powtarzamy”. Tak przez całe 8 godzin przy akompaniamencie fortepianu i tańców narodowych, walców, itp. Czasem już nie wytrzymywaliśmy. Po zajęciach państwo Januszkowscy, w poczuciu dobrze spełnionej misji, szli do MPiK na kawę. Ona, jak przystało na primabalerinę, filigranowa, na niebotycznie wysokich obcasach, z wielką kokardą we włosach. On, pan z nienaganną muszką. Stanowili trwałe element ówczesnej kawiarni, podobnie zresztą jak Dyrektor Filonik.

Od 1 stycznia 1954 r. otrzymałam obiecany właściwy etat i podwyżkę. Z naszych kontaktów z wizytowanymi instytucjami zorientowaliśmy się, że rola Ar-

chiwum i znaczenie dokumentów są ludziom absolutnie obce. Dyrektor postanowił temu zaradzić, zdecydował, że zorganizujemy wystawę, która zapozna społeczeństwo z działalnością Archiwum i pokaże historię regionu zaczerpniętą z dokumentów. Zasiadł do pisania scenariusza. Mimo braku doświadczenia, szczególnie zasobu aktowego i braku lokalu, wystawa zaczęła nabierać realnych kształtów. Lokal przy ulicy Warszawskiej (dziś BTSK) wypożyczył nam Ośrodek Szkoleniowy Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Nieocenioną pomoc okazał dr Jan Glinka, wypożyczając ze swych zbiorów szereg materiałów obrazujących najwcześniejsze dzieje miasta, rzemiosła, dworu Branickich. Posiadane wówczas edykty króla pruskiego Fryderyka Wielkiego wydawane w języku polskim czy księgi notarialne z Mrągowa (Olecko), drukowane w języku polskim świadczyły o polskości znacznej części zamieszkałej tam ludności, która nie przyznawała się do znajomości języka niemieckiego. Udało się też zilustrować organizowanie nowej administracji po 1944 r.

Otwarcie wystawy nastąpiło 25 lipca 1954 r., a więc zaledwie po roku działalności Archiwum. Spotkała się z zainteresowaniem społeczeństwa. Zwiedziło ją około 2 tysięcy osób. Niestety, już 6 września musieliśmy opuścić lokal, nie udało się więc zaprosić młodzieży szkolnej.

Tymczasem zespół nasz zaczął się powiększać. Zatrudniona została Alina Kulesza, która pracowała u nas krótko, ale zdążyliśmy być razem na kursie dla młodszego personelu archiwalnego w Poznaniu pod koniec 1954 r. Spędziłyśmy tam 6 tygodni, zgłębiając tajniki archiwistyki i archiwoznawstwa, poznając kolegów z archiwów z całego kraju, zwiedzając zabytki Poznania, odwiedzając teatr i operę poznańską. Zorganizowano nam też wycieczkę do Kórnika. Później Ala przeniosła się do Warszawy i pracowała w Archiwum Dokumentacji Mechanicznej

Następnie przyszła mgr Maria Rubczewska, też nie zabawiła zbyt długo w Archiwum, ze względów rodzinnych przeniosła się do Olsztyna. Ale pamiętam, że przeżyliśmy z Marysią zabawny incydent z badaczką poszukującą materiałów do pracy na temat liczebności gatunków biedronek na Podlasiu. Wiedziałyśmy oczywiście, że nic u nas nie znajdzie, usiłowałyśmy jej to wyjaśnić, ale nie dowierzała, a że naszą dewizą było wyczerpująco obsłużyć interesantów, udostępniłyśmy jej nader skromne jeszcze pomoce ewidencyjne. Tak nas jednak ubawił temat pracy, że dostaliśmy ataku śmiechu, ukucnęłyśmy za biurkiem, żeby nie urazić zainteresowanej.

Pracował też wówczas mgr Mieczysław Kantorski, zwany przez nas Miecikiem, który po jakimś czasie wyjechał do Tomaszowa Mazowieckiego. Jana Dojliedę zastąpił Czesław Szymborski. Pojawiła się Bernadetta Zachowicz, której Dyrektor powierzył prowadzenie kancelarii i pisanie na maszynie, wreszcie mgr Irena Wojtulewska (Grochowska), Irena Mielech (Łotko), mgr Tomasz Plackowski. Bernadetka słynęła z tego, że z kilku dekagramów wędliny, po którą biegało się do sklepu mięsnego (dziś sklep z materiałami) wyczarowywała stopy kanapek, którymi obdzielała niemal wszystkich. Zamiłowania kulinarne odziedziczyła zapewne po mamie, która robiła wspaniałe kartacze, a Bernadetka zapraszała na nie prawie cały personel. Jednak jej prawdziwym marzeniem było ukończenie medycyny.

Dopięła swego, skończyła Akademię Medyczną i została wspaniałym lekarzem – Judymem. Zatrudniła się w Ośrodku Zdrowia w Rozedrance Starej i codziennie dojeżdżała pociągiem i dochodziła 3 kilometry od stacji. Nie chciała pracować w Białymstoku, z czasem przeniosła się do szpitala w Sokółce i też dojeżdżała. Przyjaźniłyśmy się do końca. Zmarła o wiele za wcześnie.

Archiwum miało już swe placówki terenowe. Archiwum Powiatowe w Łomży, gdzie o rok wcześniej niż w Białymstoku działała mgr Donata Godlewska, która przedtem podlegała Warszawie. Dyrektor Filonik wywalczył lokal dla Archiwum w Suwałkach, gdzie rozpoczęła pracę Irena Budnik (Filipowicz). W bardzo trudnych warunkach, nocowała bez możliwości gotowania, z prymitywnymi urządzeniami sanitarnymi. Trwała tam bohatersko.

Podobnie zdobył Dyrektor lokal w Ełku, gdzie zatrudniona została Izabela Sklarzewska. Wszystkie kierowniczkę przyjeżdżały do nas na okresowe konferencje szkoleniowe. Wszyscy bowiem uczyliśmy się tej pracy od początku.

W ramach nadzoru i konsultacji przyjeżdżały do nas panie z Działu Metodycznego NDAP. Często bywała dr Wanda Maciejewka, przy okazji odwiedzała swoje rodzinne Suwałki. Czasem bywała to Wanda Lipińska, osoba życzliwa i sympatyczna. Najgroźniejsza była mgr Eugenia Brańska, która traktowała nas nieco z góry, była mocna teoretyczna. Nad konserwacją i stanem zdrowotnym akt czuwała mgr Maryna Huzarska. No cóż, warunki przechowywania były bardziej niż mizerne. O materiałach do konserwacji, właściwych klejach, bibułce japońskiej, komorach próżniowych zaczynało się dopiero mówić nawet w AGAD, cóż dopiero u nas. Pozostawało czyszczenie pleśni watą. Magazyny były zawsze zbyt wilgotne, a M. Huzarska powtarzała, że wietrzyć i suszyć akta można wyłącznie wtedy, kiedy wilgotność jest taka sama na zewnątrz jak w pomieszczeniach. W głębi serca zawsze mi się to wydawało nielogiczne. Wiadomo, że w suchym i ciepłym wszystko schnie szybciej, ale to był żelazny kanon konserwacji.

Dyrektor Filonik początkowo łączył funkcję szefa w APB z funkcją Dyrektora Liceum Wieczorowego dla Dorosłych, gdzie pracował poprzednio. Wychodził więc od nas wcześniej, bo jako człowiek samotny jadał obiady w stołówce KW PZPR (dziś budynek Uniwersytetu w Białymstoku), gdzie podobno serwowano znakomite posiłki. Czasami zabierał ze sobą Miecicia Kantorskiego. Przed odejściem zazwyczaj roztaczał przed nami twórcze pomysły i plany pracy na dzień następny.

Pod koniec 1956 r. zostałam wezwana do NDAP, gdzie sam Naczelny Dyrektor Henryk Altman oznajmił, ku mej wielkiej radości, że mam wziąć udział w Międzynarodowym Stażu Archiwalnym w Paryżu. Nareszcie znalazła zastosowanie moja znajomość języka francuskiego. Byłam pierwszą Polką, która miała tam pojechać po otwarciu „żelaznej kurtyny”.

Przed wyjazdem odbywałam praktykę w NDAP i wszystkich archiwach warszawskich, by w Paryżu opowiedzieć o doświadczeniach polskiej służby archiwalnej. Tak więc zapoznano mnie z funkcjonowaniem wszystkich działów NDAP. Następnie przeszłam do AGAD, gdzie niezwykle uprzejmie przyjął mnie Dyrektor Michał Wąsowicz i gdzie miałam okazję poznać najstarsze i najcenniejsze dokumenty. W AAN rządu sprawowała Dyrektor Bronisława Skrzyszewska, żona mini-

stra Oświaty. Słysnęła z przestrzegania surowej dyscypliny, kilka razy dziennie wizytowała magazyny. Pracownicy wymyślili więc sygnalizacyjny dzwonek, na dźwięk którego wszyscy gorliwie zabierali się do porządkowania akt. Zapoznano mnie też ze zbiorami audiowizualnymi w ADM.

Nocowałem w Archiwum m.st. Warszawy na Krzywym Kole. Mój pokój w dzień stawał się biurem, po południu cały budynek zostawał pusty. Dostałam wielki klucz od bramy wejściowej.

Nareszcie, w pierwszych dniach stycznia 1957 r. odlatywałam. Pierwsza w życiu podróż samolotem, pierwsza za granicę. Do dziś pamiętam rozjarzony milionami świateł Paryż i lotnisko Le Bourget. Wyobrażałam sobie, że skoro to zorganizowany staż, to ktoś zapewne czeka i się mną zaopiekuje. Oczywiście, nie było nikogo, była godzina 20, a ja nie miałam żadnego lokum. Okazało się, że niedaleko przystanku autobusowego, dokąd dowożono pasażerów z lotniska, mieściła się polska Ambasada. Poszłam tam, był tylko portier, bardzo zdziwiony moją sytuacją. Po jakiejś telefonicznej naradzie pozwolił mi przenocować w luksusowym, gościnnym apartamencie.

Nazajutrz poszłam do Archives Nationales, gdzie opiekun stażu Pan Mirot powiedział, że przede wszystkim muszę sobie znaleźć jakieś mieszkanie. Na szczęście poradził, żebym szukała w domach akademickich. Tak znalazłam się w Międzynarodowym Domu Studenckim przy Boulevard Saint Michel 93. To było wspaniałe: zamieszkać w sercu Dzielnicy Łacińskiej i w atmosferze tyloletniej historii i tradycji, wśród studentów różnej narodowości. Jako jedyna autentyczna Polka zza żelaznej kurtyny wzbudziłam zainteresowanie współmieszkanek o polskich korzeniach. Jedna z nich, Irena Nagórska ze Stanów Zjednoczonych odwiedziła potem Polskę, była w Białymstoku i w naszym Archiwum. Jeździła do Augustowa, skąd wywodziła się jej rodzina.

Na wykłady do Archiwum najczęściej chodziłam pieszo, po drodze zwiedzając miasto. Wśród stażystów, poza studentami francuskimi były dwie Hiszpanki, Argentynka, dwie Belgijki, dwóch Włochów, dwóch Tunezyjczyków, Niemiec i małżeństwo węgierskie Keschkemeti, uciekinierzy, którzy po zakończeniu stażu poprosili o azyl i zostali we Francji.

Podczas zajęć zapoznawaliśmy się z zasadami archiwistyki francuskiej, organizacją tamtejszych archiwów, metodami pracy. Zwiedzaliśmy poszczególne działy Archiwum Narodowego, jak dział archiwów notarialnych, bardzo ciekawą pracownię konserwacji pieczęci, papieru, mikrofilmową, a także archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Ministerstwa Wojny. Zainteresowanie wzbudziły w nas rozsuwane regały, zwane przez Francuzów compactus, pozwalające na znaczną oszczędność miejsca. Wówczas była to nowość. Zajęcia praktyczne polegały na sporządzaniu inwentarzy do akt związanych z krajem każdego z uczestników. Ja opracowywałam korespondencję konsula francuskiego w Gdańsku z 1717 r. Na zakończenie staży Dyrekcja Archiwum zorganizowała nam wycieczkę na południe Francji. Zwiedziliśmy Tuluzę, Albi, Carcassonne, Cordes i Moissac.

W tym czasie Dyrektor Filonik podejmował starania o nowy, większy lokal dla Archiwum. Po wielu trudach wywalczył pomieszczenia w „Zbrojowni”. Nie od razu otrzymaliśmy cały budynek. Na początku było to 5 pomieszczeń na parte-

rze. Jedno zostało przeznaczone na gabinet dyrektora, drugie na kancelarię, dwa dla pracowników merytorycznych, bibliotekę i pomoce ewidencyjne. W największym znalazła się część akt. Pozostałe umieszczone zostały znów w zimnej i wilgotnej piwnicy. Piętro zajmowały Pracownie Konserwacji Zabytków, zaś w pomieszczeniu obecnej kancelarii i introligatorni było mieszkanie, w którym rezydował dozorca byłych użytkowników z rodziną. Dość długo trwały starania o ich wykwaterowanie, a gdy to nastąpiło, jakiś czas mieszkał tam Czesław Zaniewski pełniący funkcję magazyniera i dozorca Archiwum.

W kancelarii rozpoczęła pracę Irena Korsak (Duchnowska). Jej mama, Maria Korsak czuwała nad czystością i porządkiem w pomieszczeniach. Osoba pogodna, co roku brała udział w pielgrzymkach do Częstochowy i Krypna, co traktowała jako najwspanialszy urlop. W Środę Popielcową przynosiła popiół, by nam posypać głowy.

Reprezentacyjny z zewnątrz budynek okazał się znacznie mniej komfortowy wewnątrz. Nie było centralnego ogrzewania, tylko kaflowe piece. Pan Szymborski rozpałał je wcześniej rano, ale do końca pracy nie były w stanie zapewnić nam przyzwoitej temperatury. Za to dymiły niemiłosiernie, trzeba było otwierać okna i okrywać się płaszczami, bo znowu było zimno. Warunki były więc uciążliwe.

Byliśmy jednak zżyci i, co bardzo sobie ceniliśmy, wszyscy mieli doskonałe poczucie humoru. Dawaliśmy temu wyraz. Tradycją stały się *prima aprilis* i na wigilię Bożego Narodzenia, która była jednocześnie dniem imienin Dyrektora Filonika, przygotowywaliśmy specjalne imprezy, które nas wówczas bawiły. Organizowaliśmy też wspólne wycieczki rowerowe.

Potem życie potoczyło się coraz szybciej, przybywali nowi pracownicy, Archiwum zdobyło resztę pomieszczeń, przeprowadziło nieskończoną ilość remontów, by polepszyć warunki pracy i przechowywania akt, ale o tym będą pisać już inni.

Cecylia Baczevska

Wspomnienia z lat 1953-2002

Działalność swoją Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Białymstoku rozpoczęło w styczniu 1953 r. pod kierownictwem Dyrektora Stefana Sobańca. Pomieszczenia WAPB otrzymało w budynku Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Białymstoku. Był to jeden pokój biurowy i kilka pomieszczeń w piwnicy biblioteki na składowanie akt.

Na początku Archiwum miało dwóch pracowników: Dyrektora S. Sobańca i księgową. Od 1 marca 1953 r. Archiwum otrzymało jeden etat, na który zatrudniony został Janusz Sikorski. 15 maja 1953 r. do pracy przyjęta została Cecylia Sulewska obecnie Baczevska, która pracuje do chwili obecnej. 1 września 1953 r. S. Sobańca (który został przeniesiony na etat pracownika merytorycznego) zastąpił Adam Filonik. W miesiąc później zatrudniona została Alina Sztachelska, zaś 1 listopada 1953 r. na etat woźnego zatrudniono Władysława Gąsowskiego. W 1954 r. do pracy przyszli: Irena Wojtulewska (Grochowska) – pracownik działalności podstawowej, Bernadetta Zachowicz – sekretarka i Czesław Szymborski – sprzątanie.

Dzięki staraniom Dyrektora A. Filonika WAPB otrzymało 1 lipca 1960 r. nowy budynek przy Rynku Kościuszki 4, gdzie znajduje się do dziś. Po przeprowadzce zaczęła się walka o pieniądze na remont budynku. Na początku zlecono opracowanie dokumentacji na zainstalowanie centralnego ogrzewania i wykonania własnej kotłowni. Po zainstalowaniu c. o. zaczęła się sukcesywna rozbiórka pieców. W 1966 r. w trakcie instalacji c. o. stwierdzono silne zawilgocenie ścian w piwnicach. W obawie przed grzybem powołano specjalną komisję, która miała rozwiązać ten problem. Wojewódzkie Biuro Projektów opracowało kosztorys prac zapobiegawczych. W piwnicach odkuto zmurszały tynk aż do cegły, zaś specjaliści z Warszawy pobrali próbki tynku do badań, w trakcie których nie stwierdzono obecności grzyba.

W 1967 r. przeprowadzono profilaktyczne prace remontowe – odgrzybiające, polegające na posmarowaniu ścian „Abizolem” przeciw grzybicy w piwnicach budynku. Na zewnątrz wykonano odkop wokół budynku, ściany posmarowano środkiem grzybobójczym i lepikiem. Po zasypaniu wykopu na 1 metr szerokości od budynku zalano betonem, odcinając w ten sposób dopływ wody do budynku. W trzy lata później naprawiono przeciekający dach.

W 1971 r. wykonany został dojazd do budynku i położona została trylinka. Zagospodarowane zostało także zaplecze, gdzie również położono trylinkę i posadzono krzewy.

W 1972 r. partycypowano w kosztach budowy kanału wężła ciepłego i przyłączono budynek Archiwum do ciepłowniczej sieci miejskiej. W trzy lata później odnowiono elewację budynku oraz zainstalowano wentylację mechaniczną.

W 1979 r. wykonana została okładzina z piaskowca cokołu budynku oraz w tym samym roku przeprowadzony został remont pomieszczeń biurowych i magazynowych.

W 1994 r. zbudowany został mur oporowy na zapleczu budynku. Odnowiona została po raz kolejny elewacja budynku z zastosowaniem środka „Antigrafu 02”. Środek ten chroni ściany przed „grafiti” często malowane przez nudzącą się młodzież. W tym samym roku przeprowadzono kapitalny remont dachu, wymieniając dachówki na blachę szwedzką.

W 1997 r. ze względu na to, że ogrodzenie wykonane wcześniej nie zdało egzaminu wykonano podwyższenie w formie belki wieloprzęsłowej z gzymsami, pokrytej dachówką szwedzką (blacha). Przeprowadzony został remont kapitalny budynku, w trakcie którego wymieniono posadzkę z płytek lastryko na terrakotę.

W 1998 r. wykonana została krata kuta – żelazna w podcieniu budynku celem zabezpieczenia budynku przed aktami wandalizmu.

Archiwum Państwowemu w Białymstoku podlega Oddział w Łomży, powołany w 1952 r. Na początku Oddział miał swą siedzibę w NBP, a akta przechowywano w piwnicy. W 1955 r. uchwałą nr 228/55 Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Łomży przekazało w zarząd i użytkowanie częściowo zniszczony budynek parterowy (wcześniej była tam izba chorych) przy ulicy Świerczewskiego 36 – obecnie ul. Legionów. Na początku złożono zlecenie na wykonanie dokumentacji budynku do Biura Projektów (Archiwum nie otrzymało bowiem żadnej dokumentacji obiektu).

W 1965 r. przystąpiono do remontu obiektu. Założone zostało centralne ogrzewanie z własną kotłownią, zaczęto likwidować piece kaflowe. Kapitalny remont budynku został zakończony w 1967 r.

W 1987 r. wykonano kanał c. o. do sieci miejskich, do której podłączony został budynek Archiwum.

W 1991 r. przeprowadzono remont dachu, w trakcie którego wymieniono eternit na blachę.

W 1999 r. wykonano remont bieżący, który polegał na pomalowaniu pomieszczeń i elewacji budynku. Pomalowano również blachę na dachu.

Pracowałam w Archiwum Państwowym w Białymstoku bez przerwy od 15 maja 1953 r. na stanowisku głównego księgowego, prowadząc jednocześnie akta osobowe i inwestycje. Akta osobowe przekazałam dopiero w 2000 r. Teresie Poźniak.

Tak przedstawiała się w wielkim skrócie moja praca w Archiwum Państwowym w Białymstoku. Te wszystkie prace wymienione w niniejszym opisie były wykonywane przez mnie i ja byłam za nie odpowiedzialna do 30 czerwca 2001 r., kiedy to przekazałam obowiązki głównego księgowego Katarzynie Kozłowskiej.

Archiwum żyje w mojej pamięci

Jan Klemens Branicki, kasztelan krakowski i hetman wielki koronny, któremu Białystok zawdzięcza w wielkiej mierze pierwszy okres świetności i rozwoju, nie przypuszczał zapewne, że wzniesione przez niego mury staną się w przyszłości skarbnicą pamięci narodu. Budynek pierwotnie przeznaczony był do innych celów, co do których historycy Białegostoku nie są do tej pory zgodni. W literaturze można spotkać różne opinie - że była to przechowalnia sprzętu przeciwpożarowego, siedziba straży, a nawet zbrojownia hetmańska. Nikt jednak nie wspomina, że wcześniej przechowywano tu dokumenty. Trafiły one na Rynek Kościuszki 4 dopiero w drugiej połowie XX wieku.

Nieraz mijiałam ten ładny, barokowo-klasycystyczny „dworek”, stojący w centralnym punkcie miasta, obok kościoła farnego, obecnej katedry. Jako uczennica nie myślałam jednak, że dane mi będzie bywać w nim jak u siebie.

Nie pamiętam, kiedy pierwszy raz przekroczyłam progi APB. Było to zapewne w czasie studiów, kiedy po czwartym roku trafiłam tam na drugą miesięczną praktykę. Pierwszą odbywałam rok wcześniej w Oddziale Fotografii Archiwum Dokumentacji Mechanicznej, więc miałam już jakieś pojęcie o archiwistyce stosowanej. Szybko okazało się, że było to doświadczenie specyficzne. W białostockim Archiwum czekało mnie coś odmiennego. Przede wszystkim inny był początek praktyki. Dyrektor Henryk Majecki zaprosił mnie do gabinetu i przez dwie godziny opowiadał historię Archiwum, prowadzone w nim prace, plany naukowe. Nie zważał na to, że całe audytorium stanowiła jedna praktykantka. W przedstawianiu kierowanej przez siebie placówki wkładał tyle serca i zapału, jakby mówił do dużej i bardzo ważnej publiczności. Jak się później przekonałam, nie była to sytuacja wyjątkowa, a Dyrektor Majecki potrafił dawać młodym szansę.

W czasie praktyki zostałam ulokowana w pokoju nr 16, naprzeciw Aleksandra Leszczuka. Niestety, już o tym z nim nie porozmawiam. Zabraknie go na jubileuszu Archiwum, gdyż odszedł w tym roku od nas na zawsze. Jako główne zadanie otrzymałam uporządkowanie zespołu Towarzystwo Opieki nad Więźniami Uwolnionymi z Więzień i ich Rodzinami „Patronat-Białystok”. „Zespół” to w zasadzie zbyt duże słowo. Były to nader mizerne szczątki liczące kilka centymetrów bieżących. Z trudem udało mi się uformować z nich 3 jednostki i stało się to dzięki częstym konsultacjom doświadczonych pracowników. Dużo czasu zajęło mi też opracowywanie wstępu do inwentarza. Przy okazji niezłe poznałam zagadnienia więziennictwa okresu międzywojennego i życie nizin społecznych tamtej epoki. Bliższe rzeczywistości lat osiemdziesiątych były archiwa zakładowe, które miałam okazję odwiedzić w trakcie praktyki. Na jej zakończenie otrzymałam od dyrektora upominek książkowy. Przez ten miesiąc bywania w Archiwum zapoznałam się z różnymi jego funkcjami i z łatwością zaczęłam wyobrażać siebie jako

pracownika tej instytucji. Jednocześnie dowiedziałam się, że wakaty zdarzają się tam rzadko.

To, że zaczęłam pracować w APB, było poniekąd dziełem przypadku. Po ukończeniu studiów starałam się o pracę nauczyciela historii. Kiedy wszystko było już uzgodnione z dyrektorem szkoły, musiałam zawieźć tam podanie i wymagane dokumenty. W drodze czekała mnie przesiadka - na Rynku Kościuszki. Postanowiłam zajrzeć do Archiwum z zapytaniem, czy aby na pewno nie ma wolnych etatów. Nie było w tym właśnie momencie, ale Dyrektor Majecki, rozpoznawszy mnie, polecił zgłosić się za kilka tygodni, dając nadzieję, że może coś się zmieni. Do szkoły już nie dojechałam. Telefonicznie poinformowałam o zmianie planów i przedłużając ostatnie w życiu wakacje nie podejmowałam innej pracy.

Czekałam na możliwość zatrudnienia w Archiwum. Pojawiła się ona na początku 1988 r. W tamtym czasie nie było w APB formalnych oddziałów, faktycznie trafiłam jednak do „oddziału” akt Polski Ludowej, prowadzonego przez Alinę Sztachelską. W czasie jednej z pierwszych rozmów opowiadałam o sobie i swojej pracy magisterskiej. Dotyczyła ona własności ziemskiej i szlachty w województwie krakowskim w XVII w. Usłyszawszy to, pani Irena Grochowska zadała bardzo istotne pytanie: „Dlaczego nie w województwie podlaskim?” Pytanie to, o czym jeszcze wtedy nie wiedziałam, wyprowadziło mnie w przyszłości z białostockiego Archiwum na stałe. W czasie dalszych rozmów obie panie zachęcały mnie do podjęcia dalszych badań naukowych, już nad naszym regionem¹. Moje umiłowanie historii nowożytnej nie znajdowało jednak w Archiwum wystarczających źródeł.

Musiałam, jak twierdziły współpracownicy, albo zdecydować się, podobnie jak one, na wieloletnie badania i wyjazdy w poszukiwaniu dokumentacji, albo pokochać historię powojenną, do której w Białymstoku źródeł było pod dostatkiem. Przyglądałam się tym aktom najnowszym jakoś bez zbytniego przekonania. Na pewno do wzrostu sympatii nie przyczyniły się pierwsze porządkowane zespoły - Miejski Urząd Statystyczny w Białymstoku oraz powiatowe inspektoraty statystyczne w Białymstoku, Dąbrowie Białostockiej, Łapach, Mońkach i Sokółce. Trudno mi było wykrzesać z siebie fascynację setkami tabel statystycznych, zawierających cenne skądinąd dane, np. ze spisów powszechnych i rolnych.

Do mnie jakoś nie przemówiły te tabulogramy, sprawozdania miesięczne i kwartalne, zestawienia pogłównia bydła, liczby stodół i zasianych hektarów. Pełna zapału i ze świeżą wiedzą teoretyczną wyniesioną ze studiów zabrałam się jednak do nadawania tym aktom właściwego układu. I do brakowania wewnętrznego, co budziło czasem nieukrywaną zgrozę na twarzach współpracowników, zwłaszcza Ireny Grochowskiej, która opiekowała się zasobem starszym, w odniesieniu do którego należało zachować znacznie więcej ostrożności, a w praktyce zostawić prawie wszystko, gdyż i tak dotrwało do naszych czasów bardzo niewiele.

¹ Zaowocowało to m.in. referatem wygłoszonym w Archiwum na zebraniu naukowym, który kilka lat później trafił na łamy Archeionu - Rejestry podatkowe z XVI-XVIII w. jako źródło do badań osadniczych i demograficznych województwa podlaskiego, w: Archeion, t. XCII, 1993, s. 49-61.

Najwięcej czasu zajmowało mi opracowanie zespołów. Na szczęście, bo uważałam to za najbardziej interesujące zajęcie. Zakończyłam opracowywanie inwentarza Towarzystwa Opieki nad Więźniami, który został przyjęty przez komisję metodyczną. Po aktach statystycznych znacznie ciekawszy wydał mi się kolejny zespół - Związek Polskich Artystów Plastyków Oddział w Białymstoku. Związek ten działał od 1945 r. do czasu, aż został zlikwidowany wskutek ogłoszenia dekretu o stanie wojennym. Jego dokumentacja wprowadzała mnie w świat plenerów i sztuki plastycznej. Poza walorami poznawczymi dostarczała też wrażeń estetycznych, gdyż w jej skład wchodziły różne reprodukcje dzieł białostockich artystów. Były to stosunkowo nowe materiały, przejęte przez Archiwum kilka lat wcześniej. I choć zgodnie z przepisami nie mogły być udostępniane, przychodziły czasem osoby zainteresowane ich zawartością.

Poważne problemy metodyczne napotkałam porządkując kolejne akta. Nie piszę „zespół”, gdyż faktycznie nie były nim i nie wiedzieliśmy, jak rozwiązać ten problem. Chodziło o zbiór akt reformy rolnej z powiatu białostockiego. Akta te były wytworem kilku kolejnych instytucji i jeszcze w latach siedemdziesiątych stanowiły sukcesję czynną. Do Archiwum trafiła kompletna dokumentacja - począwszy od pierwszych szacunków wielkości parcelowanych gospodarstw i list osób uprawnionych do otrzymania ziemi, przez korespondencję dotyczącą przejmowania lub zrzekania się działek, aż do dalszych procesów. Doskonały argument, aby nad zasadę proveniencji przełożyć układ rzeczowy².

Uporządkowałam je według klucza geograficznego, łącząc w teczkach akta dotyczące tych samych majątków. Zetknęłam się wtedy również z inwentaryzowaniem dołączonych do akt map i planów. Doświadczenia te przypominam obecnie, obserwując niekończący się proces przygotowywania nowych wskazówek metodycznych i zestandaryzowanej bazy MAPY.

Komisja metodyczna Archiwum nie zdecydowała się jednak na zatwierdzenie inwentarza zbioru akt reformy rolnej i sprawa pozostała w zawieszeniu na ok. 10 lat. Materiały te stanowiły jednak wspaniałe źródło historyczne. Zaczynałam już przekonywać się do historii najnowszej i przymierzałam się do napisania artykułu na podstawie tych akt. Nie doszło do tego, gdyż odeszłam z pracy na początku 1990 r. pociągnięta urokami historii nowożytnej. Podjęłam studia doktoranckie w Instytucie Historii PAN, w czasie których zajmowałam się badaniami nad województwem podlaskim w XVII w. Bezpośrednio po nich trafiłam do Centralnego Ośrodka Informacji Archiwalnej. Pracując tutaj odwołuję się często do wielorakich doświadczeń nabytych w APB. Chociaż są one bardzo krótkie, stworzyły solidny fundament.

W czasie którejś wizyty w APB usłyszałam, że przejęto akta reformy rolnej z kolejnych powiatów i żałowałam, że nie skończę zaczętej pracy. Nie widywałam już później tych teczek „majątków” w bocznym magazynku, ale słyszałam, że

² Taki ukłon w stronę badacza i wydzielanie grup rzeczowych nie był odosobniony - por. S. Pułkownik, Akta rejestrowe sądów toruńskich. Kancelaria i metody porządkowania, w: Archiwa instytucji wymiaru sprawiedliwości w służbie państwa i obywateli. Materiały III Krajowego Sympozjum Archiwalnego Łódź, 4-5 września 2001 r., Łódź 2001, s. 178.

długo tam jeszcze leżały, zanim w 1999 r. zdecydowano o włączeniu ich do różnych zespołów kolejnych twórców dokumentacji.

Do moich zadań w APB, podobnie zresztą było w przypadku wszystkich pracowników merytorycznych, należało wykonywanie bardzo różnych prac. W związku z tym, że nie było oddziałów, nie było też specjalizacji, więc wszyscy musieliśmy być wszechstronni. Kształtowanie narastającego zasobu i gromadzenie materiałów archiwalnych poznawałam uczestnicząc w wykonywaniu kontroli archiwów zakładowych oraz przejmując przekazywane do Archiwum dokumenty. Co roku na każdego przypadało kilkanaście kontroli, a jednostki organizacyjne były przydzielane według planu kontroli sporządzanego przez Alinę Sztachelską. Przypadały więc w udziale różne instytucje. Niektóre kontrole stanowiły kubel zimnej wody na głowę idealistycznie nastawionej młodej adeptki archiwistyki. Okazywało się, że nasz narodowy zasób archiwalny znajduje się czasem w tak strasznych warunkach, że trudno było myśleć, iż zdołamy ochronić go dla potomnych. Z kontrolami wiązały się też różne zabawne i przykre przygody, takie jak przejażdżki rowerowe do archiwów znajdujących się poza Białymstokiem czy awantury czynione przez „ważne osoby” z kontrolowanych jednostek za kałuże wody pozostawiane na podłodze przez topniejący śnieg.

Z powodu młodego wieku i braku doświadczenia byłam często traktowana z góry i nie zawsze wiedziałam, kto kogo tak naprawdę sprawdza i przepytuje.

Funkcję przechowywania zasobu poznawałam przemierzając magazyny archiwalne w poszukiwaniu akt zamawianych przez użytkowników, przemieszczając dokumentację w trakcie remontu i odkurzając ją po zakończeniu prac. Muszę przyznać, że byłam przy tym traktowana nieco ulgowo, gdyż do większości tych prac byli zatrudniani panowie. W tym czasie doszłam do wniosku, że archiwista to takie skrzyżowanie sprzątaczk z naukowcem.

Pracownia naukowa Archiwum nie była w tym czasie oblegana. Nie było też stałej obsady. Wprowadzono natomiast system dyżurów i kilka razy w roku każdy z pracowników przez dwa tygodnie opiekował się pracownią. Przeważnie można było pozostawać we własnym pokoju, a do pracowni schodzić, kiedy przybył użytkownik. Większość z nich wszyscy znaliśmy, choć przychodzili do nas rzadko. Zdarzały się dni, kiedy w ogóle nie było gości. Tego pewnie nie mogą wyobrazić obecni pracownicy oddziału ewidencji, informacji, udostępniania i popularyzacji materiałów archiwalnych. Sprawozdania roczne Archiwum dowodzą, że pracownię odwiedza kilkuset użytkowników rocznie. Zmienia się ich struktura, zgodnie z trendami zauważanymi w innych archiwach w Polsce i za granicą. Badacze naukowcy nie stanowią już przytłaczającej większości, jak było to kilkanaście lat temu. Coraz więcej jest osób, które szukają przodków lub dokumentów potrzebnych do różnych celów, także urzędowych. Wśród zespołów najczęściej udostępnianych wymieniane są m.in. akta stanu cywilnego, Wojskowy Sąd Rejonowy oraz ankiety osób ujawnionych po wojnie, których to akt przed kilkunastoma laty nie było jeszcze w Archiwum, względnie nie były dostatecznie uporządkowane. Liczba odwiedzin w pracowni rośnie z roku na rok, czasem tworzą się kolejki, coraz więcej udostępnia się też archiwaliów - kilka tysięcy rocznie. Nic dziwnego,

że obsługą pracowni zajmują się dwie osoby, podczas gdy my wykonywaliśmy to jako dodatkowe, mało absorbujące zadanie.

Było też kilka zadań, których nie wykonywałam jako pracownik. Nie prowadziłam ekspertyz w nadzorowanych archiwach zakładowych, nie zajmowałam się konserwacją archiwaliów, nie organizowałam wystaw ani nie wykonywałam kwerend. Teraz mam wrażenie, że nadrabiam to ostatnie, chociaż w innym wymiarze. Kwerend nie było zresztą dużo, skoro na ogół wystarczała do tych zadań jedna osoba. Obecnie, jak słyszę i dobitnie przekonuję się czytając sprawozdania, jest znacznie większe zainteresowanie korzystaniem z zasobu także w tej formie. Liczba wykonywanych kwerend wzrosła kilkakrotnie w ostatnich latach. Ich struktura jest podobna jak w całym kraju, także w COIA. Ok. 2/3 spraw stanowią zapytania do celów socjalnych. Olbrzymia większość z nich kończy się zapewne wynikiem negatywnym, jako że Archiwum nie posiada wielu akt osobowo-płacowych, a dokumentacja z czasów wojny, mogąca posłużyć jako podstawa wydania zaświadczenia przydatnego do otrzymania odszkodowania, zachowała się w ilościach symbolicznych. Systematycznie rośnie w Archiwum liczba poszukiwań genealogicznych. Może mieć to uzasadnienie w coraz większym zasobie akt metrykalnych.

Dwa lata, od stycznia 1988 do grudnia 1989, spędziłam przy małym biurku, dostawionym na wolnej niewielkiej powierzchni w pokoju nr 17 na pierwszym piętrze. Grono było tam doborowe: doświadczone i życzliwe archivistki, źródła wiedzy i przykłady na dalsze lata - Irena Grochowska i Alina Sztachelska, oraz początkujący Sławomir Iwaniuk. Miałam i mistrzów, i kolegę, z którym w praktyce poznawałam zawilosci archiwistyki. Jednocześnie oboje prowadziliśmy kursy dla archiwistów zakładowych, w szybkim tempie uzupełniając konieczną do tego wiedzę. W sąsiednim pokoju pracował Aleksander Leszczuk zajmujący się kartografikami oraz wykonujący większość kwerend. Pokój dzielili z nim Dariusz Czop i Jacek Majewski, z którymi łatwo znalazłam wspólny język zarówno wymyślając dowcipy, jak i wymieniając poglądy w tym przełomowym dla Polski czasie. Pozostali pracownicy na pierwszym piętrze, Jerzy Szumski i Leszek Postołowicz, zajmowali pokój oddzielony od nas magazynem, co sprawiało, że kontakty z nimi były nieco rzadsze.

Bardzo istotnym miejscem w Archiwum, bynajmniej nie ze względów służbowych, był balkon, a raczej jakby wycięcie w spadzistym dachu. Służył teoretycznie jako palarnia papierosów, jednak większość niepaląca też lubiła tam bywać, gdyż roztaczał się stamtąd wspaniały widok na ratusz, Rynek Kościuszki, kościół farny i dalsze osiedla. Można było rozejrzeć się, chwilę odetchnąć i z mniejszym lub większym zapalem wrócić za biurko. Dłuższe opalenie się nie było wskazane ani praktykowane. Do dziś uważam, że jest to jedno z najatrakcyjniejszych miejsc w Białymstoku.

Na parterze znajdowały się dwa centra dowodzenia – jedno w gabinecie Dyrektora, drugie w pokoju głównej księgowej Cecylii Baczewskiej. Między nimi ciągnął się hol, który w mojej pamięci nie wygląda tak atrakcyjnie, jak na zdjęciu umieszczonym na stronie internetowej Archiwum. Kancelarią i sekretariatem zajmowała się Teresa Poźniak, która już wtedy wykazywała anielską cierpliwość

wobec wszelkich interesantów, nierzadko rozżalonych czy rozgniewanych. W kancelarii bywała też Genowefa Żakiewicz, ceniona także za to, że to jej ręce wypłacały nam comiesięczną pensję. W introligatorni za kancelarią pracowała Irena Łotko, niestrudzenie sklejająca uporządkowane przez nas akta.

Nie wiem, czy wypada dorzucić przy tak doniosłej okazji wspomnienia mniej oficjalne. Nie mogę się jednak oprzeć zapisaniu na papierze tego, co miło zapisało się już w pamięci. Należały do tego święta prywatne (np. imieniny), celebrowane zwykle pod koniec dnia pracy w pomieszczeniu introligatorskim. Jego wielkość, a raczej ciasnota, nie stwarzała komfortowych warunków, ale korzystne usytuowanie w pobliżu gabinetu dyrektorskiego i pracowni naukowej sprawiało, że w każdej chwili potrzebny użytkownikom pracownik mógł bez problemu stawić się w koniecznym miejscu. Pan Dyrektor Majecki uczestniczył w miarę możliwości w tych spotkaniach i umiejętnie wplatał do rozmowy tematy historyczne lub służbowe. Między ciastkami starał się przemycić kolejne zadania, które później wykonywaliśmy. Takie spotkania towarzyskie sprzyjały wymianie poglądów nie tylko archiwistycznych i sprawiały, że lepiej poznawało się współpracowników, co poprawiało atmosferę w pracy.

Mimo że od skończenia przeze mnie pracy w Archiwum Państwowym w Białymstoku minęło niewiele ponad 10 lat, to kiedy teraz patrzę na tę instytucję, wydaje się, że to już zupełnie inne miejsce. To, co pamiętam, coraz bardziej różni się od obecnej rzeczywistości Archiwum, bowiem zaszły w nim tak wielkie zmiany, że chyba tylko budynek pozostaje ten sam co w poprzednich dziesięcio - i stuleciach. Jego urodę można podziwiać teraz na odległość, gdyż stanowi on ozdobę pierwszej strony serwisu internetowego APB. Na palcach jednej ręki mogę policzyć obecnych pracowników, z którymi spędziłam tamte dwa lata. W pierwszym okresie po odejściu z pracy, kiedy jako doktorantka miałam dużo czasu i bywałam w Archiwum nie tylko jako użytkownik w pracowni naukowej, poznawałam kolejne osoby. Część z nich też znalazła już inne miejsce pracy. Teraz za zmianami już nie nadążam. Niektóre osoby znam tylko z nazwisk, widniejących w inwentarzach przysyłanych do Centralnego Ośrodka Informacji Archiwalnej lub pod wynikami kwerend, które koordynujemy w Ośrodku. Nastąpiły też dwie zmiany na stanowisku dyrektora tej placówki, co dało się chyba odczuć zarówno na Rynku Kościuszki w Białymstoku, jak i na ulicy Długiej w Warszawie.

Zmiany kadry towarzyszą zmianom organizacji pracy. Nowy statut z 1998 r. zatwierdził istnienie oddziałów. Teraz prawie każdy pracownik ma wydzielony zakres pracy i nie może, tak jak było to mnie dane, zasmakować różnych funkcji archiwisty, co uważam za doskonałą szkołę rzemiosła archiwalnego. W ostatnich latach doszło też do przemeblowania budynku - pomieszczenie nr 15 na pierwszym piętrze, które pamiętam jako jeden z większych magazynów, teraz jest miejscem pracy kilku osób. Dziwnie się w nim czułam odwiedzając Archiwum jesienią 2001 r., zwłaszcza że wtedy tłoczyła się tam także „młodzież dla historii”.

Reorganizacjom towarzyszą modernizacje. Nowe technologie wkraczają do codziennej pracy. Komputery nie są ozdobą, ale dobrze wykorzystywanym narzędziem pracy. Ułatwiają sporządzanie i udostępnianie pomocy archiwalnych – już w 2002 r. można w Internecie zapoznać się z elektronicznymi inwentarzami 133

zespołów z białostockiego Archiwum, umieszczonymi w serwisie prowadzonym przez NDAP. Informację o zasobie można uzyskać także dzięki informatorowi, pierwszemu w Polsce przygotowanemu zgodnie z nowymi wytycznymi z 2000 r.³. Ciekawą nowość wśród publikacji archiwalnych, docenioną zapewne przez osoby zainteresowane badaniami demograficznymi i genealogicznymi, stanowi opublikowany spis przechowywanym i udostępnianym w Archiwum mikrofilmów ksiąg metrykalnych⁴. Oba dostępne są w serwisie internetowym Archiwum. Stanowi on nieznaną kilkanaście lat temu rzeczywistość wirtualną. Prowadzony jest już trzeci rok, ostatnio w zarejestrowanej domenie rządowej. Jest estetyczny, bez zbędnej grafiki, która opóźniałaby dotarcie do informacji. Serwis wprowadza w dzieje i dzień dzisiejszy – konferencje, wydawnictwa, wystawy, dostępne i w Internecie. I choć pierwsza wystawa internetowa na temat wyborów do Sejmu Ustawodawczego zawiera niewiele „eksponatów”, to może pierwsza jaskółka jednak wiosnę uczyni. Serwis służy badaczom poprzez opis zasobu, klientom podpowiada co, kiedy i w jakiej cenie można tu załatwić. Stąd już tylko krok do przyszłego Biuletynu Informacji Publicznej. Pożyteczny wydaje się też, choć przez ostrożnych nie wykorzystywany, pomysł plików do pobierania, zarówno z tekstami informatorów, jak i praktycznymi wskazówkami. Serwis internetowy jest na bieżąco aktualizowany, przedstawia zmiany już dokonane, a wiele zostało jeszcze do zrobienia.

Od lat nie zmienił się chyba tylko jeden z głównych problemów - lokalowy. A pracowników przybywa. Znacząco wzrosła wielkość zasobu. Przyczyniło się do tego głównie przejęcie akt lokalnych komitetów Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, ale też np. ksiąg z urzędów stanu cywilnego, których w czasach, kiedy tam pracowałam, była raczej znikoma ilość. Co roku przybywa kilkanaście nowych zespołów, nie mówiąc już o dopływach. Przybywa kart zespołów i inwentarzy przysyłanych do COIA. Już w czasach, kiedy pracowałam w Archiwum, brakowało miejsca na magazyny. Wynajmowano więc pomieszczenia w innych punktach miasta, co nie było ani ekonomiczne, ani wygodne. Obecnie trzeba wynajmować coraz większe lokale. Główny budynek stoi w centrum miasta: miejsce godne instytucji jaką jest archiwum. Szkoda tylko, że jest zbyt mały jak na skarby, jakie kryje, zadania, jakie wypełnia.

Życzę więc, aby APB uzyskało nową siedzibę na długo przed stuleciem istnienia, mimo że trudno wyobrazić korzystniejszą lokalizację. Życzę też, by w umysłach pracowników Archiwum rodziły się kolejne ciekawe pomysły, w sercach - zapal, a w kasie - fundusze na ich realizację.

³ Informator o zasobie archiwalnym, oprac. J. Szumski, Białystok 2000.

⁴ Mikrofilmy akt metrykalnych parafii rzymskokatolickich archidiaconatu białostockiego z lat 1808-1864. Informator, oprac. J. Szumski, Białystok 2001.

Archiwum Państwowe w Białymstoku Oddział w Łomży

Fakt spełniania przez miasto określonych funkcji administracyjnych powodował, że na jego terenie funkcjonowały różne urzędy, funkcje te spełniające. Urzędy te z kolei wytwarzały materiały archiwalne, stanowiące w przyszłości zasób archiwów.

Na temat dziejów dawnych archiwów łomżyńskich nie zachowało się wiele materiałów źródłowych, ponieważ zasób ich oraz wszelkie pomoce ewidencyjne uległy zniszczeniu w czasie II wojny światowej. Wiadomości na ich temat można czerpać przede wszystkim ze źródeł drukowanych, poświęconych tematyce archiwalnej.

Donata Godlewska – długoletnia kierowniczką Powiatowego Archiwum Państwowego w Łomży, w publikacji „Powiatowe Archiwum Państwowe w Łomży. Jego dzieje, akta i stan obecny”¹ podaje, że na przełomie XVII i XVIII wieku istniało w Łomży Archiwum Aktów Dawnych Ziemi Łomżyńskiej, Wiskiej, Bieleckiej i 14 miast, mieszczące się w Łomży, przy ul. Senatorskiej w tzw. Skarbcu. Zasób jego miały stanowić liczne przywileje i dokumenty oraz księgi grodzkie i ziemskie. Autorka nie podaje źródeł tej informacji. Nie znajduje ona również potwierdzenia u innych autorów, stąd prawdziwość jej jest wątpliwa.

Prawdopodobnie autorce chodzi o archiwum ziemskie lub grodzkie. W związku z pełnieniem przez miasto funkcji stolicy Ziemi Łomżyńskiej oraz siedziby starosty, archiwa takie w Łomży w XVIII wieku istniały. Możliwym jest także, że zasób ich został przekazany nowym sądom ziemskim.

Historia archiwów łomżyńskich związana jest ściśle z dziejami tych placówek w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim. Pierwsze próby zorganizowania ogólnokrajowej sieci archiwalnej, gromadzącej akta władz sądowych i administracyjnych dawnej Rzeczypospolitej, podjęto w okresie Księstwa Warszawskiego, po utworzeniu Archiwum Ogólnego Krajowego w Warszawie. Projekt ówczesnego Ministra Sprawiedliwości Feliksa Łubieńskiego nie doczekał się realizacji, ze względu na krótki okres Księstwa Warszawskiego oraz chroniczny brak gotówki w skarbie kraju. Okres Księstwa przyniósł jednak proces całkowitej archiwizacji dawnych ksiąg sądowych i miejskich, które ustąpiły miejsca aktom hipotecznym i notarialnym².

¹ Archeion” t. LVII, Warszawa 1972, s. 139.

² T. Mencil „Akta staropolskich władz partykularnych w XIX wieku”. W: Miscellanea Historico – Archivistica, t. I, Warszawa 1985, s. 39.

Projekt organizacji ogólnokrajowej sieci archiwów akt dawnych doczekał się realizacji w Królestwie Polskim. Wniosek Komisji Sprawiedliwości z 1825 r. uzyskał aprobatę cara Mikołaja I, który 28 lutego 1826 r. zezwolił na zorganizowanie archiwów akt dawnych pod nadzorem prezesów Trybunałów Cywilnych. Już wcześniej zaczęto gromadzić księgi sądowe w większych miastach lub lepiej zorganizowanych archiwach. Zarządzeniem tym powołano również Archiwum Akt Dawnych w Łomży.

Na podstawie dostępnego materiału trudno ustalić dokładną datę powołania tej placówki w Łomży. Tadeusz Mencel w publikacji „Staropolskie akta władz partykularnych.....”³ podaje, że dopiero w 1834 r. doszło do zorganizowania archiwów we wszystkich miastach wojewódzkich. Data ta jest bardzo prawdopodobną datą powstania archiwum łomżyńskiego.

Archiwum Akt Dawnych w Łomży, podobnie jak inne placówki tego typu w kraju, podlegało Prezesowi Trybunału Cywilnego (sąd I instancji), a władzę naczelną nad nim sprawowała Komisja Rządowa Sprawiedliwości. Komisja ta żywo interesowała się archiwami. Już w 1834 r. jej dyrektor, gen. Kossecki, dokonał objazdu archiwów. Archiwa otrzymywały z Komisji taksy normujące pobieranie opłat za kwerendy i wypisy, a także instrukcje dotyczące opracowania zasobu.

Archiwum mieściło się w budynku Trybunału Cywilnego w Łomży, przy Nowym Rynku. Lokal archiwum usytuowany był na piętrze i składał się z 3 pomieszczeń o powierzchni ok.40 m² każde⁴, w sumie około 120 m².

Archiwum Akt Dawnych w Łomży było jedną z większych placówek tego typu w Królestwie. Główną częścią zasobu były akta sądowe, stanowiące wcześniej zawartość archiwów grodzkich i ziemskich. Drugą część zasobu tworzyły akta miast z okresu staropolskiego oraz księgi dotyczące całego Mazowsza z lat 1612 – 1791. Oprócz ksiąg staropolskich archiwum to przechowywało akta sądowe ziemskie królewsko – pruskiej komisji w Szczuczynie z lat 1791-1799⁵. Zasób Archiwum Akt Dawnych w Łomży w latach 1844 – 1846 ilustruje poniższa tabela⁶:

Tabela nr 1

Rodzaj ksiąg	Daty Skrajne	Ilość ksiąg
<u>I. Akta Ziemi Łomżyńskiej</u>		
1. Podkomorskie graniczne	1606 – 1637	1 księga
2. Różne sprawy Ziemi Łomżyńskiej i całego Księstwa Mazowieckiego	1612 – 1791	7
3. Łomżyńskie ziemskie	1420 – 1805	ksiąg
4. Łomżyńskie grodzkie	1532 – 1817	91
5. Zambrowskie ziemskie	1592 – 1801	262

³ Tamże, s. 39.

⁴ D. Godlewska „Plany lokali archiwów sądowych w Łomży”, w: Archeion t. LXIV, s. 83.

⁵ T. Mencel, „Akta ..”, dz. cyt. s. 47.

⁶ Tamże, s. 56-60.

6. Zambrowskie grodzkie	1591 – 1792	19
7. Zambrowskie ziemskie pomieszane z grodzkimi	1445 – 1795 1713 – 1789	236 45
8. Rozmaite dotyczące powiatu zambrowskiego	1449 – 1809 1650 – 1798	2 38
9. Kolneńskie ziemskie	1789	128
10. Kolneńskie grodzkie	1455 – 1782	1
11. Rozmaite powiatu kolneńskiego dotyczące	1767 – 1795	40 17
12. Ostrołęckie ziemskie		
13. Ostrołęckie grodzkie	1600 – 1623 1452 – 1807	 1
<u>II. Akta Ziemi Wiskiej</u>	1522 – 1792	55
1. Podkomorskie graniczne	1711 – 1799	124
2. Wiskie ziemskie	1661 – 193	40
3. Wiskie grodzkie	1552 – 1794	13
4. Wiskie grodzkie pomieszane z ziemskimi	1471 – 1807 1577 – 1799	42 47
5. Rozmaite Ziemi Wiskiej dotyczące	1767 – 1799	135 35
6. Radziłowskie ziemskie		
7. Wąsowskie ziemskie	1775 – 1799	
8. Wąsowskie grodzkie		35
9. Wąsowskie ziemskie i grodzkie razem złączone	1614 – 1809	 78
<u>III. Akta sądowe ziemskie Królewsko – Pruskiej Komisji w Szczuczynie</u>	1556 – 1808	28
<u>IV. Akta Powiatu Tykocińskiego, z byłego woj. Podlaskiego: ziemskie</u>	1802 – 1805 1794 – 1799 1746 – 1807	 1 4 4
<u>V. Akta miast:</u>		
1. Augustowa – zapisy urzędu wójtowskiego i radzieckiego, protestacje i wyroki/	1570 – 1798	
2. Filipowa – wyroki	1617 – 1798	32
3. Kolna – zapisy, manifesta i wyroki	1641 – 1801	18
4. Lipska – zapisy, manifesta i wyroki	1567 – 1805	13 5
5. Łomży	1600 – 1781 1712 – 1803	8 18
- Radzieckie		
- Wójtowskie	1625 – 1804	18
6. Nowogrodu	1681 – 1795	11
- Radzieckie		
- Wójtowskie	1617 - 1775	5
7. Przerośli	1748 – 1829	8
- Radzieckie		

- Wójtowskie	1738 – 1798	5
8. Radziłowa	1655 – 1798	
- Radzieckie		
- Wójtowskie	1718 – 1820	15
9. Rajgrodu	1700 – 1782	3
- Przywileje pergami- nowe	1774 – 1791	2 1
- Księgi radzieckie z wójtowskimi zmie- szane	1586 – 1796 1733 – 1787	13 7
-		
10. Suwałk – księgi radzieckie i wójtowskie		
11. Tykocina – księgi radzieckie i wójtowskie		
12. Wąsosza		
- radzieckie		
- wójtowskie		
13. Wierzbołowa – wójtowskie i radzieckie		
14. Wiżajn		
15. Zambrowa		
- radzieckie		
- wójtowskie		

W latach następnych zasób ten powiększył się. A. Guliński w „Historii Metryki Koronnej i Litewskiej”⁷ określił zasób archiwum w 1853 roku na 2058 ksiąg sądowych oraz 311 ksiąg miejskich, zaś E. Goldman pominął w opisie zasobu liczbę ksiąg, a L. Hubert określił stan archiwum w roku 1860 na 2230 ksiąg sądowych z lat 1421 – 1809 oraz 214 ksiąg miejskich. Personel archiwum stanowili zazwyczaj jeden archiwista i jeden adiunkt. Brak dokładnych danych nie pozwalała na wymienienie wszystkich archiwariuszy łomżyńskich.. Archiwistą Archiwum Akt Dawnych w Łomży był Damazy Mierzejewski – wymieniany w 1841 roku jako były archiwista Archiwum Akt Dawnych w Łomży⁸. W roku 1852 obsadę stanowili: Grzegorz Łaszewski – archiwista i Wojciech Brochocki – adiunkt.

Funkcję kierownika sprawował do 1883 roku Wawrzyniec Dziarski⁹. Po nim stanowisko to objął w roku 1883 jego syn Atanazy, pracujący jako adiunkt tego archiwum od roku 1879. W roku 1885 w związku z likwidacją archiwum wraz z całym jego zasobem aktowym został przeniesiony do Archiwum Głównego w Warszawie¹⁰. Atanazy Dziarski wymieniany jest w gronie zasłużonych archiwistów Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie.

⁷ H. Robótka, B. Ryszewski, A. Tomczak „, Archiwistyka”, Warszawa, 1989, s. 273.

⁸ D. Godlewska – „Katalog archiwalnych planów miasta Łomży”, Warszawa 1975, s. 22.

⁹ Księga pamiątkowa 150-lecia AGAD”, Warszawa 1958, s. 69.

¹⁰Tamże, s. 69.

Stan opracowania zasobu archiwum łomżyńskiego nie był zadowalający. Rewizja przeprowadzona w 1847 r. przez W. Huberta, doświadczonego archiwistę Archiwum Głównego, wykazała w archiwum 71 ksiąg nieujętych w wykazie akt. Księgi grodzkie i ziemskie były pomieszczone w zambrowskich, wizkich i wąso-
skich¹¹.

Reforma sądownictwa w Królestwie Polskim z 1876 roku pociągnęła za sobą likwidację archiwów akt dawnych, uchwałą Rady Państwa z 12 listopada 1880 r., oraz wcielenie ich zasobu do Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie.

Archiwalia z Archiwum Akt Dawnych w Łomży przekazano do Archiwum Głównego 1 stycznia 1885 r.¹². Fakt ten znalazł potwierdzenie w informacji zamieszczonej w numerze 1018 czasopisma „Kłosy” z roku 1885 r. na stronie 14.

Zasób archiwum łomżyńskiego przechowywany w Archiwum Głównym uległ prawie całkowitemu zniszczeniu w czasie Powstania Warszawskiego w 1944 roku¹³, z wyjątkiem małej partii ksiąg ziemskich i grodzkich ostrołęckich. W roku 1940 część ksiąg ostrołęckich wywieziono do Królewca; odnalezione po wojnie, powróciły do AGAD. Są to jedyne akta z dawnego Archiwum Akt Dawnych w Łomży, które uniknęły zagłady, chociaż poniosły poważne straty.

Akta łomżyńskie, przechowywane w Archiwum Głównym, posiadały szczególne inwentarze, które również uległy zniszczeniu w czasie II wojny światowej. Ocalał jedynie odpis części inwentarza łomżyńskiego obejmujący akta ziemskie i grodzkie ostrołęckie.

W archiwach akt dawnych znalazły się akta sądowe i miejskie, wytworzone w zasadzie do końca XVIII wieku. Nie oznaczało to kresu istnienia archiwów sądowych i archiwów bieżących władz administracyjnych. Jednym z większych było w Łomży archiwum Trybunału Cywilnego (od 1823 r. Wydziału I), uprzednio departamentu łomżyńskiego, a następnie województwa (guberni) augustowskiej¹⁴.

W archiwum Trybunału Cywilnego gromadzono jego akta własne (począwszy od 1807 r.), a także akta czynnych przy Trybunale prokuratorów i komorników oraz znaczne partie akt z kancelarii patronów. Ponadto archiwum to przechowywało akta pruskiej rejencji białostockiej z lat 1796 – 1806¹⁵, przejęte przez Archiwum Wydziału Hipotecznego Trybunału w drodze prawidłowego dziedziczenia i kontynuowane, jeśli chodzi o akta spraw nie zakończonych wyrokiem lub wznowionych.

¹¹ T. Mencil dz. cyt., s. 47.

¹² Postanowienie Zarządzającego Ministerium Sprawiedliwości do Rządzącego Senatowi – O terminie zwinięcia archiwów akt dawnych: Kieleckiego, Łomżyńskiego, Radomskiego i Siedleckiego” w: „Zbiór praw. Postanowienia i rozporządzenia Rządu w Guberniach Królestwa Polskiego” t. XXVI, s.269

¹³ A. Wolf – „Akta partykularne przedrozbiorowe”, w „Straty bibliotek i archiwów warszawskich w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych”, Warszawa 1957, t. I, st. 183.

¹⁴ A. Stebelski – „Akta instytucji wymiaru sprawiedliwości” w „Straty.”, dz.cyt., t. I, s. 294.

¹⁵ Tamże, s. 295.

Już w okresie Księstwa Warszawskiego wymieniani są: Karol Hertz - archiwista Trybunału Departamentu Łomżyńskiego¹⁶ i Filip Arciszewski¹⁷ – również archiwista tego Trybunału.

W okręgu działania Trybunału Cywilnego Gub. Augustowskiej Wydział I w Łomży znajdowały się 3 archiwa sądów pokoju, tj. w Łomży, Szczuczynie (dla pow. Biebrzańskiego) i Tykocinie¹⁸.

Po zniesieniu sądownictwa polskiego w Królestwie Polskim w roku 1876 akta Trybunału Cywilnego i sądów pokoju przejął jako właściwy terytorialnie rosyjski Sąd Okręgowy w Łomży. Nie podlegały przekazaniu akta urzędów notarialnych, hipotecznych oraz akta stanu cywilnego. Decyzją petersburskiego Ministerstwa Sprawiedliwości cały zasób akt pozostałych po polskich władzach i instancjach wymiaru sprawiedliwości (z wyjątkiem akt notarialnych, hipotecznych i stanu cywilnego, w tym i akta sądów łomżyńskich, przekazano w latach 1902 – 1905 do Archiwum Głównego w Warszawie.

Ponadto w Łomży znajdowało się archiwum Sądu Policji Poprawczej wydziału łomżyńskiego dla okręgów: łomżyńskiego, biebrzańskiego i tykocińskiego, gromadzące akta powstałe w wyniku działalności Sądu w latach 1808-1876. Sąd ten podlegał Sądowi Kryminalnemu w Płocku¹⁹. Po zniesieniu sądownictwa polskiego w Królestwie w roku 1876 akta łomżyńskiego sądu policji poprawczej, podobnie jak innych tego rodzaju sądów, przekazano do archiwum-składnicy akt Sądu Okręgowego w Warszawie, skąd w latach 1902-1905 przejęło je Archiwum Główne w Warszawie.

Zasób XIX-wiecznych sądów łomżyńskich, przechowywany w Archiwum Głównym w Warszawie, uległ spaleni, wraz z całą, pozostałą na miejscu zawartością Archiwum Głównego, po zajęciu Starego Miasta przez wojska hitlerowskie w 1944 roku²⁰.

Powstały po reformie sądownictwa rosyjski Sąd Okręgowy w Łomży posiadał swoje archiwum o czym świadczy między innymi wymienianie w „Pamiętnych książkach łomżyńskiej guberni” archiwistów tego Sądu, m.in. Ludwika Kołakowskiego (1894), Stanisława Żedejko (1906, 1912).

Rozbudowana w zaborze rosyjskim administracja państwowa posiadała swoje archiwa. W guberni łomżyńskiej odrębne archiwa istniały przy: Rządzie Gubernialnym, siedmiu zarządach powiatowych, siedmiu magistratach miejskich, urzędach gminnych, Urzędzie Gubernialnym do spraw Włościańskich oraz siedmiu Urzędach Komisarzy Powiatowych ds. Włościańskich²¹. Archiwiści etatowi zatrudnieni byli, oprócz Rządu Gubernialnego, tylko w urzędach powiatowych i magistracie miasta Łomży.

Spśród archiwów administracji państwowej istniejących w XIX wieku w Łomży największym było Archiwum Gubernialne, mieszczące się w siedzibie

¹⁶ APB OŁ, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymsko – Katolickiej w Łomży – akt urodzenia 12/1808.

¹⁷ APB OŁ, Akta stanu cywilnego Parafii w Łomży – akt ślubu 73/1810.

¹⁸ A. Stebelski – „Akta dz.cyt., s. 300.

¹⁹ Tamże, s. 304.

²⁰ Tamże, s. 280.

²¹ APB, Rząd Gubernialny Łomżyński, sygn. 3020, k. 4.

Rządu Gubernialnego Łomżyńskiego, na zbiegu ulic Nowogrodzkiej i Szosowej (obecnie Wojska Polskiego²²). Archiwum to oprócz akt własnych, przejęło w drodze dziedziczenia akta władz Departamentu Łomżyńskiego, akta władz Komisji Województwa Augustowskiego (Guberni Augustowskiej) dotyczące terenów włączonych do powstałej w 1867 roku Guberni Łomżyńskiej. Od 1911 r. przechowywało również akta Kancelarii Gubernatora. Nie zachowały się spisy akt tego archiwum, stąd trudno ocenić wielkość jego zasobu. Do chwili obecnej zachowało się: 3446 j. a. akt Rządu Gubernialnego Łomżyńskiego, 1962 j. a. akt Kancelarii Gubernatora, 255 j. a. tworzących zespół akt o nazwie Komisja Województwa Augustowskiego i Rząd Gubernialny Augustowski i dotyczących części byłej guberni augustowskiej, włączonej do guberni łomżyńskiej, które niewątpliwie stanowiły zasób archiwum gubernialnego.

Obsada etatowa Archiwum Gubernialnego w przeważającym okresie czasu była trzyosobowa: archiwista i dwóch jego pomocników. W roku 1886 w Archiwum zatrudnieni byli: Adam Zawistowski – archiwista oraz Iwan Puszkariew i Jan Sokolnicki – pomocnicy archiwisty; w roku 1888 – Adam Zawistowski archiwista oraz jego pomocnicy Iwan Puszkariew i Edward Kowalewski; w 1894 r. – archiwariusz Edward Lisicki, pomocnicy – Iwan Puszkariew i Stanisław Hermanowski; w 1897 r. – archiwariusz Edward Lisicki, pomocnicy – Antoni Jabłonowski i Filip Sołtanowski; w 1898 r. – Edward Lisicki i Antoni Jabłonowski (pomocnik); w latach 1901-1902 – Paweł Fiedorow archiwista i pomocnik Bolesław Miller; w roku 1904 – Paweł Fiedorow archiwista i pomocnicy: Bolesław Miller i Dmitry Grozdow²³.

Odrębne archiwum istniało przy Zarządzie Powiatowym Łomżyńskim. Archiwum to mieściło się w budynku zlokalizowanym poza siedzibą Zarządu. W 1873 r. Zarząd Powiatowy Łomżyński mieścił się na ul. Długiej, od strony Nowego Rynku. Warunki przechowywania akt były nieodpowiednie, ponieważ pomieszczenie było wilgotne i nieogrzewane, co wykazywały kontrole prowadzone z ramienia Naczelnika Powiatu. Kontrola prowadzona w 1910 roku wskazywała na dużą ilość akt podlegających brakowaniu. Nie zachowały się dane na temat wielkości zasobu – do chwili obecnej zachowało się 6260 j. a. akt Zarządu Powiatowego Łomżyńskiego. Archiwariuszami Zarządu Powiatowego Łomżyńskiego byli: Jakub Sokołow (1874 – 1888), Piotr Bogucki (1897-1898), Kirił Samsonow (1901), Polikarp Tarnowiecki (1904), Pytlewski (1910)²⁴.

Stosunkowo najmniej informacji zachowało się na temat archiwum miejskiego w Łomży. Niewiele też akt z zasobu tego archiwum zachowało się do czasów obecnych. Wprawdzie miasto przekazało zasób staropolski do Archiwum Akt Dawnych, ale prawdopodobnie nie cały. W wydanej w 1925 roku książce pt. „Łomża”, napisanej przez ówczesnego prezydenta miasta Władysława Świderskiego wspomina on o przywileju dla miasta „Marii Ludwiki datowanym w Warszawie 11 stycznia 1658 roku dotychczas znajdującym się w archiwum magistra-

²² APB OŁ, Akta miasta Łomży, t. I, sygn. 27, k. 1.

²³ Pamiątna książka Łomżyńskiej Guberni z lat 1886, 1888, 1894, 1897, 1901, 1902, 1904.

²⁴ Tamże.

tu”. Znane są tylko nazwiska archiwistów miejskich, bo te wymieniane były w „Pamiętnych książkach łomżyńskiej guberni”. W latach 1886 – 1897 funkcję tę pełnił Jan Balcewicz²⁵.

Zasób archiwum miejskiego przechowywany w ratuszu do wybuchu II wojny światowej uległ prawie całkowitemu zniszczeniu w czasie wojny.

W latach 1887 – 1918 mieścił się w Łomży Zarząd Dóbr Państwowych (jeden z trzech w Królestwie) dla guberni łomżyńskiej i suwalskiej³⁴. Urząd ten przejął akta od instytucji działających wcześniej, a zajmujących się administracją dóbr i lasów rządowych na obszarze wymienionych wyżej guberni. Zespół akt Zarządu Dóbr Państwowych przechowywany jest obecnie w Litewskim Państwowym Archiwum Historycznym w Wilnie.

Akta urzędów i instytucji Guberni Łomżyńskiej weszły w skład zasobu powstałego po I wojnie światowej Archiwum Państwowego w Łomży.

Archiwum Państwowe w Łomży w latach 1920 – 1930

Wysoka ranga administracyjna Łomży w okresie zaborów, a także konieczność zabezpieczenia ogromnej spuścizny aktowej dziesiątków zlikwidowanych urzędów i instytucji spowodowały podjęcie przez władze odrodzonej Rzeczypospolitej decyzji o powołaniu w Łomży archiwum państwowego.

Archiwum Państwowe w Łomży zostało powołane 7 lutego 1920 r. rozporządzeniem Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego²⁶. Na podstawie zachowanego materiału trudno ustalić dokładną datę rozpoczęcia jego działalności, ale prawdopodobnie we wrześniu 1921 r., to jest z chwilą powołania na stanowisko dyrektora Władysława Prawdzika (1 września 1921)²⁷.

Działalność archiwów państwowych w okresie międzywojennym regulował Dekret z dnia 7 lutego 1919 r. o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami. Dekret ten powoływał Wydział Archiwów Państwowych przy Ministrze Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, który to Wydział sprawował bezpośredni nadzór nad archiwami państwowymi (Dziennik Praw, nr 14, poz.182). Opierając się na „Dekrecie...” opracowano szereg przepisów normujących wewnętrzną organizację archiwów. Już w 1919 r. ukazały się „Wskazówki dotyczące urządzenia archiwów”, a w ślad za nimi regulamin pracowni naukowych i regulamin o opracowywaniu archiwaliów. W tym samym roku wyszły jeszcze przepisy o prowadzeniu biurowości w archiwach i o korzystaniu z archiwaliów.

Archiwum Państwowe mieściło się w Łomży, przy ul. Dwornej 18, w budynku, który w 1938 r. znajdował się na placu stanowiącym własność Kapituły Katedralnej²⁸. Z powodu zniszczenia akt władz i urzędów łomżyńskich z okresu międzywojennego nie sposób stwierdzić, kto był właścicielem budynku w 1930 r. Na temat lokalu i warunków przechowywania akt brakuje danych.

²⁵ S. Kieniewicz, Archiwum Skarbowe w Warszawie, w: „Straty...”, t. II, s. 33.

²⁶ „Dziennik Praw” Nr 4 z 1919 r., s. 265 – 271.

²⁷ „Archeion”, t. IV z 1928 r., s. 204.

²⁸ Ośrodek Dokumentacji Geodezyjno – Kartograficznej w Łomży – Pomiary miasta Łomży z 1938 r. (tzw. plany Felczaka).

Dyrektorem Archiwum od chwili jego powołania aż do likwidacji był Władysław Prawdzik (1897-1959), absolwent historii Uniwersytetu Warszawskiego. Rozpoczął pracę w stopniu asystenta archiwalnego, by następnie, z dniem 1 kwietnia 1930 r. awansować na stopień adiunkta archiwalnego. Władze archiwalne doceniając jego zasługi, po likwidacji archiwum w Łomży, przeniosły go na równorzędne stanowisko adiunkta Archiwum Akt Dawnych w Warszawie, gdzie pracował do 31 sierpnia 1932 r., by następnie objąć stanowisko dyrektora Archiwum Państwowego w Płocku. Od 1935 r. aż do śmierci w 1959 r. był Dyrektorem Archiwum Państwowego w Radomiu, w organizację i działalność którego wniósł ogromny wkład²⁹.

Archiwum Państwowe w Łomży było jedną z najmniejszych placówek tego typu w kraju. Na jego zasób składały się dziewiętnastowieczne akta władz z obszaru Guberni Łomżyńskiej, zarówno te pozostawione na miejscu jak i ewakuowane po Traktacie Ryskim w 1926 r.

W tymże roku Archiwum posiadało jako główne części składowe:

1. Akta b. Rządu Gubernialnego Łomżyńskiego;
2. Akta b. Naczelnika Straży Ziemskiej w Łomży;
3. Akta b. Wojennego Naczelnika Powiatowego;
4. Akta b. Urzędu Powiatowego Łomżyńskiego od roku 1814;
5. Akta b. Kuratora Trzeźwości w Łomży;
6. Akta b. Cerkwi Prawosławnej w Łomży;
7. Akta b. Inspekcji Szkolnej Powiatu Łomżyńskiego;
8. Akta b. Gimnazjum Męskiego w Łomży 1809 - 1914;
9. Akta b. Gimnazjum Żeńskiego w Łomży 1869-1913;
10. Akta b. Kuratora Szkół Województwa Augustowskiego 1824 – 1828;
11. Akta b. Szkół w Sejnach i Tykocinie 1805 – 1852;
12. Akta b. władz okupacyjnych niemieckich pow. łomżyńskiego, kolneńskiego i ostrołęckiego.

Ogólna liczba woluminów, teczek - 8 212; map - 10.

Były to prawdopodobnie akta pozostawione na miejscu przez opuszczające kraj władze zaborcze, najpierw rosyjskie, a później niemieckie.

Ewakuujące się w 1914 r. władze Guberni Łomżyńskiej, wywiozły ze sobą znaczne partie akt. Po traktacie ryskim zostały one zwrócone Polsce i w 1926 r. zostały przekazane Archiwum łomżyńskiemu. W zamieszczonym w „Archeionie” z 1930 wykazie materiałów archiwalnych otrzymanych przez Wydział Archiwów Państwowych z Rosji od 1922 r. do końca 1930 r.³⁰ wymienione są „akta i księgi urzędów gubernialnych, powiatowych, gminnych i miejskich byłej guberni łomżyńskiej”. Brak jednak szczegółowego ich wykazu. W drukowanych w „Archeionie” corocznych sprawozdaniach z lat 1927 – 1929, składanych Wydziałowi Archiwów Państwowych przez dyrektora Archiwum, w sprawozdaniu za rok 1927, znajduje się stwierdzenie: „w roku 1927 archiwum zajęte było porządkowaniem akt reewakuowanych z Rosji w roku 1926”.

²⁹ H. Kisiel, Władysław Prawdzik 1897-1959, w: „Archeion” t. XXXIII z 1960 r., s. 241-242.

³⁰ „Archeion“, t. VIII z 1930, s. 22.

Wśród akt reewakuowanych były na pewno akta byłych rosyjskich zarządów powiatowych w Makowie, Węgrowie, Augustowie i Ostrołęce, wcześniej nie wymieniane, a w 1927 r. przekazane starostwom powiatowym w tych miastach oraz w Wysokiem Mazowieckiem, które to akta zostały skatalogowane w Archiwum w 1928 r. Analiza prac prowadzonych w Archiwum, mających na celu katalogowanie akt, pozwala na stwierdzenie, że wśród akt reewakuowanych z Rosji były akta :

- Rządu Gubernialnego,
- Kancelarii Gubernatora,
- Komisji likwidacyjnej urzędów państwowych b. Guberni Łomżyńskiej, sporządzone w ZSRR w latach 1917-1918,
- Zarządu Powiatowego Łomżyńskiego,
- Kasy Głównej Guberni Augustowskiej z lat 1845-1953.

Akta instytucji sądowych byłej Guberni Łomżyńskiej oraz Sądu Okręgowego w Łomży zwrócone Polsce, przejął w roku 1924 Sąd Okręgowy w Warszawie.

W Archiwum Państwowym w Łomży przechowywane były również akta wyznania mojżeszowego miasta Ostrołęki z lat 1850 – 1895, Szak 1826 –1833, 1845-1850, 1869-1880 i Olity 1835-1872. Według danych za rok 1928 w Archiwum znajdowało się 14 tysięcy całkowicie uporządkowanych, wpisanych do księgi inwentarzowej woluminów akt. Cytowane wcześniej dane podają zasób archiwum w jednostkach archiwalnych. Natomiast ostatnie zachowane dane, tj. z 1929 r. szacują zasób na 266 m.b. akt³¹.

Ustalenie wielkości zasobu Archiwum łomżyńskiego nie jest obecnie możliwe. Nie zachowały się spisy zdawczo – odbiorcze akt przekazanych po likwidacji tego Archiwum do Archiwum Akt Dawnych w Warszawie. Spisy te wraz z całym aparatem ewidencyjnym AAD uległy zniszczeniu w czasie II wojny światowej. Poza tym fachowość sporządzonego wówczas spisu budziła zastrzeżenia. Kazimierz Konarski ocenia go następująco: „duży sięgający dziesiątków pozycji inwentarz akt gubernialnych łomżyńskich był surowym, bezkrytycznym i chaotycznym spisem akt branych przy spisaniu kolejno do ręki tak, jak leżały zwalone na stos”³².

Zadania realizowane przez APŁ można podzielić na trzy grupy: porządkowanie i inwentaryzacja zasobu, udostępnianie akt oraz załatwianie kwerend.

Opracowanie zasobu archiwów państwowych normował regulamin Wydziału Archiwów „Porządkowanie archiwów będących własnością państwa polskiego” z 1919 roku. Wprowadzono jako podstawowe pomoce w każdym archiwum inwentarz generalny, inwentarze szczegółowe (inwentarz zespołu), indeksy i repertoria. Część zespołów Archiwum łomżyńskiego miała inwentarze. W. Prawdzik w sprawozdaniach z działalności Archiwum wymieniał jako sporządzone, m. in. inwentarze akt: Rządu Gubernialnego Łomżyńskiego, Zarządu Powiatowego Łomżyń-

³¹ „Archeion”, t. VI-VII z 1930, s. 28.

³² K. Konarski, Archiwum Akt Dawnych w Warszawie, w: Straty..., t. II, Warszawa 1956, s. 77.

skiego, Naczelnika Straży Ziemskiej, akt stanu cywilnego wymienionych wyżej, oraz katalogi: byłych rosyjskich urzędników państwowych, duchowieństwa katolickiego byłej Diecezji Sejneńskiej, szlachty byłej Guberni Augustowskiej, lekarzy, dentystów, felczerów, akuserek i inne. W sprawozdaniu za rok 1929¹¹ wymienia, jako ciekawostkę, odnaleziony opis miasta narodowego Nowogrodu z roku 1820 – dokument ten znajduje się obecnie w Archiwum Państwowym w Białymstoku w zespole akt „Komisja Województwa Augustowskiego i Rząd Gubernialny Augustowski” (sygn.43).

Sposób korzystania z zasobu uregulowany został odrębnymi przepisami. Wydział Archiwów wydał w 1919 r. regulamin „Korzystania z archiwaliów państwowych przez urzędy państwowe, samorządowe i instytucje użyteczności publicznej”, uzupełniany później kilkakrotnie, oraz osobny regulamin pracowni publicznej. Przepisy o opłatach związanych z kwerendami zmieniano kilkakrotnie.

Z drukowanych w „Archeionie” sprawozdań z działalności Archiwum Państwowego w Łomży (tylko za lata 1928-1929) wynika, że urzędy państwowe korzystały przede wszystkim ze znajdujących się w Archiwum zbiorów praw Cesarstwa Rosyjskiego i innych rosyjskich wydawnictw urzędowych. Ministerstwo Skarbu wypożyczało w 1929 r. akta dotyczące pożyczek budowlanych, wydanych przez były Rząd Gubernialny.

Do celów naukowych, zarówno w 1928 r. jak i 1929 r., z zasobu Archiwum korzystały tylko 2 osoby. Zainteresowaniem badaczy cieszyły się akta dotyczące powstania styczniowego.

Ilość kwerend wykonywanych przez Archiwum była niewielka. W 1928 r. załatwiono 58 kwerend. Dane za 1929 r. są dokładniejsze. Wówczas wykonano 54 kwerendy, w tym: 21 urzędowych i 33 prywatne. Pozytywnie załatwiono 28 kwerend, negatywnie 26. Wydano 36 odpisów i 6 informacji.

Budżet placówki za okres od 1 kwietnia 1927 r. do 31 marca 1928 r. wyniósł: 7.604,- zł, w tym: wydatki osobowe – 6.201,- zł.; rzeczowo – administracyjne – 1.403,- zł. W roku 1930 wydatki Archiwum wyniosły: 1 363,48 zł; dochody – 57,50 zł.³³

Plany przebudowy sieci archiwalnej, opracowywane przez Wydział Archiwów Państwowych, zakładały istnienie archiwów państwowych we wszystkich miastach wojewódzkich oraz likwidację tych placówek w miastach, które funkcji takich nie spełniały. Stopniowo zaczęto likwidować archiwa najmniejsze. Po likwidacji Archiwów państwowych w Kaliszu i Suwałkach, następną w kolejności znalazło się archiwum łomżyńskie.

APŁ zostało zlikwidowane Zarządzeniem Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 30 sierpnia 1930 r. Zarządzenie weszło w życie z dniem 1 października 1930 r. Na mocy tego Zarządzenia zasób placówki wraz z inwentarzem miał być przejęty przez Archiwum Akt Dawnych w Warszawie. Również etaty zostały przydzielone temu Archiwum³⁴.

³³ Archeion, t. IX z 1931, s. 91.

³⁴ Dz. U. MWRiOP z 1930 r., nr 9, poz. 14.

W sprawozdaniu z działalności Archiwum Akt Dawnych za 1930 r. wymienia się, że w roku tym rozpakowano i ułożono na półkach 164 skrzynie z aktami byłego APŁ. Ze względu na brak miejsca w Archiwum Akt Dawnych, oraz jak sądzono, małe zainteresowanie aktami łomżyńskimi, umieszczono je w forcie Sokolnickiego na Żoliborzu. Fakt ten spowodował, że szczęśliwie przetrwały II wojnę światową i Powstanie Warszawskie. Nieznaczące straty poniosły tylko we wrześniu 1939, kiedy to pocisk wpadł przez jedyne niezabezpieczone okno i rozbił część archiwum łomżyńskiego³⁵. Brak spisu zasobu, który wraz z całą registraturą AAD uległ zniszczeniu, nie pozwala na dokładne określenie wielkości poniesionych strat. Po II wojnie światowej ocalałe akta, podobnie jak inne ocalałe akta AAD, weszły w skład zasobu Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie, skąd w latach sześćdziesiątych znaczną ich część dot. terenów, które weszły w skład woj. białostockiego, przejęło Archiwum Państwowe w Białymstoku. Pismo AGAD z 13 października 1965 r. wymieniało 143 zespoły akt władz i urzędów byłej Guberni Łomżyńskiej, liczące 49.360 j.a., które miało przejąć Archiwum Państwowe w Białymstoku³⁶. W tych to latach część z nich (akta urzędów niższego szczebla i to nie wszystkie) powróciła do Łomży i weszła w skład zasobu Powiatowego Archiwum Państwowego.

Drugą ich część, dotyczącą terenów, które znalazły się w województwie warszawskim, przejęło Archiwum Państwowe miasta stołecznego Warszawy.

Nie cały zasób Archiwum Państwowego w Łomży przejęło Archiwum Akt Dawnych w Warszawie. Archiwum Oświecenia Publicznego w Warszawie przejęło następujące zespoły akt:

- Dyrekcja Naukowa Łomżyńska;
- Gimnazjum Męskie w Łomży;
- Gimnazjum Żeńskie w Łomży;
- Szkoła Wojewódzka w Sejnach;
- Szkoła Podwydziałowa w Tykocinie;
- Kurator Szkół Województwa Augustowskiego.³⁷

Akta te, jako stanowiące zasób Archiwum Oświecenia Publicznego, wymienia również T. Manteuffel w publikacji na temat strat tego Archiwum³⁸. Wraz z zagładą Archiwum Oświecenia Publicznego również one uległy zniszczeniu.

Do Archiwum Akt Nowych w Warszawie zostały przekazane akta okupacyjnych władz niemieckich w lat 1915 – 1918 powiatów: kolneńskiego, łomżyńskiego, ostrołęckiego i szczuczyńskiego. Jak pisze Józef Stojanowski w publikacji na temat strat Archiwum Akt Nowych w Warszawie³⁹, akta powiatów nie były kompletne. Najkompletniej przedstawiały się akta powiatu ostrołęckiego, na które składała się registratura 25 referatów i oddziałów. Ten sam autor wymienia wśród

³⁵ Księga pamiątkowa AGAD, Warszawa 1958, s. 151.

³⁶ APB OŁ, Scalanie i rozmieszczenie zasobu archiwalnego w latach 1953 – 1975.

³⁷ Archeion, t. IX z 1931, s. 56-57.

³⁸ T. Manteuffel, Archiwum Oświecenia Publicznego w Warszawie, w: Straty....., Warszawa 1956, t. II, s. 228.

³⁹ J. Stojanowski, Archiwum Akt Nowych w Warszawie, w: Straty....., s. 269.

zasobu AAN również akta innych powiatów z terenu działania Archiwum Państwowego w Łomży, tj. powiatów w Ostrowi Mazowieckiej i Wysokiem Mazowieckim. Akta te zostały wywiezione przez Niemców w czasie II wojny światowej. Część z nich powróciła po wojnie do AAN, skąd w latach sześćdziesiątych została przekazana do WAP w Białymstoku, a stamtąd ta część ocalałych akt, która dotyczyła terenów znajdujących na obszarze działania Archiwum w Łomży – do Łomży.

Likwidacja Archiwum Państwowego w Łomży spowodowała przerwanie ciągłości w jego działalności, a przede wszystkim możliwość dziedziczenia zasobu po poprzednikach. Możliwość ta nie była dana powstałemu po wojnie archiwum państwowemu.

Archiwum Państwowe w Białymstoku Oddział w Łomży w latach 1952 – 2001

Lata pięćdziesiąte XX wieku to okres intensywnej rozbudowy sieci archiwalnej w Polsce. 29 marca 1951 roku wydany został dekret o archiwach państwowych, powołujący Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych, która miała kierować całokształtem działalności archiwów państwowych. Art. 3.1. Dekretu mówił o sieci archiwalnej, którą tworzyły archiwa centralne z siedzibą w Warszawie oraz wojewódzkie i powiatowe. Dekret ten oraz Zarządzenie Prezesa Rady Ministrów PRL z dnia 14 stycznia 1952 roku w sprawie sieci archiwalnej stanowiły zasadnicze akty prawne, na których opierała się przez ponad dwadzieścia lat działalność polskich archiwów państwowych.

Wymienione Zarządzenie Prezesa Rady Ministrów mówiło, że archiwa powiatowe tworzone są i zwijane zarządzeniem Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych.

Obecne Archiwum Państwowe w Białymstoku Oddział w Łomży powołane zostało Zarządzeniem Nr 9 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 28 lipca 1952 r. pod nazwą Powiatowe Archiwum Państwowe w Łomży i podlegało Archiwum Akt Nowych w Warszawie⁴⁰. Faktyczną działalność podjęło w sierpniu tego roku. PAPŁ umieszczone zostało w lokalu wynajętym – suterenie Narodowego Banku Polskiego przy ul. Dwornej 14, wówczas noszącej nazwę ulicy Stalina. Pierwszym kierownikiem była, bardzo krótko, Halina Jakowicka, po niej, z końcem 1952 r. stanowisko to objęła Donata Godlewska. Zasięgiem działania obejmowało ono teren ówczesnych powiatów: kolneńskiego, łomżyńskiego i ostrołęckiego⁴¹, czyli historycznej Ziemi Łomżyńskiej.

W 1953 r. zmieniła się podległość archiwum - w związku z przemianowaniem w 1952 r. Archiwum Miejskiego w Warszawie na Wojewódzkie Archiwum Państwowe i powierzeniem mu nadzoru nad archiwami powiatowymi, placówka ta została instancją zwierzchnią archiwum łomżyńskiego.

⁴⁰ Zbiór przepisów prawnych – zeszyt 1 – stan na 1 października 1952 r., NDAP, Warszawa 1952, s. 22.

⁴¹ Załącznik do okólnika nr 26 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 26 lipca 1952 w sprawie tymczasowego ustalenia właściwości terytorialnej archiwów państwowych.

Z dniem 1 stycznia 1954 r., po powołaniu w roku poprzednim Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Białymstoku, Powiatowe Archiwum Państwowe w Łomży jako działające na terenie województwa białostockiego, zostało podporządkowane APB.

Zmienił się również teren działania – powiat ostrołęcki przeszedł pod nadzór Powiatowego Archiwum Państwowego w Siedlcach, natomiast nadzorem Archiwum w Łomży objęte zostały powiaty: grajewski, kolneński, łomżyński i wysokomazowiecki. W związku z powstaniem pod koniec 1954 r. powiatu zambrowskiego, całkowicie wydzielonego z terytorium powiatu łomżyńskiego, zwiększyła się liczba powiatów objętych nadzorem, chociaż teren działania nie zmienił się. Po powołaniu w 1954 r. Powiatowego Archiwum Państwowego w Ełku, na wniosek kierowniczkę Archiwum w Łomży, powiat grajewski przeszedł pod nadzór PAP w Ełku. Ostatecznie teren działania PAP ustalony został w 1956 r., kiedy to nadzorem Archiwum objęte zostały powiaty: kolneński, łomżyński, wysokomazowiecki i zambrowski⁴².

Zadania archiwów powiatowych określał statut z dnia 15 maja 1952 r.⁴³ Zgodnie z tym statutem powiatowe archiwum państwowe właściwością swoją obejmowało teren jednego lub kilku powiatów. Zabezpieczało ono oraz gromadziło, scalało, rejestrowało, porządkowało, przechowywało i udostępniało urzędowi, instytucjom i przedsiębiorstwom materiały archiwalne wytworzone i wytwarzane na terenie, objętym jego właściwością. Po pięcioletnim okresie ich przechowywania przekazywało je do właściwego wojewódzkiego archiwum państwowego. Powiatowe archiwum państwowe brakowało akta za zgodą archiwum wojewódzkiego, prowadziło kartotekę działających na jego terenie składnic akt wszystkich instytucji, przeprowadzało kontrolę składnic akt i udzielało instytucjom porad i wskazówek w zakresie metodyki prowadzenia składnic akt, wydawało zalecenia powzytacyjne i czuwało nad ich wykonaniem. Na zlecenie archiwum wojewódzkiego przeprowadzało ekspertyzy brakowanych akt. Kierownika archiwum powiatowego mianowała i zwalniała Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych na wniosek dyrektora właściwego terytorialnie archiwum wojewódzkiego.

Rola powiatowych archiwów państwowych w pierwszych latach ich działalności była znacznie ograniczona i w myśl pierwotnych założeń sprowadzała się niejako do pośrednika między składnicą akt działającą przy każdej instytucji a archiwum wojewódzkim, które w tym czasie było właściwym miejscem do wieczystego przechowywania, opracowywania i udostępniania akt. Dopiero Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 19 lutego 1957 r. w sprawie państwowego zasobu archiwalnego stwierdzające, że materiały archiwalne przechowuje się wieczyście w centralnych, wojewódzkich i powiatowych archiwach państwowych, zmie-

⁴² Zarządzenie Nr 4 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 1 marca 1956 r. w sprawie zasięgu terytorialnego archiwów państwowych.

⁴³ Zarządzenie nr 3 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 15.05.1952 w sprawie statutu powiatowych archiwów państwowych – „Zbiór przepisów archiwalnych. Stan na dzień 30 czerwca 1961 r. opr. M.Bielińska i A. Potaśnikowa”, Warszawa 1962, s. 40-41.

niło ten stan prawny. Odtąd archiwa powiatowe mogły posiadać stały zasób, opracowywać go i udostępniać, prowadzić prace regionalne, przeprowadzać kwerendy.

Ustawa z dnia 28 maja 1975 r. zniósła powiaty i przeprowadziła nowy podział kraju na województwa. Konsekwencją tej reformy była również reorganizacja sieci archiwalnej i zniesienie archiwów powiatowych. Nowa organizacja archiwów zaczęła funkcjonować od 1 lutego 1976 roku, na podstawie zarządzenia Ministra Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki z 21 stycznia 1976 r. i Zarządzenia Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 31 stycznia 1976r.⁴⁴

Zgodnie z tymi ustawami zmieniała się nazwa i teren działania Archiwum w Łomży. Od 1 lutego 1976 r. nosiło ono nazwę Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Białymstoku Oddział w Łomży, a terenem działania objęło powstałe w 1975 r. województwo łomżyńskie.

Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach⁶ zniósła nazwę „Wojewódzkie Archiwum Państwowe”, a wprowadziła jako obowiązującą nazwę „Archiwum Państwowe”. Od tego czasu archiwum państwowe w Łomży nosi nazwę Archiwum Państwowe w Białymstoku Oddział w Łomży.

Następujące z lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku zmiany w strukturze organizacyjnej archiwów państwowych, nie przyniosły zmian w organizacji Archiwum łomżyńskiego, poza znacznym zwiększeniem terytorium działania. W latach tych, wiele byłych oddziałów terenowych i powiatowych archiwów państwowych, zlokalizowanych w miastach będących siedzibą województw uzyskało samodzielność, co znacznie wpłynęło na ich rozwój. APB OŁ jako jedyne w kraju, spośród mających tradycje archiwalne, samodzielności tej nie uzyskało. Konsekwencją tego stanu rzeczy były skromne środki finansowe na bazę i działalność, skromna obsada etatowa, przy zwiększonym zakresie zadań.

Reforma państwa przeprowadzona w 1998 r. nie wpłynęła na organizację i zakres działania Archiwum. Nie zmieniło się również terytorium objęte nadzorem. Zgodnie z obowiązującym statutem Archiwum Państwowego w Białymstoku, Oddział w Łomży zasięgiem swego działania obejmuje terytorium 42 gmin (w tym: miasta Łomża, Kolno, Grajewo, Wysokie Mazowieckie, Zambrów) położonych na terenie powiatów: grajewskiego (5 gmin), kolneńskiego (5 gmin), łomżyńskiego (11 gmin), wysokomazowieckiego (9 gmin), zambrowskiego (4 gminy), białostockiego (1 gmina), monieckiego (2 gminy), ostrowskiego (4 gminy) i siedmiatyckiego (1 gmina).

Jak wspomniano wyżej, powstałe w 1952 r. Powiatowe Archiwum Państwowe w Łomży, umieszczone zostało w lokalu wynajętym od NBP. Zajmowało 2 połączone ze sobą pomieszczenia w suterenie NBP, przy ul Dwornej 14, o łącznej powierzchni 50 m². W mniejszym mieściło się biuro PAP, w większym o powierzchni 30 m² magazyn. Dopiero w listopadzie 1953 r. wyposażone zostało w

⁴⁴Zarządzenie Nr 1 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 31 stycznia 1976 oraz Pismo Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 9 kwietnia 1976 r. w sprawie reorganizacji sieci archiwów państwowych.

meble biurowe. Wyposażenie magazynu stanowiły regały drewniane o łącznej powierzchni półek 210 m.b.

Warunki pracy nie były dobre, ponieważ lokal był zimny i wymagał przez cały dzień oświetlenia elektrycznego. Ponadto, w związku z masowo przejmowanymi wówczas aktami, powierzchnia magazynowa była zbyt szczupła.

Dzięki staraniom ówczesnej kierowniczkii Archiwum w roku 1955 placówka otrzymała nowy lokal. Uchwałą nr 228/55 z dnia 10 listopada 1955 r., Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Łomży⁴⁵ przekazało w zarząd i użytkowanie Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Białymstoku jeden z obiektów pozostałych po więzieniu łomżyńskim, przy ówczesnej ul. Świerczewskiego 36 – obecnie Aleja Legionów 36. W budynku tym przez szereg lat mieściła się więzienna izba chorych.

Budynek był bardzo zniszczony i wymagał kapitalnego remontu, po przeprowadzeniu którego archiwum zostało przeniesione do nowego lokalu w 1957 r. W tym samym budynku Archiwum łomżyńskie mieści się do chwili obecnej.

Gmach jest parterowy, ogólna jego powierzchnia wynosi 277 m², powierzchnia 2 magazynów łącznie 140 m². Początkowo tylko jeden magazyn wyposażony był w regały drewniane. Budynek ogrzewano piecami węglowymi. Już po kilku latach zwracano uwagę na nieodpowiednie warunki przechowywania akt. We wszystkich pomieszczeniach panowała wilgoć na skutek złej izolacji fundamentów, grzyb występował wyraźnie na ścianach, wilgotne były również akta.

W roku 1969 przeprowadzono po raz drugi remont kapitalny budynku i w tym samym roku wyposażono obydwie magazyny w regały metalowe. Trzy lata później, w 1972 r., założono centralne ogrzewanie, co wydatnie wpłynęło na osuszenie budynku.

Remont budynku przeprowadzano jeszcze w roku 1991 i 1999. Stopniowo też następowała poprawa wyposażenia technicznego, szczególnie w latach dziewięćdziesiątych. Wtedy to APB OŁ otrzymało pierwsze komputery: w 1997 i 1999 r. oraz czytniki mikrofilmów (1996 i 2001). W 2001 r. uzyskało dostęp do internetu. Ma też swoją stronę internetową.

Według stanu na dzień 31 grudnia 2001 r. Archiwum Państwowe w Białymstoku Oddział w Łomży zajmuje budynek o pow. 277 m², w tym: powierzchnia użytkowa – 65,15 m², powierzchnia magazynowa – 162,40 m³. W budynku tym znajdują się: 2 pomieszczenia biurowe, pracownia naukowa wraz z biblioteką, pracownia techniczna i 3 magazyny archiwalne. Dwa magazyny wyposażone są w regały metalowe o łącznym metrażu półek 820 m.b., rezerwa wolnych półek wynosi 74 m.b. W trzecim magazynie, wyposażonym w szafy kartograficzne, przechowywana jest dokumentacja kartograficzna i techniczna.

Archiwum posiada 2 komputery wraz z drukarkami, kserokopiarkę i 3 czytniki mikrofilmów, z których jeden jest nowy.

⁴⁵ APB OŁ – Prezydium Powiatowej Rady Narodowej i Urząd Powiatowy w Łomży, sygn. 59, k. 224.

Pierwszym kierownikiem Powiatowego Archiwum Państwowego w Łomży była Halina Jakowicka, sprawująca tę funkcję bardzo krótko. Po niej z dniem 1 października 1952 r. stanowisko to objęła Donata Godlewska, absolwentka historii Uniwersytetu Łódzkiego, która na tym stanowisku pracowała do 31 grudnia 1983 r., tj. przejścia na emeryturę⁹.

Zasługi Donaty Godlewskiej dla APB OŁ są niewątpliwe, gdyż to ona praktycznie organizowała je od początku, gromadziła zasób, zajmowała się popularyzacją na szczeblu lokalnym i krajowym⁴⁶.

W okresie od 1 lutego 1984 do 30 kwietnia 1985 r. kierownikiem był Andrzej Skrodzki, a po nim, z dniem 1maja 1985 r., stanowisko to objął Leszek Kocoń, absolwent archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego oraz Podyplomowego Studium Archiwistyki UMK w Toruniu, sprawujący to stanowisko do chwili obecnej.

Od początku istnienia Powiatowe Archiwum Państwowe w Łomży dysponowało bardzo skromną obsadą kadrową. Do lutego 1969 r. tylko dwuosobową: kierownik i woźny, dopiero od 1 lutego 1969 r. zatrudniono trzecią osobę, która objęła stanowisko palacza - woźnej, a dotychczasową woźną przeniesiono na stanowisko manipulanta. Wyższe wykształcenie posiadał tylko kierownik Archiwum, natomiast pozostali pracownicy - podstawowe. Osoby te wykonywały również prace typowo merytoryczne.

Dopiero w 1978 r. placówka otrzymała etat archiwisty, a obsada kadrowa zwiększyła się do 4 osób. Przejściowo w latach 1984 – 1985 zatrudnionych było 5 osób, w tym: kierownik i dwóch archiwistów. W latach 1991 – 1993 Archiwum dysponowało tylko 2,5 etatu, od końca 1993 roku dysponuje 3,5 etatu, tj. kierownik, archiwista, laborant i sprzątaczką zatrudnioną na ½ etatu.

Przy tak małej obsadzie wszyscy muszą umieć robić wszystko. Kierownik odpowiada za całość pracy placówki, prowadzi też prace merytoryczne. Archiwista zajmuje się narastającym nadzorem archiwalnym, załatwia kwerendy i opracowuje akta. Laborant zajmuje się stroną techniczną zasobu oraz pełni dyżury w pracowni naukowej. Spośród zatrudnionego obecnie personelu – 3 osoby posiadają wykształcenie wyższe, a jedna średnie.

Gromadzenie i rozmieszczanie zasobu.

Powiatowe Archiwum Państwowe w Łomży działalność swą rozpoczynało praktycznie od zera, gdyż nie odziedziczyło akt, lokali i kadry swoich poprzedników. W pierwszym roku swego istnienia – poza lokalem – nie posiadało ani jednego zespołu akt. Pierwszym zespołem, który wpłynął pod koniec 1952 r. były akta zlikwidowanej Spółdzielni Rolniczo – Spożywczej w Nowogrodzie z lat 1945 – 1949⁴⁷, o rozmiarze 0,33 m.b., który w następnych latach został wybrakowany. Stopniowo zasób ten się powiększał w wyniku przejmowania akt zlikwidowanych na początku lat pięćdziesiątych instytucji. Wśród akt przejętych zdarzały się akta z

⁴⁶APB, Akta osobowe Donaty Godlewskiej.

⁴⁷ APB OŁ, Sprawozdanie z działalności za 1952 r.

okresu sprzed I i II wojny światowej. W 1955 r. przejęto z gmin księgi ludności z lat 1899 – 1939, odnalezione w trakcie wizytacji składnic akt w urzędach gmin¹¹. Pierwsze lata działalności generalnie skierowane były na poszukiwanie zasobu, między innymi poprzez kontrole wszelkich składnic akt i punktów skupu makulatury, gdzie starano się odnaleźć materiały archiwalne.

Po pięcioletnim okresie istnienia, na koniec 1957 r., stan zasobu archiwalnego wynosił 60 zespołów o rozmiarze 135 m.b. akt. Po dziesięciu latach – na dzień 31 grudnia 1962 r. -zasób ten wynosił 104 zespoły o rozmiarze 90 m.b. akt.

Charakterystyczną cechą tego okresu było to, że przejmowano wszystkie akta – również i kategorii B, które dopiero po pewnym okresie brakowano w Archiwum. Fakt ten potwierdza wymieniony wyżej zasób Archiwum, w którym mimo zwiększenia ilości zespołów zmniejszył się ich metraż.

Lata sześćdziesiąte przyniosły nie tylko ilościowe, a przede wszystkim jakościowe wzbogacenie zasobu Archiwum w Łomży. Wówczas to trafiły do Łomży znaczne partie akt dziewiętnastowiecznych, wytworzonych przez władze i urzędy niższego szczebla Guberni Łomżyńskiej, a dotyczące terytorium objętego obecnym zasięgiem działania PAP. Pierwsza partia akt trafiła do Archiwum w 1964 r. Były to rewindykowane z ZSRR akta sprzed 1914 r., które w ramach scalania międzyarchiwalnego zostały przekazane przez Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Białymstoku. Większość z nich stanowiły pojedyncze akta gmin, ale były i nabytki cenne m.in.: Magistrat miasta Łomży – 25 j. a., Zarząd Gminy Miastkowo - 36 j. a., Sąd Gminny III Okręgu powiatu wysokomazowieckiego – 181 j. a., Łomżyńskie Gimnazjum Żeńskie – 28 j. a. Tą drogą zasób archiwum wzbogacił się o 40 zespołów akt.

W tym samym roku Archiwum wzbogaciło się o jeszcze jeden cenny nabytek – Miejskie Przedsiębiorstwo Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej w Łomży przekazało plan miasta Łomży i okolic z 1801 r. – kopia z 1863 r.

Otrzymane w 1964 r. akta gmin (w następnym roku) zostały włączone do akt zarządów gminnych z lat 1945-1950.

W roku 1966 Oddział Terenowy w Suwałkach przekazał do PAP akta Łomżyńskiej Kreślarni Gubernialnej z lat 1875 – 1913 w ilości 319 j. a. W 1968 r., po ich opracowaniu, PAP w Łomży przekazało je do Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Białymstoku.

Znacznie większą partię materiałów archiwalnych otrzymało PAP w 1969 r., kiedy to Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie przekazało do Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Białymstoku ocalały zasób Archiwum Państwowego w Łomży. Wśród otrzymanych wówczas materiałów szczególnie cenne stanowiły:

- Akta zarządów powiatowych: kolneńskiego (26 j. a.), łomżyńskiego (dopływ – 1371 j. a.) i wysokomazowieckiego (5530 j. a.) z lat 1866 – 1918;

- Komisji ds. Wyborów do Dumy Państwowej wymienionych wyżej powiatów z lat 1905 – 1907 (63 j. a.);

- Urzędów do spraw Powinności Wojskowej: kolneńskiego (4 j. a.) i wysokomazowieckiego (290 j. a.) z lat 1869 – 1917;

- Łomżyńskiej Powiatowej Komisji do Spraw Spisu Ludności z lat 1896-1897 (68 j. a.);

- Naczelników Straży Ziemskiej powiatów kolneńskiego (1 j. a.), łomżyńskiego (412 j. a.) i wysokomazowieckiego (127 j. a.) z lat 1867 – 1917;

- Komitetu Trzeźwości powiatów łomżyńskiego (117j.a.) i wysokomazowieckiego (6 j. a.) z lat 1898 – 1915;

- Więzienia Łomżyńskiego z lat 1888 – 1917 (118j.a.);

- Akta Sądów Pokoju i Komorników z lat 1802 – 1914. Ten nabytek był szczególnie cenny, gdyż przekazane wówczas akta sądowe liczyły 20882 j. a.

Ogółem przejęto wówczas 30 679 j. a.⁴⁸.

Rok wcześniej, w 1968 r., Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie przekazało bezpośrednio do Archiwum w Łomży 7 zespołów akt ocalałych z zasobu przedwojennego Archiwum Państwowego, spośród których szczególnie cenne stanowiły:

- Zarząd Policmajstra Łomżyńskiego 1867 – 1918 - 530 j. a.;

- Komisarz Obwodu Łomżyńskiego i Naczelnik Powiatu Łomżyńskiego z lat 1816 – 1866 - 106 j. a.;

- Zarząd Powiatowy Łomżyński z lat 1867 – 1918 - 4 842 j. a.

W latach 1967 – 1969 zasób Archiwum łomżyńskiego wzbogacił się o akta stanu cywilnego gmin wyznaniowych żydowskich oraz parafii prawosławnych z terenu objętego jego właściwością terytorialną. Akta te były przekazywane bądź z właściwych terytorialnie urzędów stanu cywilnego lub z innych archiwów, np. Archiwum Państwowe w Bydgoszczy w 1967 r. przekazało 23 księgi gminy wyznaniowej żydowskiej w Wysokiem Mazowieckiem z lat 1845 – 1930, które otrzymało z Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Golubiu – Dobrzyniu razem z księgami żydowskimi tej gminy⁴⁹.

Po dwudziestu latach działalności, na koniec 1972 r. zasób Powiatowego Archiwum Państwowego w Łomży wynosił 199 zespołów akt o rozmiarze 244 m.b., 47838 j. a. i był mniejszy od zasobu z roku 1969 o 15 zespołów. Przyczyną tego stanu rzeczy było nie tylko zmniejszenie intensywności przyjmowania akt, a przede wszystkim ich brakowanie oraz przemieszczanie zasobu między poszczególnymi archiwami. W okresie tym notowano intensywne porządkowanie akt, połączone z ich brakowaniem oraz łączenie szczątków akt różnych zespołów w zbiory. Brakowano nie tylko poszczególne jednostki, ale nawet całe zespoły akt, np. całkowicie wybrakowano akta przejętych w latach pięćdziesiątych urzędów skarbowych.

Na temat rozmieszczenia i scalania zasobu archiwalnego wydano szereg przepisów, ale ani jednego regulującego zasady rozmieszczania zasobu sprzed 1944 roku, między archiwum wojewódzkim i podległymi mu archiwami terenowymi. Rozmieszczenie to było zależne od decyzji dyrektora archiwum wojewódz-

⁴⁸ APB OŁ, Sprawozdanie z działalności za 1969 r.

⁴⁹ APB OŁ, Pismo WAP w Bydgoszczy z 23 października 1967 r.

kiego. Przyjęto się, że archiwum wojewódzkie przechowuje akta władz wyższych, a oddział akta władz szczebla powiatowego i gminnego. Rezultatem tego jest, że do archiwum w Łomży trafiły akta XIX -wieczne władz powiatowych powiatów kolneńskiego, łomżyńskiego i wysokomazowieckiego (i to nie wszystkie), natomiast Archiwum Państwowe w Białymstoku przechowuje akta władz szczebla gubernialnego Guberni Łomżyńskiej.

W ciągu lat siedemdziesiątych zasób Archiwum w Łomży podwoił się. Większe wpływy akt miały miejsce w roku 1973, kiedy to zasób zwiększył się o 92 zespoły akt, przede wszystkim w wyniku przejęcia akt zlikwidowanych gromadzkich rad narodowych, oraz w roku 1975, kiedy to przejęto akta zlikwidowanych powiatów. Do ciekawszych nabytków z tego okresu należą akta miasta Łomży z lat 1923-1929 – 5 j. a., przekazane przez Powiatowe Archiwum Państwowe w Będzinie, a odnalezione w trakcie porządkowania zasobu tego archiwum oraz akta stanu cywilnego gmin wyznaniowych żydowskich z terenu byłego powiatu grajewskiego, przekazane przez Archiwum Państwowe w Ełku. Według stanu na dzień 31 grudnia 1980 r. Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Białymstoku Oddział w Łomży przechowywało 404 zespoły akt w ilości 52 371 j. a. (sprawozdanie nie podaje rozmiaru w metrach bieżących)⁵⁰.

Lata osiemdziesiąte to powolny wzrost zasobu, w ilości 4 – 6 nowych zespołów rocznie oraz dopływy do już posiadanych zespołów. Większy dopływ akt miał miejsce w 1990 r., kiedy to przejęto zlikwidowane archiwum Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Łomży. W porównaniu z rokiem 1989, w 1990 r. zasób zwiększył się o 61 zespołów i 82 m.b. akt, osiągając na koniec 1990 r. stan: 507 zespołów o rozmiarze 550 m.b. akt, w ilości 42 565 j.a.⁵¹

Nowe zespoły przejmowane w latach dziewięćdziesiątych to przede wszystkim akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickich, urzędów gminnych, zlikwidowanych urzędów i instytucji szczebla wojewódzkiego oraz akta sądowe z lat 1944 – 1950.

Ważnym nabytkiem z tego okresu są mikrofilmy akt stanu cywilnego parafii rzymskokatolickich, obejmujące akta nawet XVII-wieczne w niektórych parafiach, przekazane przez Archiwum Państwowe w Białymstoku oraz oryginały akt metrykalnych Parafii RzymskoKatolickiej w Łomży z lat 1597 – 1826/ akta urodzeń od 1597 r., zgonów od 1696 r., małżeństw od 1608 r./ przekazane przez NDAP. Stan zasobu APB OŁ w poszczególnych latach przedstawia poniższa tabela

Tabela nr 2

⁵⁰ APB OŁ, Sprawozdanie z działalności za 1980 r.

⁵¹ APB OŁ, Sprawozdanie z działalności za 1990 r.

ROK	LICZBA ZE-SPOŁÓW	M. B.	J. A
1952	1	0,33	
1970	200	250,00	48594
1980	404		52371
1990	507	550	42565
2000	598	739	52226
2001	606	747	52683

Według stanu na dzień 31 grudnia 2001 r.⁵² zasób Archiwum Państwowego w Białymstoku Oddział w Łomży tworzy 606 zespołów akt o rozmiarze 747 m.b., obejmującym 52683 j. a., w tym:

- ✓ Materiały aktowe 48224 j. a.
- ✓ Dokumentacja kartograficzna 2095 j. a.
- ✓ Kartografia 1983 j. a.
- ✓ Fotografie 241 j. a.
- ✓ Inne 140 j. a.

Archiwum posiada również biblioteczkę podręczną gromadzącą wydawnictwa z zakresu archiwistyki oraz historii regionalnej – obecnie 1108 egzemplarzy książek i wydawnictw.

Opracowanie i ewidencja zasobu

Już od 1954 r. PAPŁ zaczęło opracowywać swój zasób. Pierwsze prace polegały na rozpoznaniu zespołów, segregacji akt na zespoły, segregacji akt w ramach zespołów, wstępnym brakowaniu akt oraz na wstępnej inwentaryzacji. Stosowana wówczas inwentaryzacja kartkowa była bardzo praktyczna ze względu na konieczność scalania zespołów, ich przemieszczania i niepełną ewidencją akt w terenie.

W miarę upływu lat dla zespołów zamkniętych sporządzano inwentarze książkowe wraz ze wstępami. Inwentarze takie przekazywano również do WAP i NDAP.

Opracowanie zasobu w latach pięćdziesiątych znacznie różniło się od sposobu opracowywania w następnym dziesięcioleciu. Początkowo zwracano uwagę przede wszystkim na ilość uporządkowanych i zinwentaryzowanych metrów bieżących akt lub jednostek archiwalnych. Inwentarze książkowe wraz ze wstępem były egzekwowane dopiero w latach sześćdziesiątych.

W latach pięćdziesiątych szybko postępowało porządkowanie i inwentaryzacja zespołów. O ile w 1954 r. 9 zespołów o rozmiarze 53,17 m.b. podawano jako uporządkowanych, to dwa lata później już zespołów tych było 30, a rozmiar uporządkowanych akt wynosił 68 m.b. Jeszcze więcej akt uporządkowano w latach

⁵² APB AŁ, Sprawozdanie z działalności za 2001 r.

1958-1959. W sprawozdaniu za 1958 r. podano, że Archiwum posiada zinwentaryzowane 44 zespoły akt o rozmiarze 20 m.b., a już w roku 1959 – 56 zespołów o rozmiarze 55 m.b. Z zachowanych sprawozdań wynika, że w latach sześćdziesiątych rocznie inwentaryzowano od 10 do 30 zespołów akt, lawinowo rosła też liczba opracowanych inwentarzy kartkowych i książkowych (1961: uporządkowanych 70 zespołów akt, inwentarzy książkowych - 46, 1969 - odpowiednio: 193 – 156), by w roku 1970 gwałtownie się zmniejszyć. Sprawozdanie za rok 1970 podaje jako uporządkowanych 169 zespołów akt posiadających 156 inwentarzy książkowych i 44 kartkowe, a w roku 1971 podano, że uporządkowanych jest 188 zespołów akt, które mają 131 inwentarzy książkowych (spadek o 25) i 56 kartkowych.

Dane za ten okres są bardzo niespójne. Powodem tego było połączenie szczątkowych zespołów w zbiory, scalanie oraz przesunięcie niektórych zespołów, uznanych poprzednio za opracowane, do nieopracowanej części zasobu, w związku z wprowadzeniem nowych kryteriów oceny opracowania zespołów i korekty kartoteki zespołów.

Ponadto przeprowadzono brakowanie całych zespołów akt opracowanych w latach przednich. W 1971r. na makulaturę przekazano 1004 j. a., do innych archiwów przekazano 7 j. a., skreślono z ewidencji 21 j. a.

Zasadniczym kryterium świadczącym o opracowaniu zespołu był inwentarz akt, zwłaszcza książkowy wraz ze wstępem. Wprowadzenie jednolitego kryterium opracowania zespołu spowodowało, że zachowane dane są bardziej porównywalne. W latach 1972 – 1990 liczba opracowanych zespołów wynosiła rocznie 3 - 5, ale w następnych latach wyraźnie spada. Stan opracowania zasobu według stanu na 31 grudnia 2001 r. ilustruje poniższa tabela⁵³:

Tabela nr 3

	Zasób ogółem	Zasób zewidencjonowany	Inwentarze książkowe	Inwentarze kartkowe	Spisy zdawczo – odbiorcze
Zespoły	606	479	210	269	595
m.b.	747	572			

Zmieniające się w latach dziewięćdziesiątych zadania archiwów wpłynęły znacznie na stan i sposób opracowania zasobu. Okazało się, że klasyczne opracowanie zasobu (inwentarz książkowy wraz ze wstępem) nie przystaje do aktualnych potrzeb pracowników i użytkowników archiwów. W związku z lawinowo rosnącą liczbą kwerend powstała potrzeba opracowania pomocy umożliwiających szybkie dotarcie do konkretnych informacji. Wtedy to, korzystając z posiadanych komputerów (pierwszy komputer Archiwum otrzymało w 1997 r.), zaczęto tworzyć bazy danych w postaci skorowidzów, sumariuszy, co znacznie ułatwiło codzienną pracę, ale negatywnie wpłynęło na ilość klasycznego opracowania zasobu.

Pierwszą opracowaną bazą danych były rejestry Powiatowych Urzędów Repatriacyjnych w Łomży i Wysokiem Mazowieckiem z lat 1946 - 1948, zawierające wykazy osób powracających z ZSRR i Niemiec.

⁵³APB OŁ, Sprawozdanie za 2001 r.

Od 1999 r. zaczęto stosować opracowany przez NDAP inwentarz zespołu archiwalnego IZA. Obecnie do tej bazy wpisanych jest 79 zespołów.

W latach 1999 – 2001 utworzono następujące własne bazy danych:

GENEALOG - obejmująca akta metrykalne wyznania rzymskokatolickiego. Dwie tabele na bazie programu Access, obejmujące małżeństwa i zgony, zawierające: nazwisko, imię, imię ojca, nr aktu, rok spisania, parafia oraz nazwisko rodowe – w przypadku kobiet. Baza otwarta licząca 29 511 rekordów;

METRYKA - obejmująca akta urodzeń wyznania rzymskokatolickiego. Tabela na bazie programu Access, zawierająca dane jak wyżej. Baza otwarta licząca 17002 rekordy;

RABIN - obejmująca akta metrykalne wyznania mojżeszowego, tabele na bazie programu Access obejmujące urodzenia małżeństwa i zgony, w układzie jak wyżej;

NOTARIUSZ - obejmująca akta notarialne z lat 1917 - 1949. Pięć tabel na bazie programu Access obejmujących takie czynności, jak: kupno, sprzedaż, umowa przedślubna, darowizna, testament – w układzie: nazwisko, imię, nr aktu, rok spisania, nazwisko notariusza, miejsce spisania. Baza otwarta licząca 6 186 rekordów.

Na tempo opracowania zasobu duży wpływ ma jego fizyczny stan zachowania. Przyjmowanie akt od poszczególnych instytucji w stanie nieuporządkowanym oraz niedopowiednie warunki lokalowe archiwów zakładowych przyczyniały się do pogarszania stanu fizycznego akt. Przyjmowane w latach sześćdziesiątych akta wymagały często odpowiednich zabiegów w postaci nowych okładek, opisu teczek, klejenia akt.

Zaczęte w drugiej połowie lat sześćdziesiątych klejenie akt na styk nie zostało wykonane fachowo. Obecnie większość z tak klejonych akt wymaga ponownego klejenia.

Archiwum nie ma własnej pracowni konserwacji akt. Wykonywane zarówno dawniej, jak i obecnie prace techniczne polegają przede wszystkim na odkurzaniu akt, ich klejeniu, nadawaniu nowych okładek. Część akt starszych umieszczana jest w pudłach z tektury bezkwasowej.

Ewidencja zasobu: księga nabytków i ubytków, kartoteka oraz spis zespołów i zbiorów, zmieniane były kilkakrotnie. Obowiązująca aktualnie numeracja zespołów sporządzona została w 1970 r., nowym nabytkom po tej dacie nadaje się kolejny numer. Kartoteka zespołów była aktualizowana kilkakrotnie – ostatnio w 2001 r. Od 1 stycznia 2000 r., zgodnie z Zarządzeniem Nr 2 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 9 września 1999 r. w sprawie ewidencji zasobu archiwalnego w archiwach państwowych, księga nabytków i ubytków prowadzona jest przy wykorzystywaniu komputerowej bazy danych „Księga nabytków archiwum państwowego KANAPA”. Zgodnie z tym samym Zarządzeniem spis zespołów i zbiorów prowadzony jest przy wykorzystaniu komputerowej bazy danych „System ewidencji zasobu archiwalnego SEZAM”.

Udostępnianie zasobu

Udostępnianie zasobu odbywa się poprzez bezpośrednie korzystanie z materiałów archiwalnych w pracowni naukowej Archiwum, względnie za pośrednictwem kwerend przeprowadzanych przez pracowników archiwów.

Ponieważ Powiatowe Archiwum Państwowe w Łomży w pierwszych latach nie posiadało stałego własnego zasobu aktowego, nie mogło też siłą rzeczy mieć pracowni naukowej ani udostępniać w niej akta. Pierwsze wzmianki o udostępnianiu akt pochodzą z 1962 r. W sprawozdaniu z działalności Archiwum za ten rok wykazano 6 osób korzystających z zasobu, którym udostępniono 30 j. a. Zainteresowaniem korzystających cieszyły się akta z okresu PRL, tylko jedną udostępnioną jednostką w archiwum odpisy akt staropolskich. W latach 1963 – 1970 przeciętnie tylko 3 - 5 osób korzystało rocznie z zasobu w pracowni naukowej, liczba odwiedzin wahała się w granicach od 3 (1968) do 30 (1964), ale były też lata, kiedy nie wykazano ani jednego korzystającego, jak w roku 1963, 1969.

Rocznie udostępniano przeważnie kilkanaście jednostek. Zachowane sprawozdania nie zawierają danych na temat składu socjalno – zawodowego korzystających. Największym zainteresowaniem cieszyły się akta sprzed 1914 r. wytworzone przez instytucje działające w Łomży, a przede wszystkim akta: „Naczelnika Powiatu Łomżyńskiego 1816-1866” i „Zarządu Powiatowego Łomżyńskiego 1867-1918”. Wśród tych, które nie cieszyły się w tym okresie zainteresowaniem użytkowników, wymieniane były akta instytucji i urzędów niższego szczebla Guberni Łomżyńskiej spoza Łomży, akta stanu cywilnego, akta Policmajstra Łomżyńskiego oraz akta urzędów gminnych i zarządów miejskich z lat 1944 – 1950.

W latach 1971 – 1980 wzrosła liczba korzystających z akt w pracowni naukowej i wahała się w granicach od 11 (1971) do 36 (1976). Zwiększyła się również do kilkuset liczba udostępnianych jednostek aktowych, a liczba odwiedzin do kilkudziesięciu. Wśród korzystających przeważali nauczyciele, następnie studenci, pracownicy nauki, uczniowie szkół średnich oraz pracownicy urzędów administracji. Udostępnianie akt w latach 1980, 1986, 1990, 1995- 2001 przedstawia poniższa tabela:

Tabela nr 4

Rok	Osoby korzystające	Liczba odwiedzin	Udostępnione j. a.
1980	26	90	210
1986*	20	63	450
1990	9	66	443
1995	12	121	478
1996	29	128	530
1997	28	121	777
1998	46	138	446
1999	34	150	551
2000	43	175	577
2001	71	228	1 457

*Za 1985 r. brak danych, stąd zastępczo podano następny rok

Przedstawiona wyżej tabela pokazuje, że liczba odwiedzających pracownię utrzymywała się na podobnym poziomie od lat siedemdziesiątych do połowy dziewięćdziesiątych, ale w ostatnich latach widać wyraźny wzrost.

Spośród dokumentacji udostępnionej w 1999 r. – 99 % stanowi dokumentacja aktowa, a tylko 1% dokumentacja kartograficzna. Występujący ostatnio wysoki wskaźnik udostępniania materiałów archiwalnych, spowodowany jest zwiększonym zainteresowaniem badaniami naukowymi i genealogicznymi. Pozytywnym czynnikiem na pewno jest Zarządzenie nr 4 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 18 maja 2000 r., ułatwiające korzystanie z zasobu archiwów. Podział korzystających na poszczególne kategorie ilustruje poniższa tabela:

Tabela nr 5

Kategorie	1998		1999		2000		2001	
	Ilość	j. a.	Ilość	j. a.	Ilość	j. a.	Ilość	j. a.
Badania naukowe	28	300	21	379	26	414	38	1124
Poszukiwania genealogiczne	15	136	10	75	13	154	27	277
Poszukiwania własnościowe	1	3	—	—	1	5	2	8
Poszukiwania na potrzeby urzędów	2	7	2	3	4	4	4	35
Publicystyka, popularyzacja	—	—	1	2	—	—	2	13

Wśród korzystających z zasobu w ostatnich latach dominują studenci i pracownicy nauki oraz osoby zainteresowane swoimi korzeniami, często mające wykształcenie historyczne.

Nie wszystkie zespoły akt wykorzystywane są równomiernie. Tradycyjnie już największym zainteresowaniem cieszą się akta Zarządu Powiatowego Łomżyńskiego z lat 1867 – 1918, Komisarza i Naczelnika Powiatu Łomżyńskiego z lat 1816 – 1866, Inspektoratu Szkolnego Łomżyńskiego z lat 1944 – 1950, Starostwa Powiatowego w Łomży z lat 1944 – 1950. W ostatnich latach wzrosło zainteresowanie aktami stanu cywilnego, szczególnie dla wyznań: rzymsko – katolickiego i mojżeszowego. Nikt natomiast nie korzystał z akt wyznania prawosławnego. Nie cieszą się również zainteresowaniem akta gminne, kas oszczędnościowo – pożyczkowych i drobnych instytucji gospodarczych.

Ewidencja udostępniania zasobu w pracowni naukowej od 2000 r. prowadzona jest w komputerowej bazie SUMA, opracowanej w NDAP.

Oprócz bezpośredniego udostępniania akt w pracowniach naukowych, drugą formą udostępniania danych zawartych w materiale aktowym są kwerendy przeprowadzane bezpośrednio przez pracowników. W pierwszych latach istnienia Archiwum w Łomży kwerend tych było niewiele, od kilkunastu (15) w 1954 r. do kilkudziesięciu w latach następnych. Do roku 1990 liczba kwerend przeprowadzonych przez Archiwum nie przekroczyła 100. Po tej dacie liczba kwerend radykalnie wzrosła, a rekordowy wynik osiągnęła w roku 1991, kiedy to w ciągu roku załatwiono 387 kwerend.

Stosuje się podział kwerend na następujące grupy: dla instytucji krajowych, dla osób prywatnych w kraju, dla instytucji zagranicznych oraz dla osób prywatnych z zagranicy. Ilość kwerend w przekroju lat ilustruje poniższa tabela:

Tabela nr 6

Rok	Dla instytucji krajowych	Dla osób prywatnych w kraju	Dla instytucji zagranicznych	Dla osób prywatnych z zagranicy	Razem
1962	2	13			15
1970	10	78			88
1980	5	42		1	48
1990	6	157			163
2000	24	149	4	30	207
2001	38	207	13	47	305

Jako pierwszy podano rok 1962, ponieważ w tym roku pojawia się informacja o ilości kwerend. Wśród wykonywanych kwerend dominują kwerendy dla osób prywatnych. Ich pojawienie się związane było z przejęciem przez Archiwum pierwszych akt notarialnych, sądowych oraz szkolnych.. Kwerendy dla osób prywatnych, wykonywane do 1990 r., polegały przede wszystkim na sporządzaniu odpisów, wypisów z wyżej wymienionych akt. Zespoły te były w minimalnym stopniu wykorzystywane do celów naukowych.

Radykalny wzrost ilości kwerend, począwszy od lat dziewięćdziesiątych, spowodowany był nie tylko przemianami ustrojowymi, ale też różnymi „akcjami odszkodowawczymi”. Wśród wykonywanych w tym czasie kwerend ok. 85% wszystkich, stanowią kwerendy dla osób prywatnych, z tego ok. 70% dla osób prywatnych w kraju. Z kwerend dla osób prywatnych ponad 50 % to kwerendy socjalne – w początku lat dziewięćdziesiątych dla osób wywiezionych do byłego ZSRR, w drugiej połowie – dla osób pracujących na rzecz II Rzeszy, w związku z wypłacanymi odszkodowaniami z tego tytułu. W ostatnich latach pojawiła się

duża grupa osób poszukująca świadectw pracy i dokumentacji płacowej dla celów emerytalno – rentowych. Kwerendy dla osób prywatnych z zagranicy to prawie w 100% kwerendy genealogiczne, chociaż takie wykonywane są i dla odbiorców krajowych. Prace z nimi związane są bardzo czasochłonne i odrywają pracowników od zajęć czysto merytorycznych, nie mniej czynności te jako płatne, przynoszą wymierne korzyści materialne Archiwum.

Wśród kwerend dla instytucji krajowych dominują kwerendy dla potrzeb sądów, w związku z prowadzonymi sprawami własnościowymi, spadkowymi oraz dla administracji państwowej i samorządowej. Pojawiające się w ostatnich latach kwerendy dla instytucji zagranicznych, pochodzą w większości od ambasad polskich i dotyczą akt metrykalnych (aktów urodzeń), w związku ze staraniem się zamieszkujących tam potomków emigrantów polskich o obywatelstwo polskie. Spośród wszystkich kwerend niecałe 2% to kwerendy naukowe. Ewidencja przeprowadzanych kwerend od 1999 r. prowadzona jest w komputerowej bazie RAP.

Archiwum w Łomży, podobnie jak inne archiwa w Polsce, wykonywało tak zwane kwerendy tematyczne. Bardzo dużo wykonywano ich szczególnie w latach sześćdziesiątych. Obejmowały one takie tematy, jak: materiały do dziejów wsi, ruchu robotniczego, powstań listopadowego i styczniowego, okupacji hitlerowskiej, oświaty, a zlecane były przeważnie przez NDAP. Na własny użytek Archiwum przeprowadzało kwerendę na temat materiałów archiwalnych do dziejów Łomży znajdujących się w innych archiwach. W 2001 r. kierownik Archiwum w Łomży prowadził na zlecenie NDAP kwerendę na temat źródeł do dziejów Żydów w Polsce.

W ciągu pięćdziesięciu lat wydano trzy informatory o zasobie – pierwszy w 1972 r., drugi w 1986 r., a trzeci w 2000 r.

Opieka nad narastającym zasobem archiwalnym

Zadania archiwów w zakresie sprawowania nadzoru nad narastającym zasobem archiwalnym zostały określone już w dekreście o archiwach państwowych z 1951 r. oraz w rozporządzeniu Rady Ministrów w sprawie państwowego zasobu archiwalnego z 1957 r. wraz z późniejszymi zmianami. Jednym z ważniejszych było stwierdzenie Dekretu, że bez zezwolenia państwowej służby archiwalnej nie wolno materiałów archiwalnych brakować ani niszczyć.

Do zasadniczych zadań archiwów państwowych w zakresie nadzoru nad narastającym zasobem archiwalnym należy zaliczyć: wizytacje archiwów zakładowych wraz z kontrolą zaleceń powizytacyjnych, uzgadnianie z poszczególnymi instytucjami normatywów kancelaryjnych, ocenę materiałów archiwalnych proponowanych do wybrakowania, przeprowadzanie ekspertyz, przyjmowanie do archiwów państwowych materiałów archiwalnych oraz kształcenie personelu archiwów zakładowych.

Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych kilkakrotnie wydawała zarządzenia w sprawie wykazu urzędów, instytucji i przedsiębiorstw objętych nadzorem państwowej służby archiwalnej (pierwsze z 1955 r. – ostatnie z 1985 r.).

W pierwszym roku działalności praca Powiatowego Archiwum Państwowego w Łomży skupiała się przede wszystkim na kontroli składnic akt i składów maku-

latury, zwanych wówczas zbiornicami, w poszukiwaniu materiałów archiwalnych. Tylko w ciągu 5 miesięcy 1952 r. przeprowadzono 88 kontroli składnic akt i 9 zbiornic makulatury na terenie powiatów kolneńskiego, łomżyńskiego i ostrołęckiego. W roku następnym kontroli takich było 208, a rok później 184. Podawano liczbę 350 zakładów pracy objętych nadzorem Archiwum. Od 1955 r. liczba przeprowadzanych kontroli malała niemniej w latach 1955 – 1957 rocznie przeprowadzano 51 kontroli składnic akt i od 20 do 30 składnic makulatury. Lata następne to kolejny spadek ilości przeprowadzanych wizytacji – na ich ograniczenie tylko do zakładów objętych nadzorem, w roku 1959 zwracał uwagę Dyrektor WAP w Białymstoku. Niemniej liczba przeprowadzanych wizytacji do 1966 r. wahała się w granicach od 51- 33 archiwa zakładowe i 21-7 składnic makulatury. Dopiero od 1967 r. liczba przeprowadzanych kontroli ograniczyła się do zakładów objętych nadzorem, które kontrolowano zazwyczaj co dwa lata i przeciętnie rocznie wykonywano około 20 wizytacji archiwów zakładowych i 2 składnic makulatury. W omawianym okresie tylko w 1968 r. zanotowano większą liczbę kontroli (38), kiedy to pod nadzór wzięto archiwa gromadzkich rad narodowych. Ta liczba wykonywanych w ciągu roku wizytacji (przeciętnie 20 – 25) archiwów zakładowych utrzymywała się do 1990 r. włącznie. Kontroli składnic makulatury zaprzestano na początku lat osiemdziesiątych.

Na początku lat dziewięćdziesiątych liczba przeprowadzanych kontroli archiwów zakładowych gwałtownie się zmniejszyła, do około 10 rocznie, a w 1991 r. nie przeprowadzono ani jednej kontroli. Zmiany społeczno – polityczne tych lat spowodowały, że spod nadzoru archiwalnego wyłączone zostały jednostki samorządu terytorialnego oraz masowo prywatyzowane wówczas zakłady państwowe. Konsekwencją tego jest brak w zasobie Archiwum materiałów archiwalnych likwidowanych wówczas przedsiębiorstw, partii i stowarzyszeń, itp. Po objęciu nadzorem w 1996 r. urzędów stanu cywilnego⁵⁴, a w 1999 r. urzędów administracji samorządowej, liczba kontroli archiwów zakładowych wzrosła w latach 1999 – 2001 do 30 rocznie. Liczba przeprowadzanych ekspertyz, konsultacji w całym omawianym okresie wahała się w granicach ok. 10 rocznie.

Nadzorem Archiwum Państwowego w Białymstoku Oddział w Łomży (Powiatowego Archiwum Państwowego w Łomży) w różnych okresach jego działalności objętych było od kilkudziesięciu do ponad stu instytucji. W latach sześćdziesiątych było ich ok.40, po objęciu w 1968 r. nadzorem gromadzkich rad narodowych liczba ta wzrosła do ponad 100, by w latach 1972 – 1974 (reformy administracji gminnej i powiatowej) spaść do 70. Po 1975 r., kiedy Łomża została stolicą województwa i pod nadzór doszedł teren byłego powiatu Grajewo oraz innych gmin włączonych do województwa łomżyńskiego, liczba ta wahała się w granicach 122 – 127. Z kolei w latach dziewięćdziesiątych, w związku z przebudową ustroju państwa, zanotowano tendencję spadkową:

✓ 1990 – 1994 - 81,

⁵⁴ Pismo NDAP z 15 stycznia 1996 r., znak: WOU 411-1/96 w sprawie wciągnięcia USC pod nadzór.

✓ 1995 – 21.

Po objęciu w 1996 r. nadzorem archiwalnym urzędów stanu cywilnego w latach 1996 – 1998 liczba ta wzrosła do 66, natomiast w 1999 r. po objęciu nadzorem urzędów administracji samorządowej gmin i miast – wzrosła do 100, rok później do 103.

Problemy nadzoru archiwalnego zarysowały się w skali całego kraju i w konsekwencji zarządzenia NDAP, kładącego nacisk na nadzór archiwalny, problemy te znalazły odzwierciedlenie i w działalności Archiwum w Łomży. Według stanu na dzień 31 grudnia 2001 r. nadzorem Archiwum Państwowego w Białymstoku Oddział w Łomży objętych było 119 jednostek organizacyjnych, w tym: 63 państwowe i 56 samorządowych.

Kierownik Archiwum w Łomży od początku lat sześćdziesiątych jest członkiem Wojewódzkiej Komisji Oceny Dokumentacji Archiwalnej Archiwum Państwowego w Białymstoku i z tego tytułu, z upoważnienia Dyrektora Archiwum, udziela zezwolenia na wybrakowanie dokumentacji niearchiwalnej jednostkom organizacyjnym zlokalizowanym na swoim terenie. Liczba udzielanych zezwoleń w latach 1961 (pierwsze dane pochodzą z tego roku) do 2001 r. wahała się w granicach od 12 w 1961 r. do 131 do 1975 r., z tym, że w przeważającym okresie wynosiła w granicach 40 – 70 zezwoleń rocznie. Większą ilość udzielanych zezwoleń notowano w latach kolejnych zmian podziału administracyjnego. O zezwolenia, szczególnie w ostatnich latach, występują również i instytucje nie objęte nadzorem archiwalnym.

Ewidencja nadzorowanych jednostek od końca 2001 r. prowadzona jest w komputerowej bazie NADZÓR. Oprócz tego dla każdej jednostki założona jest odrębnateczka, zawierająca protokoły kontroli, zalecenia pokontrolne, wykazy przechowywanych materiałów archiwalnych, zezwolenia na brakowanie dokumentacji niearchiwalnej, korespondencję.

Archiwum w Łomży, nie będąc jednostką samodzielną, nie prowadzi takich prac związanych z nadzorem, jak opiniowanie wykazów akt i szkoleń archiwistów zakładowych.

Działalność naukowa, popularyzatorska i regionalna

Osobą niewątpliwie zasłużoną w tej dziedzinie jest długoletnia kierowniczka Archiwum łomżyńskiego, Donata Godlewska. Jej zainteresowania naukowe i zamiłowanie do wykonywanej pracy powodowały, że z jej osobą przez długie lata kojarzyło się Archiwum w Łomży.

Już w latach pięćdziesiątych Archiwum było współorganizatorem wystaw poświęconych historii regionu, organizowanych przy współpracy z Powiatową Biblioteką Publiczną i Muzeum Okręgowym w Łomży; w 1958 r. samodzielnie zorganizowało wystawę pt. „Łomża w dokumencie archiwalnym”. Wystawy odbywały się również z okazji kolejnych „tygodni archiwów” – ostatnia w roku 2000.

Kierowniczka Archiwum prowadziła w miejscowym radiowęźle pogadanki na tematy historyczne i Archiwum. Pogadanki takie organizowane były także w szkołach.

Donata Godlewska jest autorką książki o Łomży pt. „Dzieje Łomży od czasów najdawniejszych do rozbiorów”, Warszawa 1962, „Katalogu archiwalnych planów miasta Łomży 1619 – 1914”, Warszawa 1975, współautorką książki (wspólnie z Cz. Brodzickim) „Łomża w latach 1794 – 1866”, Warszawa 1987, zarysów historycznych dziejów 14 miast byłego województwa białostockiego w wydawnictwie „Miasta polskie w tysiącleciu”, Wrocław 1985, t. 1, oraz kilkunastu artykułów historycznych, publikowanych między innymi w „Archeionie”, „Roczniku Białostockim”, „Mówią Wieki”.

W ostatnich latach Archiwum współpracuje przede wszystkim z Muzeum Północno – Mazowieckim w Łomży i Łomżyńskim Towarzystwem Naukowym im. Wagów oraz z miejscowymi szkołami średnimi. Pracownicy Archiwum biorą udział w sesjach naukowych organizowanych przez Towarzystwo, m.in. poświęconych archiwaliom łomżyńskim, Piotrowi Bańkowskiemu (Piotr Bańkowski przekazał m. Łomży swoje bezcenne zbiory), „Region Łomżyński w okresie międzywojennym”, „Ludność żydowska w XIX i XX wieku w rejonie łomżyńskim”.

W ramach współpracy ze szkołami średnimi, a przede wszystkim z I Liceum Ogólnokształcącym w Łomży, w siedzibie Archiwum prowadzone są lekcje historii regionalnej.

Zasób archiwum

Obecny zasób Archiwum Państwowego w Białymstoku Oddział w Łomży ukształtowany został w ostatnim pięćdziesięcioleciu. Powstała po II wojnie światowej placówka nie odziedziczyła zasobu swoich poprzedników.

Według stanu na dzień 31 grudnia 2001 r. zasób Archiwum Państwowego w Białymstoku Oddział w Łomży składa się z 606 zespołów i zbiorów akt liczących 52 683 j. a. oraz 7932 m.b. mikrofilmów akt stanu cywilnego wyznania rzymskokatolickiego.

W zasobie tym - poza nielicznymi wyjątkami – nie występują w zasadzie akta sprzed XIX w. Na wyróżnienie zasługują dobrze zachowane XIX – wieczne akta urzędów szczebla powiatowego, powiatów łomżyńskiego i wysoko – mazowieckiego Guberni Łomżyńskiej. Akta powiatu kolneńskiego tej guberni zachowały się w stanie szczątkowym, powiatu szczuczyńskiego przechowywane są w Oddziale w Elku Archiwum Państwowego w Suwałkach, natomiast powiatów: ostrołęckiego, ostrowskiego i pułtuskiego w Oddziale w Puławach Archiwum Miasta Stołecznego Warszawy. Akta władz szczebla gubernialnego Guberni Łomżyńskiej przejęło Archiwum Państwowe w Białymstoku. W niewielkim stopniu zachowały się akta władz i urzędów z lat 1918 – 1939. Do specyfiki zasobu należy niemal zupełny brak materiałów wytworzonych przez kolejne władze okupacyjne: sowieckie i niemieckie, w czasie II wojny światowej.

Po wglądzie ilościowym zdecydowaną większość stanowią akta wytworzone po 1944 r. na terenie powiatów kolneńskiego, łomżyńskiego, wysoko – mazowieckiego i zambrowskiego w latach 1944 – 1975 oraz województwa łomżyńskiego w latach 1975 – 1998.

Punktem wyjścia do podziału na grupy przedstawionej niżej charakterystyki zasobu jest klasyfikacja aktotwórców zastosowana w bazie SEZAM - elektronicznej wersji ewidencji zasobu archiwów państwowych.

Akta miast

W tej grupie występuje tylko jeden zespół akt – akta miasta Łomży z lat 1823 – 1950, liczący 475 j. a. i zawierający plany ogólne i częściowe miasta, plany budynków użyteczności publicznej i budynków prywatnych, budżety i sprawozdania finansowe miasta. Są to tylko szczątki archiwum miejskiego, zniszczonego w czasie II wojny światowej (szacuje się, że miasto było zniszczone w 70 – 80%). W tej grupie na uwagę zasługuje „plan restauracyjno – sytuacyjny miasta obwodowego Łomży w województwie augustowskim położonego”, kopia z 1865 r., wykonana przez Jana Wolfa na podstawie oryginału z roku 1823, sporządzonego przez I.K.Wiercińskiego.

Administracja państwowa ogólna i samorządowa - do 1944 r.

Akta administracji państwowej i samorządu terytorialnego z lat 1816 – 1944 ujęto w 19 zespołów akt. Do najcenniejszych w tej grupie należą akta: Komisarza Obwodu Łomżyńskiego i Naczelnika Powiatu Łomżyńskiego z lat 1816 – 1866 (106 j. a.) pisane po polsku i zawierające m.in. materiały do dziejów powstania listopadowego. Zespół ten został po II wojnie światowej sztucznie podzielony, gdyż druga jego część, zawierająca wyłącznie materiały dotyczące obwodu (powiatu) łomżyńskiego, przechowywana jest w Archiwum Państwowym w Białymstoku i nosi nazwę „Komisja Województwa Augustowskiego i Rząd Gubernialny Augustowski”, i np. „Rachunek Kasy Ekonomicznej m. Łomży z roku 1850” znajduje się w Łomży, a z roku 1852 - w Białymstoku.

Na uwagę zasługują: zespół Zarządu Powiatowego Łomżyńskiego z lat 1867 – 1918 (6260 j. a.), zawierający akta: Wydziału Ogólnego – 1515 j. a., Wydziału Administracyjnego obejmującego referaty: miejski, finansowy, sekwestratorski i ubezpieczeniowy – 2384 j. a., Wydziału Wojenno – Policyjnego 1858 j. a. i księgi kancelaryjne – 502 j. a. oraz Zarządu Powiatowego Mazowieckiego z lat 1867 – 1918 (5374 j. a.), w którym oprócz akt Wydziałów wymienionych wyżej zachowały się akta Lekarza Powiatowego i Powiatowego Lekarza Weterynarii. W aktach carskich zarządów powiatowych, zawierających drobiazgowo sprawozdania dotyczące wszystkich dziedzin życia na terenie powiatów, znajdują się również materiały dotyczące powstania styczniowego i represji popowstaniowych (m.in. wykazy zesłańców).

W grupie tej znajduje się kilka zespołów z okresu międzywojennego, m. in. zbiór szczątków zespołów akt urzędów i instytucji z miasta Łomży i powiatu łomżyńskiego, akta powiatowych urzędów ziemskich w Kolnie, Łomży i Wysokiem Mazowieckiem oraz referatów rolnictwa i reform rolnych starostw powiatowych w tych miastach z lat 1918 – 1939.

Po 1944 r.

W grupie tej, obejmującej 250 zespołów akt, znajdują się w zasadzie akta wszystkich urzędów administracji państwowej i samorządowej wszystkich szczebli, (gminnych, gromadzkich, miejskich, powiatowych, wojewódzkich), które istniały na terenie objętym zasięgiem działania Archiwum w latach 1944 – 1998. Z punktu widzenia obecnego badacza najbardziej interesujące są akta starostw powiatowych z lat 1944 – 1950, zawierające dosyć wierny obraz rzeczywistości tamtych lat.

Administracja specjalna - do 1944 r.

Najciekawsze w tej grupie, obejmującej 21 zespołów akt wytworzonych w zasadzie do I wojny, są: akta Urzędu Powiatowego Łomżyńskiego do spraw Powinności Wojskowej z lat 1867 – 1917 (617 j. a.), Urzędu Powiatowego Mazowieckiego do spraw Powinności Wojskowej z lat 1874 – 1918 (329 j.a.), Zarządu Policmajstra Łomżyńskiego z lat 1867 – 1917 (600 j. a.), Komisji Spisowej Powiatu Łomżyńskiego 1896 – 1897 (105 j. a.). Na szczególną uwagę zasługują akta Policmajstra Łomżyńskiego, zawierające szczegółowe dane na temat wszystkich dziedzin życia miasta (duchowieństwa, cudzoziemców, stowarzyszeń, bibliotek i czytelni, nadzoru policyjnego, strajków, budowy domów, dróg i most, handlu itp.), pozwalające odtworzyć dosyć wiernie życie Łomży na przełomie XIX i XX wieku. W grupie tej znajdują się również akta innych instytucji szczebla powiatowego Guberni Łomżyńskiej z powiatów: kolneńskiego, łomżyńskiego i wysokomazowieckiego, tj. komisarzy do spraw włościńskich, naczelników straży ziemskiej. Okres międzywojenny reprezentowany jest tylko przez jeden zespół, tj. Urząd Skarbowy Akcyz i Monopoli Państwowych w Łomży z lat 1923 – 1939 (10 j.a.).

Po 1944 r.

Grupa ta obejmuje 14 zespołów akt, a między innymi: Inspektoratu Szkolnego w Łomży z lat 1945 – 1950 (59 j. a.), Inspektora Pracy 31 Obwodu w Łomży z lat 1945 – 1950, państwowych urzędów repatriacyjnych w Łomży (26 j.a.) i Wysokiem Mazowieckiem (16 j.a.) z lat 1945 – 1948, Kuratorium Oświaty i Wychowania w Łomży (1970 – 1974) 1975 – 1998 (293 j. a.), urzędów statystycznych (inspektoratów) z lat 1950 – 1975 – 5 zespołów akt, Wojewódzkie Biuro Planowania Przestrzennego 1963 – 1980.

Z tych akt największym zainteresowaniem badaczy cieszą się akta Inspektoratu Szkolnego w Łomży, na podstawie których napisano już kilkanaście prac magisterskich i dyplomowych.

Akta wyborcze i zespoły poselskie

W grupie tej znajduje się 10 zespołów akt, a mianowicie: powiatowych komisji do spraw wyboru do Dumy Państwowej – kolneńskiej (29 j. a.) i mazowieckiej (7 j.a.) z lat 1906 – 1907, Okręgowej Komisji do Sejmu i Senatu w Łomży (8 j.a.) 1922, 1928, powiatowych komisji wyborczych z lat 1954 – 1972 (Kolno, Łomża, Wysokie Mazowieckie i Zambrów) oraz obwodowych i wojewódzkich komisji wyborczych w Łomży z lat 1973 – 1988, a także Wojewódzkiego Zespołu Poselskiego w Łomży z lat 1980 – 1991.

Instytucje wymiaru sprawiedliwości

Tę grupę, liczącą 53 zespoły akt tworzą akta sądowe, prokuratorów, więzienia łomżyńskiego, oraz notarialne i hipoteczne z lat 1773 – 1956. Znajdują się tu między innymi akta Sądu Pokoju Powiatu Łomżyńskiego 1802 – 1879 (149 j. a.); Sędziego Pokoju I Rejonu m. Łomży z lat 1880 – 1914; sędziów śledczych Sądu Okręgowego w Łomży z lat 1876 – 1914; Wydziału Hipotecznego Sądu Okręgowego w Łomży z lat 1758 – 1915 (106 j. a.) - dotyczą majątków położonych w byłym powiecie biebzańskim; sądów gminnych, powojennych sądów powiatowych i grodzkich oraz akta notariuszy. Cenną pozycję w tej grupie stanowią akta hipoteczne powiatu Ostrów Mazowiecka z lat 1827 – 1945 (1750 j. a.) dotyczące gmin, które należały do powstałego w 1975 roku województwa łomżyńskiego oraz kompletne akta notariusz z Czyżewa z lat 1869 – 1939 (220 j. a.). Stosunkowo dobrze zachowane są akta notariuszy z Kolna., natomiast spośród akt notariuszy z Łomży zachowały się tylko 2 księgi.

Cennym nabytkiem są przekazane w 2000 r. przez Sąd Rejonowy w Łomży, akta sądów łomżyńskich: okręgowego i grodzkiego z lat 1946 – 1949. Duża część z akt tych dotyczy spraw własnościowych, spadkowych oraz odtworzenia aktów stanu cywilnego.

Akta stanu cywilnego

W skład tej grupy akt wchodzi akta stanu cywilnego 51 parafii rzymskokatolickich, w większości przypadków z lat 1890 – 2000, Parafii Ewangelicko – Augsburskiej w Łomży z lat 1834 - 1895, 5 parafii prawosławnych z lat 1851 – 1914 oraz 18 gmin wyznaniowych żydowskich z lat 1826 – 1939.

Jest to grupa akt, która w ostatnich latach cieszy się bez mała największym zainteresowaniem użytkowników – szczególnie akta wyznania rzymsko – katolickiego i mojżeszowego, mniejszym ewangelickie. Nikłym, a wręcz żadnym zainteresowaniem, cieszą się akta prawosławne.

Instytucje wyznaniowe tworzą dwa zespoły akt : Łomżyński Dekanat Prawosławny 1858 – 1915 (52 j. a.) oraz Łomżyńska Parafialna Cerkiew Prawosławna pod wezwaniem Św. Trójcy z lat 1851 – 1915 (190 j. a.). Są to akta typowo administracyjne zawierające zarządzenia władz zwierzchnich, sprawozdania finansowe, dowody finansowe, spisy inwentarza itp.

Banki, instytucje kredytowe i ubezpieczeniowe zgrupowane są 12 zespołach akt, obejmujących akta instytucji wymienionych w nazwie grupy z lat 1832 – 1990. Oprócz akt starszych, jak np. Oddział Banku Państwowego w Łomży z lat 1876 – 1918 (238 j. a.) czy Inspekcja Drobnoego Kredytu przy Oddziale Banku Państwowego w Łomży 1902 – 1914 (81 j.a.), znajdują się tu również akta banków prywatyzowanych w latach dziewięćdziesiątych XX w., np. PKO S.A. Na uwagę zasługują akta Powszechnego Zakładu Ubezpieczeń Wzajemnych Inspektorat Powiatowy w Łomży, zawierające wykazy ubezpieczonych właścicieli nieruchomości w 1939 r., które wobec totalnego braku akt z tego okresu w zasobie Archiwum stanowią cenne źródło.

Przedsiębiorstwa i zakłady zgrupowane są w 11 niewielkich zespołach akt, dotyczących w większości przedsiębiorstw handlowych, zlikwidowanych w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX w. (WPHW, WPHS, MHD). W tej grupie mieszczą się akta urzędów pocztowo – telegraficznych w Łomży 1878 – 1890 (3 j. a.) i Zambrowie 1870 – 1917 /31 j. a., Elektrowni w Łomży 1945 – 1950 (8 j. a.) oraz Nadleśnictwa Kolno 1939 (5 j. a.).

Spółdzielczość - ta grupa akt obejmuje 31 zespołów akt instytucji spółdzielczych, drobnych spółdzielni z lat 1945 – 1990. Na uwagę zasługują tu akta WSS „Społem”, WZGS, PZGS, które w przyszłości mogą stanowić źródło do dziejów spółdzielczości w okresie powojennym. Grupa akt dotychczas niewykorzystywana.

Partie i organizacje polityczne - 95% tej grupy akt stanowi archiwum Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Łomży. Znajdują się tu akta KW PZPR i komitetów miejskich, gminnych, miejsko – gminnych z terenu województwa łomżyńskiego, zawierające: protokoły konferencji partyjnych, posiedzeń plenarnych i egzekutywy władz PZPR różnych szczebli, w większości z lat 1975 – 1989. W formie załączników znajdują się informacje i oceny praktycznie wszystkich dziedzin życia. Akta te stanowią najpełniejsze źródło dla badaczy ostatnich 25 lat PRL. W grupie tej znajdują się również akta Zarządu Wojewódzkiego ZSMP w Łomży, Wojewódzkiego Komitetu Frontu Jedności Narodu, Rady Wojewódzkiej PRON.

Stowarzyszenia i organizacje społeczne zawierają się w 10 zespołach, obejmujących w zasadzie tego typu organizacje istniejące po 1945 r. – tylko jeden zbiór szczątków zespołów dotyczy organizacji społecznych z powiatu łomżyńskiego z lat 1843 – 1916 (21 j.a.). W tej grupie mieszczą się, między innymi: akta Komend Powiatowych Powszechnej Organizacji „Służba Polsce”, Wojewódzkiej Rady Związków Zawodowych, Zarządu Wojewódzkiego OSP w Łomży.

Szkolnictwo obejmuje 17 zespołów akt szkół różnych szczebli z lat 1825 – 1987. Na uwagę zasługuje zbiór szczątków zespołów akt szkół średnich w Łomży z lat 1825 – 1939 (6 j. a.) oraz akta Gimnazjum Żeńskiego w Łomży z lat 1872 – 1919 (28 j.a.).

Służba zdrowia - akta 3 szpitali z lat (1914) 1930 – 1948.

Dokumentacja kartograficzna - 7 zespołów akt, w tym: 5 zawierających mapy, plany i rejestry gruntowe miejscowości powiatów: Grajewo, Kolno, Łomża, Zambrów i Wysokie Mazowieckie z lat 1859 – 1964 – w sumie ponad 3 tysiące j. a.; zbiór kopii i fotokopii map i planów XVII – XX-wiecznych Łomży i okolicznych miejscowości 1619 – 1951 /41 j.a./ oraz mapy administracyjne i materiały wyjściowe do planów powiatów: Kolno, Łomża, Wysokie Mazowieckie i Zambrów z lat 1952 – 1971 / 498 j. a./. Dokumentacja ta cieszy się dużym zainteresowaniem użytkowników, a szczególnie geodetów, wykorzystujących ją do swojej pracy zawodowej.

Rejestry ludności – 5 zespołów akt obejmujących rejestry ludności 3 gmin powiatu kolneńskiego: Gawrychy z siedzibą w Zbójnej 1933 – 1939 (20 j. a.), Mały Płock 1899 – 1939 (31 j. a.) i Turośl 1931-1939 (9 j. a.) oraz 2 gmin powiatu łomżyńskiego: Rogienice 1933 – 1951 (7 j. a.) i Śniadowo 1901 – 1931 (11 j. a.).

Zbiory i kolekcje obejmują 6 zespołów, w większości zawierających fotokopie i odpisy dokumentów dotyczących najdawniejszych dziejów Łomży, Ziemi Łomżyńskiej i Wiskiej. Najcenniejszą pozycję w tym zbiorze stanowią „Dokumenty w sprawie Rzętkowskiego w imieniu skarba przeciw mieszczanom Łomży o pastwiska 1833 – 1836”. Zawierają one odpisy dokumentów oblatowych do ksiąg grodzkich i ziemskich łomżyńskich i wiskich z lat 1439 – 1803”.

Zasób Archiwum łomżyńskiego, przy wykorzystaniu źródeł przechowywanych w innych archiwach, pozwala na odtworzenie dziejów tej ziemi w XIX i XX wieku. Materiały tu zgromadzone posłużyły za temat kilkudziesięciu prac magisterskich oraz kilku doktorskich, m.in. na temat Więzienia Łomżyńskiego (studentka Uniwersytetu Toruńskiego), szkolnictwa w okresie powojennym (kilkanaście prac magisterskich i licencjackich – studenci z różnych uczelni), monografii miast oraz parafii rzymskokatolickich, ludności żydowskiej, osadnictwa niemieckiego oraz prac o tematyce wojskowej.

Donata Godlewska

Archiwum Państwowe w Białymstoku Oddział w Łomży. Wspomnienia

Dzisiejsze Archiwum Państwowe Łomży działa od połowy 1952 r. na podstawie Zarządzenia Nr 9 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych w Warszawie z dnia 28 lipca 1951 r.

Archiwum w Łomży ma bogatą i piękną tradycję. Wiadomo, że już na przełomie XVII i XVIII w. istniało Archiwum Akt Dawnych Ziemi Łomżyńskiej, Wiskiej, Bielskiej i 14 miast, mieszczące się przy ulicy Senatorskiej w tzw. skarbcu, stanowiącym resztki zamku książąt mazowieckich. Pieczę nad nim sprawował regent. W 1824 r. Skarbiec został rozebrany, a cenny zasób archiwum przeniesiony do Trybunału Cywilnego Sądu Poprawczego przy Nowym Rynku, gdzie pozostawał prawie lat sześćdziesiąt.

Archiwum Akt Dawnych Polskich w Łomży zajmowało tam trzy dość obszerne lokale. Według danych z 1860 r. przechowywało w swoich magazynach akta sądowe, ziemskie, grodzkie, podkomorskie, łomżyńskie, zambrowskie, ostrołęckie, kolneńskie, wiskie, radziwiłowskie, wąsowskie, szczuczyńskie, bielskie, tykocińskie, oraz akta wójtowskie i miejskie, burmistrzowskie, magdeburskie, a także zbiór praw, konstytucji i uniwersałów dawnej Polski. Ogółem w archiwum było w tym czasie 2230 ksiąg, obejmujących lata 1421-1809. Oprócz tego zasobu mieściły się tam także akta magdeburskie miasta Augustowa i Lipska, ujęte w 17 ksiąg z lat 1556-1801.

W latach 1883-1888 akta staropolskie zostały przewiezione do Warszawy i włączone do Archiwum Głównego. Część akt staropolskich łomżyńskich wywieźli Niemcy w głąb Rzeszy w czasie II wojny światowej. Reszta akt staropolskich łomżyńskich uległa prawie całkowitemu zniszczeniu w Powstaniu Warszawskim w 1944 r. W II połowie XIX w., w latach osiemdziesiątych, Archiwum Akt Dawnych w Łomży zostało przekształcone w Rosyjskie Archiwum Gubernialne.

O dawnych archiwistach łomżyńskich niewiele zachowało się informacji. Przed 1841 r. Archiwum Akt Dawnych Łomży prowadził Damazy Mierzejewski. W II połowie XIX w. występują następujący archiwiści: Grzegorz Łaszewski i Wojciech Brochocki, Wawrzyniec Dziarski i jego syn - Atanazy, Edward Lesiecki, Antoni Jabłonowski oraz Filip Sołtanowski – Rosjanin. Po 1901 r. w Archiwum Gubernialnym pracowali: archiwariusz Paweł Fidorow – Rosjanin oraz jego pomocnik - Mieczysław Zaleski.

Po 1918 r. powstało w Łomży Archiwum Państwowe podlegające resortowi wyznań religijnych i oświecenia publicznego. Jego kierownikiem, aż do jego likwidacji w 1930 r., był Władysław Prawdzik.

Reaktywowanie placówki archiwalnej w Łomży nastąpiło dopiero w 1952 r. Powstała ona pod nazwą: Powiatowe Archiwum Państwowe w Łomży, które obejmowało do 1975 r. swoją działalnością powiat łomżyński, kolneński, zambrowski i wysokomazowiecki.

Archiwum w Łomży w 1952 r. podlegało Archiwum Akt Nowych w Warszawie, w 1953 r. Archiwum Państwowemu m. st. Warszawy i Wojewódzkiemu Archiwum Państwowemu w Białymstoku.

Reforma podziału administracyjnego kraju w 1975 r. spowodowała również zmiany w sieci archiwów państwowych na obszarze byłego województwa białostockiego. Archiwum w Łomży otrzymało nazwę, która brzmiała Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Białymstoku Oddział w Łomży. Status quo tegoż urzędu nie zmienił się. Zmieniła się natomiast właściwość terytorialna Archiwum. Obejmowało ono swoim zasięgiem działania obszar całego województwa łomżyńskiego, a więc znacznie większy niż poprzednio.

Obsada składała się z trzech pracowników, w tym jednego tylko – merytorycznego – kierownik, którego funkcje spełniała od 1952 r. do 1985 r. mgr Donata Godlewska.

Początkowo Archiwum mieściło się w lokalu wynajętym w gmachu Narodowego Banku Polskiego przy ulicy Dwornej. Lokal znajdował się w suterrenach, o łącznej powierzchni 50 m², z czego 30 m² przypadało na magazyn.

Dużym osiągnięciem organizacyjnym było uzyskanie w 1955 r. budynku powięziennego (dawnej izby chorych) przy ulicy Legionów 36. Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Łomży uchwałą nr 228/55 z dnia 10 listopada 1955 r. przekazało ten obiekt w zarząd i użytkowanie Wojewódzkiemu Archiwum Państwowemu w Białymstoku. Gmach był w ruinie. Przeprowadzono kapitalny remont i oddano do użytku w 1957 r. Po raz drugi dokonano remontu w 1969 r. Zainstalowano wówczas urządzenia centralnego ogrzewania, wymieniono podłogę i wprowadzono szereg innych zmian. W 1977 r. wymieniono pokrycie dachu oraz podwyższono regały metalowe. Gmach jest parterowy, ogólna jego powierzchnia wynosi 220 m², kubatura 1800 m³. W dwóch magazynach można pomieścić około 800 m.b. akt.

Do zadań Archiwum należało:

- gromadzenie materiałów archiwalnych drogą przejmowania ich z instytucji i zakładów pracy oraz osób prywatnych,
- opracowanie posiadanych materiałów archiwalnych w sposób naukowy oraz zabezpieczenie ich przy zastosowaniu środków mechanicznych oraz chemicznych,
- udostępnianie akt w celach naukowych i praktycznych,
- opieka nad archiwami zakładowymi (wizytowanie, wydawanie zezwoleń na brakowanie akt, konsultacje),
- popularyzacja wiedzy archiwalnej i o regionie, prowadzenia prac naukowo-badawczych i wydawniczych w zakresie archiwistyki i przeszłości regionu.

W 1985 r. zasób aktowy wynosił około 52 tys. j. a., 350 m.b. Były to akta pochodzące z 400 urzędów i instytucji z XIX i XX w. Archiwum miało 160 inwentarzy książkowych (w tym 61 oprawionych) oraz 64 kartkowe.

Zasób aktowy tworzył się stopniowo. Na początku 1953 r. wpływały pierwsze zespoły, przeważnie zachowane fragmentarycznie lub szczątkowo, sprzed II wojny światowej, akta spółdzielni różnych gałęzi przemysłu oraz szkół. Po pięcioletnim okresie istnienia, na dzień 31 grudnia 1957 r. Archiwum liczyło 60 zespołów o łącznym rozmiarze 90 m.b. Wśród nich znajdowała się jednak duża liczba akt o niewielkiej wartości źródłowej. Zostały one wybrakowane w późniejszym czasie.

W następnej kolejności Archiwum przejęło akta jednostek administracji państwowej I instancji (starostwa powiatowe, urzędy skarbowe, inspektoraty szkolne), które uległy reorganizacji w wyniku reformy 1950 r., a po 1954 r. – również akta gminnych rad narodowych. Przejęcie akt urzędów administracji państwowej I instancji zaboru rosyjskiego (1815-1918) przekazanych z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie poważnie wzbogaciło zasób Archiwum, którego rozmiar wzrósł kilkakrotnie. Przejęcie tych akt dokonano się partiami w ciągu lat 1968 – 1969.

W latach 1973-1975 przejęto dużą liczbę akt zlikwidowanych prezydów gromadzkich rad narodowych oraz urzędów powiatowych.

Najstarszym oryginalnym dokumentem jest „Inwentarz spisany miasta Wysokiego Mazowieckiego z 1689 r. Najcenniejszą pozycją dotyczącą najdawniejszych dziejów Łomży oraz Ziemi Łomżyńskiej i wiskiej stanowią „Dokumenta w sprawie Rzętkowskiego w imieniu skarbu przeciw mieszczanom Łomży o pastwiska 1833-1836”, zawierające odpisy dokumentów oblatowanych do ksiąg grodzkich i ziemskich łomżyńskich oraz wiskich w latach 1439-1803.

Oprócz akt administracji państwowej i samorządu terytorialnego w Archiwum w Łomży przechowywane są następujące zespoły: księgi ludności stanu cywilnego z lat 1808 - 1839, akta sądowe, notarialne i hipoteczne z lat 1773-1939, akta instytucji i organizacj gospodarczych oraz finansowych z lat 1901-1965, instytucji i urzędów socjalnych z lat 1914-1949, akta szkół z lat 1825-1953, organizacji społecznych z lat 1843-1955, instytucji kościelnych z lat 1851-1915.

Poza tym Archiwum w Łomży posiada zbiory kartograficzne i fotograficzne. Najcenniejszy w nich jest „Plan Restauracyjno - Sytuacyjny Miasta Obwodowego Łomży w Województwie Augustowskim położonego”, kopia z 1865 r. wykonana przez Jana Wolfa na podstawie oryginału z 1823 r. sporządzonego przez J.K. Wiercińskiego. W zbiorze fotografii najciekawsze są fotografie Łomży oraz poszczególnych obiektów z lat 1900-1939.

W tej krótkiej charakterystyce zasobu archiwalnego do 1985 r. uwzględniono materiały najciekawsze i najcenniejsze pod względem historycznym i archiwalnym.

Archiwum ma także pracownię naukową, z której korzystało około 80 osób rocznie. Z zasobu łomżyńskiego korzystały osoby przygotowujące prace magisterskie, doktorskie oraz badacze zajmujący się historią Łomży i regionu.

Poza udostępnianiem akt badaczom, Archiwum prowadziło we własnym zakresie prace naukowo-badawcze i popularyzacyjne. Od 1952 r. kierowniczką Archiwum, Donata Godlewska, opublikowała: monografię Łomży – „Dzieje Łomży od czasów najdawniejszych do rozbiorów, Warszawa 1962, oraz drugą jej część „Łomża 1795-1866, współautor Cz. Brodzicki, „Katalog archiwalny planów miasta Łomży, Warszawa 1975, przewodnik turystyczny „Łomża i okolice” współautorka Jadwiga Chętnikowa, Warszawa 1976, 14 zarysów historii miast byłego województwa białostockiego w wydawnictwie „Miasta polskie w tysiącleciu, Wrocław 1965, T.I i 22 artykuły historyczne i archiwoznawcze w „Archeionie”, „Roczniku Białostockim” „Mówią wieki”, „Zeszytach Literatury Ludowej”, „Kontrastach” i innych periodykach regionalnych. Opracowała także 24 referaty o tematyce historycznej i archiwoznawczej, które zostały wygłoszone na zebraniach naukowych, sesjach naukowych i popularnonaukowych. Poza tym przygotowała „Kronikę miasta Łomży” dla Urzędu Miejskiego w Łomży (współautor Zdzisław Sędziak), krótką historię Łomży i opis zabytków do „Planu miasta Łomży”.

W zakresie prac kulturalno - popularyzatorskich Archiwum organizowało w 1958 i 1972 wystawy „Łomża w dokumencie archiwalnym” oraz brało udział w kilku wystawach, organizowanych przez Bibliotekę Publiczną i Muzeum Regionalne w Łomży. Archiwum zwiedzały liczne wycieczki szkolne i dziennikarze.

W 1982 r. Archiwum w Łomży obchodziło jubileusz trzydziestolecia swego istnienia w PRL oraz pracy jego długoletniej kierowniczki mgr Donaty Godlewskiej. W ciągu tego okresu wzrosły zadania i zakres działalności oraz znaczenie archiwum w Łomży, które stało się poważną placówką naukowo – badawczą. Nastąpił bardzo duży rozwój instytucji, która żyje nie tylko przeszłością, ale włączyła się także przez swoją działalność w nurt życia współczesnego.

Jubileusze mają to do siebie, że wywołują wspomnienia i obrazy dawno minione, dobre i złe, smutne i radosne, często płynące z głębi serca. Jubileusz pięćdziesięciolecia Archiwum Państwowego w Białymstoku obejmuje także jubileusz podległego mu Archiwum w Łomży i skłania do cofnięcia się w minione półwiecze.

Wspomnieniami objęłam moją biografię, historię Archiwum łomżyńskiego od czasów najdawniejszych i właściwą część moich przeżyć w ciągu długoletniej pracy archiwalnej i naukowej. W tej części pomijam sprawy organizacyjne, ponieważ znajdują się w historii Archiwum.

Pracę w Powiatowym Archiwum Państwowym w Łomży w charakterze kierowniczki rozpoczęłam w październiku 1952 r. Przede mną pracowała przez dwa miesiące Helena Jakowicka.

Archiwum należało zorganizować od podstaw i dlatego początki były bardzo trudne. Weszłam do pustego lokalu, suterenu w budynku Narodowego Banku Polskiego przy ulicy Dwornej. Nie było nawet stolika i krzesła, by usiąść. Miałam w rękę tylko klucze i pieczętkę oraz własne przemyślenia co robić dalej? Poprosiłam znajomych o przyniesienie z mojego domu krzesła i stolika i odetchnęłam. Miałam już na czym siedzieć i miejsce do pisania „urzędowania”. Stopniowo zaczęła napływać korespondencja, przeważnie instrukcje i okólniki z NDAP, AAN, Państwowego Archiwum Województwa i Miasta Warszawy, któremu podlegało po-

czątkowo Archiwum w Łomży. Po pewnym czasie otrzymałam biurko, krzesła i drewniane regały.

Po zorganizowaniu Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Białymstoku w 1953 r. Archiwum w Łomży zostało jego oddziałem. Początkowo Dyrektorem był dr Stefan Sobaniec, potem Adam Filonik.

Pierwszymi osobami, z którymi zapoznałam się na jednym z pierwszych zebrania w WAP, był wspomniany już dr Stefan Sobaniec i Cecylia Baczevska – księgowa.

Z upływem czasu przybywało pracowników. Nie będę jednak pisać o moich koleżankach i kolegach z WAPB, ponieważ zrobią to sami. Zresztą po 50 latach wiele szczegółów zatarło się w pamięci. Dla mnie najważniejsze jest „moje” łomżyńskie Archiwum i jego pracownicy, z którymi przeżyłam dobre i złe dni.

Od 1952 r. do 1963 r. sprzątaczką i woźną była Janina Złoch, która odeszła z pracy na własną prośbę. Na jej miejsce została zatrudniona Irena Czubowska na etacie magazyniera. Nauczyła się ona pisać na maszynie i знаła dobrze język rosyjski. W 1969 r. personel powiększył się, gdy przyszła do pracy Elżbieta Bienias, zatrudniona na etat sprzątaczką i palacza c.o. W różnych latach pracowali na etacie archiwisty Maria Potoczek i Elżbieta Bagińska oraz Andrzej Skrodzki.

Moje współpracownice wykonywały swe obowiązki bardzo dobrze. Miałam w nich oparcie i dużą pomoc. Taktowały pracę nie jako „zło konieczne”, ale z własnej chęci, przywiązania do instytucji i osobiście do mnie. Wiedziały, co i kiedy mają zrobić oraz jak wykonać moje polecenia. Umiejętności w pracy archiwalnej nabywały stopniowo. Wytworzyła się rodzinna atmosfera, dla nas archiwum było drugim domem. Mam nadzieję, że wypowiedzą się na ten temat same.

Z przełożonymi w NDAP i WAPB nie miałam konfliktów. Wiele zawdzięczam w sprawach osobowych Cecylii Baczevskiej, która zawsze czuwała, żeby było dobrze i sprawiedliwie. Jeszcze w 2001 r. pomogła mi w uzyskaniu wyższej emerytury, która była bardzo skromna i wynosiła zaledwie 760 PLN.

Pierwszy kontakt służbowy nawiązałam z Zakładem Ubezpieczeń Społecznych w Łomży, skąd przejęłam akta zlikwidowanej Ubezpieczalni Społecznej w Łomży. Stopniowo zasób powiększał się, szczególnie po otrzymaniu budynku powięziennego przy Alei Legionów w 1955 r. Budynek był częściowo zburzony przez Niemców. Wnętrze było w opłakanym stanie i trzeba było dużo odwagi i samozaparć, żeby podjąć się remontu, a raczej odbudowy. Z perspektywy lat trudno mi samej uwierzyć, że to co wydawało się nierealne, stało się rzeczywistością. Budynek był jednak bardzo wilgotny, zagrzybiony i zimny, wymagał dalszych remontów i zamontowania c.o. Wszystkie nabawiłyśmy się reumatyzmu, który daje znać do dziś. Uzyskanie budynku pozwoliło na rozwój Archiwum, ciągle powiększanie zasobu.

Oddzielnym i trudnym działem pracy były kontrole archiwów zakładowych w urzędach i instytucjach znajdujących się na podległym obszarze czterech powiatów. Przemierzyłam wiele kilometrów dróg, nie zawsze bezpiecznych dla młodej dziewczyny. Jeździłam czym się dało, przeważnie przygodnymi samochodami. Jazda autobusem w tamtych czasach była luksusem, ponieważ kursowały tylko po głównych dogach. Często zmuszona byłam dojechać do przystanku na piechotę. Było

„chłodno, głodno i do domu daleko”. Sytuacja znacznie się poprawiła pod tym względem kiedy powstało w 1976 r. województwo łomżyńskie.

Do zadań Archiwum należały prace naukowe, udostępnianie zasobu badaczom oraz popularyzacja wiedzy o regionie, o Łomży i Archiwum, jako instytucji potrzebnej, spełniającej ważną rolę w społeczeństwie.

W ramach popularyzacji wygłaszałam pogadanki i odczyty historyczne. Oprowadzałam wycieczki szkolne po Archiwum oraz w ramach szkolenia udzielałam informacji absolwentom szkół handlowych na temat prowadzenia kancelarii, porządkowania i przechowywania akt. Brałam udział w wystawach historycznych organizowanych przez Muzeum i Powiatową Bibliotekę w Łomży. Długie lata współpracowałam z Muzeum i Łomżyńskim Towarzystwem Naukowym im. Wagów oraz ich kierowniczkami, Jadwigą Chętnikową i Heleną Czernekową. Już w 1952 r. poznałam doc. Adama Chętnika, który zawsze służył mi wiedzą i pomocą.

Udostępniałam zasób osobom piszącym prace doktorskie i magisterskie oraz inne dyplomowe. Udzielałam wskazówek w poszukiwaniu potrzebnych materiałów i opracowań. Taka sytuacja trwa do dziś. W miarę możliwości udzielałam różnych informacji, przeważnie osobom zgłaszającym się do Towarzystwa Przyjaciół im. Wagów.

Prowadziłam również własne prace naukowobadawcze, które zaowocowały wieloma publikacjami. W czasie długoletniej pracy nawiązałam kontakty naukowe z różnymi naukowcami. Poznałam wielu wspaniałych ludzi, którzy odwiedzali Archiwum i których mam we wdzięcznej pamięci. Byli to profesorowie: Adam Chętnik z żoną Jadwigą, Stanisław Herbst, Edward Ciborowski, Piotr Bańkowski, Bohdan Winiarski, Jerzy Wiśniewski, Adam Dobroński, Franciszek Piaścik i inni. Często gościem był również dr Tadeusz Podbielski z żoną Zofią, dr Czesław Brodzicki, z którym opublikowałam niektóre prace o Łomży. Prowadziłam także korespondencję z prof. Knutem Falkiem, którego poznałam w czasie mojego pobytu w Szwecji, z Władysławem Rydlem, autorem „Historii małego człowieka” wydanej w Australii w 1966 r., ze Stanisławem Żochowskim także z Australii, autorem kilku poważnych prac historycznych. Wszyscy okazywali mi dużo życzliwości, za co składałam wyrazy wdzięczności, żyjącym i nieżyjącym.

Na emeryturę przeszedłam w 1963 r., moim następcą został Andrzej Skrodzki, z którym pracowałam jeszcze na pół etatu do 1985 r. Andrzej Skrodzki zwolnił się na własną prośbę, a na jego miejsce przyszedł mgr Leszek Kocoń.

Ja przeniosłam swój warsztat naukowy z powodów ode mnie niezależnych do Towarzystwa Przyjaciół Ziemi Łomżyńskiej, które od początku pomagało mi i pomaga w sprawach wydawniczych. Dzięki wsparciu pierwszego prezesa ZG TPZŁ prof. Edwarda Ciborowskiego, i jego następców mogłam i mogę publikować moje prace i artykuły. Dziękuję szczególnie im oraz ostatnim prezesom, Jerzemu Kierażyńskiemu i obecnie urzędującemu Zygmuntovi Zdanowiczowi, a także Wawrzyńcowi Kłosińskiemu, odpowiedzialnemu w ZG TRZŁ za sprawy wydawnicze. Dziękuję także współpracującym ze mną w tym zakresie prof. Adamowi Dobrońskiemu i dr. Czesławowi Brodzickiemu. Z wdzięcznością wspominam śp. dr Tadeusza Dudo, z którym wiele lat prowadziliśmy łomżyński Oddział TPZŁ.

Wyrazy wdzięczności składam także moim współpracownikom z Archiwum, Irenie Czubowskiej i Elżbiecie Bienias oraz dyrektorom WAPB, mgr. Adamowi Filonikowi i dr. Henrykowi Majeckiemu i Cecylii Baczewskiej.

Odchodząc z archiwum w 1985 r. zostawiłam zasób uporządkowany i zinventaryzowany w znacznym stopniu. We własnym zakresie sporządziłam i wydałam „Informator o zasobie archiwalnym”, Łomża 1986.

Zdaję sobie sprawę z tego, że moje wspomnienia są niepełne i nieaktualne, ponieważ trudno nawet na wielu kartach opisać to, co przeżyłam w ciągu 50 lat. Przecież to jest całe życie człowieka, pisane dzień po dniu. Kończąc chciałam zaznaczyć, że nie należałam do żadnej partii politycznej. Oceniana byłam i wyróżniana wyłącznie na podstawie moich wysiłków i ciężkiej, żmudnej pracy. Uważam, że nie zmarnowałam życia oraz zdolności i „talentów danych mi przez Boga”.

Elżbieta Bienias

Wspomnienia z pracy w Archiwum Łomżyńskim.

Pracę w wojewódzkim Archiwum Państwowym w Białymstoku Oddział w Łomży rozpoczęłam w 1968 r. jako pracownik MPGKiM z Funduszu Interwencyjnego. Pobory otrzymywałam z kasy MPGKiM, gdzie pracowałam jako sprzątaczką. Z dniem 1 lutego 1969 r. zostałam przyjęta na etat w Archiwum Łomżyńskim.

Kierowniczką był mgr Godlewska. Pracowała tam również Irena Czubowska. Współpraca nasza układa się dobrze, a atmosfera w pracy była bardzo przyjemna, toteż z wielką chęcią udawałam się do pracy, mimo że była to ciężka praca. Byłam bowiem zatrudniona na etacie palacza c.o., rano paliłam w piecu centralnego ogrzewania. Oprócz tego sprzątałam oraz porządkowałam akta (przeszłam także kurs klejenia akt). Poinformowano mnie także, iż muszę mieć uprawnienia palacza, więc zapisałam się na kurs palaczy c.o. Gdy mnie zobaczył instruktor, który prowadził kurs, stwierdził, iż kurs krawiecki jest w innej sali. Okazało się, że byłam jedyną kobietą na 57 uczestników kursu. Kurs trwał 3 miesiące. Po zdaniu egzaminów otrzymałam dyplom.

Gdy nadeszły lata osiemdziesiąte, w Archiwum pracowała Maria Potoczek. Była u nas krótko. Odeszła do pracy w szkole. Po jej odejściu do pracy przyszła Elżbieta Bagińska, która pracowała dość długo. Przeżyłam dwa remonty generalne, było sporo awarii. Zawsze starałam się, żeby było czysto, gdyż Archiwum odwiedzało wielu znanych ludzi, historyków i uczonych, którzy przyjaźnili się z Donatą Godlewską. Byli to: prof. Edward Ciborowski, prof. Piotr Bańkowski, red. Halina Miroszowa i inni.

Archiwum było prężną instytucją. Donata Godlewska pisała i wydawała prace naukowe. Muszę przyznać, że zawsze mogłam liczyć na pomoc ze strony dyrekcji WAP. Miałam ciężko chorego syna, z którym jeździłam na kontrole do Białegostoku. Oprócz niego miałam jeszcze 7 dzieci.

Dyrektor Henryk Majecki i Cecylia Baczevska, których mile wspominam, byli ludźmi bardzo dobrego serca, często mogłam liczyć na pomoc finansową (zapomogi bezzwrotne), dlatego też starałam się pracować jak najlepiej. Z wielkim żalem przyjąłam wiadomość o przejściu na emeryturę Donaty Godlewskiej.

Następnym kierownikiem był Andrzej Skrodzki. W roku nastąpiła kolejna zmiana i kierownikiem został Leszek Kocoń, z którym współpraca układa mi się dobrze. Zdrowie zaczęło mi jednak szwankować, podupałam bardzo, ujawniły się poważne choroby i po dość długim zwolnieniu lekarskim przeszedłam na rentę inwalidzką.

Tak więc 31 lipca 1989 r. odeszłam z Archiwum po 20 latach pracy. Była to moja jedyna praca, gdyż nigdzie indziej nie pracowałam. Wspominam Archiwum dobrze, teraz, gdy widzę i słyszę o zawiści, donosach, walce o stanowiska, to z łezką w oku wspominam tamtych ludzi o sercach dobrych i współczujących.

Wspomnienia z pracy w Archiwum Łomżyńskim

W Wojewódzkim Archiwum Państwowym Oddział w Łomży pracowałam od 1963 do 1989 r. Zostałam przyjęta w charakterze magazyniera. Była to moja pierwsza i ostatnia praca.

Przekroczyłam próg Archiwum z drzeniem i obawą, czy podołam obowiązkowi. Włożyłam służbowy fartuch, kapcie i zabrałam się do roboty. Sprzątałam, myłam okna, paliłam w piecach. Samopoczucie moje stopniowo się poprawiało, ponieważ do tego rodzaju czynności nie trzeba wykształcenia ani specjalnych umiejętności. Wystarczało trochę siły i chęci do pracy. Dodam tu jeszcze, iż atmosfera w pracy była bardzo dobra, ponieważ Donata Godlewska była cierpliwa i wyrozumiała.

Zapoznawała mnie z właściwą pracą archiwalną i takimi pojęciami jak zespół archiwalny, brakowanie akt, itp. Zaczęłam czytać „Archeion”, porządkować akta wspólnie z kierowniczką. Nauczyłam się także pisać na maszynie, która była mała i rozklekotana, ale wystarczająco „dobra” dla osoby początkującej. Po kilku latach otrzymaliśmy z NDAP nową, dużą maszynę. Sporządzałam na niej inwentarze, ponieważ moja wiedza archiwalna była coraz większa. Pracę nad aktami ułatwiała mi dość dobra znajomość języka rosyjskiego.

Udostępniałam także akta korzystającym z zasobu archiwalnego. Do 1 lutego 1969 r. pracowałyśmy tylko we dwie. W czasie urlopu jednej z nas druga zostawała sama w dużym budynku. Czasami znajomi i interesanci pytali mnie, czy nie nudzę się i nie boję? Zawsze odpowiadałam, że nigdy o tym nie myślę. Znałam swoje obowiązki. Kierowniczką zostawała plan pracy na cały miesiąc. Poza tym odpowiadał mi panujący tu spokój i cisza. Odpoczywałam od moich spraw domowych i rodzinnych oraz gromadki dzieci.

W 1969 r. przyszła do pracy Elżbieta Bienias, zatrudniona na etat palacza. Zrobiło się jakby jaśniej w budynku powięziennym, ponieważ była osobą o dużym poczuciu humoru. Potrafiła swoimi żartami rozładować najbardziej stresową sytuację. Współpraca układa się dobrze. Właściwie wszelkie prace w razie potrzeby wykonywałyśmy wspólnie. Szczególnie uciążliwe były remonty budynku, trzeba było naprawdę włożyć dużo wysiłku i ciężkiej pracy, żeby wszystko doprowadzić do należytego stanu.

Stopniowo personel powiększał się. Została przyjęta na etat archiwisty Maria Potoczek, a po niej Elżbieta Bagińska.

Z przełożonymi nie miałam żadnych konfliktów. W chwilach dla mnie trudnych i bolesnych z powodu przeżyć rodzinnych otrzymywałam wiele pomocy ze strony Dyrektora Henryka Majeckiego, Donaty Godlewskiej, Cecylii Baczewskiej,

za co im serdecznie dziękuję. Po odejściu Donaty Godlewskiej na emeryturę krótko Archiwum kierował Andrzej Skordzki, a po nim Leszek Kocoń.

I tak dzień za dniem upływały miesiące i lata, wspólnie przeżyliśmy dwudziestolecie, trzydziestolecie Archiwum. W końcu przyszedł moment mego odejścia na emeryturę. Po wielu latach zamknęłam za sobą ze smutkiem i żalem drzwi budynku, właściwie drugiego „domu”, w którym spędziłam wiele najlepszych lat życia

W Archiwum poznałam wielu znanych ludzi, których miło wspominam. Byli to: Edward Ciborowski, Jerzy Wiśniewski, dr Tadeusz Podbielski. Gościliśmy też prof. Piotra Bańkowskiego oraz prof. Bohdana Winiarskiego, którzy wspólnie z prof. E. Ciborowskim odwiedzali Donatę Godlewską. Dużą satysfakcję sprawiało mi to, że jako skromny pracownik, zaledwie z podstawowym wykształceniem, mogłam poznać z wiele osób i porozmawiać z nimi.

Z wdzięcznością przyjął mi nadaną przez NDAP na wniosek Dyrektora H. Majeckiego odznakę honorową „Za zasługi dla archiwistyki”.

Pracownicy APB w latach 1953-2002

1. **Antoniuk Olga** – zatrudniona w Powiatowym Archiwum Państwowym w Bielsku Podlaskim od 1 marca 1967 r. do 31 maja 1969 r. na etacie starszego woźnego.
2. **Antonowicz Regina** – zatrudniona w APB od 1 października 1982 r. na etacie sprzątaczkii. Przeszła na emeryturę 31 lipca 1999 r.
3. **Baczewska Cecylia** - zatrudniona w WAP od 15 maja 1953 r. na stanowisku kierownika sekretariatu, a następnie kierownika administracyjno-finansowego. Od listopada 1953 r. przejęła obowiązki samodzielnego księgowego WAP, a następnie starszego księgowego. Od 1 stycznia 1966 r. Pracowała na stanowisku kierownika referatu. Z dniem 1 stycznia 1972 r. Leon Chajn - Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych powołał ją na stanowisko głównej księgowej w WAP. Odeszła na emeryturę 31 grudnia 1990 r. Przyjęta z powrotem do pracy w APB 1 stycznia 1991 r. Na stanowisko głównej księgowej w wymiarze 0,9 etatu. Z funkcji głównego księgowego odeszła 1 lipca 2001 r. pozostając w Archiwum na ½ etatu starszego specjalisty ds. księgowości budżetowej. Pełniąc obowiązki głównej księgowej zajmowała się również sprawami administracyjno-gospodarczymi, osobowymi na terenie archiwów w Białymstoku i Suwałkach. W trakcie pracy w APB ukończyła wiele specjalistycznych kursów W 1978 r. Wyróżniona Odznaką Honorową za zasługi dla archiwistyki, 1978 r. Srebrną Odznaką „Zasłużony Białostoczczyźnie”, 1983 r. Złotą Odznaką „Zasłużony Białostoczczyźnie”. W 1989 r. Odznaczona Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski.
4. **Bagińska Elżbieta** – zatrudniona w WAP w Białymstoku Oddział w Łomży od 1 września 1980 r. na etacie młodszego archiwisty. Następnie pracowała na etacie archiwisty i starszego archiwisty. Odeszła z pracy 31 sierpnia 1991 r. Opublikowała m.in.: „Dobra Radziwiłłów linii birżańskiej na Podlasiu w XVII w.”, *Białostoczczyzna* nr 4/1996, „Fond Radziwiłłów w Państwowym Archiwum Historycznym Białorusi w Mińsku”, *Białostoczczyzna* nr 1/1998, „Patronat Radziwiłłów birżańskich na Podlasiu w XVII w.”, *Białostoczczyzna* nr 4/1994, „Źródła do dziejów Radziwiłłów w archiwach i bibliotekach wileńskich”, *Białostoczczyzna* nr 4/1997, „Rekrutacja klienteli radziwiłłowskiej na Podlasiu w XVII w.”, *Białostoczczyzna* nr 1/1998, „Źródła do dziejów Podlasia XVII w. w Warszawskim Archiwum Radziwiłłów”, *Białostoczczyzna* nr 2/1998. Opracowała m.in. następujące zespoły akt: „Front Jedności Narodu w Łomży 1975-1982”, „Patriotyczny Ruch Odrodzenia Narodowego w Łomży 1982-1989”, „Prezydium Powiatowej Rady Narodowej i Urząd Powiatowy w Zambrowie 1954-1975”, „Prezydium Powiatowej Rady Narodowej i Urząd Powiatowy w Wysokiem Mazowieckiem 1950-1975”, „Prezydium Powiatowej Rady Narodowej i Urząd Powiatowy w Kolnie 1950-1975”, „Wojewódzka Rada Związków Zawodowych w Łomży 1975-1980”, „Prezydium Miej-

- skiej Rady Narodowej w Łomży 1950-1973”, „Prezydium Powiatowej Rady Narodowej i Urząd Powiatowy w Łomży 1950-1975”, „Akta Kas Miejskich, Powiatowych i Pożyczkowych 1832-1951”, „Łomżyński Sąd Okręgowy i Sędziowie Śledczy Łomżyńskiego Sądu Okręgowego z lat 1876-1916”, Sąd Okręgowy w Łomży 1917-1939”.
5. **Baszkievicz Stanisław** – zatrudniony w WAP w Białymstoku od 1 września 1966 r. do 30 września 1967 r. na etacie manipulanta archiwalnego.
 6. **Bienias Elżbieta** – zatrudniona w WAP w Białymstoku Oddział w Łomży od 1 lutego 1969 r. do 30 września 1988 r. na etacie sprzątaczkii, a następnie palacza c.o.
 7. **Bober Bożena** – zatrudniona w WAP w Białymstoku od 15 października 1973 r. do 30 kwietnia 1976 r. na etacie archiwisty. Opracowała m. in. następujące zespoły akt: „Urząd Gubernialny Łomżyński do Spraw Powinności Wojskowej /1865/ 1876-1918”, „Okręgowy Inspektorat Ochrony Skarbowej w Białymstoku 1945-1951”, „Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Białymstoku, T. I. Wydział Organizacyjny 1950-1973” (przy współudziale R. Bujwickiego, A. Leszczuka, A. Sztachelskiej).
 8. **Bohdan Kazimierz** – zatrudniony w WAP w Białymstoku do 31 marca 1986 r. na etacie laboranta archiwalnego.
 9. **Bondaryk Danuta** – zatrudniona w APB od 2 listopada 1992 r. do 31 sierpnia 2000 r. na etacie archiwisty. W trakcie pracy awansowana na stanowisko starszego archiwisty. Opublikowała m.in.: „Organizacje młodzieżowe na terenie województwa białostockiego w latach 1944-1957. Przewodnik po zespołach akt przechowywanych w Archiwum Państwowym w Białymstoku”, Białystok 2000, „Jesień oczyszczania szeregów białostockiej PPS”, *Gryfita* nr 22/2000. Opracowała m.in. następujące zespoły akt: „Wojewódzki Komitet Polskiej Partii Socjalistycznej w Białymstoku 1944-1948, „Związek Zawodowy Pracowników Państwowych i Społecznych. Zarząd Okręgu w Białymstoku 1953-1973”, „Związek Nauczycielstwa Polskiego. Zarząd Okręgu. Oddział Miejski i Powiatowy w Białymstoku 1945-1973”, „Związek Zawodowy Pracowników Kultury i Sztuki. Zarząd Okręgu w Białymstoku 1961-1973”, „Wojewódzki Zarząd Związku Młodzieży Polskiej w Białymstoku 1948-1957”, „Wojewódzki Zarząd Związku Walki Młodych w Białymstoku 1945-1948”, „Powiatowe Komitety PPS w województwie białostockim 1945-1948”, „Komitety Powiatowe Polskiej Partii Robotniczej w Białymstoku, Ełku, Grajewie, Gołdapi, Łomży, Sokółce 1944-1948”.
 10. **Borowska Elżbieta** – zatrudniona w AP w Białymstoku na czas określony od 20 czerwca 1987 r. do 15 września 1987 r. na $\frac{3}{4}$ etatu starszej księgowej.
 11. **Bujwicki Rajmund** – zatrudniony w WAP od 1 sierpnia 1973 r. na etacie manipulanta archiwalnego. Następnie pracował jako młodszy archiwista i archiwista. Odszedł z pracy na własną prośbę 31 maja 1978 r. W 1978 r. obronił pracę magisterską pt. „Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Białymstoku 1953-1975” napisaną pod kierunkiem doc. dr hab. Ireny Janosz Biskupowej na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. Opracował m.in. następujące zespoły akt: „Urząd Gubernialny Łomżyński /1847-1866/ 1867-1918 –

Wydział Administracyjny, „Kancelaria Gubernatora Łomżyńskiego 1867-1918” – Referat I i Księgi”, „Białostocki Oddzielny Urząd Rekrucy 1813-1855”, „Urząd Powiatowy Białostocki do Spraw Powinności Wojskowej /1865-1873/ 1903-1914”, „Grupa Zespołów Akt Urzędów do Spraw Powinności Wojskowej Powiatów: Kolno, Łomża i Mazowieck 1870-1918” „Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Białymstoku, t. I. Wydział Organizacyjny 1950-1973” (przy współudziale B. Bober, A. Leszczuka, A. Sztachelskiej).

12. **Bzura Danuta** – zatrudniona w Archiwum Państwowym w Białymstoku Oddział w Łomży od 15 listopada 1993 r. na etacie archiwisty. Następnie awansowała na stanowisko starszego archiwisty. W 2002 r. ukończyła Studia Podyplomowe w zakresie archiwistyki na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. Opracowała m.in. następujące zespoły akt: „Wojewódzka Rada Narodowa w Łomży 1975-1990”, „Komitet Wojewódzki PZPR w Łomży 1975-1989”, „Komitet Miejski PZPR w Łomży 1975-1989”, „Komitety Miejsko-Gminne PZPR w Ciechanowcu, Goniądzu, Grajewie, Jedwabnem, Kolnie i Nowogrodzie 1975-1989”, „Zarząd Wojewódzki ZSMP w Łomży 1976-1990”.
13. **Chomiczewska Genowefa** - pracowała w WAP w Białymstoku na etacie dozorca w okresie od 1 stycznia 1962 r. do 15 listopada 1962 r.
14. **Cieśluk Antoni** – pracował w APB w sezonie grzewczym 1986-1987 na ½ etatu konserwatora c.o.
15. **Czech Janina** – zatrudniona w WAP w Białymstoku od 1 grudnia 1981 r. do 2 stycznia 1982 na etacie sprzątaczk.
16. **Czop Dariusz** – zatrudniony w APB od 1 kwietnia 1987 r. na etacie stażysty. Następnie pracował na etatach: pomocnika archiwalnego, młodszego dokumentalisty, pomocnika konserwatora, młodszego konserwatora i archiwisty. Odszedł z Archiwum 30 grudnia 1995 r. Opracował następujący zespół akt: „Związek Zawodowy Pracowników Służby Zdrowia. Zarząd Okręgu w Białymstoku 1953-1975”.
17. **Czubowska Irena** – zatrudniona w WAP w Białymstoku Oddział w Łomży od 1 marca 1963 r. na etacie magazyniera, następnie pomocnika konserwatora archiwalnego. Następnie awansowana na stanowisko referenta administracyjnego. W trakcie pracy sporządzała inwentarze archiwalne i udostępniała akta. Odeszła na emeryturę 31 grudnia 1989 r. W 1980 r. odznaczona odznaką „Zasłużona dla archiwistyki”. Zmarła 1 stycznia 2003 r.
18. **Dąbrowska Jadwiga** – zatrudniona w WAP od 1 grudnia 1972 r. do 31 marca 1973 r. na etacie manipulanta archiwalnego.
19. **Dojlida Jan** – zatrudniony w WAP od 16 marca 1953 r. do 1 kwietnia 1954 r. na etacie woźnego.
20. **Duchnowska Irena** - zatrudniona w WAP w Białymstoku od 1 listopada 1965 r. do 15 lutego 1982 na etacie starszego referenta.
21. **Filonik Adam** – urodzony 9 maja 1905 r. w Wólce, powiat Wysokie Mazowieckie. Ukończył studia historyczne na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie. Od 1 września 1953 r. zatrudniony na stanowisku Dyrektora WAP,

które piastował do 30 września 1965 r., aż do odejścia na emeryturę. Tworzył placówkę od podstaw. Do jego szczególnych zasług należy: zdobycie lokalu przy Rynku Kościuszki 4, lokali dla oddziałów terenowych w Łomży, Suwałkach, Ełku, zgromadzenie zasobu archiwalnego i zapoczątkowanie jego opracowania, a także popularyzacji dorobku. Publikował w *Gazecie Białostockiej*, *Roczniku Białostockim*, *Przyjaźni*, *Panoramie Północy*. Zorganizował Regionalny Komitet Redakcyjny dla opracowania historii miast województwa białostockiego do wydawnictwa URM „Miasta polskie w okresie tysiąclecia”. Opracował m.in.: „Białostockie Towarzystwo Elektryczności”, „Państwowy Urząd Repatriacyjny”. Urządził wystawę pt. „Białostoczczyzna w dokumencie archiwalnym”. W listopadzie 1980 r. dyrektor H. Majecki wystąpił z wnioskiem o nadanie mu odznaki honorowej „Za zasługi dla archiwistyki”, którą otrzymał. Zmarł 4 maja 1996 r.

22. **Gawryluk Anna** – zatrudniona w APB Oddział w Bielsku Podlaskim od 16 czerwca 1986 r. do 30 listopada 1986 r. na etacie pomocnika archiwalnego.
23. **Godlewska Donata** – zatrudniona w Powiatowym Archiwum Państwowym w Łomży od dnia 1 października 1952 r. na etat kierownika. Ukończyła 3 – letnie Studium Archiwalne w Łodzi. W 1958 r. Główna Komisja Kwalifikacyjna nadała jej stopień adiunkta archiwalnego. Od 1 maja 1965 r. pracowała na etacie adiunkta naukowo badawczego i pracownika naukowego, a od 1 stycznia 1983 r. na etacie kustosza archiwalnego. W 1971 r. podnosiła kwalifikacje w archiwach państwowych Szwecji na zaproszenie Uniwersytetu w Lund. Do 1980 r. była jedynym pracownikiem merytorycznym Oddziału w Łomży. 31 grudnia 1983 r. przeszła na emeryturę. Ponownie zatrudniona w wymiarze ½ etatu na funkcję kierownika w związku z powołaniem pełniącego obowiązki kierownika APB OŁ Andrzeja Skrodzkiego do odbycia służby wojskowej. Odznaczona Złotym Krzyżem Zasługi – 1974 r., Odznaką Tysiąclecia Państwa Polskiego – 1965 r., Brązową Odznaką „Zasłużona Białostoczczyźnie” – 1972 r., Odznaką „Zasłużona dla Archiwistyki” – 1978 r., Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski – 1980 r., Medalem Zygmunta Głogera za szczególne zasługi w ochronie dóbr kultury staropolskiej i ludowej – 1988 r. oraz wpisem do Księgi Zasłużonych Ziemi Łomżyńskiej – 1978 r. Autorka szeregu artykułów i publikacji. Napisała m.in. „Dzieje Łomży od czasów najdawniejszych do rozbiorów Rzeczypospolitej”, Warszawa 1962 (była to jej praca doktorska nie zakończona obroną z powodu śmierci promotora profesora Stanisława Herbsta), „Miasta Polskie w Tysiącleciu”, t. I (dzieje 13 miast województwa białostockiego), Wrocław 1965, „Ciekawy dokument z Archiwum Łomżyńskiego”, *Rocznik Białostocki* t. VIII, 1968, „Straty w archiwaliach łomżyńskich i wiskich”, *Rocznik Białostocki* t. VIII, 1968. Publikowała w: *Mówią wieki*, *Zabytki Łomży*, *Dzieje Ziemi Łomżyńskiej*, *Zeszyt Literatury Ludowej*, *Gazecie Białostockiej* i *Słowie Powszechnym*. Jest Autorką licznych opracowań wygłaszanych na sesjach naukowych oraz współautorką audycji radiowych. Aktywnie działała w szeregu organizacji społecznych na rzecz popularyzowania przeszłości regionu Łomżyńskiego, poprzez organizowanie konferencji i wystaw. Była aktywnym członkiem Towarzystwa Przyjaciół

Łomży i Białostockiego Towarzystwa Naukowego. Opracowała wiele zespołów archiwalnych, w tym m.in.: „Zarząd Powiatowy Mazowiecki 1867-1918 – pięć tomów, „Akta Komisji Spisowych Powiatu Łomżyńskiego i Mazowieckiego 1896-1897”, „Akta Miasta Łomży. Zarząd Miejski w Łomży 1917-1941”, „Akta Miasta Łomży. Magistrat Miasta Łomży /1823/1868-1917/1919”, „Rejestry Ludności z Powiatów: Kolno i Łomża 1899-1951”, „Oddział Banku Państwowego w Łomży 1877-1918”, „Akta Szkół Łomży 1825-1939”, „Akta Stanu Cywilnego Parafii Prawosławnej pod Wezwaniem św. Trójcy w Łomży 1858-1915”, „Komisarz Obwodu Łomżyńskiego i Naczelnik Powiatu Łomżyńskiego 1816-1866”, „Rejestry Ludności gm. Mały Płock, Gawrychy, Turośl, Śniadowo, Rogienice”, „Sąd Gminny III Okręgu Powiatu Mazowieckiego 1877-1914”, „Sąd Pokoju Powiatu Łomżyńskiego 1802-1979”, „Zarząd Powiatowy Kolneński 1891-1917”, „Naczelnik Straży Ziemskiej Powiatu Mazowieckiego 1872-1915”, „Zarząd Powiatowy Łomżyński 1867-1917” – pięć tomów, „Łomżyńska Parafialna Cerkiew Prawosławna pod Wezwaniem św. Trójcy w Łomży 1851-1915”, „Więzienie Gubernialne Łomżyńskie 1888-1917”, „Prywatne 3-letnie Gimnazjum Ogólnokształcące dla Dorosłych w Łomży 1946-1950”, „Publiczne Szkoły Powszechnie w Łomży 1924-1949”, „Inspektorat Szkolny Łomżyński w Łomży 1945-1950”, „Powiatowy Zarząd Gromadzkich Ośrodków Maszynowych w Łomży 1952-1957”, „Ubezpieczalnia Społeczna w Łomży 1945-1950”, „Szpitale miejskie w Kolnie i Zambrowie 1944-1949”, „Komunalna Kasa Oszczędności Powiatu Łomżyńskiego w Łomży 1937-1950”, „Urząd Skarbowy w Wysokiem Mazowieckiem 1944-1950”, Grupa Spółdzielni oraz przedsiębiorstw handlowych i rolniczo-handlowych w Łomży 1944-1948, Państwowe Gimnazjum i Liceum w Łomży /1907-1941/ 1945-1951”, „Elektrownia w Łomży 1945-1950 /1941-1944/, „Centrala Spółdzielni Spożywców „Społem” Oddział Okręgowy w Łomży 1945-1950”, „Zawodowe Szkoły Rolniczo – Spółdzielcze i Przemysłowe w Łomży 1945-1951”, „Państwowe Szkoły Rolnicze Powiatu Wysokomazowieckiego 1945-1951”, „Sąd Grodzki w Łomży 1945-1950”, „Rolnicze Zespoły Spółdzielcze z powiatów kolneńskiego i łomżyńskiego 1953-1962”, Akta notarialne i hipoteczne pow. kolneńskiego, „Nadleśnictwo Kolno 1838-1939”, „Urząd Skarbowy Akcyz i Monopoli Państwowych w Łomży 1923-1939”, „Akta Administracji Niemieckiej z Powiatu Kolno, Łomża i Mazowieck 1915-1918”, „Powiatowa Rada Narodowa w Łomży 1944-1950”, „Akta Okręgowych Komisji Wyborczych do Sejmu i Senatu w Łomży 1922, 1927-1928”, „Szpital św. Ducha w Łomży /1914/ 1930-1946”, „Szpitale Miejskie w Kolnie i Zambrowie 1944-1949”, „Sąd Okręgowy w Łomży. Wydział Hipoteczny 1758-1915 /1916-1939”, „Powszechny Zakład Ubezpieczeń Wzajemnych Inspektoratu Powiatowego w Łomży 1939”, „Akta Administracji Państwowej i Samorządu Terytorialnego powiatu Wysokomazowieckiego. Zbiór szczątków zespołów 1898-1916”, „9 Łomżyńska Brygada Pogranicznej Straży 1880-1914”, „Komisje Powiatowe do spraw Wyborów do Dumy Państwowej, Kolneńskiej i Mazowieckiej 1906-1907”, „Komornicy przy Zjeździe Sędziów Pokoju i Okręgu Łomżyńskiej Guberni 1876-1914”.

24. **Godlewska Irena** – zatrudniona w WAP od 1 sierpnia 1970 r. na etacie manipulant archiwalnego. Następnie awansowała na stanowisko starszego manipulant archiwalnego i konserwatora archiwalnego. Powierzono jej również obowiązki nieetatowego referenta do spraw ochrony przeciwpożarowej. Od 2000 r. pracuje w Oddziale Opracowania na etacie starszego konserwatora archiwalnego.
25. **Gogolewski Dariusz** – zatrudniony w APB od 15 listopada 1991 r. do 31 maja 1997 r. na etacie młodszego archiwisty, awansowany na archiwistę i starszego archiwistę. W trakcie pracy w APB uczestniczył w Letniej Szkole Komputerowej „Komputery w archiwistyce” w Poznaniu 1994 r. Opracował m.in. następujące zespoły archiwalne: „Związek Zawodowy Pracowników Przemysłu Spożywczego i Cukrowniczego. Zarząd Okręgowy w Białymstoku 1949-1973 /1980”, „Związek Zawodowy Transportowców i Drogowców. Zarząd Okręgowy w Białymstoku /1957-1961/ 1966-1973”, „Związek Zawodowy Pracowników budownictwa i Przemysłu Materiałów Budowlanych. Zarząd Okręgu w Białymstoku 1947-1973 /1979”, „Związek Zawodowy Pracowników Rolnych PRL. Zarząd Okręgu w Białymstoku 1948-1973”, „Wojewódzka Rada Związków Zawodowych w Białymstoku 1948 – 1980”, „Związek Zawodowy Pracowników Gospodarki Komunalnej i Przemysłu Terenowego. Zarząd Okręgu w Białymstoku 1949-1973 /1976”.
26. **Grochowska Irena** – zatrudniona w WAP od 1 sierpnia 1956 r. do 30 kwietnia 1959 r. na etacie archiwisty. Powróciła do WAP 1 sierpnia 1964 r. Była asystentem naukowo-badawczym, adiunktem naukowo-badawczym i starszym kustoszem. Była uczestniczką seminarium doktorskiego na Wydziale Humanistycznym Filii Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku, prowadzonego przez doc. Dr. hab. Andrzeja Wyrobisza. Obroniła pracę doktorską. Opublikowała m.in.: „Stanisław Antoni Szczuka – jego działalność w Ziemi Wiskiej 1682-1710”, Warszawa 1989, „1 maja 1939 r. w Białymstoku w świetle zachowanych materiałów policyjnych *Rocznik Białostocki* t. IX, 1969, „Inwentarz dóbr szczuczynskich z lat 1810-1811, *Rocznik Białostocki*, t. X, 1970, „Źródła archiwalne do dziejów miasta Białegostoku w latach 1795-1815/1918, *Rocznik Białostocki* t. XI, 1971; Źródła archiwalne do dziejów reformy rolnej w Białostockiem (1944-1949), „Acta Baltico – Slavica”. Suplement do t. VII, Warszawa 1971; „Szczuczyn, dzieje miasta w okresie 1692-1914”, Materiały i Studia do dziejów Ziemi Grajewskiej; „Archiwa państwowe województwa białostockiego w okresie międzywojennym”, *Białostoczczyzna* nr 2/1990; „Zbór kalwiński w Sidrze na początku XVIII w.”, *Białostoczczyzna* nr 1/198; „Klęski elementarne na Podlasiu na przełomie XVII – XVIII w.”, *Białostoczczyzna* nr 3/1993. Publikowała także w *Archeionie*, *Kontrastach*. Brała aktywny udział w konferencjach i sesjach naukowych. Opracowała wiele zespołów archiwalnych, w tym m.in.: „Akta Naczelników Wojennych oraz Komisji Śledczych i Wojenno - Sądowych z Powiatu Łomżyńskiego”, wstęp do zespołu „Urząd Gubernialny Łomżyński /1847-1866/ 1867-1918”, „Kancelarię Gubernatora Łomżyńskiego 1867-1918” – Referaty II i III oraz Referat Mobilizacyjny i Urzędnika do specjalnych Poruczeń, „Biuro Delegata Ministra Bu-

downictwa na woj. białostockie, 1949”, „Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym. Delegatura w Białymstoku 1946-1955” (współpraca A. Leszczuk, A. Sztachelska), „Akta policji z okresu rozbiorów - grupa zespołów 1834-1915”, „Akta policji z okresu Polski międzywojennej – grupa zespołów, 1919-1939”, „Der Polizeiprasident in Białystok 1940/1941-1944/45”, „Akta parafii chrześcijańskich - grupa zespołów 1729-1943”, „Akta gmin powiatu białostockiego – grupa zespołów /1860-1915/ - 1944-1954”, „Białostocką Obwodową Komisję Budowlaną 1833-1843”, „Wojewódzki Urząd Ziemski w Białymstoku 1944-1947”, „Okręgowy Urząd Ziemski w Białymstoku 1919-1947”, „Komisja Województwa Augustowskiego i Rząd Gubernialny Augustowski 1816-1866 /1879”, „Augustowską Gubernialną Deputację Szlachecką 1837-1861 /1866”, „Radę Opieki Społecznej Guberni Suwalskiej /1843-1869/ - 1870-1917”, „Urząd Gubernialny Łomżyński do Spraw Włościańskich /1864-1918/ /1932-1934”, „Zarząd Żandarmerii Guberni Łomżyńskiej 1881-1916”, „Zarząd Żandarmerii powiatów łomżyńskiego, mazowieckiego, szczuczyńskiego i kolneńskiego Guberni Łomżyńskiej 1904-1916”, „Rada Opieki Społecznej Guberni Łomżyńskiej” 1870-1918”, „Sąd Główny w Białymstoku /1798-1807/ 1812-1830”, „Akta Sądowe z Terenu Obwodu Białostockiego 1833-1917”, „Akta miasta Białegostoku 1838-1942”, „Inspektora Podatkowego Powiatu Sokólskiego 1816-1843”, „Akta Obwodu Białostockiego – grupa zespołów 1816-1843”, „Akta Urzędów i Instytucji z Terenu Powiatu Sokólskiego Guberni Grodzieńskiej” „Komisja Apropozycji Ludowej Obwodu Białostockiego 1834-1841”, „Akta więziennictwa białostockiego – grupa zespołów 1910-1914”, „Akta białostockich władz i instytucji o charakterze wojskowym – grupa zespołów 1904-1915, „Komitet Przeciwośpawy Obwodu Białostockiego 1817-1830”, „Urząd Miejski Białostocki do Spraw Opieki nad Rodzinami Zmobilizowanych Wojskowych Niższej Rangi 1914-1917”, „Akta majątku Stelmachowo 1939/1940-1951”, „Komitety Powiatowe Ochrony przed cholerą z terenu Obwodu Białostockiego 1831-1833”, „Akta miasta Tykocina” 1851-1917”, „Inspektor Fabryczny II Rejonu Guberni Grodzieńskiej w Białymstoku 1908-1915”. „Akta Komendy Policji Państwowej z Siedzibą w Białymstoku i Sokółce 1919-1939”, „Poste-runek nr 2 Policji Państwowej na stacji Czeremcha, powiatu bielskiego 1921-1939”, „Komenda Policji Państwowej powiatu Szczuczyńskiego w Grajewie 1936-1939”, „Akta Rolne Powiatów Grodzieńskiego i Wołkowyskiego Województwa Białostockiego oraz Powiatu Brzeskiego, Województwa Poleskiego”, „Materiały Twarowskich z Ziemi Drohickiej 1579-1821”, „Dokumenty mieszczańskiej rodziny Sakowiczów z Bielska Podlaskiego 1732-1894”, „Materiały rodzinne z Terenu Dóbr Zabłudowskich”, „Archiwum w Rudce Franciszka hr. Potockiego 1726-1860”, „Akta Niemieckich Władz Okupacyjnych w Okręgu Białostockim 1941-1944”, „Białostockie Towarzystwo Elektryczności. Spółka Akcyjna /1900/1908-1939 /1940-1943,1948”, „Akta Stanu Cywilnego Wyznania Grekokatolickiego 1728-1939 /1939-1942”, „Urząd Wojewódzki Białostocki 1944-1950” (przy współudziale A. Leszczuka, H. Ma-jackiego, J. Nytko). „Prokurator Sądu Okręgowego w Białymstoku 1920-

- 1939”, „Akta Szkół /1898/1919-1939 /1960/”. Prowadziła kursy archiwalne dla pracowników odpowiedzialnych za sprawy archiwum zakładowego, organizacją których zajmował się Zakład Doskonalenia Zawodowego w Poznaniu za pośrednictwem punktów konsultacyjnych istniejących przy archiwach państwowych. Ukończyła szereg kursów archiwalnych. Członek Stowarzyszenia Archiwistów Polskich, Białostockiego Towarzystwa Naukowego i Naukowego Towarzystwa Przyjaciół Białegostoku. W 1975 r. odznaczona Srebrnym Krzyżem Zasługi. 31 grudnia 1990 r. przeszła na emeryturę.
27. **Gralecki Wincenty** – zatrudniony w WAP od 1 czerwca 1972 r. na etacie rzemieślnika gospodarczego. 1 września 1972 r. przeniesiono go na etat pałacza c. o. Odszedł z pracy w kwietniu 1973 r.
28. **Gąsowski Władysław** – zatrudniony w WAP od dnia 1 listopada 1953 r. na etacie magazyniera, a od 1955 r. pracował jako konserwator archiwalny. W 1956 r. odznaczony Srebrnym Krzyżem Zasługi. Odszedł z pracy 30 września 1959 r.
29. **Iwaniuk Sławomir** – Zatrudniony w APB od 1 września 1986 r. na etacie młodszego archiwisty. Następnie archiwista, starszy archiwista, kustosz i starszy kustosz. W 1998 r. odznaczony odznaką honorową „Zasłużony dla archiwistyki”. Od 2000 r. kieruje Oddziałem Nadzoru. Opublikował m.in.: „Białoruskaje objadnannie studentau”, w: Encyklopedia Historii Białorusi, t. 1, Mińsk 1993, s. 350, „Samodzielny Referat Szkół z Niepolskimi Językami Nauczania jako komórka organizacyjna Wydziału Oświaty Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Białymstoku w latach 1950-1953”, *Białoruskie Zeszyty Historyczne*, nr 1/1994, „Białoruskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne a szkolnictwo z językiem białoruskim w latach 1956-1980, *Białoruskie Zeszyty Historyczne*, nr 1/1995, „Rządowa parcelacja majątku..... w Szczytach, Dzieciołowie w latach 1938-1939, *Białoruskie Zeszyty Historyczne*, nr 1/1996, „Białorusini i stosunki polsko-białoruskie na Białostocczyźnie 1944-1956, Tom I, cz. 1 (sierpień 1944 - grudzień 1945). Wybór dokumentów, Białystok 1996., „Białorusini i stosunki polsko-białoruskie na Białostocczyźnie w latach 1944-1956, Tom I, cz. 2 (styczeń – grudzień 1946), Białystok 1998, „Kołchozy na białostocczyźnie w latach 1940-1941 w świetle ankiet opisowych z 1948 r., *Białoruskie Zeszyty Historyczne*, nr 9/1998, „Zbrodnie Oddziału PAS NZW dowodzonego przez Romualda Rajsa ps. „Bury” popełnione na Białorusinach w styczniu – lutym 1946 r. W dokumentach polskich władz komunistycznych, *Białoruskie Zeszyty Historyczne*, nr 8/1997, „Materiały do dziejów Polski okresu międzywojennego w zbiorach Państwowego Archiwum Obwodu Brzeskiego”, *Białostocczyzna* nr 2/1997, „Prawny status szkolnictwa białoruskiego na Białostocczyźnie w latach 1944-1998”, „Białostocczyzna” nr 2/1998, „Polityka oświatowa władz wobec Białorusinów w Polsce Ludowej 1944-1989, w: „Nasz radawod. Kniha 8 (materiały z konferencji: Białorusini i Polacy: dialog narodów i kultur X-XX wiek. Grodno 18-30-IX-1999 r.), Grodno – Białystok 2000. Opracował m.in. następujące zespoły archiwalne: „Fundusz Budowy Szkół i Ośrodków Kulturalnych. Komitet Wojewódzki w Białymstoku 1953-1961”, „Wojewódz-

ki Komitet Koordynacyjny Społecznego Funduszu Budowy Szkół w Białymstoku 1959-1962”, „Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Białymstoku, T. II. Kuratorium Okręgu Szkolnego w Białymstoku /1944/1950-1973 /1974/”, „Społem” Centralny Związek Spółdzielni Spożywców w Białymstoku. „Wydział Lustracji w Białymstoku 1984-1989”, „Komitet Wojewódzki PPR 1944-1948 /1949/ (przy współudziale U. Żuk)”.

30. **Jabłoński Krzysztof** – zatrudniony w APB od 1 października 1999 r. na etacie archiwisty. Pracuje w Oddziale Ewidencji Informacji Udostępniania, wykonując kwerendy genealogiczne, prowadzi bibliotekę, aktualizuje na bieżąco bazy danych SEZAM i KANAPA oraz przejmuje akta z przedpola archiwalnego. W 2001 r. ukończył Studia Podyplomowe z zakresu archiwistyki na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu.
31. **Jankowska Krystyna** – zatrudniona w APB od 16 lutego 1988 r. do 30 kwietnia 1990 na etacie dozorca, a następnie robotnika gospodarczego.
32. **Jankowski Krzysztof** – zatrudniony w APB od 1 maja 1990 do 28 lutego 1998 na etacie konserwatora c. o.
33. **Jasiński Jarosław** – zatrudniony w APB od 1 lutego 2001 r. w Oddziale Opracowania Zasobu. Ukończył Podyplomowe Studia Informatyki w Zarządzaniu i Biznesie na Politechnice Białostockiej. Uporządkował akta notariuszy białostockich z okresu międzywojennego, akta Izby Skarbowej w Białymstoku i Urzędów Skarbowych w Sokółce i Grodnie z okresu międzywojennego. Jest odpowiedzialny za funkcjonowanie komputerów w APB.
34. **Jaworska Maria** – zatrudniona w Powiatowym Archiwum Państwowym w Bielsku Podlaskim od 1 czerwca 1969 r. do 30 kwietnia 1976 r. na etacie woźnej.
35. **Kacperska Natalia** – zatrudniona w WAP w Białymstoku od 1 grudnia 1969 r. do 30 czerwca 1970 r. na etacie woźnego.
36. **Kantorski Mieczysław** – zatrudniony w WAP w Białymstoku od 1 września 1955 r. do 31 sierpnia 1958 r. na etacie archiwisty. Uporządkował zespół ksiąg hipotecznych i notarialnych. Od stycznia 1957 r. zastępował Dyrektora A. Filonika podczas jego długotrwałej choroby.
37. **Karczewska Czesława** – zatrudniona w WAP w Białymstoku od 16 października 1974 r. do 31 stycznia 1976 r. na etacie dozorca.
38. **Karna Teresa** – zatrudniona w WAP w Białymstoku od 1 lipca 1964 r. do 30 listopada 1967 r. na etacie dozorca.
39. **Karny Konstanty** – zatrudniony w WAP w Białymstoku od 15 marca 1962 r. do 31 lipca 1964 r. na etacie magazyniera archiwalnego.
40. **Kidrycka Dorota** – zatrudniona w WAP w Białymstoku do 31 lipca 1982 r. na etacie laboranta.
41. **Kietliński Marek** – zatrudniony w APB od 1 lutego 1996 r. na etacie archiwisty. Od 1 listopada 1999 r. powierzono mu pełnienie obowiązków dyrektora, a od 1 listopada 2000 r. funkcję dyrektora APB. Opublikował m.in. „Powstanie Koła Miast Województwa Białostockiego w 1928 r.”, *Białostoczczyna* nr 4/1996; „Działalność Komunalnej Kasy Oszczędności Powiatu Białostockiego w latach 1927-1951”, *Białostoczczyna* nr 2/1997; „Powstanie i działal-

ność Miejskiego Towarzystwa Kredytowego w Białymstoku 1907-1949”, *Białostoczczyzna* nr 3/1997; „Powstanie i działalność Chrześcijańskiego Stowarzyszenia Spółdzielczego „Zjednoczenie” w Białymstoku w latach 1919-1945”, *Białostoczczyzna* nr 4/1997; „Materiały dotyczące obszarów znajdujących się w granicach Litwy zespołach akt guberni augustowskiej i suwalskiej przechowywanych w Archiwum Państwowym w Białymstoku”, *Białostoczczyzna* nr 1/1998, „Białostocki Instytut Panien Szlacheckich 1841-1918”, *Białostoczczyzna* nr 3/1998, „Szkolnictwo średnie ogólnokształcące w Białymstoku w okresie międzywojennym”, *Białostoczczyzna* nr 1/1999, „Białostocka opozycja młodzieżowa w latach 1982-1989”, *Białostoczczyzna* nr 2/2000, „Białystok na zakrętach PRL 1956-1976”, *Gryfita* nr 22/2000, „Białystok w początkach niepodległości, w: Początki niepodległości Łomża- Białystok- Grodno-Suwałki 1918-1919”, pod red. J.J. Milewskiego, Białystok 1998, „Wydarzenia wojenne 1920 r. na Białostoczczyźnie”, w: 80 rocznica zwycięstwa w wojnie polsko-bolszewickiej. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej przez Polskie Towarzystwo Historyczne Oddział w Białymstoku i VIII Liceum Ogólnokształcące im. króla Kazimierza Wielkiego w Białymstoku, Białystok 2001, „Liga Przyjaciół Żołnierza w Białymstoku w latach 1945-1962, *Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska* nr 13/2000, „Kalendarium NSZZ „Solidarność” Region Białystok 1980-1999”, Białystok 2000, „Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność” w Białymstoku w latach 1980-1981”, „Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku”, t. V, 2001, „Stan oświaty i szkolnictwa w ośmiu powiatach województwa białostockiego na dzień 1 kwietnia 1936 r.” [materiały źródłowe], *Biuletyn Historii Pogranicza*, nr 2/2001, „Stan wojenny na Białostoczczyźnie 13.12.1981-22.07.1983”, Białystok 2001. Opracował następujący zespół akt: „Wojewódzki Związek Rolniczych Spółdzielni Produkcyjnych w Białymstoku 1957-1990”.

42. **Kocoń Ewa** – zatrudniona w APB OŁ od 1 września 1989 r. na ½ etatu pracownika gospodarczego.
43. **Kocoń Leszek** – zatrudniony w APB OŁ od 1 października 1984 r. na ½ etatu młodszego archiwisty, a od 1 maja 1985 r. na etat kierownika Oddziału. W 1987 r. ukończył Studia Podyplomowe z zakresu archiwistyki na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. Opublikował m.in.: „Czterdziestolecie Archiwum Państwowego w Białymstoku Oddział w Łomży”, *Studia Łomżyńskie*, t. 5, Warszawa 1995, „Informacje o materiałach dotyczących rodziny Lutosańskich (z Archiwum Państwowego w Białymstoku Oddział w Łomży)”, w: „Lutoszańscy w kulturze polskiej”, Drozdowo 1998, „Informator o zasobie archiwalnym Archiwum Państwowego w Białymstoku Oddział w Łomży”, Białystok 2000, „Materiały źródłowe do badań nad ludnością żydowską w zbiorach Archiwum Państwowego w Białymstoku Oddział w Łomży”, w: „Źródła archiwalne do dziejów Żydów w Polsce”. Opracowanie zbiorowe pod red. naukową B. Woszczyńskiego i V. Urbaniak, Warszawa 2001, ss. 97-101. Opracował m.in. następujące zespoły akt: „Okręgowy Sąd Cesarski w Szczuczynie 1917”, „Akta Urzędów, Przedsiębiorstw i Instytucji Niemieckich z terenu miasta Łomży 1941-1944”, „Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Za-

mbrowie 1950-1972”, „Księgi Hipoteczne do części dawnego powiatu Ostrow Mazowiecka. Indeks osobowy”, „Sędzia Pokoju I Rejonu Miasta Łomży z lata 1880-1914. Indeks osobowy – trzy tomy, „Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w: Jedwabnem, Kolnie, Nowogrodzie, Stawiskach, Wysokiem Mazowieckiem 1950-1973”.

44. **Komarzewska Maria** – zatrudniona w PAP w Bielsku Podlaskim od 1 września 1965 r. na etacie kierownika. Następnie pracowała na etacie archiwisty, starszego archiwisty i kustosza. Odeszła z pracy w Archiwum 28 grudnia 1992 r. po osiągnięciu wieku emerytalnego. W 1983 r. odznaczona odznaką „Za zasługi dla archiwistyki”. Opracowała m. in. następujące zespoły akt: „Urzędy Administracji Państwowej Powiatu Bielsk Podlaski 1809-1915”, „Zarządy Gminne Powiatu Bielskiego 1897-1915”, „Urząd Pocztowo-Telegraficzny w Bielsku Podlaskim 1897-1915”, „Akta Sądowe z Powiatu Bielskiego 1830-1919”, „Akta Notariuszy z Bielska Podlaskiego 1883-1909”, „Komenda Powiatowa Policji Państwowej w Bielsku Podlaskim 1926-1939”, „Starostwo Powiatowe Bielsko-Podlaskie. Referat Rolnictwa i Reform Rolnych /1922-1933/ 1934-1939 /1940-1943/”, „Powiatowy Urząd Ziemski w Bielsku Podlaskim /1920/ 1921-1932”, „Pełnomocnika Ministerstwa Kontroli Państwowej w Białymstoku 1952-1957”, „Najwyższą Izbę Kontroli. Delegatura w Białymstoku 1949-1952”, „Spółdzielnie Usługowe Powiatów: Bielskopodlaskiego i Siemiatyckiego 1950-1961”, „Rolnicze Zespoły Spółdzielcze powiatów: Bielskopodlaskiego i Siemiatyckiego 1952-1957”, „Powiatowy Urząd Ziemski w Bielsku Podlaskim /1934-1936/ 1944-1947”, „Powiatowy Pełnomocnik Rządowy ds. Podatku Gruntowego w Bielsku Podlaskim 1947-1950”, „Państwowy Urząd Repatriacyjny w Bielsku Podlaskim” 1945-1950”, „Zarządy Miejskie Powiatu Bielskopodlaskiego 1945-1950”, „Wydział Powiatowy w Bielsku Podlaskim 1944-1947”, „Starostwo Powiatowe Bielskopodlaskie 1944-1950”, „Powiatowa Rada Narodowa w Bielsku Podlaskim 1945-1950”, „Prezydium Powiatowej Rady Narodowej i Urząd Powiatowy w Hajnówce 1954-1975”, „Prezydium Powiatowej Rady Narodowej i Urząd Powiatowy w Bielsku Podlaskim 1950-1975”, „Prezydium Powiatowej Rady Narodowej i Urząd Powiatowy w Siemiatyczach 1952-1975”, „Akta Gminnych Rad Narodowych Powiatów Bielskopodlaskiego i Siemiatyckiego 1944-1954”, „Prezidia Gromadzkich Rad Narodowych Powiatu Hajnówka 1954-1972” (przy współudziale H. Majeckiego), „Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Bielsku Podlaskim, Hajnówce, Brańsku 1950-1973” (przy współudziale H. Majeckiego).
45. **Komarzewski Bronisław** – zatrudniony w Archiwum Państwowym w Białymstoku od 2 kwietnia 1991 r. do 31 marca 1992 r. na ½ etatu laboranta.
46. **Korneluk Eugeniusz** – zatrudniony w WAP od 1 września 1978 r. do 12 grudnia 1982 r. na etat archiwisty. Następnie pracował jako starszy archiwista i starszy asystent naukowo-badawczy. W 1980 r. ukończył Podyplomowe Studium Archiwistyki na Uniwersytecie Warszawskim. Autor publikacji „Białystok w starej fotografii”. Opracował m.in. następujące zespoły archiwalne: „Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Białymstoku, t. I. Wydział Organi-

zacyjno-Prawny 1950-1973” (przy współudziale A. Leszczuka i A. Sztachelskiej), „Liga Lotnicza. Okręg Wojewódzki w Białymstoku 1947-1954”, „Liga Morska. Zarząd Okręgu w Białymstoku 1945-1953” „Liga Przyjaciół Żołnierza. Zarząd Wojewódzki w Białymstoku 1945-1962”.

47. **Korsak Marianna** – zatrudniona w WAP w Białymstoku od 15 czerwca 1954 r. do września 1974 r. na etacie sprzątaczkki, potem robotnika gospodarczego.
48. **Korsak Stanisław** – pracował w WAP w Białymstoku od dnia 1 grudnia 1967r. do 31 maja 1968 r. na etacie dozorczy
49. **Kosieradzka Danuta** – pracowała w WAP w Białymstoku od 1 marca 1964 r. do 31 sierpnia 1965 na etacie magazyniera archiwalnego.
50. **Kozłowska Katarzyna** – zatrudniona w APB od 2 kwietnia 2001 r. na etacie pomocnika dokumentalisty. Od 1 lipca 2001 r. zatrudniona na etacie głównej księgowej.
51. **Kryński Ryszard** – zatrudniony w APB od 1 czerwca 1982 do 31 stycznia 1987 r. na etacie dozorczy – zamiatacza.
52. **Kulesza Alina** – przyjęta do pracy na etat kierownika Powiatowego Archiwum Państwowego w Suwałkach od 1 października 1954 r. Od 1 marca 1955 r. zatrudniona w WAP w Białymstoku na etacie radcy do spraw archiwalnych. Odeszła z pracy 1 października 1955 r.
53. **Lasota Alina** – zatrudniona w APB od 2 stycznia 1998 r. do 31 sierpnia 1999r. na ½ etatu sprzątaczkki.
54. **Laszuk Anna** – zatrudniona w APB od 1 stycznia 1988 r. do 31 grudnia 1989 r. na etacie archiwisty. Opublikowała m.in.: „Puszcza Knyszyńska w latach 1914-1939”, *Podlasie*, nr 1/1988, „Szlachta w województwie krakowskim w świetle rejestrów pogłównego z 1662” , *Przegląd Historyczny*, t. LXXIX, 1988, z.3, „Województwo białostockie w latach 1944-1975”, *Podlasie*, nr 2/1988, „Straty niektórych miast podlaskich po wojnach połowy XVII w.”, *Białostoczczyzna*, 1992, nr 2/26, „Dwory urzędników na Podlasiu w drugiej połowie XVII w.”, *Białostoczczyzna*, nr 1/1993, „Rejestry podatkowe z XVI-XVIII w. jako źródło do badań osadniczych i demograficznych województwa podlaskiego”, *Archeion*, t. XCII, 1993, „Parafia siemiatycka i jej mieszkańcy w XVII w.”, „Białostoczczyzna”, nr 2/1993, „Struktura własności ziemskiej w województwie krakowskim na podstawie rejestrów pogłównego z 1662 r.”, „Kwart. Hist. Kult. Mat.“, R.CLI, nr 3/1993, „Organizacja starostwa knyszyńskiego w XVII w.”, *Białostoczczyzna*, nr 3/1993, „Ludność Brańska na przełomie XVII i XVIII w.”, *Białostoczczyzna*, nr 4 /1994, „Duża i średnia prywatna własność ziemska na Podlasiu w drugiej połowie XVII w.”, *Zeszyty Naukowe Muzeum Wojska*, Białystok 1994, „Włość dubieńska - historia jednej dzierżawy”, *Białostoczczyzna*, nr 2/1995, „XV Powszechny Zjazd Historyków Polskich”, „Archeion”, t. XCV, 1995, „Łapy i ich mieszkańcy do 1795 r.”, „Białostoczczyzna”, nr 4/1996, „Bazy danych w archiwach państwowych” [w:] *Archiwa polskie wobec wyzwań XXI wieku. Pamiętnik III Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich*. Toruń, 2-4 września 1997, t. 1, Radom 1997, „System Ewidencji Zasobu Archiwalnego SEZAM”, *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*, t. 70: 1998, „Archiwa państwowe w Polsce. Przewodnik po zasobach

bach, pod red. A. Biernata i A. Laszuk”, Warszawa 1998, „Sposób postępowania z informacjami zapisanymi na nośnikach komputerowych w archiwach francuskich”, „Archiwista Polski”, nr 4/1998, „Księgi metrykalne i stanu cywilnego w archiwach państwowych w Polsce. Informator, oprac. A. Laszuk”, Warszawa 1998, „Zaścianki i królewszczyzny. Struktura własności ziemskiej w województwie podlaskim w drugiej połowie XVII wieku”, Warszawa 1998, H. Krystek, A. Laszuk, M. Wilmański, Szwedzki system archiwalny, *Archeion*, t. C, 1999, „Ludność województwa podlaskiego w drugiej połowie XVII wieku, Warszawa 1999”, „Stan i perspektywy komputeryzacji archiwów polskich”, *Archiwista Polski*, nr 3-4/2001. Opracowała m.in. następujące zespoły akt: „Towarzystwo Opieki nad Więźniami Zwolnionych z Więzień i ich Rodzinami „Patronat” Białystok 1938”, „Inspektoraty Statystyczne w Białymstoku, Dąbrowie Białostockiej, Łapach, Mońkach, Sokółce /1951-1961/ 1962-1975 /1975-1979/”, „Liga Lotnicza. Okręg Wojewódzki w Białymstoku 1947-1954”, „Liga Morska. Zarząd Okręgu w Białymstoku 1945-1953” „Liga Przyjaciół Żołnierza. Zarząd Wojewódzki w Białymstoku 1945-1962” „Związek Polskich Artystów Plastyków. Zarząd Okręgu w Białymstoku 1945-1982”.

55. **Leszczuk Aleksander** – przyjęty do pracy w WAP w Białymstoku od 1 października 1967 r. na etat archiwisty. W 1968 r. ukończył podstawowy kurs archiwalny organizowany przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych. W roku akademickim 1980/1981 ukończył Podyplomowe Studium Archiwistyki na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. Z czasem awansowany na starszego archiwistę i kustosa. 31 grudnia 2000 r. odszedł na emeryturę. Opracował m.in. następujące zespoły akt: „Suwalski Urząd Gubernialny do Spraw Włościańskich 1864-1914” (przy współudziale B. Michałowskiej), „Izba Skarbowa Łomżyńska 1869-1918 – plany”, „Urząd Gubernialny Łomżyński do spraw włościańskich /1850/ 1867-1914, t. II plany”, „Urząd Wojewódzki Białostocki 1944-1950” (przy współudziale I. Grochowskiej, H. Majeckiego, J. Nytko), „Zarządy Miejskie powiatu białostockiego 1944-1950” (przy współpracy A. Sztachelskiej), „Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym. Delegatura w Białymstoku 1946-1955” (przy współudziale I. Grochowskiej, A. Sztachelskiej), „Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Białymstoku , t. I. Wydział Organizacyjny 1950-1973” (przy współudziale B. Bober, R. Bujwickiego, A. Sztachelskiej), „Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Białymstoku, t. I. Wydział Organizacyjno-Prawny 1950-1973” (przy współudziale A. Sztachelskiej i E. Korneluka). Zmarł 12 czerwca 2002r.
56. **Litwińczuk Tadeusz** – zatrudniony w WAP od 1 lutego 1966 r. do 31 lipca 1966 r. na etacie starszego magazyniera archiwalnego.
57. **Lulewicz Małgorzata Bożena** – zatrudniona w APB 15 marca 1982 r. do 12 lutego 1983 r. na etacie starszego referenta administracyjnego.
58. **Łopato Irena** – pracowała w WAP w Białymstoku w okresie od 1 stycznia 1970 do 31 marca 1970 r. na etacie referenta.

59. **Łotko Irena** – zatrudniona w WAP od dnia 2 kwietnia 1954 r. na etacie podreferendarza. Następnie pełniła funkcje laboranta archiwalnego i konserwatora archiwalnego. Z przerwami pracowała do 31 stycznia 1998 r.
60. **Maciejczuk Jarosław** – zatrudniony w APB od 3 stycznia 1991 r. na etacie młodszego archiwisty. Następnie awansował na stanowisko archiwisty, starszego archiwisty i kustosa. Od 1 lutego 2001 r. jest kierownikiem Oddziału Ewidencji Informacji i Udostępniania, zajmuje się również załatwianiem kwerend własnościowych. W 2000 r. ukończył Studia Podyplomowe w zakresie archiwistyki na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. W trakcie pracy w APB opublikował m.in.: „Gimnazjum Państwowe im. I. J. Kraszewskiego w Drohiczyńcu w okresie międzywojennym”, *Białostoczczyzna* nr 3-4/2000, „Gimnazjum Państwowe im. Tadeusza Kościuszki w Bielsku Podlaskim w okresie międzywojennym”, *Białostoczczyzna* nr 3-4/2001. Uporządkował m.in. następujące zespoły akt: „Białostocka Olejarnia 1948-1954”, „Białostockie Miejskie Zakłady Drzewne Przemysłu Terenowego w Białymstoku 1947-1968”, „Wojewódzki Związek Spółdzielni Budownictwa Mieszkaniowego w Białymstoku 1964-1989”, „Centralny Związek Spółdzielni „Samopomoc Chłopska” Terenowy Zespół Lustracji w Białymstoku 1956-1989”, „Związek Zawodowy Pracowników Leśnych i Przemysłu Drzewnego PRL. Zarząd Okręgowy w Białymstoku 1957-1973”, „Związek Zawodowy Pracowników Przemysłu Włókienniczego, Odzieżowego i Skórzanego. Zarząd Okręgu w Białymstoku 1953-1973”, „Zarząd Wojewódzki Związku Młodzieży Socjalistycznej w Białymstoku 1957-1976”.
61. **Majecki Henryk** – zatrudniony w WAP od 1 października 1965 r. na etacie adiunkta archiwalnego przy jednoczesnym pełnieniu funkcji Dyrektora. Członek Rady Archiwalnej przy NDAP kadencji 1969-1971, Rady Naukowej Ośrodka Badań Naukowych w Białymstoku kadencji 1972-1974 i 1975-1977, Naukowej Rady Techniczno-Ekonomicznej przy wojewodzie białostockim kadencji 1974-1977, członek redakcji *Rocznika Białostockiego*, redaktor pisma *Acta Baltico-Slavica*, członek Komitetu Redakcyjnego kwartalnika „Nauka i Praktyka” wydawanego przez Ośrodek Badań Naukowych. Przewodniczący Komisji Historycznej Białostockiego Towarzystwa Naukowego w latach 1963-1972, sekretarz generalny BTN w latach 1972-1975 i 1978-1982. Założyciel i redaktor kwartalnika *Białostoczczyzna* od 1986 r. Odznaczony Srebrnym Krzyżem Zasługi, złotą odznaką „Zasłużony Białostoczczyźnie”, odznaką „Zasłużony działacz Kultury”. Odszedł na emeryturę 31 marca 1998 r. Od 1 do 30 kwietnia 1998 r. pełnił obowiązki dyrektora APB. Opublikował m.in.: „Początki władzy ludowej na Białostoczczyźnie 1944-1947”, Lublin 1969, „Białostoczczyzna w pierwszych latach władzy ludowej 1944-1948”, Warszawa 1977”, „Reakcyjne podziemie na Białostoczczyźnie w latach 1944-1956, Białystok 1979”, „Materiały archiwalne dotyczące ostatniego okresu okupacji niemieckiej na Suwalszczyźnie (listopad 1918-sierpień 1919)”, „Teki Archiwalne”, T. XI, Warszawa 1968, „Sprawozdania delegatów z pobytu na Białostoczczyźnie w pierwszych dniach po wyzwoleniu spod okupacji niemieckiej”, *Rocznik Białostocki* 1970, t. XI, „Materiały źródłowe, stan badań i perspekty-

wy badań nad dziejami Białostoczczyzny okresu PRL”, *Acta Baltico-Slavica*, Warszawa 1971, „Materiały źródłowe do dziejów województwa białostockiego w latach 1918-1939”, *Rocznik Białostocki*, 1981, t. XV, „Źródła do dziejów oświaty na Białostoczczyźnie w okresie międzywojennym w zasobie Archiwum Państwowego Obwodu Brzeskiego Republiki Białorusi”, *Białostoczczyzna* nr 4/1996, „Stan badań nad dziejami ruchu robotniczego na Białostoczczyźnie w latach międzywojennych”, w: „Studia z najnowszych dziejów ruchu robotniczego na Białostoczczyźnie”, Warszawa 1982, „Chrześcijańskie Związki Zawodowe w województwie białostockim w okresie międzywojennym”, w: „Studia z najnowszych dziejów ruchu robotniczego na Białostoczczyźnie”, Warszawa 1982., „Sytuacja polityczna na Białostoczczyźnie w pierwszych latach władzy ludowej”, w: Uniwersytet Warszawski, Filia w Białymstoku, *Zeszyty Naukowe*, Humanistyka, z. 50, t. IX, Białystok 1985, „Białystok w okresie II Rzeczypospolitej. Wybrane problemy”, w: „Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku” t. IV, Białystok 1985, „ W sprawie wydarzeń w Rajsku w 1934 r.”, *Białostoczczyzna* nr 3/1986, „Wydarzenia we wsi Starobereżowo w grudniu 1926 r”, *Białostoczczyzna* nr 4/1987 oraz kilkadziesiąt innych cennych artykułów z dziejów Białostoczczyzny. Opracował także wiele zespołów archiwalnych, w tym m.in.: „Okręgowe Komisje Wyborcze do Sejmu i Senatu w Białymstoku 1922,1927-1918”, „Prezydium MRN w Surażu z lat 1953-1972, „Prezydium GRN powiatu Łapy z lat 1954-1972, „Prezydium MRN w Dąbrowie Białostockiej z lat 1965-1975”, „Prezydium MRN w Sokółce z lat 1950-1973”, Prezydium GRN powiatu Dąbrowa Białostocka z lat 1954-1972, grupa zespołów akt”, „Prezydium GRN powiatu Mońki z lat 1954-1972”, grupa zespołów akt”, „Prezydium GRN powiatu Sokółka z lat 1954-1972, grupa zespołów akt”, „Prezydium MRN powiatu Mońki lat 1950-1973, grupa zespołów akt”, „Prezydium MRN powiatu Białystok z lat 1954-1972, grupa zespołów akt”, Prezydium GRN powiatu Białystok z lat 1954-1972, grupa zespołów akt”, „Prezydium PRN i Urząd Powiatowy w Dąbrowie Białostockiej z lat 1956-1975”, Prezydium PRN i Urząd Powiatowy w Mońkach z lat 1954-1975”, Prezydium PRN i Urząd Powiatowy w Białymstoku z lat 1954-1975”, „Komunalna Kasa Oszczędności Powiatu Białostockiego 1945-1949 /1949-1951”, „Urząd Wojewódzki Białostocki 1920-1939”, „Wojewódzki Urząd Informacji i Propagandy 1944-1947”, „Urząd Wojewódzki Białostocki 1944-1950” (przy współudziale I. Grochowskiej, A. Leszczuka, J. Nytko), Powiatowy Urząd Repatriacyjny Oddział w Sokółce 1944-1950”, Powiatowa Rada Narodowa w Sokółce 1944-1950”, „Wydział Powiatowy w Sokółce 1944-1950”, „Starostwo Powiatowe Sokólskie 1944-1950”, „Gminne Rady Narodowe Powiatu Białostockiego 1944-1954”, „Państwowy Urząd Repatriacyjny. Oddział w Białymstoku 1945-1950”, Powiatowa Rada Narodowa w Białymstoku 1944-1950”, „Wydział Powiatowy w Białymstoku 1944-1950”, „Starostwo Powiatowe Białostockie 1944-1950”, Państwowy Urząd Repatriacyjny. Oddział w Białymstoku 1945-1950”, „Powszechna Organizacja Służba Polsce. Komenda Wojewódzka w Białymstoku 1948-1956”, „Związek Samopomocy Chłopskiej. Zarząd Wojewódzki w Białymstoku 1944-1957”, „Zwią-

zek Harcerstwa Polskiego. Komenda Chorągwi Białostockiej 1945-1950”, „Grupy zespołów akt Gminnych Rad Narodowych Powiatu Sokólskiego 1945-1954 (przy współudziale A. Sztachelskiej i J. Nytko), „Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Surażu 1950-1972”, „Powiatowy Urząd Ziemski w Sokółce 1944-1947”, „Akta Prezydiów Gromadzkich Rad Narodowych z terenu Powiatu Łapskiego 1954-1972”, „Akta Prezydiów Gromadzkich Rad Narodowych Powiatu Sokółka 1954-1972”, „Prezydium Miejskich Rad Narodowych 1950-1973”, „akta Prezydiów Gromadzkich Rad Narodowych Powiatu Mońki 1954-1972”, „Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Sokółce 1950-1973”, „akta Prezydiów Gromadzkich Rad Narodowych Powiatu Dąbrowa Białostocka 1954-1972”, „Prezydium Gromadzkich Rad Narodowych Powiatu Białostockiego 1954-1972”, „Prezydium Powiatowej Rady Narodowej i Urząd Powiatowy w Dąbrowie Białostockiej 1956-1975” (przy współudziale M. Szkiłądzia), „Prezydium Miejskich Rad Narodowych Powiatu Białostockiego 1950-1972”, „Prezydium Miejskich Rad Narodowych Powiatu Siemiatyckiego 1950-1973”, „Patriotyczny Ruch Odrodzenia Narodowego w Białymstoku 1982-1989”, „Front Jedności Narodu. Komitety w Białymstoku 1953-1984” (przy współudziale A. Sztachelskiej), „Prezydium Gromadzkich Rad Narodowych Powiatu Bielsk Podlaski, Hajnówka, Siemiatycze 1954-1972”, „Prezydium Powiatowej Rady Narodowej i Urząd Powiatowy w Białymstoku, Mońkach, Sokółce 1950-1975”.

62. **Majewski Jacek** – zatrudniony w APB od 1 stycznia 1987 r. do 31 maja 1994r. na etacie pomocnika archiwalnego, następnie pomocnika konserwatora i laboranta archiwalnego.
63. **Makarewicz Helena** – pracowała w WAP od 1 kwietnia 1969 r. do 30 lipca 1969 r. na etacie starszego woźnego.
64. **Małek Ariusz** – zatrudniony w APB od 1 listopada 1992 r. na etacie archiwisty. Od 1 stycznia 1998 r. pracuje na etacie asystenta naukowo-badawczego. W 1995 r. ukończył Podyplomowe Studia z zakresu archiwistyki na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu oraz kurs pracowników ds. obronnych, zorganizowany przez Centralny Ośrodek Szkolenia Kadr Obrony Cywilnej. Od 2000 r. pracuje w Oddziale Opracowania Zasobu. Opracował „Kamerę Wojny i Domen 1795-1807”. Opublikował m.in. „Akta urzędu Kamera Wojny i Domen w Białymstoku (1795-1807)”, *Białostoczczyzna* nr 4/1993, „Spis podatkowy Hasfortha jako źródło historyczne do dziejów Białegostoku okresu rządów pruskich”, *Białostoczczyzna* nr 3/1994, „Brańsk w czasach pruskich” (1795-1807), *Białostoczczyzna* nr 4/1992, „Izabela Branicka a władze pruskie 1795-1807, *Gryfita* nr 2/1994, „Miasta w Nowych Prusach Wschodnich 1795-1807, *Gryfita* nr 4/1994, „Reformacja w Prusach Królewskich do czasów rozbiorów, *Gryfita* nr 6/1995, „Bielsk Podlaski w czasach pruskich”, *Białoruskie Zeszyty Historyczne* 1995, „Suchowola pod zaborem pruskim”, *Białostoczczyzna* nr 1/1995, „Prawosławna cerkiew p.w. św. Mikołaja w Łapach, *Białostoczczyzna* nr 2/1995, „Urzędy domenalne w powiecie białostockim 1795-1807, *Białostoczczyzna* nr 4/1995, „Spis podatników miasta Zabłudowa z 1799 r.”, Zabłudów 1995, „Akta Preussische Ordnungs-Kommission 1799-1905”, *Zeszyt*

Naukowy Muzeum Wojska w Białymstoku, z. 9/1995, „Mieszkańcy Białego stoku pod zaborem pruskim”, *Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska* nr 10/1996, „Komisja Organizacyjna Kamery Wojny i Domen Nowych Prus Wschodnich w Białymstoku”, *Gryfita* nr 10/1996, „Kościoły chrześcijańskie w departamencie białostockim Nowych Prus Wschodnich”, *Gryfita* nr 12/1996, „Kościół grekokatolicki w departamencie białostockim Nowych Prus Wschodnich”, *Białostocczyzna* nr 3/1996, „Żydzi w Nowych Prusach Wschodnich”, *Białostocczyzna* nr 1/1997, „Spis podatników miasta Orla”, w: Orla na Podlasiu. Dzieje cerkwi, miasta i okolic, Orla 1997, „Spis opracowanych zespołów AP w Białymstoku”, Białystok 1997, „Białystok pod zaborem pruskim 1795-1807”, *Białostocczyzna* nr 4/1999, „Tatarzy w Nowych Prusach Wschodnich”, *Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska* z. 13/2000.

65. **Małkowski Wojciech** – zatrudniony w APB od 1 lutego 1998 r. do 30 października 1998 r. w wymiarze ½ etatu dozorca.
66. **Małyżko Irena** – pracowała w WAP od 1 czerwca 1968 r. do 16 października 1968 na etacie dozorca.
67. **Marczak Zbigniew** - zatrudniony w APB od 1 stycznia 1985 r. do 30 czerwca 1985 r. na etacie specjalisty do spraw obronnych.
68. **Matys Wiktoria** – pracowała w WAP od 1 kwietnia 1977 r. do 31 maja 1982r. na etacie dozorca.
69. **Michałowska Bogumiła** – zatrudniona w WAP od 1 lutego 1973 r. do 21 października 1977 r. na etacie archiwisty. Opracowała m. in.: „Suwalski Urząd Gubernialny do Spraw Włościańskich 1864-1914”, „Łomżyński Komitet Ochrony Lasów /1872/ 1888-1915”, „Komitet Gubernialny Łomżyński Opieki nad Trzeźwością Ludową 1908-1917”, „Komitet Powiatowy Łomżyński Opieki nad Trzeźwością Ludową 1897-1915” „II Urząd Skarbowy w Białymstoku 1946-1950 /1951/”, „Urząd Skarbowy Akcyz i Monopoli Państwowych w Białymstoku 1944-1950”, „Rada Opieki Społecznej Powiatu Wysokomazowieckiego 1870-1915”, „Zarząd Policmajstra Łomżyńskiego 1867-1917” (inventaryzacja akt).
70. **Mikutowicz Andrzej** – pracował w WAP od 1 grudnia 1973 r. do 31 marca 1974 r. na etacie palacza c.o.
71. **Moćko Andrzej** – zatrudniony w APB od 3 czerwca 1996 r. na etacie młodszego archiwisty. Następnie awansował na stanowisko archiwisty i starszego archiwisty. W 2000 r. pracował w Oddziale Nadzoru Archiwalnego, a od 2001 r. w Oddziale Opracowania Zasobu. W 2000 r. ukończył Studia Podyplomowe z zakresu archiwistyki na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. Opublikował m.in. „Źródła do dziejów zabytków kultury polskiej okresu międzywojennego w archiwach państwowych Grodna i Brześcia”, *Białostocczyzna* nr 1-2/2001, „Dobra stelmachowskie w okresie międzywojennym”, *Gryfita* 17-18/1998, „Mniejszości narodowe na Białostocczyźnie w 1939 r.”, *Gryfita* 19/1999, „Odbudowa Biblioteki Miejskiej w Białymstoku po II wojnie światowej”, *Bibliotekarz Podlaski* nr 3/2001, „Przedszkole „Caritas” w Dojlidach Górnych”, *Białostocczyzna* nr 4/1998, „Sejmiki i walka polityczna”, *Gryfita* nr 7/1995, „Szkolnictwo wyższe w Afryce Południowej w rozwoju historycz-

nym, „Gryfita nr 20-21/1999, „Uwagi nad historią i produkcją szkła w cysterskim opactwie Val-St. – Lambert”, „Gryfita nr 10/1996. Opracował m.in. następujące zespoły akt: „Komitety Powiatowe Polskiej Partii Robotniczej w Augustowie, Bielsku Podlaskim, Kolnie, Olecku, Suwałkach, Wysokiem Mazowieckiem 1944-1948”. Obecnie opracowuje zespół Komitetu Wojewódzkiego PZPR 1948-1990.

72. **Motoszko Zofia** – pracowała w APB od 1 lutego 1986 r. do 30 kwietnia 1986 r. na ½ etatu starszego referenta administracyjnego.
73. **Narewski Kazimierz** – zatrudniony w APB od 1 maja 1986 do 15 maja 1987r. na etacie starszego specjalisty ds. obronnych.
74. **Nazarko Wiktor** – zatrudniony w APB od 1 października 1982 r. do 31 maja 1983 r. na ½ etatu konserwatora c.o.
75. **Nisterowicz Jerzy** – zatrudniony w WAP w okresie od 2 października 1978 r. do 30 kwietnia 1979 r. na ½ etatu konserwatora c.o.
76. **Nytko Janina** – zatrudniona w WAP w Białymstoku od 1 kwietnia 1963 r. do 31 marca 1973 r. na etacie archiwisty, a następnie na ½ etatu asystenta naukowo-badawczego. Opracowała m.in. następujące zespoły akt: „Starostwo Powiatowe Sokólskie 1944-1949”, „Starostwo Powiatowe w Bielsku Podlaskim 1944-1950”, „Powiatowa Rada Narodowa i Wydział Powiatowy w Bielsku Podlaskim 1944-1950”, „Towarzystwo Burs i Stypendiów Zarządu Oddziału Wojewódzkiego i Oddziałów Powiatowych w Białymstoku”, „Wojewódzka Komisja Usprawnienia Zaopatrzenia przy Wojewodzie Białostockim 1948-1949”, „Urząd Wojewódzki Białostocki 1944-1950” (przy współudziale I. Grochowskiej, A. Leszczuka, H. Majeckiego), „Powiatowy Komitet Opieki Społecznej w Sokółce 1945-1949”, „Grupy zespołów akt Gminnych Rad Narodowych Powiatu Sokólskiego 1945-1954” (przy współudziale A. Sztachelskiej i H. Majeckiego), „Inspektorat Szkolny w Sokółce 1945-1950” (przy współudziale A. Sztachelskiej), Powiatowy Pełnomocnik Rządowy do Spraw Podatku Gruntowego w Sokółce /1946/ 1947-1950”, „Urząd Skarbowy w Sokółce 1944-1950”, „Wojewódzka Komisja Cennikowa przy Wojewodzie Białostockim 1945-1949” (przy współudziale A. Sztachelskiej).
77. **Okruszko Jan** – zatrudniony w WAP od 1 lutego 1975 do 30 kwietnia 1978 r. na etacie rzemieślnika – specjalisty.
78. **Oksiuta Walentyna** – zatrudniona w WAP w Białymstoku od 1 października do 30 listopada 1972 r. na etacie archiwisty. Ponownie zatrudniona w APB od 1 lutego 1991 r. do 1 lutego 2001 r. na etacie starszego archiwisty, a następnie kustosza. W latach 1999 – 2001 zastępca dyrektora APB. Opracowała m.in. następujące zespoły akt: „Wojewódzkie Zjednoczenie Przedsiębiorstw Państwowych Przemysłu Terenowego w Białymstoku 1944-1975”, „Związek Zawodowy Pracowników Spółdzielczości Pracy. Zarząd Okręgowy w Białymstoku 1968-1973”, „Stronictwo Demokratyczne. Komitet Wojewódzki w Białymstoku 1945-1990”, „Związek Zawodowy Pracowników handlu i Spółdzielczości”. Zarząd Okręgu w Białymstoku /1949-1951/ 1955-1973 /1974/”.

79. **Olendzka Krystyna** – zatrudniona APB od 21 lipca 1998 r. do 30 listopada 1998 r. na etacie pracownika biurowego (praca interwencyjna). Następnie zatrudniona od 1 sierpnia 1999 r. na etacie pracownika gospodarczego.
80. **Ostaszewska Krystyna Cecylia** – zatrudniona w WAP w Białymstoku od 1 października 1979 r. do 31 października 1981 r. na ½ etatu starszego fotografa.
81. **Ostaszewski Jerzy** – zatrudniony w WAP w Białymstoku od 1 września 1973r. do 30 września 1979 r. na etacie technika archiwalnego, a następnie starszego fotografa.
82. **Ozłański Sławomir** – zatrudniony w APB od 15 lipca 1997 na etacie archiwisty. Od 2000 r. pracuje w Oddziale Ewidencji Informacji i Udostępniania, gdzie zajmuje się załatwianiem kwerend związanych z polsko- niemiecką fundacją „Pojednanie”, powrotami obywateli polskich z ZSRR po zakończeniu II wojny światowej, oraz innymi nietypowymi kwerendami. Jest autorem bazy danych UJAWNIENIA (Spis osób ujawnionych w rezultacie amnestii w 1947r.) liczącej 11075 rekordów. Obecnie porządkuje zespół Wojskowy Sąd Rejonowy w Białymstoku”.
83. **Parafiniuk Bożena** – zatrudniona w WAP od 1 lutego 1973 r. na etat starszego manipulanta. Awansowała na stanowisko młodszego archiwisty i archiwisty. W WAP pracowała do 30 kwietnia 1980 r. Po kilkunastu latach przerwy po raz drugi zatrudniona od 1 marca 1991 r. na etacie archiwisty. Następnie awansowała na stanowisko starszego archiwisty, kustosza i starszego kustosza. W 1998 r. odznaczona odznaką honorową „Za zasługi dla archiwistyki”. Od 2000 r. pracuje w Oddziale Opracowania Zasobu. Opracowała m.in. następujące zespoły akt.: „Zarząd Pożyczkowo - Oszczędnościowej Kasy przy Suwalskim Rządzie Gubernialnym 1890-1915”, „Urząd Gubernialny Łomżyński /1847-1866/ 1867-1918 – Wydział Woskowo – Policyjny”, „Łomżyński Komitet Gubernialny do spraw Drobного Kredytu 1897-1916”, „Akta Sądów Sierocych z Powiatów: Białostockiego i Sokólskiego 1834-1918”, „Prezydium Powiatowej Rady Narodowej i Urzędu Powiatowego w Łapach 1954-1975” (przy współudziale M. Szkiłądzia i A. Sztachelskiej), „Regionalny Związek Spółdzielni Inwalidów w Białymstoku 1957-1992”, „Okręgowa Komisja Arbitrażowa w Białymstoku 1964-1989”, „Ośrodek Badań Naukowych w Białymstoku 1972-1992”, „Biuro Miejskiej Rady Narodowej w Białymstoku 1973-1990”, „Biuro Wojewódzkiej Rady Narodowej w Białymstoku 1974-1990”, „Powiatowe Inspektoraty Statystyczne w Bielsku Podlaskim, Hajnówce i Siemiatyczach 1962-1971”, „Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Białymstoku 1950-1973”.
84. **Pawluczuk Mirosław** – zatrudniony w APB od 1 sierpnia 2000 r. do 15 kwietnia 2002 r. na etacie młodszego archiwisty w Oddziale Nadzoru Archiwalnego.
85. **Pierzchała Irena** - zatrudniona w WAP od 18 stycznia 1978r. do 30 kwietnia 1979 r. na etacie sprzątaczk.
86. **Pietrowski Grzegorz** – zatrudniony w APB od 1 grudnia 1999 r. na etacie młodszego archiwisty. Od 2000 r. pracuje w Oddziale Ewidencji Informacji i

- Udostępniania, gdzie zajmuje się udostępnianiem archiwaliów użytkownikom pracowni naukowej, oraz wykonuje kwerendy pracownicze.
87. **Plackowski Tomasz** – zatrudniony w WAP od 1 września 1958 r. do 31 grudnia 1960 na etacie młodszego archiwisty.
 88. **Płońska Tamara** – pracowała w WAP od 1 września 1977 r. do 30 września 1977 r. na etacie sprzątaczk.
 89. **Postołowicz Leszek** – zatrudniony w WAP od 1 września 1981 r. do 31 października 1992 r. na etacie młodszego archiwisty. W trakcie pracy awansowany na archiwistę, kustosa. Opublikował m.in.: „Pierwsza gazeta drukowana w Białymstoku, *Białostoczczyzna* nr 2/1988, „Jakub Antoniuk (1911-1988)”, *Białostoczczyzna* nr 1/1989, Herb Białegostoku w okresie pruskim (1795-1807), „Białostoczczyzna” nr 3/1990, „Cmentarz ewangelicki w Sokółce”, *Białostoczczyzna* nr 4/1990.
 90. **Potoczek Maria** – zatrudniona w WAP Oddział w Łomży od 1 listopada 1977 r. do 31 sierpnia 1981 r. na etacie archiwisty.
 91. **Późniak Teresa** – zatrudniona w WAP od 1 października 1983 r. na etacie referenta administracyjnego. Obecnie pracuje na etacie starszego referenta administracyjnego, prowadząc Sekretariat, sprawy osobowe oraz archiwum zakładowe APB.
 92. **Puciłowski Ryszard** – zatrudniony w APB od 22 listopada 1999 r. na ½ etatu dozorca.
 93. **Rodziewicz Eugeniusz** – zatrudniony w WAP od 1 października 1959 r. do 31 lipca 1973 r. na ½ etatu magazyniera archiwalnego i manipulanta.
 94. **Romanowska Alicja** – zatrudniona w APB od 1 maja 1983 r. do 5 września 1983 r. na etacie starszego referenta administracyjnego.
 95. **Rubaszna Nina** – zatrudniona w WAP od 1 marca 1976 r. do 31 sierpnia 1977 r. na etacie sprzątaczk.
 96. **Rubczewska Maria** – zatrudniona w WAP od 2 maja 1956 r. do 31 lipca 1956 r. na etacie archiwisty.
 97. **Rudczuk Agnieszka** – zatrudniona w APB od 2 kwietnia 2001 r. na etacie młodszego archiwisty w Oddziale Ewidencji Informacji i Udostępniania, gdzie zajmuje się udostępnianiem archiwaliów użytkownikom pracowni naukowej. Jest odpowiedzialna za prawidłowe funkcjonowanie pracowni naukowej.
 98. **Rusin Jan** – zatrudniony w WAP od 1 października 1984 r. do 30 listopada 1984 r. na ½ etatu konserwatora c.o.
 99. **Rybiński Józef** – zatrudniony w WAP od 1 marca 1972 r. do 31 sierpnia 1973r. na etacie technika archiwalnego.
 100. **Ryszczuk Jerzy** – zatrudniony w APB od 4 stycznia 1988 r. do 31 marca 1991 na etacie specjalisty ds. obronnych.
 101. **Sarnowska Ewa** – w okresie od 15 października 1980 do 15 kwietnia 1981 r. odbyła bezpłatną praktykę w WAP w Białymstoku Oddział w Łomży.
 102. **Sasinowska Wanda** – zatrudniona w WAP w Białymstoku od 31 stycznia 1961 r. do 30 września 1962 r. na etacie referenta administracyjnego.
 103. **Sikorski Janusz** – zatrudniony w WAP od 2 marca 1953 r. na etacie archiwisty. Następnie powierzono mu obowiązki kustosa. 1 lutego 1955 r. przeniósł

się do pracy w WAP w Rzeszowie z siedzibą w Przemyślu. Opracował m.in. następujące zespoły akt: „Komunalna Kasa Oszczędności z lat 1925-1939 /1940/”, „Pomocnicza Spółdzielnia Członków Cechu Fotografów w Białymstoku 1949-1953”;

104. **Sławińska Janina** – zatrudniona w WAP do 1 stycznia 1960 r. do 4 lutego 1963 r. na etacie archiwisty.
105. **Sobaniec Stefan** – urodził się 24 listopada 1899 r. w Bełchatowie, pow. Piotrków Trybunalski. W 1932 r. uzyskał stopień dr filozofii. Pracował w oświacie. W 1952 r. rozpoczął pracę w Archiwum Akt Nowych w Warszawie. 1 stycznia 1953 r. Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych H. Altman powierzył mu pełnienie obowiązków dyrektora WAP w Białymstoku. W sierpniu 1953 r. złożył rezygnację z pełnionych obowiązków dyrektora i pozostał na stanowisku kustosa w WAP. Został zwolniony z pracy przez dyrektora A. Filonika 30 kwietnia 1959 r. ze względu na kompresję etatów. Zmarł w 1962 r.
106. **Suszko Anna** – zatrudniona w WAP od 1 listopada 1977 r. do 17 stycznia 1978 r. na etacie woźnego.
107. **Szczuka Mirosław** – zatrudniony w APB od 1 września 1986 do 30 września 1986 r. na etacie głównego specjalisty. Przez kilka dni pełnił obowiązki dyrektora APB.
108. **Szkiłdź Mirosław** – zatrudniony w WAP od 1 września 1983 r. na etacie młodszego archiwisty. Ukończył Podyplomowe Studium Archiwistyki Uniwersytetu Warszawskiego. Podjął studia doktoranckie na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. W APB pracował do 31 stycznia 1986 r. Opracował m.in. następujące zespoły akt: „Prezydium Powiatowej Rady Narodowej i Urzędu Powiatowego w Łapach 1954-1975” (przy współudziale B. Parafiniuk i A. Sztachelskiej), „Prezydium Powiatowej Rady Narodowej i Urząd Powiatowy w Dąbrowie Białostockiej 1956-1975” (przy współudziale H. Majeckiego).
109. **Sztachelska Alina** – zatrudniona w WAP od dnia 1 października 1953 r. na etacie podreferendarza. Od 1954 r. pracowała na etacie asystenta, a od 1955 r. powierzono jej obowiązki archiwisty. Następnie była starszym archiwistą, kustoszem i starszym kustoszem. Odbyła międzynarodowy staż archiwalny w Paryżu.. Przynależała do Stowarzyszenia Archiwistów Polskich, Polskiego Towarzystwa Historycznego, Towarzystwa Przyjaciół Białegostoku, Białostockiego Towarzystwa Naukowego. Była wieloletnią przewodniczącą Rady Zakładowej i członkiem Sekcji Archiwalnej Zarządu Głównego ZNP. Odznaczona Srebrnym Krzyżem Zasługi, a także odznakami: „Zasłużona Białostoczyczynie, „Za zasługi dla archiwistyki”, „Zasłużony działacz kultury”, „Zasłużony pracownik państwowy”. „Srebrny Krzyż Zasługi”. Opublikowała m.in.: „Archiwalny Biuletyn Informacyjny Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Białymstoku”, „Archiwa w województwie białostockim”, „Rocznik Ziemi Białostockiej, Białystok 1962, „Trzy księgi miejskie białostockie, Archeion T. L, Warszawa 1968, „Opieka nad narastającym zasobem archiwalnym w archiwach województwa białostockiego, *Archeion* T. LIV, Warszawa

1970, „Materiały archiwalne do dziejów osadnictwa powiatów Elk, Olecko, Gołdap w latach 1945-1949, *Acta Baltico-Slavica*. Suplement do t. 7, Warszawa 1971, Źródła archiwalne do dziejów miasta Białegostoku w XVII i XVIII w., *Rocznik Białostocki*, T. XI, Białystok w korespondencji Branickich, *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, T. III, „Materiały źródłowe do dziejów oświaty w województwie białostockim w latach 1944-1950 w archiwach Białostoczczyzny, *Zeszyty Naukowo-Dydaktyczne Filii UW w Białymstoku*. Z. 10 Pedagogika i Psychologia, 1975, „Białostocki Ośrodek Miejski w XVIII w., *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. IV. Drukowała również w *Kontrastach, Gazecie Białostockiej i Współczesnej, Życiu Białostockim, Wiedzy i Życiu, Tekach Archiwalnych*. Opracowała wiele zespołów archiwalnych, m.in. następujące zespoły: „Kancelaria Gubernatora Łomżyńskiego 1867-1918” – wstęp i systematyzacja, „Komisja Likwidacyjna Ewakuowanych Urzędów Guberni Suwalskiej i Łomżyńskiej 1918-1919”, „Izba Przemysłowo Handlowa w Warszawie. Ekspozytura w Białymstoku 1944-1949”, „Państwowy Urząd Repatriacyjny. Oddział Wojewódzki w Białymstoku i oddziały powiatowe 1944-1949”, „Rolnicze Zespoły Spółdzielcze powiatu białostockiego 1950-1957”, „Powszechna Organizacja Służba Polsce. Komenda Wojewódzka i komendy powiatowe 1944-1956”, „Wojewódzka Rada Związków Zawodowych w Białymstoku 1948-1956”, „Powiatowy Urząd Ziemski w Sokółce 1921-1933”, „PUZ w Białymstoku 1921-1933”, „Zarząd Miejski w Łapach 1944-1950”, „Kuratorium Okręgu Szkolnego Białostockiego 1944-1950”, „Urząd Wojewódzki Białostocki 1944-1950”, „Wojewódzki Komitet Opieki Społecznej w Białymstoku 1945-1949”, „Pomocnicza Spółdzielnia Członków Cechu Fotografów w Białymstoku 1949-1953”, „Zarząd Miejski w Sokółce 1944-1950”, „Inspektorat Szkolny w Białymstoku 1944-1950”, „Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym. Delegatura w Białymstoku 1946-1954”(współpraca I. Grochowska, A. Leszczuk), „Społeczny Fundusz Odbudowy Kraju i Stolicy „SFOS”. Komitet Wojewódzki w Białymstoku 1946-1966”, „Wojewódzka Rada Narodowa w Białymstoku 1944-1950”, „Towarzystwo Burs i Stypendiów. Zarząd Oddziału Wojewódzkiego w Białymstoku i oddziałów powiatowych – zbiór szczątków zespołów 1946-1952”, „Towarzystwo Rozwoju Ziem Zachodnich. Zarząd Wojewódzki w Białymstoku 1957-1971”, „Zarządy Miejskie powiatu białostockiego 1944-1950” (przy współpracy A. Leszczuka), „Wojewódzka Komisja Usprawnienia Zaopatrzenia przy Wojewodzie Białostockim 1948-1949”, „Wojewódzka Komisja do Spraw Upaństwowienia Przedsiębiorstw w Białymstoku 1946-1948”, „Wojewódzka Komisja Cennikowa przy Wojewodzie Białostockim 1945-1949”, „Zarząd Miejski w Białymstoku 1944-1950”, „Starostwo Powiatowe Białostockie. Referat Rolnictwa i Reform Rolnych 1934-1939”, „Starostwo Powiatowe Sokólskie. Referat Rolnictwa i Reform Rolnych 1934-1939”, „Izba Skarbowa w Białymstoku 1944-1950”, „Związek Rewizyjny Spółdzielni Rzeczypospolitej Polskiej. Okręg Białostocki 1944-1949”, „Społem”, „Związek Gospodarczy Spółdzielni RP. Delegatura Zarządu na Okręg Białostocki

w Białymstoku 1944-1948”, „Centrala Spółdzielni Spożywców. „Społem”. Oddział Okręgowy w Białymstoku 1948-1949”, „Dyrekcja Lasów Państwowych Okręgu Białostockiego w Białowieży 1921-1939 /1940”, „Grupy zespołów akt Gminnych Rad Narodowych Powiatu Sokólskiego 1945-1954 (przy współudziale J. Nytko i H. Majeckiego), Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Łapach 1951-1973”, „Pomocnicza Spółdzielnia Członków Cechu Fotografów w Białymstoku 1949-1953”(przy współudziale J. Sikorskiego), „Spółdzielnia Budowlana „Budowa” w Sokółce 1945-1951”, „Inspektorat Szkolny w Sokółce 1945-1950”(przy współudziale J. Nytko), „Akta Spółdzielni Spożywców w Białymstoku 1944-1949 /1951” „Wojewódzka Komisja Cennikowa przy Wojewodzie Białostockim 1945-1949”, „Materiały Marii Kolendo 1912-1980” (przy współudziale J. Nytko), „Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Białymstoku , t. I. Wydział Organizacyjny 1950-1973” (przy współudziale B. Bober, R. Bujwickiego i A. Leszczuka). „Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Białymstoku, t. I. Wydział Organizacyjno-Prawny 1950-1973” (przy współudziale E. Korneluka i A. Leszczuka), „Prezydium Powiatowej Rady Narodowej i Urzędu Powiatowego w Łapach 1954-1975” (przy współudziale M. Szkiłądzia i B. Parafiniuk), „Zbiór Afiuszów i Druków Ulotnych 1944-1950”, „Materiały Michała Motoszki 1893-1954”, „Materiały Marii Ksawery Szwarz 1883-1990”, „Front Jedności Narodu. Komitety w Białymstoku 1953-1984” (przy współudziale H. Majeckiego) Odeszła na emeryturę 29 października 1990 r.

110. **Szumski Jerzy** – zatrudniony w WAP od 1 czerwca 1971 r. na etacie archiwisty, następnie pełnił funkcje starszego archiwisty, adiunkta naukowo-badawczego i starszego kustosza. W 1980 r. obronił rozprawę doktorską nt. uwłaszczenia chłopów w północno - wschodniej części Królestwa Polskiego. W 1983 r. odznaczony złotą odznaką „Zasłużony Białostoczczyźnie”. Od 2000r. kierownik Oddziału Opracowania. Opublikował m.in. „Zapis notarialny Józefa Godlewskiego na rzecz chłopów dóbr Freda w powiecie mariampolskim” *Przegląd Historyczny* nr 3/1975, „Z dziejów reformy uwłaszczeniowej w 1864 w Sejneńskim, w: Materiały do dziejów Ziemi Sejneńskiej. Praca zbiorowa pod red. Jana Jaskanisa, t. II, Warszawa 1975, „Problem izolacji społecznej drobnej szlachty przed 1864 r. w świetle akt stanu cywilnego parafii Rutki i Szumowo, *Zeszyty Naukowe Filii Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku*, z. 19, Humanistyka, t. IV, dział H – prace historyczne 1977, „Uwłaszczenie chłopów w dobrach Sztabin”, *Rocznik Białostocki*, T.XIII, Białystok 1976, „Akta Starszego Notariusza Grodzieńskiego Sądu Okręgowego z lat 1883-1914 jako źródło do badań nad dziejami miast obwodu białostockiego, w: Miasta północno-wschodniej części Polski. Filia Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku, Białystok 1982, „Uwłaszczenie chłopów w obwodzie białostockim oraz północno-wschodniej części Królestwa Polskiego, w: Wieś i rolnictwo ziem północno – wschodniej Polski w II połowie XIX w i początkach, Filia Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku, Białystok 1984, „Sądy gminne w guberni łomżyńskiej w latach 1864-1876. Działalność i spuścizna aktowa, w: Archiwa i archiwalia łomżyńskie. Praca zbiorowa pod

red. A. Dobrońskiego, Warszawa 1988, „Maciej Łowicki 1816-1900. Dzieciństwo i lata szkolne, *Białostoczczyzna* nr 4/1987, „Instrukcyjne majątki ziemskie w powiecie sokólskim w latach 1867-1914. Problematyka prawno-własnościowa, w: *Studia polsko-litewsko-białoruskie. Praca zbiorowa* pod red. J. Tomaszewskiego i E. Smułkowej i H. Majeckiego, Warszawa 1989, „Akta urzędów skarbowych północno-wschodnich ziem Królestwa Polskiego jako źródło historyczne (1815-1914), *Archeion*, t. LXXXV, 1989, „Własność ziemska w gminie Siemiatycze w latach 1861-1914, w: *Studia i Materiały do dziejów Siemiatycz*. Praca zbiorowa pod red. H. Majeckiego, „Źródła archiwalne do historii wojskowej w Archiwum Państwowym w Białymstoku”, *Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska*, Białystok 1989, „Serwituty w guberni łomżyńskiej ok. 1870 r., *Studia Łomżyńskie*, t. II, „Eysymontowie i Mejerowie, właściciele Hołnów Mejera i Krasnogrudy, w: *Drobna szlachta podlaska w XVI-XIX w. Materiały z sympozjum w Hołnach Mejera*, pod red. S. Kuczyńskiego, Białystok 1991, „Podróże Konrada Pruszyńskiego po Białostoczczyźnie i Suwalszczyźnie w latach 1894-1895, *Studia Podlaskie*, t. III, Białystok 1991, „Właściciele dóbr ziemskich Rudka na Podlasiu, *Białostoczczyzna* nr 1/1991, „Z problematyki świadomości społecznej chłopów na Suwalszczyźnie w okresie przeduwłaszczeniowym, *Rocznik Białostocki*, t. XVII, Warszawa 1991, „Chłopi a gmina w guberni łomżyńskiej w latach 1867-1914, *Studia Łomżyńskie*, t. IV, Warszawa 1993, „Ziemiaństwo tatarskie w powiecie kalwaryjskim w pierwszej połowie XIX w.”, *Białostoczczyzna* nr 3/1993, „Tatarzy właściciele ziemscy w powiecie sokólskim na przełomie XIX i XX, *Rocznik Tatarów Polskich*, t. II, Gdańsk 1994, „Bogusław Radecki Mikulicz i jego rodzina”, *Białostoczczyzna* nr 2/1995, „Epidemia cholery w 1831 w dobrach zabłudowskich”, *Zabłudów* 1996, „Pobór rekrutów w obwodzie białostockim w 1833 r., *Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska* nr 10/1996, „Łapy w latach 1862-1914, *Białostoczczyzna* nr 1/1995, „Akta naczelników wojennych powiatów białostockiego i sokólskiego do dziejów powstania styczniowego”, *Białostoczczyzna* nr 3-4/2000, „Szlacheckie gniazda. Krasnogruda, *Jaćwież*, nr 14/2001, „Badania profesora Jerzego Wiśniewskiego nad osadnictwem w powiecie sejneńskim. Źródła, metoda i wyniki, w: *Jerzy Wiśniewski (1.01.1928-30.10.1983)*, pod red. A. Dobrońskiego, Łomża 2000, „Informator o zasobie archiwalnym APB”, Białystok 2000, „Źródła do historii Żydów w zasobie Archiwum Państwowego w Białymstoku, w: *Źródła archiwalne do dziejów Żydów w Polsce*”. Opracowanie zbiorowe pod red. Naukową B. Woszczyńskiego i V. Urbaniak, Warszawa 2001, ss. 83-97, „Informator mikrofilmów akt metrykalnych parafii rzymskokatolickich Archidiecezji Białostockiej z lat 1808-1864, Białystok 2001, ss. 218, „Uwłaszczenie chłopów w północno-wschodniej części Królestwa Polskiego 1846-1871, Białystok 2002, ss. 293. Opracował wiele zespołów akt, w tym m.in. „Urząd Gubernialny Suwalski do Spraw Włościańskich 1864-1914”, „Komisarz do Spraw Włościańskich Powiatu Sejneńskiego 1864-1914”, „Komisarz do Spraw Włościańskich Powiatu Suwalskiego 1864-1914”, „Komisarz do Spraw Włościańskich Powiatu Kolneńskiego 1874-1914, „Komisarz do Spraw Wło-

ściańskich Powiatu Łomżyńskiego 1906-1914”, „Komisarz do Spraw Włościańskich Powiatu Wysokomazowieckiego 1866-1915”, „Komisarz do Spraw Włościańskich Powiatu Władysławowskiego 1864-1914”, „Akta Urzędów Łomżyńskiej Inspekcji Fabrycznej /1896/ 1897-1917”, „Rada Białostockiego Instytutu Panien Szlacheckich /1826-1833/ 1849-1918”, „Okręgowy Inspektor Pracy VI Okręgu 1944-1950”, „Okręgowy Urząd Zatrudnienia w Białymstoku 1946-1950”, „Towarzystwo Kredytowe Miejskie Białostockie 1908-1915”, „Okręgowy Urząd Likwidacyjny w Białymstoku 1945-1949 /1951/”, „Rejonowy Urząd Likwidacyjny w Białymstoku 1949-1951”, „Dyrekcja Okręgowa Szkolenia Zawodowego w Białymstoku /1945/ 1949-1958”, „Inspektor Pracy 31 Obwodu w Łomży 1945-1950”, „Izba Skarbowa Łomżyńska 1869-1918” - akta, „Kasa Gubernialna Augustowska 1820 -1865”, „Kasa Powiatowa Szczuczynska 1867-1915”, „Zarząd Akcyzowy Guberni Łomżyńskiej, Płockiej i Suwalskiej 1873-1918”, I Okręg Łomżyńskiego Zarządu Akcyzowego 1869-1918”, Rejonowy Urząd Likwidacyjny w Łomży 1949”, Zarząd Rolnictwa i Dóbr Państwowych Guberni Suwalskiej i Łomżyńskiej /1866-1873- 1893-1918”, „Towarzystwo Kredytowe Miejskie 1908-1915”, „Bank Komunalny Oddział w Białymstoku 1949-1951”, „akta banków województwa białostockiego, grupa zespołów ?1914/1925-1939, 1945-1950 /1951/, „Bank Inwestycyjny Oddział Wojewódzki w Białymstoku 1949-1969”, „Bank Rolny Oddział Wojewódzki w Białymstoku 1950-1975”, „Zarząd Dóbr Siemiatycze 1881-1912”, „Okręgowy Urząd Zatrudnienia w Białymstoku 1946-1950”, „Okręgowy Inspektor Pracy VI Okręgu 1944-1950”, „Bank Rolny. Oddział Wojewódzki w Białymstoku 1950 – 1975”, „Bank Inwestycyjny. Oddział Wojewódzki w Białymstoku 1949-1969”, „Bank Komunalny. Oddział w Białymstoku 1949-1951”, „Akta Banków Województwa Białostockiego /1914/ 1925-1939, 1945-1950 /1951/”, „Dyrekcja Okręgowa Szkolenia Zawodowego w Białymstoku /1945/ 1949-1958”,

111. **Szyborska Anna** - zatrudniona w WAP od 1 lipca 1958 r. do 1 września 1972 r. na etacie woźnej.
112. **Szyborski Czesław** – zatrudniony w WAP w Białymstoku od 1 listopada 1954 r. do 30 czerwca 1958 r. na etacie woźnego.
113. **Śleszyński Marek** – zatrudniony w APB od 1 listopada 1995 r. do 30 kwietnia 1996 r. na etacie archiwisty.
114. **Targoński Janusz** – zatrudniony w WAP od 2 października 1967 r. 1 stycznia 1970 r. na etacie starszego manipulanta archiwalnego.
115. **Tomaszuk Maria** – zatrudniona w WAP od 16 października 1968 r. do 31 marca 1977 r. na etacie dozorca, a następnie sprzątaczk.
116. **Turski Andrzej** – zatrudniony w APB od 1 października 1987 r. do 30 kwietnia 1988 r. na etacie konserwatora c.o.
117. **Turski Czesław** – zatrudniony w APB od 1 listopada 1985r. do 31 stycznia 1988 na etacie specjalisty ds. obrony, a następnie laboranta.
118. **Urban Elżbieta** – zatrudniona w APB od 1 listopada 1987r. do 31 grudnia 1987 r. na etacie pomocnika archiwalnego.

119. **Urmilowicz Maria** – zatrudniona w WAP od 19 października 1981 r. do 14 lutego 1988 r. na etacie referenta finansowego.
120. **Wichlińska Maria** – zatrudniona w WAP od 1 marca 1973 r. do 31 grudnia 1981 r. na etacie ekonomisty.
121. **Willememson Olga** – zatrudniona w WAP od 1 listopada 1979 r. do 30 października 1980 r. na etacie referenta ds. finansowych.
122. **Wojno Krystyna** – zatrudniona w APB od 1 grudnia 1990 r. na etacie starszego referenta finansowego. Od 2000 r. kierownik Działu Administracyjnego.
117. **Wojtowicz Konstancja** – pracowała w WAP w Białymstoku 15 kwietnia 1954 r. do 15 czerwca 1954 na etacie sprzątaczkii.
118. **Wypych Krystyna** – pracowała w WAP od 1 stycznia 1967 r. do 31 marca 1967 r. na etacie dozorky – zamiatacza.
119. **Wysocki Roman** – zatrudniony w AP w Białymstoku od 1 października 1994 r. do 30 września 1995 r. na etacie młodszego archiwisty. Opublikował m.in.: „Działalność Ukraińskiego Komitetu Centralnego w Białymstoku w okresie międzywojennym”, „Białostoczczyzna” nr 2 /1996, „Spółdzielczość białoruska na terenie województwa białostockiego w latach 1919-1939”, „Białostoczczyzna nr 1/1996”, „Życie kulturalno-oświatowe ukraińskich emigrantów politycznych na terenie województwa białostockiego w okresie międzywojennym”, Białostoczczyzna nr 2/1997.
124. **Zaborowska Stanisława** – zatrudniona w APB od 1 kwietnia 1987 r. do 15 lutego 1988 r. na ½ etatu dozorky.
125. **Zachowicz Bernadetta** – zatrudniona w WAP od 1 grudnia 1956 r. do 1 listopada 1965 r. na etacie podreferendarza, a następnie referenta administracyjnego.
126. **Zagata Ewa** – zatrudniona w APB OŁ od 17 czerwca 1991 r. do 30 września 1999 r. na etacie laboranta archiwalnego. Od 1 stycznia 2000 r. zatrudniona na etacie magazyniera.
127. **Zaniewski Czesław** – zatrudniony w WAP od 1 lutego 1962 r. do 30 czerwca 1964 r. na etacie dozorky.
128. **Zawadzka Anna** – zatrudniona od 16 sierpnia 1967 r. do 31 stycznia 1983 r. na etacie woźnego, starszego woźnego, a następnie konserwatora zbiorów archiwalnych.
129. **Zieleniewski Jerzy** – zatrudniony w WAP od 1 lipca 1980 r. do 31 lipca 1984 r. na etacie archiwisty. Ukończył Podyplomowe Studium Archiwistyki na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. Opracowywał m.in. Kamerę Wojny Domen 1795-1807, rejestrując polonika. Od 1 maja 1998 r. do 31 października 1999 r. pełnił funkcję dyrektora AP w Białymstoku. Po raz kolejny zatrudniony w APB od 3 stycznia 2000 r. na etacie asystenta naukowego. Odszedł z pracy w APB 9 maja 2000 r.
130. **Zimnicki Arkadiusz** – zatrudniony w WAP od 1 listopada 1954 r. do 31 grudnia 1955 r. na etacie radcy do spraw archiwalnych.
131. **Zloch Janina** – zatrudniona w PAP w Łomży od 15 lipca 1953 r. do 1 marca 1963 r. na etacie woźnej, a następnie magazyniera archiwalnego.

132. **Zwierzyński Marian** - zatrudniony w APB od 1 marca 1998 r. na etacie konserwatora c. o. Od 29 października 1999 r. na ½ etatu konserwatora c.o.
133. **Żakiewicz Genowefa** – zatrudniona w WAP od 1 grudnia 1979 r. na ½ etatu głównej księgowej, następnie pracowała na etacie starszego referenta finansowego. Od 1 maja 1987 r. pełniła znów obowiązki głównej księgowej. Odeszła z pracy w APB 31 grudnia 1987 r. Odznaczona Złotym Krzyżem Zasługi, odznaką honorową „Zasłużony Białostoczyźnie”.
134. **Żuk Urszula** - zatrudniona w APB od 5 września 2000 r. na etacie młodszego archiwisty w Oddziale Nadzoru Archiwalnego.